

**A MAGYAR TUDOMÁNYTÖRTÉNETI INTÉZET
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI 47.**

**Id. Szinnyei József (1830–1913)
akadémikus, könyvtártudós
komáromi históriái**

**Összeállította és sajtó alá rendezte:
Gazda István – Hidvégi Violetta – Virág Jenő**

**A Castrum könyvek 5. köteteként megjelent munka.
A kötet szerkesztése a Magyar Tudománytörténeti Intézetben készült.
Kiadta a Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat.**

Tatabánya, 1997

TARTALOM

Kortársi emlékek Szinnyeiről

Alapi Gyula: Id. Szinnyei József élete és működése

Kozocsa Sándor: Adatok id. Szinnyei József életéhez

Kossa Albert: A „gőz-hangya”

Szinnyei József naplójegyzeteiből

Tímár-ház (1835–1848)

Komáromi nagy napok I.

Hogyan került Komárom vára 1848-ban a magyarok kezére?

Komáromi nagy napok II.

Szinnyei József honvédfőhadnagy 1848–49-i naplójából

Komáromi nagy napok III.

Az elkobzott első humorisztikus magyar naptár

Bach-korszak (1849–1853)

Komárom kultúrtörténetéből. Szinnyei válogatott írásai

A komáromi ötvösök céhszabályai 1529-ből

Adatok Rév-Komárom halászatához

A rév-komáromi földrengésekről

Úrnapja Komáromban (1843. június 4.)

Rózsafy Mátyás

Simai Kristóf

A komáromi magyar színészet történetéből

Jókai atyjának egy levele

Csokonai és Lillája

Néhány Rév-Komáromhoz kötődő neves személyiség

Fejezetek Szinnyei „Magyar írók élete és munkái” c. lexikonából

Függelék

A szövegek forrásai

A szövegben előforduló különleges kifejezések magyarázata

A sajtó alá rendezés elvei

Rövidítésjegyzék

ID. SZINNYEI JÓZSEF

KOMÁROMI HISTÓRIÁI

TATABÁNYA
1•9•9•7

Kortársi emlékek Szinnyeiről

Dr. Alapi Gyula: Id. Szinnyi József élete és működése

Kozocsa Sándor: Adatok id. Szinnyi József életéhez

Kossa Albert: A „gőz-hangya”

Dr. Alapi Gyula

Id. Szinnyi József élete és működése

Nehéz megszabadulni a szubjektív érzéstől Szinnyi életírójának, aki egyúttal földije is és alkalma nyílt vele évek során át hosszabb összeköttetésben élnie. Viszont könnyebb is feladatom, mert aki Szinnyi életével foglalkozik, annak teljesen ismernie kell Komáromot, az elköltözött tudós férfiú szülővárosát, mert csak így fogja megérteni naplóját és annak soraiból a szülőföld iránt előcsillanó ragaszkodást, csak így tudja megérezni és megmérni a szülőföldhöz való ragaszkodásnak, szeretetnek melegét. Ezen a perspektíván át nézve, tisztábban látjuk id. Szinnyi József életét, jobban belelátunk lelkébe és teljesen megismerkedünk értékes egyéniségével, amelyet különben munkáival élénken megvilágított.

Szinnyi Komáromnak több és más, mint az országnak, az irodalomnak, a Nemzeti Múzeumnak és szűkebb körének: nekünk világító példakép marad nemzedékeken át, mint Komárom legmunkásabb polgára és leghívebb fia, akinél jobban komáromi író nem ragaszkodott szülőföldjéhez, ehhez a sok sorscsapáson és nyomorúságon átment, a létért küzködő városhoz, többet nem dolgozott érte tollával egy se és talán nem is fog dolgozni egy se. Mert ugyebár a szeretetnek és a ragaszkodásnak a köznapi fogalmakat meghaladó mértéke kell ahhoz, hogy valaki hatvan éven, sőt több időn át gyűjtse a Komáromra vonatkozó adatokat, feljegyezzen róla mindent, amit olvasott: könyvekben, folyóiratokban, hírlapokban! Ehhez természetesen ismernünk kell azt is, mennyit és mit olvasott ő és ezt meg is határozhatjuk: míg a hírlapirodalom nem bontotta ki szárnyát mai arányaiban, mindent átnézett vagy elolvasott, amit magyarul nyomtattak. Több mint egy emberöltőn át végezte ezt a hihetetlenül nagy és fárasztó munkát, gyenge karjai egyszer se hanyatlottak alá és rövidlátó szemét nem kerülte ki egy sor sem, ami Komáromról elrejtve lappangott valahol. Tíz hatalmas, vaskos kötetet tesznek azok a feljegyzések, melyeket Komáromról összeírt mindenünnen, a kezébe került olvasmányokból. Ennél értékesebb hagyaték nem juthat a komáromi múzeum levéltárába. Komárom történetének mozaikképe ez, csak avatott kezű mesterre vár, aki összerakja, építészre és tervezőre, aki e szép anyagból szerves egészet alkotson. Csak naplóira kell ezenkívül hivatkoznunk: Tímár-ház 1835–1848, Komárom 1848–1849-ben, Bach-korszak 1849–1853, melyek nyomtatásban is megjelentek.

Ez az oka, hogy nekünk komáromiaknak más szemmel kell néznünk Szinnyei életét, mert ő mindenekelőtt komáromi volt és Komáromé volt.

*

Mikor született, a Duna-menti kis városka lakói jó módban éltek. Kiheverték a nagy földindulás rettenetes rombolását, mely időnként még néhányszor visszatért, a 18. évszázadban pusztított borzalmas tűzvészek pusztítását, a francia háború utáni nagy pénztelenséget. A Dunán gabonával rogyásig megrakott hajók úsztak, a vontatók ostora pattogott, amint 30–40 ló neki feküdt a hámhoz kötött hajó alattságnak. A Tótországból, felülről érkező tutajok itt rakodtak ki az óriási fatelepeken, ahonnan vitték le az épületfát Budára, Bajára, Belgrádba. Gazdag fakereskedők srájberei utazzák be fél Magyarországot le Bánátig, fel Szegedig. A hajóácsok vagyis superok készítette kompok, ladikok és dereglyék úsznak mindenfelé a Dunán: Linztől Orsováig. A ladás asztalosok gyönyörűen tarkázott tulipános ládáikkal Belgrádig kereskednek a vásárokon. A göröncserek a pesti vásárok keresett alakjai és portékáikat messze földre viszik. A híres Komáromi Kalendáriumot Czuczor Gergely csinálja, a lőcsei és nagyszombati mellett az egész ország ezt olvassa: mert időjóslása hiteles és beválik a terméshez fűzött jövőndölése. Az idősebb Péczely messze földön híres temploma minden vasárnap megtelik ezüstgombos, menteláncos prémes kucsmás szekeresgazdákkal, gazdag kereskedőkkel, – mind egy szálig nemes emberek, híres-neves, jó szavú papokat tartók. A Szt. Andrást, a jezsuiták gyönyörű templomát még Maulbertsch freskói ékesítik, de áll még Aranyszájú Szt. János temploma is, hol németül dicsérik az Urat a bevándorolt, jobbára iparúzó polgárok 1830-ban. Népesége körülbelül 24.000 a katonasággal: ma sem sokkal több.

Szinnyei József családja is ehhez a rendhez tartozott. Vas megyéből szakadtak Komáromba, hol Pinkafőn voltak otthon. Szinnyei önéletrajza szerint a Ferber család 1482-ben Rudolf királytól nyert megújított címeres nemesítő levelet. Nagy Iván közli a Ferber család leszármazását munkájában és eredetét Jánosig, Pinkafő bírájáig (1672) viszi fel, akinek József a hatodik izén leszármazottja. Címerük (1582. II. 21.) vízszintesen osztott csücsköstalpu pajzs, alsó arany mezejében zöld levelekből növvő kék lilium, két oldalán piros rózsza, a felső piros mezőben növvő arany oroszlán; sisakdísze szintén növvő arany oroszlán, mely mellső lábait ragadozni nyújtja, címertakarók kék-arany mindkét oldalon.

Komáromba 18. sz. második felében 1780 előtt költözik Szinnyei öregapja a sárvári (Vas megye) születésű III. János, aki itt nősül 1782-ben. Leszármazási rendje a komáromi r.

kat. plébánia anyakönyvei szerint összeállítható. Van ugyan egy adat, mely ennek ellentmond s ami azt igazolja, hogy a Ferberek korábban is éltek Komáromban. Az 1815. évi komáromi adóösszeírás Ferber Mihály szitást említi 50 forint jövedelemmel.

Édesapja jómódban élt és szitásmesterséget folytatott, de emellett voltak jövedelmező mellékvállalatai is. Korcsmája volt, borral kereskedett, bérlője volt a város dunai révjogának és vállalkozója a piaci helypénz szedésnek. A borkereskedést, még János apja üzi, aki vállalkozó szellem lehetett. Ezek a hasznos hajtó jogok csak a legutóbbi időben kerültek a város saját kezelésébe, azelőtt a város hatósága ilyesmivel nem vesződött. Győrből nősült, hol 1816-ban vette nőül a szegény de igen szép és szelídlelkű Hikker Júliát, akivel tizenkilenc évet töltött együtt boldog házasságban.

Ferber Alajos társadalmi állását meghaladó műveltséggel rendelkezett, mert tudományos pályára szánta édesapja; de a tanulásban gyenge előmenetelt tanúsított, tehát kivette a latin iskolából és a szitás mesterségre fogta. Egyszerű mesterember létére ipari foglalkozása körét messze meghaladó vállalkozásokba mert kapni. A város magisztrátusával a legjobb viszonyban él, a legtekintélyesebb polgárok közé tartozik. Fia említi visszaemlékezéseiben, hogy 91.195 forint vagyont hagyott hátra édesapja és virágzó üzleteket. Leányait előkelő családok fiai vezetik oltárhoz, gazdag kereskedő famíliákkal lép összeköttetésbe, mint a városi patricius Amtmann és a nemes felsőtopai Kalicza és a szlováni Beöthyek családja. Szinnyei József igen sokat ír apjáról, akit alig ismert ugyan, mert öt éves korában veszítette el. Rendes, szorgalmas és takarékos ember volt, pontosan vezette számadásait. Tevékeny polgár, kit a közügyek is érdekelnek; tőle örökölte gyűjtőszenvédélyét. Mint jellemzőt említjük fel édesapja műveltségére azt, hogy római érmekeket gyűjtött. Fia felemlíti, hogy a magyar színészeknek arénát építtetett szigeti kertjében és ez igen érdekes bizonyíték magasabb intelligenciájára nézve, ha megfontoljuk, hogy abban az időben, mikor a magyar színészet gyermekcipőit szaggatta, Thália papjai és papnői nem mindenütt részesültek nemzeti missziójukat megillető megbecsülésben.

A szerető és gondos édesatyát, kinek kilencedik gyermeke volt és ezek közt egyedül élő fiúgyermek, öt éves korában veszíti el. Gyermekkori emlékei közt ez a szomorú esemény az első impressziók közé tartozik, de élénken él lelkében és 56 éves korában leírja. A gazdag és befolyásos polgár temetésén részt vesz az egész hivatalos város. A Szt. András gyönyörű szavú harangjai egész nap zúgnak és óránként négy verset harangoznak, amikor a gazdag polgár kiterítve fekszik ravatalán, melyet zokogva állnak körül a törékeny testű özvegy és leányai; az öt éves kis fiút elvezetik a szomorúság házából a rokonokhoz.

A csendes Barátok utcájában alig egy év múlva ismét gyászsemeny híre fut végig; gyászos özvegysege második évében elhagyja gyermekeit a szerető édesanya 1836. május 9-én. Lehúnyja szemét örök álmra a szökehajú és kékszemű szelíd édesanya. A családi ház kapujában ismét fekete fátyollal bevont kereszt van kitéve s a polgárokat temetésre hivatja a fekete díszbe öltözött „halálmadár.” Eltemetik a jó édesanyát is és a kora árvaságra jutott kis fiúcska három nénjével atyai nagynénjéhez (Feichtmayerné Ferber Anna) kerül Feichtmayer János jómódú tímármester házához, aki a gyerekek gyámja lett. Ez a Feichtmayer esztergomi születésű jómódú polgár volt, mint Szinnyei leírja emlékirataiban. Feleségének első ura Lammer Ferenc is tímár mesterséget folytatott. Házuk a Vágdunasor és a Gombai-sor sarkán állott.

A Tímár-házból, hol otthonos volt a polgári jólét, jár a kis szöke fiúcska iskolába; tanítói szeretik a szelíd kis árva gyermeket és ő is kedvesen emlékezik rájuk. Gyámja 1839-ben adja fel a bencés gimnáziumba, melynek I. grammatikai osztályát Komáromban végezte jó eredménnyel; a hittanból és magyar nyelvből kitűnő osztályzatot nyert. Nem is olyan könnyű dolog volt az akkori iskolázás. Télen-nyáron templom előzte meg az előadást, igaz, hogy csak 8–10 és délután 2–4 órák közt folytak azok. A II. és III. osztályt Nyitrán végezte, hol a tót nyelvet tanulta, itt az eminensek közt találjuk. (...)

Igen érdekes a magyarázata, hogy miért került Szinnyei Nyitrára? A komáromi gyerekek németszóra jártak, rendszeren Pozsonyba. Gyámjának azonban állandó vevői voltak a tutajos tótok, akivel senki se tudott beszélni: ezért küldte Nyitrára tót szóra gyámfiát Feichtmayer. Nehéz szívvel hagyja el Komáromot; színlapgyűjteményét eldugja a padláson és elbúcsúzik játszótársától, az eleven Weber Fannytól, a bádogos kisleányától. Nyitrán egy nyugalmazott püspöki gazdatiszthez került szállásra, ahol bizony édes-keveset tanul meg tótul, egy-két mélabús tót népdal az összes tudománya. Tehát visszamegy még egy évre és Gábory megyei orvosnál van szálláson; alig várja a szabadulást. Szorgalmasan írja a napokat és töröl egyet belőlük; végre üt az indulás órája és egyúttal meglepetés éri: Teréz néne jelenik meg érte urával, felsőtopai Kalicza Zsigmonddal.

A vakációkat nemcsak játékkal tölti: rajzolni tanul Orbán Gábor rajztanítónál, a királyi rajziskola oktatójánál. Hidas Kornéllal, a későbbi szombathelyi püspökkel, van jó barátságban, akivel színielőadásokat rendeznek. Emellett bújja a könyveket és beiratkozik a Szigler-féle kölcsönkönyvtárba; mint rendszerető fiú felírja olvasmánya címeit, ez a későbbi bibliográfiai tevékenysége kiindulópontja.

A IV-VI. osztályokba ismét szülővársában járt és kitűnő eredménnyel végezte be: kilencedik, hetedik, végül negyedik az eminensek sorában. A magyar nyelvből szintén igen jó

osztályzatot nyer tanítóitól.

Nyitráról az ottani piaristák szép ismeretekkel bocsátották el: különösen latin nyelvben volt erős. Tanulmányait ezért kissé könnyen veszi, de gyámja ins-truktort állít mellé, a szorgalmas Ruzicska Mátyást. Szívesebben olvassa a szintaxisnál Walter Scott és Jósika regényeit, lovag románokat és Kotzebue színműveit, majd Bajza Auróráját, Nagy Ignác, a Kisfaludyak, Csokonai, Dugonics munkáit és Petőfi Helység kalapácsát.

Könyveket is gyűjt és előfizet Sujánszky Antal komáromi káplán verseire. Gyámja 1844-ben Pestre viszi, mikor vásárra megy és itt megcsodálja a soha nem látott négyemeletes házat, de megmutatják neki Petrichevich Horváth Lázárt is, a Honderü ismert nevű szerkesztőjét.

A gyenge fiúcskát megviseli a tanulás. Már a retori (V.) osztályt is elvégzi és a poeta (VI.) osztályba lép fel, mikor olyan gyengeség fogta el, hogy 24 óráig is elalszik. Gyámja Rudnóra, Nyitra megye felső részébe küldi az ottani csodadoktor plebánushoz, hova bűcsújárásra járnak a betegek. Három napi kocsútra esik ez Komáromtól. A csodaszer azonban nem használ, ellenben a hideg Dunafürdő megedzi.

Németül is tanul és mindjárt Shakespeare-t kezdi olvasni, de Tóth Lőrinc Uti tárcái és Petőfi János vitéze, jobban lelkesíti és siet megszerezni A csehek Magyarországon c. híres regényt. Mikor elvégzi a komáromi gimnáziumot, 1845. szeptemberében meghal nagynénje, Feichtmayerné. Özvegy ura lemond a gyámi tisztról és sógora, Amtmann János sótiszt lesz a gyámja, ki Anna nénjét vette el még 1843-ban. Éppen kapóra jött Amtmann Pestre helyeztetése.

1845. szeptemberében tehát a pesti egyetemre iratkozott be a bölcséleti I. tanfolyam (logika) végzésére. Werner József (logika), Wofstein József (mat.), Reisinger János (történelem), Ranolder, a későbbi híres veszprémi püspök, (ókori földrajz) és Katona István (magyar nyelv) lesznek tanárai, kik közül ez utóbbiért lelkesedett az egyetem polgársága. A fiatalság jellemző mohóságával szívja magába az ismereteket: beiratkozik a Heckenast-féle kölcsönkönyvtárba, honnan fálja a regényeket. Mindennap elmegy a kávéházba, elolvassa a Honderüt és az Életképeket, a Pesti Divatlapot. Megfordul a Pilvaxban, hogy megismerje Petőfit, Pákh Albertet, az elegáns Kuthyt és az utcán csodálattal tekint fel a zárkózottan sétáló Vörösmartyra.

Az a lázas kor volt ez, mikor a magyar irodalom a nemzeti újjászületés hajnalhasadása előtt, hatalmas szárnyalással tört előre. Sue: Párisi titkok könyvének hatása alatt jelenik meg Nagy Ignác: Magyar titkok c. regénye, mit természetesen nyomon követ Kuthynak Hazai rejtelmek c. regénye. A fiatalember, a magyar glóbus irodalma és divata középpontján él, ezért

lelkesedik és ezeknek él. Németül, franciául tanul. Az egyetemi könyvtárba is ellátogat, fekete viaszos vászonnal bevont asztalához leül a festett lócára, de a tankönyv csak előtte fekszik, képzelete a Pilvaxban kalandozik. Tanulmányai ezt igen megsínylik. Amtmann sógora túl szigorúan lép fel vele szemben és erre búcsúvétel nélkül hagyja el Pestet és sógorát, aki haragjában lemond gyámi tisztéről.

1846. április havában ér Komáromba a gőzhajóval és a Tímár-házba megy. Itt azonban megváltozott a régi megszokott kép. Volt gyámja új emeletes házat építtetett a Dunasoron. Karolin nővére Kalicza Zsigmond sógoránál tartózkodott, ott él egy fiatal elvált asszony is: Kuthy Lajosné Kalicza Teréz. Vőlegény jár a házhoz, egy derék, eszes fiatalember, akinek már akkor írói neve volt: Beöthy Zsigmond megyei központi szolgabíró; Karolint ez év májusában veszi el. Így kerül rokoni kötelékbe a Beöthy családdal, melyet élete végéig szeretettel tartott fenn és ápolt. Beöthy Zsigmond lesz a gyámja. Büszke lesz, mikor sógora verset küld vele Vachotnak a Pesti Divatlapba. Ezen a tavaszon Komáromban tartózkodik Jókai Mór is, aki szigeti kertjükben írja a Hétköznapiakat. Itt keresi fel augusztus végén barátja, Petőfi. A szigeten ismerkedik meg Szinnyei Jókai Móriccal és Beöthy Lacival, akivel azután szoros barátságot kötött az öreg Beöthy Gáspár monostori szőlejében. A szomszédban, Szarka János borházában híresebb írók mulattak: Vörösmarty, Bajza és Vachot Imre. Ez év őszén Győrött vizsgázik igen szép sikerrel az akadémián.

A Beöthy családnak akkor két író tagja volt. Zsigmond, Szinnyei sógora és László, a humorista, aki akkor még diák volt ugyan és szigorú apja fegyelme alatt állott, de már sok jelét adja tehetségének. Győrött igen jó társaságba jut az akadémia második évfolyamán Szinnyei József: dr. Kovács Pál, Beöthy Zsigmond nagybátyja, a humorista írónak házához jár, ki a Hazánkat szerkesztette. Az irodalmon kívül szép leányai is vonzották oda. Megfordul a Streibig családnál is, melynek sokáig volt kezén a győri nyomda.

A második filozófiai évfolyamot (fizika) jól elvégezvén, a jogi pályára lép a győri jogakadémián: Pauler Tivadar, Konek Sándor vannak tanárai közt. Irodalmi összeköttetései révén sűrűen juthat új könyvekhez és a romantikusok szenzációs újdonságait olvassa: Dumas, Kock, Sue regényeit. Ekkor már szorgalmasan gyűjti az adatokat. Vonzódik a történelemhez és a magyar várak leírásait gyűjti. A novellaírás terén is kísérletet tesz, de ennél tovább nem megy.

Győrött éri meg március idusát. Az izgalmas események hírei egymást kergetik. Óriási a nemzeti felbuzdulás. A jogászok külön nemzetőri csapatot alakítanak a jámbor Karvasy Ágost professzor parancsnoksága alatt, hova természetesen Szinnyei is belép. Vas Gereben lázító beszédeket tart. Az iskolai év, a mozgalmas események hatása alatt már június elején véget ér.

Sógora és gyámja Beöthy Zsigmond eközben Budára költözik, hol fogalmazó lesz az első közoktatásügyi minisztériumban. Beöthy Zsigmondnak nagy tekintélye van már Komáromban: a kaszinó elnökévé, a református egyház főgondnokává választja. A fiatal jogász is Pestre kerül az események forgatagába. Eljár a Pilvaxba, hallgatja a márciusi ifjúság tüzes beszédeit, ezalatt nyelvismeretei bővítése céljából francia leckéket vesz Lemouton egyetemi tanítótól. Június 11-én ott van a Károly kaszárnya előtt, hol az olasz Ceccopieri katonák fellázadnak a magyar kormány ellen. Deák Ferenc tőle tudja meg a zavargás okát. A lefegyverzett katonákat Komáromba küldik. Szeptemberben még Budán van Beöthy sógoránál, kinek akkor születik Zoltán fia. A politikai helyzet egyre sötétebb képet ölt. Jellacic betört és a rácok is mozgolódtak. Csak rövidlátó szeme tartotta vissza eddig is, hogy nem állt a honvédek közé, de a közbejött komáromi óriási tűzvész volt ennek egyelőre akadálya, mely úgyszólván az egész várost elhamvasztotta; mivel azonban legjobb barátai honvédek álltak, október 21-én ő is erre határozta el magát és itt kezdődik életének második nagy fejezete.

Többet foglalkoztunk Szinnyei ifjúkorával, mint az általános életrajzi keretekben szokásos. De Szinnyei későbbi pályájára reányomták bélyegüket fiatalkori hajlamai: a nagy adatgyűjtő, a lelkiismeretes bibliográfus már benne volt nyitrai és győri diákkorában s a hírlapokhoz való vonzódása a Pilvax-kávéház látogatásai közben fejlődik ki benne: mind megannyi érdekes adat és egyúttal magyarázat egyéniségének e kivételes hajlamaihoz.

Szinnyei éppen, hogy betöltötte 18. esztendejét, mikor honvédek állt. Amtmann Jenő polgármester okt. 18-án felszólította, akar-e a városi nemzetőrséghez tisztnek belépni? Ezt a felhívást megköszönte, mert honvéd akart lenni. Okt. 19-én Kossuth Komáromba érkezett, ez a látogatás döntőleg hatott elhatározására. Másnap jelentkezett Meszlényi alezredes (Kossuth sógora) irodájában, aki a 18. zászlóaljhoz nevezte ki tizedessé és szolgálattételre a főparancsnoki irodába osztotta be. A katonai élethez nagy lelkesedéssel fogott hozzá de az irodai szolgálatot csakhamar otthagya, mert november 26-án a 37. zászlóaljhoz lépett át csapatszolgálatra. December 11-én őrmester lett. Karácsony után Windischgrätz 2. hadteste közeledett Komárom felé és körülvette Komáromot.

Január 11-én a nyárasdi csatában volt először tűzben az ifjú honvéd és sikeresen állta meg a tűzkeresztséget. Február végén ostrom alá vette az osztrák sereg Komáromot. Március 17-én kezdi ágyúzni a várost, de április 20-án megérkezett Guyon a Vág jobb partja felől, átvette a vár parancsnokságát és április 26-án fölmentette az ostrom alól. Április 30-án a Csallóközbe vonulnak és május 12-én a tejfalusi, június 16-án a böösi, 20-án a nyárasdi, 21-én az aszódi ütközetben vesz részt. Június 29-ig volt a táborban; mire visszaért már Klapka parancsnokolt a várban.

Július hóban Komárom körül folynak a küzdelmek. Ebben a hónapban lépett elő hadnaggyá. (júl. 21.) Az ógyallai ütközetben (júl. 30.) már mint hadnagy vesz részt. Ez az ütközet volt a fényes augusztus 3-i kirohanás előjátéka, mely Komáromot az ostrom alól egy időre felszabadította. A herkályi csatában betegsége miatt nem vehetett részt. Időközben a 37. zászlóaljtól a 203-hoz helyezik át.

Az orosz invázió hírére se csüggedt el a komáromi vár őrsége. Az oroszok Léva felől közelednek a városhoz és az udvardi járásban foglaltak hadállást a vár ellen. Itt nézett egymással farkasszemet a két sereg. Eközben már folytak a tárgyalások a vár átadásáról Klapka – Grabbe – és br. Csorich, illetve gr. Nugent osztrák táborszernagy közt.

Aug. 29-én főhadnaggyá nevezte ki Klapka a 203. zászlóaljhoz és augusztusban már megjöttek a vész hírek Arad, Pétervárad elestéről és a világosi gyásznapról és Komárom számára sem maradt más hátra, mint a vár tisztességes átadása, melyet Klapka 26-án írt alá. Október 3-án pedig kiadta utolsó napiparancsát, mely így kezdődik: Bajtársak! Keblem elfogul... Másnap nem volt fegyveres honvéd Komáromban és lezárult a nemzet önvédelmi harcának egy fényes fejezete.

Ha elolvassuk örökbecsű naplóját, melyet a Hazánkban adott ki és könyvalakban is megjelent: előttünk áll a törékeny testű kis vézna hadnagy képe, aki örül az egyenruhájának, a kardjának, szereti a kávéházat, a tiszti életet, a jó ebédeket, hiszen istenem: mit érez és mit csinálhat mást egy tizenkilenc esztendőes fiú, akinek a bajusza alig serkedez! De azt is látjuk, hogy nem riad meg a veszedelmektől és főleg megérzi a történelmi időket és azt, hogy abban a világtörténelmi levegőben, melyben élt, ennek egykorú képét hagyja reánk. A kép lehet egyoldalúan megvilágított, de teljes és hű kép.

A vár átadását követő napon lefejtette tiszti sapkájáról az aranyzsinórt: a nagy nemzeti hősköltemény utolsó szomorú akkordja. Csak a 37. zászlóalj diadalmas zászlójának egy foszlányát őrizte meg emlékéül a nagy napoknak és naplóját helyezte biztonságba. Volt is rá komoly oka, mert Kalicza sógorához, hol tartózkodott, az osztrák helyőrség térparancsnoka, egy ezredes volt beszállásolva, akivel egy asztalnál volt kénytelen étkezni.

Eleinte nem tudta, mihez fogjon. Győrbe ment, hogy jogi tanulmányait folytassa, de ott Kautz professzor kijelentette, hogy ő lenne az egyetlen növendék, tehát az akadémián nem tartanak előadásokat. Később másik sógoránál, Beöthyéknél talált otthonra, kinek a közoktatásügyi minisztériumnál viselt állása megszűnván, Komáromba jött vissza és ügyvédi gyakorlatot folytatott.

Mivel Szinnyeinek semmi dolga sem akadt, egyelőre ráért franciául tanulni. Időtöltésül a református iskola tanáraival szórakoztak a kollégiumban pipaszó vagy borocska mellett és

vidám összejövetelekkel ellensúlyozták a szomorú híreket, melyek mindennap kopogtattak ablakaikon. A református iskola több menekült honvédnek adott hivatalt. Beöthy Laci is hazajött és Szinnyeivel együtt töltik az időt, míg amaz meg nem unta Komáromot, és Szombathelyre ment színésznek. Közben megjönnek Batthyányról és az aradi tizenháromról szóló rettenetes eseménynek és a boszúállás rémséges hírei. Szemeik előtt látják mindennap a fegyenc században (Strafkompánia) volt bajtársaikat: Szombathelyi Viktort, Jaross Móricot, ott vannak, mikor elégetik a magyar bankjegyeket és szomorú karácsonyra virradnak. Feje felett a Damoklesz kardja: hiába a kiadott „Geleitschein,” a volt honvédeket besorozzák. 1850. január havában Sopronba idézik ez ügyben, de megmenekül a besorozás elől. Szomorú a farsang is, mert csak nem mehet el a Haynau alap javára rendezett bálba! Így mulattak akkor Komáromban.

Unalomból a református kollégium könyvtárát rendezi 1850. tavaszán és nyarán. Ez év május 8-án látja a városba érkezett Haynaut; kevés öröme van a hírlapokban is. A Magyar Hírlapban csak rémhírek jönnek; egy-egy derűs napot csak valamely szép vers okoz, mint mikor Tompa híres allegóriája, A gólyához megjelenik. Német és francia munkákat olvas. Így múlt el az az esztendő, mely alatt jogi tanulmányait befejezhette volna. Január végén beáll sógorának ügyvédi irodájába gyakornoknak, e mellett nyelveket (német, francia, olasz, spanyol) tanul, mert ismerősei az emigrálást ajánlják neki; ennek a gondolatával azután sokáig foglalkozik.

A folyóiratokban (Remény, Hölgyfutár) ismerősei munkáival találkozik, sógora Beöthy Zsigmond is szorgalmasan irogat, Laci, a nagy bohém, Pesten él és kétszobás garzonlakást tart, olyan jól megyen a dolga: Szinnyi is nekilendül és novellát ír, de egyelőre íróasztala számára. Majd sógorának segít Komárom történeti vázlatához adatokat gyűjteni.

Az elnyomatás szomorú és sötét korszakát elviselhetővé csak a társas összejövetelek tették. A polgárság erre minden alkalmat megragadott. A családi ünnepek mellett erre főleg a színház volt alkalmas. Szinnyi, ki mindezt pontosan feljegyezte naplójában komáromi időzése alatt, erről is híven beszámol. Az új hatóság a komáromi kapituláció feltételeiről hallani sem akarván, anyagi veszedelem is fenyegette, ti. a város 1848-ban az árvák vagyonát is kölcsön adta a magyar kormánynak és a vár átadásakor ennek csak egy része térült meg; később ebben nem szenvedett hiányt, mert örökségéhez nagy nehezen hozzájutott.

A császári hatóság rossz néven vette a polgároktól azt, hogy az 1851. nov. 6-án érkező Albrecht főherceg hűvös fogadtatásban részesült. Elkezdődnek a túsúrások: rendelet a széles karimájú kalapok ellen. A rendőrfőnök megszólította az utcán, hogyha kalapjáról le nem veszi a széles szalagot, lecsukátja kenyér és vizen töltendő 15 napi fogságra. Majd elkezdtek a

házkutatásokat a besúgók jelentései alapján a gyanúsaknál. Általános megdöbbenést keltett Lipovniczky István komáromi plebános, a későbbi nagyvárad püspök elfogatása titkos besúgás alapján. Eltiltják az este 9 óra után való kimaradást. (Ezt persze nem tudták a zsandárok megakadályozni.) 1852. július 2-án, az uralkodó látogatása után Szinnyeit is a várba idézik kihallgatásra egy állítólagos tüntetés miatt.

Mit lehetett tenni ily körülmények közt? tanulni, várni, tűrni. Szorgalmasan olvasta a külföldi munkákat négy európai nyelven. Fordít Sue és Dumas-tól novellákat, sőt a színészek megjelenése arra buzdítja, hogy színművet is fordítson. Ami pénzhez jut az árvák pénztárából, könyvekre fordítja; 1852-ben 300 frton felül vásárol könyveket. 1852–1853-ban a magyar színészek játszanak Komáromban, természetes, hogy előadásaiknak állandó látogatója és az előadásokról bírálatokat találunk naplójában, helyi kultúrtörténetünk ez első rangú forrásában.

Nagyon érdekes naplójához fűzött védekezése. Ti. naplójegyzeteiben minden társas összejövetelről: multságok, keresztelők, lakodalmak, vacsorák stb. híven beszámol. Ez a felületes olvasót esetleg megtévesztheti oly irányban, hogy a kapituláció után Komáromban eltöltött négy év alatt anyagi, vidám, testes életet élt volna. Fölösleges volt ez ismételt mentegetődzés: mert ugyan ki venné rossz néven egy huszonkét éves fiatalembertől, hogy vacsorákra jár, leányos házaknál időzik, táncolni szeret, kedveli a női társaságot, a választékos öltözködést, settenkedik a színésznők körül? Melyikünk fiatalságából hiányzanak ezek a „sötét” foltok? Hiszen mindez igen érthető és emberi dolog s ha beleilleszkedünk annak a sötét korszaknak hangulatába, nagyon is érthetőnek találjuk Szinnyi életmódját és feljegyzéseit annnyival inkább megbecsüljük: mert igazak.

Első dolgozata (műfordítás) a Budapesti Visszhangban jelenik meg 1852 szeptemberében. Ez további munkára serkenti. Következő évben a Hölgyfutár közöl tollából francia és angol műfordításokat. Buzdítólag hatottak rá Beöthy Laci termékeny írói működése és sikerei is. Ez év decemberében jelenik meg a Puncs, melyet baráti és irodalmi készséggel terjeszt Komáromban.

Az 1853. esztendő nevezetes és emlékezetes lett reá nézve. A nőkhöz való vonzódása eddig nem lépte túl azokat korlátokat, amelyek ebben a korban minden fiatalembernél jelentkeznek. Ez év tavaszán a színészekkel többet foglalkozik és ami az elmúlt évben még multságot, szórakozást szerzett neki, most megúnja; a festett világból kiábrándul, szinte terhére is van a január 1-től március 31-ig tartó hosszú színi szezón. Ez év májusában ismerkedik meg aranyosi ismerős családok révén egy kedves teremtéssel, akiben feltalált mindent, amit eddig nélkülözött: hamisítatlan bájt, szépséget, megértő lelket. Június 18-án tesz látogatást Gancsházán, másnap megkéri Gancs Klementin kezét. Eddig tart kiadott

naplója. Két hónap múlva már az esküvőt is megtartják augusztus 23-án. És új korszak nyílik meg ezzel életében.

Szándékosan időztünk ily sokáig Szinnyei fiatal éveinél, eddig Komáromé volt teljesen. Élete e kisváros falai közt telik és ebben megtaláljuk a városnak örömét és bánatát. Bármily erősek lettek is az új kötelékek, innen elszakítani mégsem tudták soha.

Házasságával új élet kezdődik számára. Pár hónapig Gancsházán élnek a legnagyobb boldogság és szeretet között. Azonban a dolce far niente napjai megvoltak számlálva: állás után kellett néznie. Pozsonyban lakott egy komáromi földije: Samarjay Károly ügyvéd és író, ennek irodájában kap alkalmazást 1854-ben, mikor Pozsonyba költözik. Itt születik 1857-ben legidősebb fia József, két évvel utóbb Otmár. Egy évtizedet tölt itten; már meglett ember, mire bizonyosabb állásba jut a Hungária Biztosító Társaságnál 1864-ben. Pozsonyi évei alatt főleg történelmi és családtörténeti tanulmányokkal foglalkozik és használja a vármegyei levéltár gazdag anyagát. Ekkor indul meg Nagy Iván hatalmas munkája: Magyarország Családai, Szinnyei is kedvet kap az adatgyűjtésre, hisz ez az ő tulajdonképpeni talaja. Pákh Alberttel is fenntartja a jó viszonyt és a Vasárnapi Ujságban hírlapirodalmunk múltjával kezd foglalkozni. És ekkor Szinnyei már megtalálta önmagát.

A biztosítási pálya, melyen működött, akkor még gyermekkorát élte. A Hungária beolvadt a Nemzeti Biztosító Társaságba és 1869. május elsején Pestre költözött. A biztosítási pályán már nem sokáig marad; 1872. végén az egyetemi könyvtárhoz kerül és ezzel eljut életének harmadik és legfontosabb korszakához.

A kísérletezés ideje elmúlván, végre egyéniségének és hajlamainak megfelelő munkakörhöz jutott az egyetemi könyvtárban. Ez volt az ő levegője és kincses bányája; itt alakul ki előtte a rendszer, mely az eddigi adatgyűjtésnek formát és irány adott. A hírlapirodalom bibliográfiai feldolgozása kizárólag Szinnyei érdeme. Eddig kutatásait a történeti bibliográfia terén az egyetemi könyvtárban és a fővárosi könyvtárakban módjában van kiegészíteni. Munkáját az akadémia adja ki 1876-ban.

Ez alapvető munkáját, melyben a lelkiismeretes kutatás az adatgyűjtő bámulatos szorgalmával találkozik, egy évtized múltán egészíti ki a hazai hírlapok történelmi repertóriumával (1731–1880) megbecsülhetetlen forrásmunkát adva ezzel a kutató kezébe. Életének egyik nevezetes eredménye jegecesedik ki e munka befejezése után; a hírlapkönyvtár felállítása és szervezése lesz további feladatává és megkezdni ennek megvalósítása érdekében irodalmi agitációját. Munkássága figyelmet ébreszt mindenfelé. Két éven át kutatja fel a vidéki hírlapirodalmat (1885–1887) és összegyűjti, amit emberileg lehetett. E munka eredménye a Magyar Nemzeti Múzeum hírlapkönyvtárának megalapítása,

melynek élére 1888. nov. 9-én került, mint vezető őr, az egyetemi könyvtárból, hol másfél évtizedet töltött.

Mint egyik láncszem a másikba úgy kapcsolódik a folyóiratok repertóriumához és a hírlapkönyvtárhoz a magyar írók feldolgozása. Rengeteg jegyzetet készít bibliográfiai munkája közben és kialakul előtte a magyar írók névtárának gondolata, melynek 1877-ben ad hangot. Egyelőre azonban hiába kopogtatott a Magyar Tudományos Akadémiánál.

Tizenkét esztendő múlt el az első tervezet után, de Szinnyei nem csüggedve folytatta munkáját. Végre 1889-ben talált kiadót és megjelent a Magyar Írók Élete és Munkáira szóló előfizetési felhívás az egykorú lapokban:

„*Magyar írók élete és munkái*”. Ilyen hézagpótló munka megírására vállalkozott érdemes tudósunk, lapunknak is előkelő munkása: idősb Szinnyei József, a m. n. muzeumi hírlapkönyvtár őre, ki körülbelül három évtizeden át gyűjtögette a hozzá való anyagot. Az anyaggyűjtés immár annyira haladt, hogy a munka közrebocsátását meglehet kezdeni. E gyűjtemény a M. Tud. Akadémia támogatásával Hornyásky Viktor kiadásában fog megjelenni. Magában foglalja betűrendben a magyarországi írók életrajzi adatait, munkáik jegyzékét és a róluk szóló dolgozatok sorozatát. A négy kötetre (32 füzet) terjedő munka egyelőre negyedévenként kiadandó öt ives füzetekben jelenik meg; remélhető, azonban, hogy 1896-ban az egész be lesz fejezve. Az első füzet 1890. január első felében jelenik meg s minden füzet ára 50 kr. lesz. Ezen hézagpótló munkát tisztelettel figyelmébe ajánljuk mindenkinek, ki irodalmunk története iránt érdeklődik.”

Négy kötetre van a mű tervezve, mely 32 füzetben 1896-ig jelent volna meg és tíz kötettel bővült meg időközben, de elkészült a magyar irodalomtörténet legelsőrangú forrásmunkája. Hatvanéves volt, mikor a munka első füzete megjelent s az utolsó, 129-ik füzet 1913. május 26-án jelent meg a 29240. életrajzzal. Négy évvel korábban, nyolcvanadik életévében adta sajtó alá a 25000. író életrajzát: a saját munkás életét. Utolsó sajtó alá kidolgozott életrajza volt Zichy Antalé, azé a finomlelkű tudósé, aki oly sok megértéssel támogatta Szinnyeit és az Akadémia tagjául is ajánlotta az alábbi sorokban:

Id. Szinnyei József hírlapkönyvtári igazgatót levelező tagul ajánlja Zichy Antal t. t. Irodalmunk egyik legrégibb, legértelmesebb munkását, az I. osztály B) alosztályába levelező tagul ajánlom idősb Szinnyei József királyi tanácsost és a nemzeti múzeum hírlapkönyvtár igazgatóját, legjelesebb bibliographusunkat, ki négy évtized óta fáradhatlanul szolgálja több téren irodalmunkat. Régibb művei főleg a nemzeti színészet és a hazai hírlapírás történetével foglalkoznak, s művelődéstörténelmünk számos lapját derítették fel. De legbecsesbek könyvészeti és életrajzi munkálatai. Négy nagy kötetre terjedő történeti- irodalomtörténeti- és

természettudományi repertóriumait, már a VI-dik kötetig előre haladt „Magyar írók élete és művei” cz. nagy műve, mely úgy az összehordott anyagnak imponáló tömege, mint a páratlan szorgalommal felkutatott adatok megbízhatósága által valóságos forrásmunkává vált, melyet senki sem nélkülözhet, aki hazánk kulturtörténetének bármely ágával vagy korszakával foglalkozik. Ezekhez járul számos kisebb, hasonló irányú tanulmánya és értekezése, melyek a szerző kifogyhatatlan ügyszeretét és sokoldalú tájékozottságát igazolják. Úgy érzem, hogy némileg egy kései elégtétellel is tartozunk neki, s beváltásával régi kötelességet rónánk le.

A Magyar Írók méltatásában (...) nekünk csak az energia és a munka, az eredmények megjelölése a feladatunk. Szinnyei élete ezeknek az apoteózisa. Ily nagyszabású munkát mellett minden más munka szünetelni volna kénytelen. Neki azonban voltak kisebb mellék haszonvételei az állandó olvasásból: utalunk a Figyelő irodalomtörténeti repertóriumára, melyet 1876–1889-ig Szinnyei állított össze, valamint a magyar hírlapirodalom repertóriumát, a Vasárnapi Ujságban 1871–1894, utóbb a Magyar Könyvszemle évi mellékletén 1895–1904-ig.

*

Reánk komáromiakra azonban általános érdekű bibliográfiai tevékenysége mellett mégis az a munkássága a legbecsesebb, amelyben ezzel a várossal foglalkozik. Mennyi kultúrtörténet, elfeledett adalék van ezekben a kisebb dolgozatokban, naplója milyen gazdag forrása a helyi politikai és művelődéstörténetnek! Legelsősorban természetesen nagy monográfiája: Komárom 1848-49-ben c. naplójegyzetei az a munka, mellyel nevét köztünk minden időre fentartotta. Nem egységes, összefoglaló szerkesztés, de hű, megbízható és hiteles forrásmunka marad ez Komárom történetírója számára, mely Komárom nagy napjait és kiváló történeti szerepét tárgyalja. Ezeknek előzményei a Tímár-ház, 1835–1848-i feljegyzések és kiegészítője a Bach-korszak, 1849–1853 évi naplójegyzetek. Becses és nélkülözhetlen forrásmunka a magyar színészet történetéhez: A komáromi magyar színészet története 1811–1835. Se szeri se száma Komáromra vonatkozó cikkeinek. Ő igazában soha el nem szakadt ettől a kisvárostól: ennek élt és írt élete alkonyáig. Utolsó irodalmi tervét is egyik helyi lappal közölte, melynek halála előtt pár héttel egész programot küldött a régi Komáromra vonatkozó nagyobb dolgozatáról.

Életének külső történetéhez tartozik annak felemlítése hogy a Nemzeti Múzeumnál egy negyedszázadon át működött a hírlapkönyvtár élén. Érdemei elismerésül 1897-ben királyi tanácsosi címet nyert. 1899-ben pedig a M. Tud. Akadémia levelező tagjává választotta, 1901-ben igazgatóór, 1911-ben pedig a Nemzeti Múzeum osztályigazgatója lett. 1905-ben a

Komárom megyei Múzeum Egyesület, 1908-ban a Petőfi Társaság választotta tiszteleti tagjává, szülővárosa, Komárom 1910-ben díszpolgárrá, a Jókai Egyesület pedig 1911-ben tiszteleti elnökévé választotta.

A komáromi közkönyvtárnak nagylelkű jóttevője és második alapítója volt. Éveken át küldött egy-egy láda könyvet gyűjteményéből és több ezer kötetet tesznek adományai.

Egyénisége kedves és szeretetreméltó volt: A Nemzeti Múzeumban mint családfőt tisztelték és szerették tisztviselő társai. Szívesen adomázott és naponta megjelent a délutáni órákban a Múzeum kávéházban törzsasztalánál, hol a lapokat mindennap elolvasta. Évek óta már csak nagy munkája befejezésén dolgozott: illesse érte elismerés azokat a megértő lelkű férfiakat, kik ezt lehetővé tették számára és számunkra. Nem fordulhatott hozzá senki, akinek jó tanácsot ne adott volna; jóindulattal támogatta a kezdőket. Működésének kritikai méltatása nem tartozik e sorok keretébe; bármiként vélekedjenek azonban róla, azt el kell ismernie mindenkinek, hogy e munkás élet tiszteletet parancsol gazdag tartalmával és eredményeivel.

Törékeny teste, mely organikus bajban (szívgyengeség) sínylett évek sora óta, engedelmes szolgája volt erős lelkének és vasakarátának. Egy évvel halála előtt súlyos influenzán és tüdőgyulladásra lábolt át, mindenki megcsodálta gyenge szervezetének szinte bámulatos ellenálló képességét. Halála előtt nem sokáig volt beteg és 1913. augusztus 9-én délelőtt 10 órakor hunyta le örök álmra szemeit.

*

Haláláról családja és a Nemzeti Múzeum adott ki szomorú jelentést, mely utóbbi így hangzik:

„A Magyar Nemzeti Múzeum Tisztviselő kara mély fájdalommal jelenti, hogy közszeretben álló Nestora, id. Szinnyei József kir. tanácsos, magyar nemzeti muzeumi osztályigazgató úr, folyó évi augusztus hó 9-ikén délelőtt 10 órakor, fáradhatatlan tudományos munkásságban gazdag életének 84-ik évében elhunyt. Kedves halottunkat folyó hó 11-ikén, hétfőn délután 4 órakor a kerepesi úti temető halottasházából fogjuk sírjához elkísérni. Budapesten, 1913. évi augusztus hó 9-én. Életének páratlan munkássága és szeretettel teljes kegyeletünk fogja emlékét megőrizni.”

Temetése augusztus 11-én ment végbe a Kerepesi úti temetőben a székesfőváros által felajánlott díszsírhelyre. Komárom szab. kir. város és a Jókai Egyesület küldöttséggel vettek részt felejthetetlen szülőtte és díszpolgára, illetve tiszteleti elnöke végső tisztességén, mely a Múzeum, az irodalmi és tudományos társulatok és egyesületek részvételével folyt le.

Ravatalánál elsőnek a Magyar Nemzeti Múzeum nevében *Szalay* Imre báró búcsuzott ezen megható szavakkal:

„Alig múlt el négy hónapja, hogy a tudóst, Hampel Józsefet temettük s a Nemzeti Múzeum ormán már ismét lengő gyászlobogó újabb súlyos veszteségét jelzi évszázados intézetünknek. Kedves ősz tudósunk, Szinnyei József nincs többé! Az egész magyar irodalom tudja és érzi, mit jelent ez!

Ő, a fáradhatatlan szorgalmú, lelkiismeretes irodalmi munkás valóságos prototípusa volt, akinek mindenkor és minden körülmények között csakis szakmunkássága töltötte be egész lelki világát.

Minden kutatóhoz volt egy szeretetteljes szava, pedig hányan fordultak hozzá nap-nap után irodalmi adatokért s Ő soha nem fáradva, szerényen jóakarattal, szolgálatkészen adta mindenkor felvilágosításait.

Egy ambíciója volt élete utolsó éveiben, hogy nagy munkáját, a Magyar Írók életrajzát befejezhesse. A sors ezt az elégtételt megtagadta tőle. Főmunkájának utolsó ívein dolgozott, amidőn a halál körülből elszólította. Munkája ércnél maradandóbb emléket emel nevének, szívünkben pedig a hálaérzet, a szeretet a nagyrabecsülés emléke sohasem fog elmúlni.

Kedves tisztviselőtársunk, fáradhatatlan munkásságod után nyugodjál békében. Isten veled!”

A Magyar Tudományos Akadémia részéről *Hegedüs* István vett búcsút tudós társától az alábbi költői beszédben:

Nestorról mondja a jó öreg Homérosz, hogy már a harmadik nemzedék felett uralkodik. Midőn e ravatalnál megállok: lelkemben eleven erővel támad föl annak a férfiúnak emléke, ki a harmadik emberöltőt érte meg és egy hosszú, munkás életet fejezett be, hogy úgyszólván a halál ragadta ki a tollat a kezéből, mely millió meg millió betűben a nemzeti irodalom munkásainak emlékéért harcolt, hogy azt az enyészettől megmentse. Átélt a nemzet nagy és fényes epikus küzdelmét, mély és szomorú tragikus bukását és midőn az újabb drámáját is látta: csöndes magányban külön lorariumot rendezett be szobájában, melyben összegyűjté, áhítattal összeszedte mindazt a nevet, melyet századok eltemettek és lelkiismeretes gonddal igyekezett megmenteni, megörökíteni munkásságuk emlékét.

Midőn a korallsziget szépségeiben gyönyörködünk, nem jut eszünkbe, hogy hány korallállat közös munkáját szemléljük. Az irodalomban is úgy vagyunk, hogy a kiváló írók remek műveiben gyönyörködünk, elfeledjük azt a számtalan apró élőlényt, kiknek közös munkája alkotta azt a televényt, melyen a korallak csodás formája emelkedik ki.

Idősb Szinnyei József ravataljánál egy megragadó kép merül föl lelkemben. Midőn Odüsszeusz az alvilágba leszállott, áldozott a földalatti isteneknek. Az áldozati vért gödrökbe önté. Töméredek árny száll fel az alvilágból. Mind inni akar a vérből, hogy újra életre keljen, hogy erőt merítsen arra, hogy elsírja élete történetét. Az öreg Szinnyei a múlt mélységébe szállott alá. Névtelen árnyak röpködtek körül, izmaikba életet kérnének vagy erőt, hogy elsíriák azt: mit adtak lelkük javából a szeretett hazának, mit áldoztak e nemzet szellemeinek. Odüsszeusz karddal riasztgatá el az árnyakat. Szinnyei szent buzgalommal igyekezett őket emlékezetben föltámasztani. Minden igyekezete oda irányult, hogy el ne vesszen egy név, mely ért valamit, el ne vesszen egy munka, melyet végeztek.

Mily könnyű dolog kicsiszolni az irodalom másod, harmadrangú, sőt még sokkal kisebb munkásainak nevét, munkáját, holott aki egybeveti az első könyvész, Sándor István *Könyvesházát* a múlt század bibliográfiai irodalmának nagyszabású fejlődésével és az irodalmat ismét összeveti Szinnyei repertóriumával és utolsó korszakos alkotásával: *A magyar írók élete és munkáival*, a több mint húszezer író neve és munkája hódolatra kényszerít e szerény, egyszerű, ernyedetlen munkás hosszú életének eredménye iránt, ki a bibliográfiát új eszmékkal gazdagítja, mert a könyvcímek mellett a hírlapirodalom óriási fejlődésének kincses bányájából hihetetlenül gazdag anyagot hozott forgalomba.

A hírlap az eleven irodalmi élet közvetlen tolmácsa. Az nagy gondolat, hogy össze kell gyűjteni az utolsó foztlányig mindazt, mi nyilvánosságra jött, mi valaha élt és hatott: össze kell gyűjteni a hírlapokat: megbecsülhetetlen értéket vitt bele az irodalomtörténetbe. Önzetlenül dolgozott a megszakadásig, mint a munkás méh és megelégedett a méhek azon csapatjának munkájával, mely a sejteket készíti, melyek a virágokról szedett mézet gyűjti a többi számára. Még a méz édes nedűjét sem ő élvezi.

Az írók a gondolat virágaiból gyűjtik a nemzeti élet édes mézét. Ő e gyűjtők munkájának keretét dolgozta fel. Aki a Magyar írók élete és munkájának 14 kötetre tervezett nagy munkájába beletekint, lehetetlen, hogy a szorgalom e hősie önfeláldozását meg ne becsülje. Az a szerény hang, mely megnyilatkozik e nagy vállalat 1891-ben kiadott első kötetének előszavában; egy bámulatos nagy munkaerő egész életfeladatát oly egyszerűen, oly minden dicsekvés nélkül magyarázza meg, mely maga a legszebb cselekedet. Már 1860-ban alkotta meg magának a merész tervet: a magyar írói munkásságot lehető teljességgel feltüntetni könnyen bevehető betűrendes formában. 53 év eredménye a majdnem teljes munka, 129 öt íves füzet jelent meg, eljutott a XIV. kötet 11. füzetéig a 9240. íróig. De az egésznek anyaga hiánytalanul egybe van gyűjtve.

Mit dolgozott, mit dolgozhatott! Elég annak jellemzésére elmondani, hogy csak az A betű alatt 1112 íróról volt jegyzete és ebből kritikával annyit selejtezett, hogy 527-et vett fel művébe. A gondosságnak mértékét megtalálja a szakértő a *Petőfi*-füzetben, melyet külön is kiadott. Itt pedig a kontroverz kérdések egész tömegével találkozott. A gazdag hírlapi tanulmány, melyet a füzet egybeállítására fordított, megbecsülhetetlen értékke emeli a füzetet. De itt legalább óriás és lelkiismeretes olvasottság elég volt. De kivált a 18. század rég feledésbe ment rendkívül gazdag irodalmi hagyatékának gondos összegyűjtése már oly nehézséget okozott, melynek diadalmas legyőzése magában tudományos érdem.

Négy kötet repertóriumát ha egybevetjük a *Magyar írók élete és munkái*-ban előforduló apróbetűs repertóriumával: látjuk, hogy nem került ki figyelmét a tudományos folyóiratok adathalmazának egyetlen csekélyke foszlánya sem.

A Magyar Tudományos Akadémia tette lehetővé, e nagyszabású mű létrejöttét. De mennyit futott, fáradott, kért, esdekelt, míg meghallgatták és a hangya szorgalommal egybegyűjtött anyag rendezésére és feldolgozására a felhatalmazást megkapta. A Magyar Tudományos Akadémia késve adta meg az elismerés koszorúját. 1898-ban ajánlotta a finom lelkű Zichy Antal, hogy a megérdemelt elégtételt adja meg a munkás írónak, de csak 1899-ben jutott be az Akadémiába, hol székét 1901. okt. 7-én foglalta el 71. éves korában!

És mily nemes lélek volt! A koszorút, melyet az Akadémiától nyert, székfoglaló értekezésében az első magyar bibliográfusnak *Sándor Istvánnak* szentelte. E székfoglalót a rokonlélek egész melegségével írta meg. Mikor vázolta Sándor István nemes hazaszeretetét, amellyel szakadatlan anyagi áldozattal törekedett a magyar tudományosság történetének könyvészeti emlékét megörökíteni és előadta Sándor István végrendeletét, melyben a felállítandó magyar Akadémiának 10.000 forintot hagy: a szerencsétlen véget ért férfi emlékét, ki jeltelen sírban nyugszik Bécsben, e szavakkal aposztrofálja: „Az írónak legnagyobb érdeme s jutalma, ha munkáját használják és azzal együtt említik nevét is. A mi első magyar bibliographusunknak nevezte egy század múlva is el; élni fog sokáig és gyakran fogják még emlegetni a Sándor István „Könyvesházát.”

Ime, az öreg Szinnyei ambíciója. Nevét említik midőn használják. A hazaszeretet legszebb formája: hasznosnak lenni és annyiban élvezni hírnevet, amennyiben használtunk.

Márpedig a tudomány szempontjából: az adatgyűjtő, ha megbízható, ha pontos: a valódi irodalomtörténet alapvető munkása! Ki gondol az alapozásra használt kövekre, ki a fényes palotát látja. Az irodalomtörténész a gondolat világát kutatja, gondolatok forrásait látja, e nemzeti lélek fuvallatát érzi. Mily emelő, mily magasztos egy munka. Idősb Szinnyei nem e tért választá magának. Erre nem érzett erőt. Pedig akik vele érintkeztek, mint magam közel

negyed századon át, tapasztalták, mily nagy olvasottsága volt a világirodalomban, mily finom érzékenységgel érezte meg, ami nagy gondolatot a századok teremtettek. Ő szerényen vonult meg dolgozószobájába, cédulái közé. Nekrológokat gyűjtött mintegy, 54.000-et, színicédulákat, mintegy 28000-et. Apróságokat, melyek gyakran megbecsülhetetlen emlékeket rejtnek magokban. A Magyar Tudományos Akadémiának is többször ajándékozott gyűjteményéből igen becses anyagot.

Az intim élet: ez volt az ő világa. Naplója, amelyet haláláig írt, melyből részleteket közölt, visszaemlékezés a komáromi vár ostromáról, dicsőségteljes egy évi honvédeletéből, melyet majdnem gyermek ifjúnak, tiszteességgel futott meg, hogy mint nyugalmozott honvédfőhadnagy tér ma sírjába: mind az intim élet apró kedves múlását tartalmazzák, melyek oly elevenen éltek emlékezetében, hogy midőn a kedélyébe felidézte óráit, volt alkalmam vele átélni: szeméből egy fény sugárzott, amely egy letűnt kor csillagaképp ragyogott a múlt ködéből.

Mennyi szív, mennyi kedély volt benne és a sors csapásait mily bölcsen tűrte! A munkába vitte bele emlékeit. Az emlékezet volt az ő világa és ki tudja, nem volt-e igaza?

Az emlékezet az egyetlen paradicsom, melyből ki nem üzethetünk.

Kedves öreg barátom, midőn a múlt pénteken halálos ágyadon nevemet sóhajtád, nem tudtam még, hogy az Akadémia megtisztelő megbízása folytán rám hárul a fájdalmas kötelesség, hogy én utánad a te nevedet sóhajtom el. Hasznos voltál. Hasznos akartál lenni. Az írók, a tudósok nagy gárdája tisztelettel hallja e sóhajt, hogy be kellett fejezned hosszú életedet. Ki annyi ezer író nevét megmenté a feledéstől, megérdemli, hogy neve fennmaradjon a hálás emlékezetben. Isten veled! Fogadd az Akadémia hálás elismerését... De fogadd barátaid és ismerőseid szeretetének búcsúszavát: Isten veled!

A szülőföld utolsó istenhozzáját dr. Szij Ferenc, Komárom város t. főjegyzője mondotta a következő meleg búcsúvétellel:

„Nemzeti nagy kultúrintézményeink hivatott szónokai, tisztelőid, tudóstársaid után szülővárosod szól hozzád, drága halottunk! Te megírtad naplódban Komárom szabadságharc alatti, dicsőséges és fájdalmas napjainak történetét, melynek magad is lelkes, bátor harcosa voltál. Most szülővárosod írja be naplójába a Te dicsőségedet és a Te elvesztésed feletti mély, könnyező fájdalmát. Utolsó utadra búcsúzóul azt üzeni neked: Pihenj békével, fáradhatatlan munkás, mi kegyelettel őrizzük emlékedet. Isten veled!”

Sírjánál *Sebestyén* Gyula igazgatóór vett megindító búcsút a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára nevében:

„A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára óhajt még elbúcsúzni nagy halottjától. Hiszen legendás munkásságának fénykorát köztünk, a mi kultúrintézetünkben élte le. Midőn mi, akik utána következünk, e könyvtár kötelékeibe kerültünk, Szinnyi József már öreg ember volt és a könyvtárnak már annyit dolgozott, hogy az eredmény egy külön osztály, a hírlaptári osztály lett. Írásaiból, nyitott könyveiből fölemelt homlokán nekünk már mindig ott ragyogott az a glóriás fény, amelyet a vele együtt született és már letűnt hőskor nagy embereinek társaságából baráti és rokoni köréből közvetített felénk. És ez a munkában görnyedő patriarcha a körötte sarjadó új nemzedékeknek jóságos lelkű édesapja, támasza, irányító atyamestere lett. A gyöngéket a saját gyöngeségével bátorította, a szilaj erőket csendes de, tervszerű munkásságának csodás eredményeivel szelidítette meg. Nyomatékkal kívánom mondani, hogy ez az egyszerű munkás bevilágított a tudomány mélységeibe és magasságaiba is. Fáklyái azok a hangyaszorgalommal készült hatalmas segédkönyvek voltak, amelyek világánál aztán kiderült, hogy a tudomány tulajdonképpen nem más, még a legdölyfősebb tudomány sem más, csak – eligazodás!

Mikor életének egy-egy évtizede végén tisztviselőtársai üdvözölték, tréfálkozva mondta, hogy nem ér rá megöregedni, vagy hogy azt, aki munkába merült, talán a halál is ott felejtí. Bizony, ő – Istennek hála – mindvégig friss szellemi erővel rendelkezett. Fiatalos munkakedvének titka az volt, hogy még az öreg patriarcha is a fiatal komáromi hadnagy tűzénél hevült. Mert kérdezhetjük: ezen éltető hazafias tűz nélkül tudta volna-e egy 60 esztendő szürke könyvtárnok írni elkezdni a negyvenezer magyar író életrajzát? Semmi esetre sem! Ám a komáromi tűztől az öreg honvéd homloka alatt a magyarok egének új hadakútja gyulladt ki. Negyvenezer író örökké élő emlékének, a fennmaradásunkat biztosító nemzeti erőnek égi lámpásai, amelyek ezeréves kultúréletünk egének széles útján sohasem ragyogtak fényesebben, mint mikor a komáromi hadnagy szemei előtt Világos után minden borulni kezdett...

Amit az író tollnak ez a magyar honvédő katonája művelt, eredményeiben soha el nem múló értékű köztulajdon marad, de legelsősorban dicsősége marad a Nemzeti Múzeumnak is, amelynek könyvtárából kikerült. Mi ezt, nagy halottunk most hálásan köszönjük. És a válasz e fájdalmas pillanatában azzal sem maradunk adósok, hogy munkás öregséged még az elmúlás gondolatával sem hagyott megzavarni bennünket. Most, mikor örökre itt hagyta bennünket, megdöbbenve látjuk, hogy hiszen mi következünk. A viszontlátás e reményében, kedves Szinnyi papa, isten veled.”

Kozocsa Sándor

Adatok id. Szinnyei József életéhez

Születése óta majdnem másfél, halála óta kerek felszázad múlt el. A magyar bibliográfia kiváló képviselője kéziratban levő önéletrajzi leveleinek és naplójának bizonyága szerint már kora ifjúságában vonzalmat érzett a könyv és a könyvvvel kapcsolatos tudományok iránt. A róla szóló baráti megemlékezések vagy a későbbi kortárs-visszaemlékezések egyöntetűen kiemelik az irodalom iránti vonzalmát, sőt odáig mennek, hogy a róla szóló akadémiai emlékbeszéd szerzője alakját mintegy a könyv-ember szerepében mintázta meg.

Fiatalon részt vett a szabadságharcban, s emlékeit a hősi küzdelemről írt egyik sikerült memoárjában örökítette meg. Megírta szülővárosa, Komárom magyar színészettörténetének monográfiáját. Kortörténeti jelentőségűek naplójegyzetei, amelyeket a Tímár-ház és a Bach-korszak címen állított össze. Munkásságának azonban a legfontosabb területe a bibliográfia. Évtizedekig gyűjtötte és rendszerezte a magyar szellemi élet munkásainak életére és működésére vonatkozó adatokat. Megalapítja a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hírlaptárát, amelyet nemcsak nagy gonddal gyűjtött össze, de egyúttal a feldolgozás és a rendszerezés alapjait is megvetette. E páratlanul gazdag hírlap- és folyóiratállomány nélkül Szinnyei bibliográfiai munkássága elképzelhetetlen lett volna. Könyvészeti gyűjtésének ez volt a kútforrása, amelyet már egész fiatalon kezdett, s ez a gyűjtési hajlam volt hatalmas bibliográfiai anyagának s egyszersmind apparátusának alapja. Kezdetben színlapokat halmozott fel, majd a gyászjelentésekre specializálta magát, később olvasási szenvedély fejlődött ki benne, úgyannyira, hogy még a szabadságharcban, 1849. szept. 29-én a komáromi táborban is feljegyzi: „Reggel, midőn felkeltem, egy keveset olvastam Stifter Studien-jét. Novellák, de oly szép, szelíd és egyszerű leírások, hogy örömmel olvashatni.” (Családi napló. 2. köt. Kéziratban. Rövidítve megjelent: Komárom 1848–49-ben. (Naplójegyzetek.) Bp. 1887.)

Olvasmányait 1846-tól kis füzetekbe jegyezte, s ezek a korai címrögzítések váltak bibliográfiai érdeklődésének alapjává. (Id. Szinnyei József: Tímár-ház. Naplójegyzetek 1835–1848. Komárom, [1897]. 1. 303. l.)

„Ebből is megítélhető – írja naplójában – milyen korán kezdtem az adatok gyűjtését (bár kezdetben rendszertelenül és mily sokat írtam céltalanul is); úgy- hogy méltán nevezhetek

majd el „sokat író”-nak, de legyek bár szerénytelen, annak is, aki mindig dolgozott!” (Id. Szinnyei József: Tímár-ház. Naplójegyzetek 1835–1848. Komárom, [1897]. 1. 304. l.)

Kiadatlan levelezése és naplója alapján végigkísérhetjük szellemi fejlődését annak kibontakozásától élete végéig. Például 1850. április 26-án arról számol be, hogy: „Holmi’ 1° kötetét hazavittem és adatokat kiírtam belőle” vagy május 6-án: „1821 Tud[ományos] Gy[űjteményt] hazavittem. Adatokat kiírtam belőle.” A látszólag száraz felsorolásos napokat színesebb irodalmi élmények is tarkítják: „Háziasszonyunk – Csokonai Lillája – Vajda Julianna nálunk.” (1850. május 7.)

1852. július 1-től 1861. január 1-ig a naplóírásban hézag van. Közben a 22 éves ifjú 30 éves férfivá érett, és megtalálta hivatását. Erről tanúskodik 1861. március 13-i bejegyzése: „könyvészetet írni kezdtem”, és ettől kezdve rendszeresen készíti. Néhány nappal később naplója már büszkén említi, hogy cikke jelent meg a Vasárnapi Ujságban. Júniusban új bibliográfiai jellegű munkába kezd: „magyar írók nekrológiát kezdtem írni”.

1862. június 1-én számot ad a sajtótörténet iránt feléledő érdeklődéséről: „’Hírlapirodalmunk a 18ik száz[adban], 1° fele megjelent a mai Vasárnapi Ujságban”.

1864. március 17-i naplóbejegyzése bizonyítja azt, hogy a nagy repertórium gondolata felmerült benne, sőt már a *Magyar írók* terve is megfogant agyában: „gyűjt[eményes] munkák tartal[mi] kijegyzéséből cikksorozat nőheti ki magát: egyes írók időszerinti munkálatai, azokról bírálatok (megjelen[ési] helyeikkel), életrajzi adatok és arckép”. Keresi a kapcsolatot a korszak bibliográfusaival (egyelőre levélben), így 1864. augusztus 5-én „Kertbenynek levelet terveztem”, majd 15-én „Kertbenynek levelet írtam”, és amikor 22-én megérkezett az óhajtvá várt válasz, kitörő örömmel jegyzi fel: „Kertbeny 1° levele (Brüsszel szept. 18.) phot. arcképe és mosaique (72 nevez[etes] író s lencse) ajánd[ékban], nagy öröm!” További levelezésük során Kertbeny munkatársnak is meghívja: „Kertbeny levele: felhív munkatársnak a ’Könyvészethez’ honorárium mellett?! (így társ leszek!)” (1864. december 4.) Később „Szabó Károlynak levelet írtam” (1865. szeptember 11.), másnap pedig Aignernek ír levelet.

1865. november 18-án fontos eseményről számol be: „repertoriumot (Posner ’Leltár’ könyve szerint) tervezek”, majd: „Megkezdtem az írók munkálatait külön 8^r lapokon írkalni.” (1866. október 11.) Közben meghozatja, majd olvassa a „Bibliographie de la Presse period. François Hatin-tól Paris 776 lap 30 ív 10 f. 80 Kr.”-t (1866. november 3).

1867-ben ismerkedik meg – levelezés útján – Eötvös Lajossal, akivel hamarosan intenzív irodalmi kapcsolatokat épít ki: hozzá írt egyik levele szerint „minden értekezést, mely irodalmunk múltja, s jelene felől tüzetes felvilágosítást nyújt, kitűnő figyelemmel

olvasok”, majd így folytatja: „oly sok figyelmeztetés, buzdítás dacára mindeddig hiányzik nálunk egy könyvészeti szakközlöny, mely egyes lapok tartalmát is adná, milyen a németek ‚Literarisches Centralblatt‘ című hetilapja, ilyen volt Heckenast Gusztáv ‚Bibliographiai Értesítője‘ 1840-42-ig. Számtalan buzdítás és sürgetésemre Aigner Lajos barátom Pesten fog legközelebb Demjén cége alatt egy hasonló irodalmi folyóiratot megindítani, melyből később egy tökéletes hírlapi repertorium nőheti ki magát”, sőt rezignációval még azt is hozzáfűzi, hogy „kíváncsinos lenne, ha a régibb folyamú lapok és folyóiratokból, p.o. a Tudományos Gyűjtemény, Vasárnapi Ujság számos köteteiből valamely buzgó irodalombarát – talán egy társulat, vagy maecenas felkarolásával – külön külön szerkesztene egy általános tárgymutatót; a Tudományos Gyűjteményből saját használatomra készítettem ugyan registert, de akkor midőn a dúsgazdag Heckenast nem vállalkozik a Vasárnapi Ujság teljes tárgymutatójának kiadására – miként ezt nekem Pákh elárulta – azt hiszem mindez hiú remény fog maradni”. Levele végén már rávilágít arra, hogy miként kezdte el a hazai írók életére és munkásságára való adatgyűjtést, melyből a későbbi *Magyar írók* hatalmas palotáját építette: „köszönetem nyilvánítom azon szíves közlésért, miszerint eddigi irodalmi működésével engem megismertetett.” Majd „Pap Gábor szorgalmas írónk több lapban megjelent dolgozataira való figyelmeztetést is köszönöm, sőt igen szívesen felkérem Önt hasonló közlések tudomásomra juttatására”. (Szinnyei József levele Eötvös Lajosnak. Pozsony, 1867. január 16.). (...)

A hatvanas évek végefelé már mind többször és többször fordul meg a fővárosban, s tervszerű bibliográfiai kutatások foglalják le itteni tartózkodásainak nagy részét: látogatja a könyvtárakat, ismeretségeket köt vagy levélbeli kapcsolatokat személyesen megerősít. Ezt bizonyítja 1867. jún. 23-án kelt levele: „Pesten létem alatt nem annyira a koronázás, mint rokonim együttléte, és több érdemes notabilitásokkal találkozás örvendeztetett meg: nevezetesen Aigner Lajossal többször időztem, s mind annyiszor buzdítottam, hogy küldje meg önnek az ígért adatokat, csak rettenetes röstségén tudna uralkodni, azonban hiszem, nemsokára megküldi az ígért könyvészeti jegyzeteket, még mindeddig nincs tisztában magával, mikor, mikép és hol adja ki a 19ik század könyvészetét; miután a pesti kiadók ezen könyvészeti művet nem hajlandók saját kockázatra elvállalni, azért egy két év múlva, majd talán maga fogja azt kiadni. Ily dolgokról értesülvén, nem igen biztató volt rám nézve Nagy Miklósnak azon felszólítása, mikép hírlapirodalmi dolgozataimat adnám ki önállóság, füzetekben.” Aigner Lajos tervezett bibliográfiájára nézve igen érdekes tanácsokat adott: „a magyar birodalmi könyvészetet csak úgy lehetne összeírni s közzétenni, ha 1^{ör} felhasználhatná ön a Jankovich gyűjteményével a Múzeum könyvtárába jutott s 1830-ig terjedő összesen 30 ezer könyvcímet (jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára őrzi), a kéziratot

miként Aigner említé, Toldy örzi, mint sárkány a kincset; ha 2^{or} legalább is a három legnevezetesebb könyvtárt, mind a múzeumit, egyetemit és akadémiáit átbúvárolhatná, mihez hónapok szükségeltetnek; végre legkivált 3^{or}, ha nagylelkű kiadóra találna, ki ezen roppant áldozatot és fáradságot csak némileg is megfizetné”. Végül még hozzáfűzi: „minderről azonban Szabó Károly körében – kiről a legszebb dicséreteket hallottam Nagy Miklóstól – bővebben értekezhet, ki maga is erre vonatkozólag sokat, igen sokat írt már össze”. (Szinnyei József levele Eötvös Lajosnak. Pozsony, 1867. jún. 23.)

Gyűjtési szenvedélye, mely mindenkor a gyűjtött anyag tudományos feldolgozásának igényével kapcsolatos, a nyolcvanas években még fokozódik: ezért írhatta jogos önérzettel, hogy „múlt év nov. 20-án egy szomorújelentés-gyűjtőnél voltam, aki 20 év alatt 17 ezret tudott összegyűjteni; én akkor tréfából mondtam neki: nem ért ön a gyűjtéshez, én egy év alatt 20 ezer példányt hozok össze; így gyűlt eddig 18.600 (a duplumokkal együtt 30 ezer), reményelem, hogy 16 nap alatt begyűl a többi is. Ezen gyűjtemény rendben tartása, kezelése, levelezés, egyéb foglalkozásaim közt, mert írom a komáromi magyar színészet történetét (holnap küldöm a 28dik közleményt) és a Repertoriumot, ezenkívül gyűjtöm az általános magyar színészet történetéhez és *magyar írók életrajzához* az anyagot [kiemelés tőlem – K.S.], képzelheted mennyire vagyok elfoglalva.” (Szinnyei József levele Jakab Ödönnek. Bp. 1882. nov. 5.)

Érdekes fényt vet egyéniségére az a nyilatkozata, hogy „nem olvasok kritikát, vagy igen ritkán, mert nekem a saját ízlésem elég kritika, hanem a gáncsoskodás, kenyéririgység és több efféle kicsinyeskedés nálunk már megszokott dolog”, majd „nekem még 10-15 év előtt alig volt szándékomban nyilvánosság elé lépni, sőt azóta is csak irodalmi napszámoskodást űzök, mégis vannak irigyeim, talán azért, mert néhányszor dicsérőleg emlékeztek meg az emberek működésemről.” Később így folytatja: „lássuk, mint szoktam én másnak ártani, vagy működését irinyelni. Mikor a színészet történetére a Kisfaludy Társaság pályadíjat tűzött ki, én a Fővárosi Lapokban cikket írtam, hogy ne nehezítsék meg a munkát, mert nincsenek előmunkálatok, szabják a pályamű írását szűkebb térre. Felszólításomnak volt annyi eredménye, hogy 1837-ig kívánták a munka kiterjesztését. Én nem akartam pályázni, hanem kerestem hozzá való embert, és Badics [Ferenc] vállalkozott rá; ennek átengedtem összes színészeti gyűjteményemet (egy almáriommal volt már); midőn kinevezték őt Pancsovára tanárnak, s a munkát abban hagyta. Én tehát ismét kerestem egy másik fiatal embert, aki az én színészeti holmimat kibányássza és a művet ügyesen megírja; Váli Béla nagy kérésemre, elvállalta a könyv megírását, felhasználván szóbeli utasításaimat is, oly terjedelmes lett műve, hogy 1815-ig egy kötetrevalót írt össze, mind az én gyűjteményemből merítve. Hogy ezen

urak működését megkönnyítsem és egyúttal bebizonyítsam azt, hogy mily nagy erdő ez a színészet-története, magam is egy 15öd rangú város színészetét írtam meg a Komáromi Lapokban *ingyen*, sőt a különlenyomatot is én fizettem”. Végül rezignáltan jegyzi meg: „A hírlapok pusztítását és az ebből származó bajt én már 25 év előtt figyelembe vettem; hírlapirodalmunk szaporodásával pedig egy hírlapkönyvtár szükségét már akkor hoztam nyilvánosságra, de mindez a pusztában kiáltónak szava volt. Azóta szünet nélkül e mellett harcoltam a Vasárnapi Újságban *tiszteletpéldányért*, másutt *ingyen*; végre 1884-ben célt értem, mert a miniszter engem bízott meg a hírlapkönyvtár fölállításával, adott is évi 2000 frtot rendelkezésemre; ebből magamnak nem tartván meg semmit, két írnot foglalkoztatok, egyiknek 1 ft 50x, másiknak 2 frt napi díjat adván; továbbit kötésre és 200 ftot a hírlapkönyvtár ügyében utazási költségekre fordítok; de ezt a múlt évben két havi utazásom alatt a magaméból 50 frtal pótoltam. Ha anyagi hasznom nincs is, talán erkölcsileg jutalmaznak?” Végül a felvetett kérdésre is megadja az eklatáns feleletet: „a Nemzeti Múzeumnál működöm délelőtt (délután az egyetemi könyvtárnál), a Múzeumnál engemet, a személyzettől független lévén, betolakodónak tekintenek és egy svihák folytonosan áskálódik ellenem, már komolyan fenyegettem, de ez elől megretirált. Pulszky [Ferenc]nél pedig oda vitte a dolgot, hogy ő nyíltan mondta szemembe többször: ’ő ellene van a hírlapcsarnoknak és mindig is ellene lesz’. A ’hírlapkönyvtárt’ még névleg sem ismeri el. Mikor Barna [Ferdinánd] akadémikusnak ajánlott, én még Beöthy Zsolt unokaöcsémnek sem szóltam; hanem az a svihák fiakkeren járta be az akadémikusokat, hogy az ellenem való szavazásra bírja őket. Megbuktam. Ez nem nagy baj, miután én ezen megtiszteltetésre soha se számítottam, hanem baj annyiból, mert a Magyar Írók Névtárát, melyet az Akadémia még 1881-ben elfogadott, és csak én halasztottam továbbra az anyaggyűjtés végett, most elodázta s újabb tervrajzot kért. Tehát ezzel egy év a műre nézve elveszett, mert az idén nem jelenhetik meg”. (Szinnyei József levele Jakab Ödönnek. Bp. 1886. jan. 17.)

Lássunk végül egy konkrét példát, amely a *Magyar írók* gyűjtési munkálatainak műhelytitkait világítja meg, mintegy in statu nascendi enged bepillantani: „köszönöm a beküldött életrajzot; Ferenci? Gyula úr nem maradt volna ki a munkából, miután föl van jegyezve nálam az ő munkája is a Magyar Könyvészet 1886. 47. 1. és M[agyar] Könyvszemle 1887. XXI. 1-ről; értekezéséhez még az is hozzá van írva ,Egy kép a bölcsészet történelméből 37 lap’; el is ment volna hozzá fölkerésem, de így segítve van rajtam; mert ha száz levelet írok egy füzetnél, eggyel az is kevesebb; csak arra kérlek írja meg kik voltak szülei, iskolázásához a dátumokat, Hegedüs [István] méltatása hol jelent meg, cikkeiből a jelesebbeket és hova írta?” (Szinnyei József levele Jakab Ödönnek. Bp. 1893. márc. 27.)

A felsorolt röpke idézetekhez hasonlókat százával lehet találni Szinnyei leveleiben, naplóiban. De talán ennyi is elég annak érzékeltetésére, hogy mennyire kötelességének, szent hivatásának érezte bibliográfiai tevékenységét.

Küzdelmekben és eredményes munkában eltöltött gazdag élet zárult le félszázaddal ezelőtt id. Szinnyei József halálával. Fő művei: a 14 kötetes *Magyar írók élete és munkái* (1890-1914), amelyben több mint 30 ezer magyar író életrajzát és bibliográfiai adatait gyűjtötte össze, és másik hatalmas opusa: a 3 kötetes, csonkán maradt *Hazai és külföldi folyóiratok tudományos repertórium*a (1874-1885) még késő századokig fogja nevét megőrizni a halhatatlanság számára. A *Magyar Könyvszemlé*nek első évfolyamától haláláig egyik legbuzgóbb munkatársa: a folyóiratban többek között összeállította a hazai hírlapirodalom helyzetéről 1876-tól 1904-ig készített jelentéseit, valamint a magyar nyelvű hírlapirodalom statisztikáját 1780-tól 1912-ig.

Valóban beváltotta azt, amit egyik kortársa némi költői túlzással, de közvetlen egyszerűséggel fejezett ki róla:

„Félszázadig keresgélte gyöngybe, lomba,
Százezer írót hordott egyhalomba.
Tőle tanultuk, hogy e drága honba,
Legbővebben terem az író s gomba...”

(Réthy László verses levele Szinnyei Józsefnek. Bp. 1897. máj. 5. Kiadatlan kézirat.)

(Kossa Albert)

A „gőz-hangya”

Egy nevezetes komáromi ember

Bocsánat a szokatlan elnevezésért, tőle és a tisztelt olvasótól.

De hát szokása lett a 19. század fiának, hogy, ha nagyot akar mondani, szereti jelzőül használni: a gőz-t.

Ha egyes ember vagy testület gyorsan végzett munkájáról beszél, így dicsekszik: „gőzerővel dolgoztunk.” (...)

Nem csúfolódási vágy, hanem a régi barátság, szeretet, tisztelet és a méltó bámulat adhatja velem neki e nevet: „gőz-hangya”!

Megbámulni való a komáromi öreg vár, a szigeti nagy fa, a hófehér cipó... és kétségkívül az lesz a tervezett vashíd és az avval egy időben tervezett megyei könyvtár is...; de szülővárosom minden nevezetességei között a magam részéről legtöbbször és legbensőbben bámultam meg: a gőz-hangyát!

De hát ki ő?; türelem, uraim! meg fogják tudni; de majd csak a végén. (...) Márpedig én óhajtom, hogy szeretett földieim végig olvassák, amit nekik írok; mert hazánk városai közül csak Komárom dicsekedhetik avval, hogy egy gőz-hangyát szült és e szülöttje, ki szülővárosát annyira szereti és annak múltját minden élő emberek között a legalaposabban ismeri, megérdemli, hogy őt is megismerje minden komáromi ember!

Én mintegy 32 évvel ezelőtt, a megyeház második emeletén találkoztam (...) - akkor is szakasztott olyan volt, mint most, 32 év után – egy hallgatag, elmerengő, kevés szavú, még kevesebb húsú, halavány téglaszőke szakállú és bajuszú férfiúval. (...)

Nem képzeltem volna akkor, hogy ezen ember, plajbász vékonyságú alakjában, tárháza oly sok tudománynak, történelmi, irodalmi, monográfiai, társadalmi és minden néven nevezendő adatnak, amennyivel egyes ember a leghosszabb életen keresztül is csak felette ritka esetben rakodhatik meg. – Valódi élő krónika, a legnemesebb értelemben! Amit mond, az – eltérőleg a legtöbb krónikástól – mind igaz; mert saját szerzeménye és gyűjtése az a milliónyi adat, amelyeken tudása és bámulatos emlékező tehetsége alapszik.

Láttatok-e embert, aki 10 éves kora óta híven és pontosan feljegyezte, hogy mit olvasott el életében?: a „gőz-hangya” (53 éves korában) meg tudja nektek mondani, hogy kis gyermek

kora óta hány ezer könyvet és minőket olvasott ki, hány ezer hírlapból böngészett és hány ezer tárcacikket olvasott el.

Ha kíváncsiak vagytok, hogy a komáromi 1849. évi ostrom és csaták idejében mely nap és mely órában hol volt? mit tett? és mit evett? a „gőz-hangya” pontosan meg tudja mondani! (...)

Ha tudni akarjátok, hogy a magyar hírlapirodalom megszületése óta hol, mikor, hány és minő újság jelent meg? melyik ki által szerkesztetett? és mikor szűnt meg?... – Kérdezzétek meg a gőz-hangyát: a legnagyobb részletességgel képes kielégíteni tudnivágyástokat; mert mesés számú (12.000-nél többféle) újságot gyűjtött össze alig 6 év alatt; még kínai újságot is találhattok nála.

Ha elfelejtettétek, hogy öreg apátok mikor halt meg? a gőz-hangya útbaigazit; mert jóllehet csak az idén kezdte – tengernyi halotti jelentést (partecédulát) gyűjtött össze és betűrendben regisztrálja a legkülönbözőbb megdicsőüléseket.

Ha arról van szó, hogy rég elporladt, hajdani színművészek mikor, hol és mily darabokban szenvedték át az első lámpalázakat? a világot jelentő deszkák legvénebb matrónái zsenge ifjúságukban hol tették első hódításaikat?... a kerek világon a gőz-hangya az egyedüli lény, ki e tekintetben is mindent tud! mert kora ifjúsága óta annyi színlapot, sűgőkönyvet és több efféléket gyűjtött össze, hogy arról közönséges halandónak fogalma sem lehet.

Ha valaki régi vagy újabb hírlapokból valamely nevezetesebb cikket, természettudományi vagy történelmi közleményt óhajt megtudni, hogy e vagy ama cikk melyik hírlap melyik számában és mikor jelent meg?... a gőz-hangya rögtön szolgál felvilágosítással; mert az általa – egyik derék fia segítségével – készített, valóban a hangya-munkásság gőzerejével összegyűjtött, repertóriális adatok száma messze túlhaladja a 200.000-et. (...)

De mégis, amiért őt szülővárosának minden fia leginkább tisztelheti, az azon bámulatos kitartás és hangyaszorgalom, mellyel a Komáromra vonatkozó adatokat több mint 30 év óta gyűjti! Csak aki látta saját szemeivel azt a vaskos 12 kötetet, mely csupa komáromi adatokkal van tele írva, tudhatja méltóan bámulni a szülőhelynek azon mérhetetlen szeretetét, mely ily óriási munkára ösztönözni képes, a jutalomnak minden reménye, sőt talán az elismerésnek is minden igénylése nélkül! (...)

Nevezetes, hogy a gőz-hangyának nemcsak gyűjtési tevékenysége, gondolkozása, munkás keze gyors, hanem felettébb, közmondásosan, gyorsak öntovábbításának közvetítői: lábai is! A főváros sürgő-forgó sokasága között úgy halad az utcán, mintha örökké expressz-táv-sürgönyöket hordana ki. – Sokszor panaszkodtam neki, hogy – dacára, hogy már 32 év óta ismerem – mindig csak „futólagosan” ismerem; mert még a kávéházba is oly sebesen fut,

hogy akárhány vicinális vasút mozdonya éppoly megszégyenülve szuszogna utána, mint én.
(...)

Nem volt szándékom a „gőz-hangyáról” életrajzot írni, csak egy kis kedélyes és rokonszenves csevegést, és célom az volt, hogy a jó komáromiak ismerjék meg szülővárosunk ezen nevezetes fiát, ki szerényen elrejtőzik sok érdemeivel a nagy világ elől, és szeressék meg őt érdeme szerint!

Akiknek szívében célomat elérnem sikerült, azoknak immár – hisz jóformán úgyis kitalálták – elárulhatom, hogy a „gőz-hangya” nagyérdemű földink, az én szeretve tisztelt barátom: Id. Szinnyi József. (...)

Szinnyei József

naplójegyzeteiből

Tímár-ház (1835–1848)

Komáromi nagy napok I.

**Hogyan került Komárom vára 1848-ban a
magyarok kezére?**

Komáromi nagy napok II.

**Szinnyei József honvédfőhadnagy 1848–49-i
naplójából**

Komáromi nagy napok III.

Bach-korszak (1849–1853)

Tímár-ház

Naplójegyzet 1835–1848

Én sem kerülhettem ki sorsomat, és amit a végzet reám mért, azt békességes tűréssel viseltem. Föladtak ismét az első elemi osztályba, vagy az akkori szólás szerint a normális iskola első klasszisaiba; még pedig már nem a „kezdők”, hanem a „betűfoglalók” közé. Ez pedig azt jelentette, hogy ezentúl a nagy fatáblákra festett piros és fekete betűket nemcsak találgatom, hanem össze is foglalom őket, vagy mint akkor mondták: „silabizáló” leszek.

Mindez nem békített volna ki a helyzettel, ha az első ábécéskönyvet kezembe nem adják; ez aztán búmat-bánatomat eloszlatá; azt híven, hogy ezentúl mindenki csak engemet néz az utcán, kinek könyv van a hóna alatt és nem cserél a római pápával. Gyermekálmok, hiú remények!

Ezen első ábécét annyira szereti minden gyermek, hogy alaposan elszaggatja, nem egy, de több példányban; nem csuda tehát, ha az akkori ma már nagy ritkaság; úgyannyira, hogy azt a kiadást, melyből én tanultam, nem is a múzeumban, hanem dr. Kiss Áron barátomnál, ki ebben specialista gyűjtő, találtam meg. Azonnal ráismertem az 1835. évi budai kiadásban az én első könyvemre s abban kedvenc olvasmányainkra, melyeket aztán még álmunkban is elrecitáltunk. Legkedvesebb olvasmányunk volt „Ami sok, az megárt”, mely így kezdődik: „Mikor Kristóf lakodalomba...” Ezt olvasva, annyira lelkesedtünk, hogy professzorunk alig győzte pálcájával a taktust verni a pulpitusra meg a hátunkra. (...)

Széchenyinek „Pesti por és sár” műve nemcsak a fővárosra értendő, de az egész országra, sőt a kisvárosokra még inkább. Komáromban az utcakövezés már 1836-ban nem volt egészen ismeretlen dolog, mert a Rác-, Megye- és Szombati-utca, azután a nagy- és kis piac a Barátok utcájával ki volt már akkor kövezve; nem ugyan modern értelemben, mert a gránitkockákat mi csak hírükből ismertük, és ha valaki beszélt róluk, csak úgy hallgattuk, mint tündérmeséket. Megtörtént, hogy a neszmélyi s almási hegyekből hordott köveket lerakták, az egyenletesebb részüket hagyván felül; de azok aztán a terhes kocsik alatt fölforogtak és mint szikladarabok állottak ki a földből.

Ily kövezete volt ember emlékezete óta a Barátok utcájának, melyet a városi krónika szerint 1822-ben javítottak ki, aztán vagy 40 évig nem bolygatták; mert azt a kiálló nagy követ a lutheránus templom előtt még a szabadságharc után is ott láttam. Oly esetet is

szemléltem az 50-es években, midőn a Megyeresi utca körül köveztek, hogy a földréteg alatt régi kövezetre akadtak, melyet betemetett a por és sár.

A Vágduna-soron, a házak előtt, szintén raktak le 1826-ban köveket, melyeken sáros időben el lehetett ügyesen lépegetni; de már a gombai sorra befordulva, a kis piacig veszedelmes volt akkor kiscsizmában járni, mert a szárán bizony hébe-korba befolyt a sár. A gondos háziasszonyok és cselédek raktak ugyan ide-oda tégladarabokat, melyeken, ha el nem merültek és a pajkos gyerekek nem rakták távolabb egymástól, ki lehetett ugyan kerülni a veszedelmet, de nem mindig biztosan.

Volt szép napos időszak is, midőn a sárból por lett. Ezt a kisvárosi közönség szélszélben csak úgy elviseli s tűri, mint szeles időben; ekkor is csak szemét kell behúnyni s száját befogni, aztán minden jól van. Nekünk pedig gyerekeknek a nagy por kitűnő élvezetet nyújtott; mert papirosba takargatva feldobtuk magasra s ha leesett, puffant, sűrű porfelhőt terjesztve körülünk, a járókelők nagy gyönyörűségére. Én aztán ezt a mulatságot azzal fokoztam, hogy a port zsebkendőben gyűjtve, dobtam fel; így sokkal nagyobb puffant és több porfelhőt adott.

A polgári élet a harmincas évek elején, Komáromban is csak olyan volt, mint a legtöbb kisebb vidéki városban, hol a különböző elemeket még nem egyesíté a civilizáció s a társulati szellem; a közlekedési eszközök hiányossága pedig nem engedte, hogy hozzájuk is eljusson a nagyvárosi élet finomsága, léhaságaival együtt. Boldog megelégedésben éltek azon szűk körben, melyet a nagyzás hóbotja, a fényűzés mótelye még nem zavart meg.

Széchenyi István grófnak, midőn az első kaszinót Pesten 1827-ben megalapította, fő törekvése volt, a város különböző elemeit, rang- és valláskülönbséget nem tekintve, egyesíteni s legkivált a tepsedő kisvárosi társadalmat új életre keltve, arra törekedni, hogy az emberek a felebaráti szeretet és kölcsönös tisztelet által fölébresszék egymás közt a társadalmi életnek helyes érvényesítését és ezáltal a politikai s tudományos kérdések fölötti eszmecsere mellett, a közművelődés előmozdítására s humanitási intézmények létrehozására törekedjenek. Ezen nemes cél lebegett a nagy hazafi szeme előtt. Ha az eredmény nem felelt meg mindenütt és mindenkor intencióinak, az nem az ő, hanem a korszellem hibája.

A pesti nemzeti kaszinó példájára csaknem minden városban előbb vagy utóbb alakultak ily kaszinók és társas körök; úm. Tolnán (1827) (...), Késmárkon és Nagykanizsán (1836-ban). Komárom szintén azon évben a műveltség igényeinek megfelelően, alapította kaszinóját; a pozsonyi a következő 1837. évben létesült. (...)

A társas élet nem is állott akkor egyébből, mint a névnapok, disznótorok, kukoricafosztások, szürettek és házi bálók alkalmával egybegyűlt szűkebb családi s baráti

körből. A műveltebb középosztálynak volt ugyan még egy társas központja: a kávéház. Ilyen kettő létezett akkor a városban, Csóka- (későbbi Nérei) és a Mayer- (mai Centrale-) kávéház; utóbbi özv. Nagy Andrásné tulajdona volt, ki azt két biliárddal és egy bormérő nagy szobával, a felső emeleten egy táncteremmel, hol csillárok és tükrök is voltak, 1823-ban adta először bérbe. A bormérő eléggé jellemzi az akkori kávéházak állapotát, hol több bort fogyasztottak mint kávé és többet kártyáztak, mint olvastak; különben akkor a Jelenkoron és Wiener Zeitungon kívül oda több hírlap nem járt.

1836. október 1. napján a megyei urak és városi honoráciorok közül többen, a polgárok közül azonban kevesen, azon célból jöttek össze Komáromban, hogy városunkban állandó kaszinót alapítsanak 10 fnt pengő évi tagsági díjjal. (...)

Az október 6-án tartott gyűlésen végleg megalakult a kaszinói egyesület és közfelkiáltás útján a következő igazgatók, „választottsági tagok” és tisztviselők neveztettek ki. Igazgatók: fajkürthi Kürthy Lajos, volt másodalispán és táblabíró; Amtmann József, város bírāja; kis-krestyáni Hunyady Lajos, főszolgabíró. Pénztárnok: Pirk Károly. Jegyzők: Komáromy János, ügyvéd; Müller György, ügyvéd. Választ. tagok: Szemes György, prépost és városi plébános; Krisztián Piusz, Szt. Benedek-rendjén levő áldozópap és a 6. iskola tanítója; Szondy László, ref. prédikátor, böggellői Kossár Ferenc, táblabíró és város kapitánya; Szabó Lajos, táblabíró és urad. ügyész; Buday László, gabonakereskedő; König Ferenc, fűszerkereskedő; méhkerti Milkovits Antal; patkos-teszéri Zámory Elek, Asztalos István, táblabíró és urad. ügyész; Amtmann Ignác, gyógyszeres; König Károly, fűszerkereskedő; Thüringer Antal, épületfakeskedő; Hidas Ferenc, városi főkamrás; Ghyczy Kálmán, megyei főjegyző; Nagy Sámuel, táblabíró; Högyész Antal, táblabíró; Kürthy Alajos, megyei főügyész; Domonkos Mihály, megyei aladószedő; Szarka János, megyei szolgabíró; Molnár Lajos, ügyvéd; Halassy Ede, megyei szolgabíró; Losonczy István, ügyvéd és Payper Kajetán.

November 1-én nyitották meg a komáromi kaszinót, melynek az első évben 199 tagja volt és ezek között polgári származású iparos vagy kereskedő 55.

A november 29-i közgyűlés nemes Mindszenty Antalt „mint tudományáról ismert hazafit” kaszinói könyvtárnoknak nevezé ki.

A kaszinó szabályait a pestihez alkalmazva megalkották; legyen itt följegyezve annak 1. pontja: „Ezen kaszinó rendeltetéséhez képest a jó ízlést, mívelt szerény magaviseletet, józan és közhasznú elmélkedést, az ész tehetségeit, s a közértelmességet kifejtő intézet lévén: ezt az egész egyesület úgy érzi, mint sajátját, s annak minden kellemeivel mindegyik tag, más tagok feletti kiváltság vagy előjog követelhetése nélkül, szabadon élhet.”

Miután Csóka Ignác háztulajdonossal a helyiség végett és Brunano Lénárd vendéglőssel

az étkezést illetően a szerződések megkötöttek, az ott lakó „hangászoknak” megengedtetett, hogy vasárnap és csütörtökön déli 12 órától 2 óráig és esti 8-tól 10-ig zenélhetnek, de a banda „fülsértés nélkül, kellemes hangokból” tartozik játszani. Könyvek vásárlásáról is gondoskodtak évi 250 frttal, hírlapokra s folyóiratokra 840 frt váltó p. fordítottak, még pedig következő hazaiakra: Jelenkor és Társalkodó, Hazai s Külföldi Tudósítások és Hasznos Multságok, Ofner-Pesther Zeitung a Gemeinnützige Blätterrel, Nemzeti Társalkodó, Ismertető, Rajzolatok, Regélő és Honművész, Athenaeum és Figyelmező, Tudománytár, Tudományos Gyűjtemény, Gazdasági Tudósítások, Bortermesztést tárgyzó Folyóírás, Tudós Társaság Évkönyve, Klio s Arpádia (három utóbbi évkönyv); külföldiek: Wiener Zeitung, Beobachter, Allg. Zeitung, Wiener Theater-Zeitung, Das Ausland, Blätter aus der Gegenwart és Bibliothek der Neuesten Weltkunde; összesen 22. Tehát csekély kivétellel minden hazai hírlap járt akkor a komáromi kaszinóba. Így cselekedtek a többi társaskörök is; ezáltal pedig nemcsak az olvasási kedvet élesztették, de az irodalomnak föllendülésére hathatósan közreműködtek. Ha tekintetbe vesszük azt, hogy 1878-ban már 227 kaszinó létezett az országban, félmillió vagyonnal, megítélhetjük a kaszinók hatását közművelődésünkre.

Nagybátyám, ki algináziumot járt és társadalmi állásánál, tekintélyénél fogva mindig művelt, úri körökben forgott, sokat tartott természetes eszére s tapasztalataira, de legtöbbit polgári becsületére. A tímár-mesterséget virágzásában vette át, igyekezett is azt úgy fenntartani, hogy élvezze gyümölcsét; azért keveset törődött a tudománnyal, inkább gyönyörködött huszaiban, melyek szünet nélkül, mint egy kiapadhatatlan forrásból folytak be házához. Minden vállalatnál, mely a város és polgárság jólétét, haladását és műveltségi intézményeit célozta, fölkeresték őt, hogy ahhoz járuljon és ő már polgári büszkeségénél fogva sem utasítá vissza a felszólítókat. Belépett a kaszinóba keletkezésekor és szorgalmas látogatója volt; estefelé, midőn már a munka szünőfélben volt és felügyeletére nem volt szükség, ünnepi köntöst öltött és magas cilinderét föltéve, kezébe fogva vastag nádbotját, útnak indult „a városba,” mint mondani szoktuk mi, a város végén lakók.

A kaszinóban sok ismeretet és tapasztalatot lehetett gyűjteni; a keveset iskolázott embernek pedig valóságos egyetem volt az, hallgatott és tanult. A politika s társadalom majd minden kérdését fölhorrták és megvitták ott. Ezen társaság szellemi hatását még a család is érezte. Azon időben ugyanis csak kevés házhoz járt hírlap, közömbösek voltak az emberek a közügy iránt, inkább érdekelte őket a szomszédok sorsa, vagy a távolabb lakóké is, ha ismerték őket; a hírt, mely szárnyra kelt, többszörösen meghallhaták bor vagy kávé mellett barátaik és ismerőseiktől. De a kíváncsiságot mindig föl lehet ébresztetni, ha a tárgy, melyet elbeszélünk, szokatlan és közérdekű. Nagybátyánk rendesen tudott ily érdekes hírt elmondani,

melyet a kaszinóban ellesett, nagy ritkán olvasott. Mi aztán figyelemmel hallgattuk azt, sőt kérdéseinkkel is ostromoltuk őt a dolog kimenetelének megtudása végett. (...)

Különösen érdekelt bennünket a közel megyékben akkor lábra kapott rabló-élet; erről ugyan keveset írtak a hírlapok, de annál többet tudtak meg a megye urai, a szomszéd megyéktől hűségesen küldözgetett tudósításokból vagy kurrenszekből. (...)

Sobri, valódi nevén Pap Józsi, endrődi, Vas megyei kovácsnak volt a fia; apja mint kegyes istenfélő ember minden búcsúra elment Kiscellbe s minden vasárnap térdepelve látták imádkozni a baltavári templomban. Sobrit, a barna-piros képű, nyúlánk természetű csinos gyerkőcöt a falubeli leányok és menyecskék nagyon elkényeztették; szeretett cifrán öltözködni, elbizottá kezde lenni s hiúsága nemcsak cifrán öltözködésre ingerlé, hanem költséges multságoka is keveré. A multságokat hajhászó fiú rossz társaságok közé jutván, sertésorzásba keveredett és emiatt fogságba került. Megcsípték, elítélték, kiállta a börtönt és a botot. De mikor kiszabadult: újra lopott. Újra a vármegye kezére került és börtönbüntetésének végefelé a várnagy konyhájára került pecsenyeforgatónak. 1835. évi májusban Fényes Istók csordásbojtárral a kolomposi számadó juhászt rabolta ki. Társát elfogták, felakasztották, ő maga megugrott.

Ettől kezdve lett hajléktalan rabló, erdei haramia. Első társai: a dobronyi (Veszprém m.) születésű Milfajt Ferkó, Mogor, Király Jancsi, Pap Andor és Franczli valának. (...)

Közel másfél évig 1836. őszeig Vas-, Zala-, Somogy-, Veszprém-, Győr- és Sopron megyékben szinte félelem nélkül üzte Sobri mintegy 28 főből álló bandájával rablásait. Mindig tudta, hogy merre kelljen biztos helyre menniök; így minden üldözés elől szerencsésen kisiklott, mi annyira vakmerővé tévé őt, hogy majd egyenruhában, majd egyéb öltözetben, fényes nappal is közvigalmi helyeken, társaságba vegyült; hol némi műveltsége s természeti éles elméje oly ügyesen elfödék a rablót, hogy ritkán ismerték meg; ha pedig csakugyan elárulva látá magát, mindig ezer rést talált a szökésre, éles esze vagy rettegett neve alatt.

Sopron megye 1836. nyarán megunta már a rablásokat és Sobri ellen katonát kért, mozgósítá egész pandúrseregét és népfölkelést is szervezett, kihajtván Sobri üldözésére, mint a megyei végzés mondja, „a föld népét.”

Sobri ekkor átvonult Veszprém- és Győr megyékbe, (...) még két feltűnő rablást vitt véghez, melynek utóbbika volt végzetes sorsának kezdete. A két rablás volt a kónyi és szolnoki. Kónyban, Győr megyében, az uradalmi számtartót rohanta meg s a győri káptalan pénztárát vette magához 1836. okt. 10-én. A pénztáron kívül elvitte a kasznár értékesebb ingóit és fegyvereit, ezüstjét, ékszereit. Mikor mindezt összeszedték, a kasznár neje keserves sírásra fakadt. Sobri kérdezte sírásának okát. A kasznárné azt mondta, hogy

holnap jön ki egyik kanonok Győrből a pénztár átvételére, s miután Sobri minden ezüstjét elvitte, tisztességesen asztalt se teríthet az uraságnak. „Egyék a pap – mondá Sobri – fakanállal, Jézus se ezüstkannállal evett.” – „Hát mi mivel eszünk?” – kérde az asszony. – „Hányan vannak a családban?” – kérde Sobri. – „Heten”. Erre Sobri hét pár ezüst evőeszközt visszaadott a kaszárnak. Most a már távozni akaró rabló figyelmét a szép házi kisasszony zokogása voná magára: „Miért sír szép kisasszony?” kérde nyájasan Sobri. „Nagyanyámtól csak egy gyűrű maradt reám, s most már azt is elvették tőlem” – szóla reszketve a leánya. „Itt a gyűrűje szép kisasszony, ha egy csókot ad.” A leánya gondolá: szükség törvényt ront, a csókot megadá, gyűrűjét visszakapá s a rabló távozik. (...)

Pár nap múlva Sobri, legjobb legényeit véve magához, végrehajtotta Veszprém megye északi részén a szolgagyőri rablást. Ez december 8-án este történt.

Szolgagyőr ura Hunkár Antal volt, a legvitézesebb inszurgensezredes az 1809. francia beütés alkalmával. Nagytekinélyű földbirtokos, több országgyűlésen követ, hírneves liberális hazafi, 1848-ban a Batthyány-minisztérium alatt veszprémi főispán, 49-ben Debrecenben főrendiházi tag.

A kastély a század elején épült ódon épület, egyemeletes, egy domb tetején, körülvéve gazdasági épületekkel. Sobri estefelé lopózkodott oda társaival, körülvette a kastélyt, minden cselédet rászegzett fegyverrel beteretelt és összehajtott egy pincébe s aztán néhány társával bement a kastélyba Hunkárhoz. Bátran beköszönt e szóval: „Jó estét tekintetes uram, én volnék Sobri Jóska, a nevem után tudja már, miért jöttem.” Hunkár felugrott, fegyverhez akart kapni. „Soha se bántsa, tekintetes uram, azt a puskát – szólt Sobri – látja, hogy hozzánk közelebb van a fegyver és aztán úgy se lenne annak semmi haszna. Ha tetszik, megnézheti, hogy minden cselédje a pincében van megkötözve. Két legényem elkíséri.” Ekkor észrevette Sobri, hogy az úrnő nagyon meg van ijedve, láthatóan reszket. Odament hozzá. „Tőlem ne féljen a tekintetes asszony, – mondá – Sobri Jóska kezén még nincsen másnak vére, nem is lesz, de kérje meg a tekintetes urat, hogy gyorsan végezzünk, mert nekem nincs sok időm.” Az úrnő magához tért és németül odaszólt férjének, hogy adjon oda mindent. Mást tenni úgy sem lehetett. Hunkár nem állott ellent, csak arra kérte a haramiákat, hogy ne bántsák. „Egy hajszála se görbül meg,” szólt Sobri. Erre összenyaláboltak mindent. Pénzt, aranyat, ezüstöt, Hunkár díszruháinak láncait és ékszereit, ezüst-sarkantyúit s minden használható fegyverét. Elvégre a rablók értékes terhükkel eltávoztak.

Hunkár fölment Bécsbe Ferdinánd királyhoz; innen a nádorhoz ment Budára; elpanaszlá kiraboltatását és nemesi hajlékának megvédését kérte. Minden lehető megígérték neki. A király és nádor ígérete nem maradt pusztán szó. Szigorú intézkedések küldtek a

vármegyékhez és a budai katonai parancsnoksághoz. Sobriéknak mindenáron és haladéktalan üldözésére. Ötszáz pandúrt központosítottak a rablók bekerítésére; ezenkívül népfelkelés szerveztetett mindenütt. (...)

Milfajt a Vértés felé vonult, Sobri pedig a Bakonyon át a Balatonhoz és Tihanynál átkelve Somogynak és Tolnának tartott. (...)

Az 1837. február 16-án Lápafőnél, Tolna megyében, Sobri, midőn üldözték őt és társait, maga vetett véget életének. (...)

Nehogy a nép a Bakony rémeit elfelejtse, megénekelték őket versben, prózában, és a vásárokon árulták históriájukat. (...)

Azután Sobrinak viselt dolgai átmentek az irodalomba is; mindenesetre legjobban jellemzi az akkori rabló- és megyei pandúréletet Eötvös József báró Falu Jegyzője s az abból készült Viola népszínmű; sokáig fennmaradt még Szigligeti Két pisztoly népszínműve is, melyben Sobri alakját Füredi tette oly igen népszerűvé. (...)

Komárom fénykorának a múlt század 30-as éveit tartom. Ekkor volt virágzásban nálunk az ipar és kereskedés; a gabonakereskedők nagy tölgyfahajói leúsztak a Dunán Zimonyig, szállították a gabonát és a híres komáromi tulipános ládákat, melyek nagy része Belgrádba vándorolt; az épületfakereskedés a Vág-Duna mentén a város szélében húzódott végig; a halászok még mindig fogtak óriási vizákat és szállították Pozsonyba, Nagyszombatba sőt Bécsbe is; a vízi malomipar is kifejlődött, ezt tanúsították a híres fehér cipósütő asszonyok (...) a szuperok (hajóácsok) nagyban dolgoztak; még gombkötőmester is nyolc volt a városban, igénybe vették mesterségüket a magyar ruhák viselői. (...)

A borkereskedést is nagyban előmozdította a szomszéd almási és neszemlyi szőlők jó minőségű termése, a beszerzett borok legnagyobb mennyiségét a városban fogyasztották el, különösen a várbeli katonák, kik a rendes piaci vásárt is élénkítették.

A városi polgárok jóléte, gyarapodása eléggé kitűnethető az által is, hogy a belvárost kivéve, csaknem minden családnak volt házikertje s a Duna-szigeten gyümölcsöse. Igen sok család tartott tehenet, kocsit, lovakat. Midőn az 1837–38. nagy tél idején szánkázásra felhívó körív járt a házakhoz, háromszáznál többen csatlakoztak és ilyenkor, ha a lovakon két oldalt csörgőkkel, csengettyűvel borított lepel megcsördült és a kocsis ostora csattogott, fényes felvonulás képződött.

A polgárság és a nemes urak belélete a pazarlásig menő jólétet árult el. A Jókai Aranyemberének özvegye Domonkos Jánosné szép leányaival ekkor a Szombati utca (ma Jókai utca) végén lakott és nyílt házat tartott; naponként fényes estély volt a háznál, a megyei főurak, katonatisztek rendes vendégek voltak ott. Jókai is többször megemlékezik

regényeiben ezen multságokról. A monda szerint az özvegy pincéjében 32.000 palack tokaji bor volt. Annyi bizonyos, hogy ha valaki a városban gyengélkedett, vagy lábbadozó beteg volt: Domonkosné tokaji bora segítette ismét lábra. Nagynéném is nem egyszer küldött engem oda, kezembe adván az öt ezüst forintot, hogy hozzak egy üveggel abból a nektárból. (...)

Weinmüller Franciska, a könyvnyomda tulajdonosnője is híres asszony volt akkor Komáromban; már szüleitől, kik szintén nyomdászok voltak itten, örökölte vagyonát, melyet az ünnepelt szép tulajdonosnő még szaporított. Akkor a komáromi kalendárium legelterjedtebb könyv volt az országban, 120.000 példányban nyomtatták, időjósásaival, adomáival és kék borítékain a szűz komáromi vár rajzával, ékes rigmusos magyarázat kíséretében, nélkülözhetlen volt még a távol Erdélyben is. A könyvkötő (ki akkor a könyvárust helyettesítette) ha csomagot küldött pl. Brassóba, azt csak úgy fogadták el ott, ha egy csomó komáromi kalendárium volt ahhoz mellékelve. Ezen kelendőségét még emelték a 30-as években Czuczor Gergelynek paprikás versei. Ezen jeles bencés költőnk ki a komáromi gimnázium tanára volt, elvállalta annak szerkesztését is. Ezen háznál is fényes lakomák; estélyek voltak. Az úrnő azáltal is kitűnt a város többi női közt, hogy Párizsból hozatta ruháit, még kesztyűit is. (...)

A tímár-ház sem maradt a többi mögött, nénéim felváltva s vetekedve vezették a konyhát, asztalunk körül rendszeren 12-en ültünk, (...) sokszor többen. A napi menü most bankett számba menne. Nagynénémnek a fél város komája volt és ezek, különösen az asszonyok sűrűn látogatták, különösen délutánonként a házunkat. Ekkor folyt aztán a »kedves komámuram« sűrűn vegyített megszólításokkal a kávé körüli társalgás. (...)

Nagybátyám rendszeren lejárt Pestre az augusztusi vásárra, hogy ott az általa nem készített finomabb szattyán, kordován és mindenféle piros, kék, sárga, zöld, bőrkészletét bevásárolja, ugyanekkor szerezte be a ház téli szükségletét (...). Különösen mi fiúk epedve vártuk a vásárfiát, hintalovat és egyebet, mely hetekig késett, mert az összes bevásárolt tárgyakat egy nagy tölgyfa hajóba rakatta s úgy szállíttatta föl a Dunán. (...)

De nemcsak az előkelő családok körében volt jólét, gazdaság és az ezzel járó multságok özöne, hanem a többi iparos és kereskedő polgárok házában is. Úgyszólván keresték akkor a vendégeskedésre való alkalmat, mert az élelmi cikkek olcsósága, a kertészkedés és a házi állatoknak csaknem minden háznál bőséges tenyésztése, mintegy kínálkozott arra, hogy abból a fölösleges részt vidám baráti körben költsék el. Így történt aztán, hogy minden néven nevezendő családi ünnepet: a menyegzőt, mely rendszeren három napig tartott, névnapot, disznótort, kukoricafosztást, szüretet víg lakomával ülték meg. A cigányok nagy számban laktak mindég a város végén, aminthogy most is megvan telepük a

cigánysoron. Ezek közül nem egy zenebanda került ki; szólt is a zene a sok korcsma csaknem mindegyikében naponként, kivált este és éjjel. (...)

Ez évben nevezetes és fényes ünnepély volt Komáromban, Nádasdy Lipót gróf örökös főispánnak (ki már előbb is mint atyjának helyettese kormányozta a megyét) beiktatása. Még az egykorú szűkszavú hírlapok is megemlékeztek ezen ünnepélyről, »ott még nem látott pompáról,« a főispánnak »az örömmek és tisztelkedésnek mindazon jeleivel történt beiktatásáról« írták a lapok »minőhez hasonlót városunk mindeddig nem látott.« Amtmann József főbíró latin naplójában szintén leírta azt.

A 200 főnyi nemes lovascsapat Sárközy József főszolgabíró vezérlete alatt már hetekkel előbb gyakorolta magát Tatában. Szeptember 17-én délután 2 óra tájban megindult ezen bandérium, hozzájuk csatlakozva a megyei küldöttség és temérdek népsokaság, a Vág-Duna hídján át az izsai uton, hol mintegy félóránnyira átöltözködési bódé volt készítve ömértósága számára. A főispán az őrcsapatot képező dandárral négy órakor érkezett meg hatlovas díszes hintón; baloldalán ült Nádasdy Ferenc gróf váci püspök, a beiktató kir. biztos; a díszhintót mintegy 40 kocsis kísérte. A megyei küldöttség üdvözölte a főispánt, azután megindult a menet a 32 nemzeti lobogóval és két diadalkapuvval díszített vág-dunai hídon át az ún. régi temető, vagy disznópiacra, hol a zászlók alatt felállított magyar és német fegyveres polgárság élén, zenész mellett fogadta az ünnepeltet a város bel- és kültanácsa, Amtmann József főbíró pedig »ékes magyar szónoklattal« üdvözölte; ezt a kir. beiktató főpap és a főispán »hasonlag magyarul velős rövidséggel viszonzotta, köszönetét fejezván ki a polgárság szíves fogadásáért.« (..)

A Rác utcán fölhaladva s a Müller-féle ház mellett levő utcán bekanyarodva, a Vármegyeház utcában a megyeházához érkeztek, hol a kebelbeli küldöttségen kívül a többi közt Bars, Esztergom, Pest, Pozsony és Vas megyék küldöttsége tisztelkedett a főispánnak, ki azoknak szíves elfogadása után lakosztályába vonult. Estve fényesen ki volt világítva az egész város, mit a főispán, neje és számos előkelők kíséretében megszemlélt. A kivilágításban különösen kitűntek a megye- és városháza, a bencések kolostora, a kaszinó, de az utóbbit csakhamar le kellett bontani a keletkezni akart gyulladás miatt. Számos átvilágító, lámpafénnyel tündöklő fölrat gyönyörködtette a szemet; a diadalkapuk több ezer lámpással kivilágítva (...).

Másnap 18-án a gyűlésben a beiktató püspök »velős beszéde után letevő ő méltósága a főispáni hitet magyarul.« Az üdvözlő beszédek után, számos táblabíró kinevezése s egy pár tárgy fölvetelével végződött közgyűlés után szemlét tartott a főispán lóháton, később pedig fényes lakoma következett; a főispán asztalán kívül még más négy helyen vendégtetett meg

a különböző rendű és rangú közönség, így a bencések kolostorában is 300 személy vendégtetett meg. A nép számára egy egész ökröt sütöttek nyáron és két magas állásról borfolyatás közben kenyér is bőséggel szóratt. Az ünnepély után színelőadás volt Pály Elek igazgatása alatt. Ezután a megyeházában rendezett fényes táncmulatság következett, melyre a megyéből összejöött előkelő vendégek és a meghívott városbeliek gyűltek össze s amely hajnalhasadtáig tartott. (...)

Meg kell még emlékezni az 1837-i komáromi időjárásról is Amtmann József főbíró följegyzése nyomán: márc. 21., 22. és 23-án annyi hó esett, hogy az egész télen nem volt nagyobb; márc. 23. és 24. fagyott is, jóllehet a hónap előző napjaiban meleg és tiszta napok voltak. (...)

Ez időben történt a népszámlálás is, melynek eredménye a következő: házak száma 1770, lakos volt 18.400 (ide nem értve a katonaságot), vallás szerint róm. kath. 10.500, óhitű 250, ev. ref. 6600, ágostai evangélikus 540, zsidó 510.

A szigorú tél az új évvel beköszöntött; jan. 13-án a Duna jege megállott és azon szekerekkel jártak át Újszőnybe s egyebütt is a túlsó partra. A következő napon, jan. 14. és az azután következőkön oly temételen hó esett, hogy a város főbb utcáin is akadályozva volt a járás, úgy annyira, hogy az iskolák több napig zárva voltak; néhol a házakból is csak bajjal tudtak kijutni a lakók. Hogy ezen közlekedési akadályokon némiképp segítsen a város, kénytelen volt a magánosok fogatait, szekereit igénybe venni; ily eszközökkel némileg segítettek a bajon. Azonban a veszély nem múlt el; az aggodalom növekedett. A Duna melletti városok lakói jól tudták ezen nagy havazás szomorú következményeit. (...)

1838. márc. 7. délután 3 órakor a nagy Duna jege megindult és néhány lépésnyire terjedő mozgás után ismét megállott; másnap aztán rendesen úszott a jég tovább. Márc. 9. a dunai szigetet elöntötte a víz. Márc. 10. a Duna jege is megmozdult, azonban az egész jégtömeg nem lefelé, hanem fölfelé folyt. Hetény és Izsa felé. Márc. 14. legmagasabb volt Komáromban az árvíz, midőn 21 láb hét hüvelykre emelkedett.

Az árvízveszély napjaiban nagy volt az ijedelem, különösen a Vág-Duna melletti részen, midőn a gombai töltés tetejét mosta a víz, oldalán pedig több helyt átszivárgott; ez ellen rőzsékkal, kövekkel védekeztek, az így keletkezett rést betömködték, a töltésre pedig szekerekkel hordták a földet. Egész nap és éjjel fáklavilágnál dolgoztak az emberek, hogy a városnak ezen alatt fekvő részét megmentsék. A tímár-ház előtti kert szintén víz alatt volt és a házból kivezető csatornát elzárták. A víz magassága már egyirányban volt házunk küszöbével; midőn arról gondolkoztunk, hogy ha a víz keresztül szakítja a töltést, nem mehetünk ki a szobából. A ház szilárdan épült, magas földszintes ház volt, az ablakok is magasak voltak

építve, úgy, hogy dobogóra kellett állni, ha az utcán menőket akartuk látni. Végre minden nagyobb veszedelem nélkül megmenekült városunk ezen árvíztől, mely országszerte, de különösen Pesten oly teméntelen kárt okozott. (...)

A régi repülőhíd helyett (mely atyám tulajdona volt) a város a győri nagy Dunán 33 hajóból szerkesztett hidat állított fel és ezt 1838. április 12-én nyitották meg.

Irodalomtörténetünkre vonatkozó legkisebb morzsát is össze kell szednünk, hogy azt az utókorra hagyhassuk, egy majdan megírandó nagy nemzeti irodalomtörténet anyagául. Ezért fontosnak, sőt érdekesnek tartom a következő kiadatlan irodalmi levél közlését, melyet Beöthy Zsigmond írt Károly öccséhez.

Pest, július 31. 1838.

Kedves Öcsém! Egy-két leveled után úgy tetszik nekem, mintha haragudnál. (...) Te most Pápán lakol, s annyi a vakációd, hogy élvezni sem tudod már eléggé; (...) augusztus közepén vagy végén, ismét le kell majd jönnöm néhány napig Pestre. Azon bohózat ti., te is tudakozódtál, éppen négy nap előtt fogadtatott el a színi deputáció által, s minthogy igen nagy készültek kellenek az előadásra, hamarabb nem jöhet színpadra a mondott hó közepénél. Ez pedig Ludas Matyi. Énekes bohózat 3 szakaszban, mellynek muzsikáját most készíti Heinisch, a magyar színháznál orkesztrum igazgató; ő szerzé Béla futása' muzsikáját is. S ezen muzsikát a darabban előforduló eredeti énekek és dalok annyira megnehezítik, hogy a muzsika' elkészítésére, instrumentírozásra, négy egész hét, a betanulásra pedig kettő szükséges, s így a mondott időnél hamarabb nem adható. Szerdahelyinek adtam volna, de Munkácsy újabb paródiájával, –Tündér Ilona – van elfoglalva.

Itt pedig meg kell jegyezned, hogy a tőlem kidolgozott Ludas Matyi, az eredeti népi mesétől, kimenetelére nézve, egészen elvág. A muzsikussal még eddig nem csináltunk szerződést, de kell neki körülbelül 90 váltó forintot, mindjárt az első előadási haszonból fizetnem. Gaal is most készíti a »peleskei notáriust.« Ha erre az időre kész leszesz, úgy eljöhethetünk együtt, s egy külön páholyban kényelmesen hallgathatjuk. Egyébiránt a napokban fejeztem be Csáb című négy felvonásos szomorújátékomat, melynek jelentése nem soká ki fog jöni a Figyelmezőben, s ott megolvashatod. (...)

szerető bátyád

Beöthy Zsigmond

Meg kell még emlékezni az ez évben meghalt két nevezetes komáromi egyénről. Holéczy Mihály, ki 1795. okt. 16-án született városunkban; 1815. júl. 5-től kántortanító volt a komáromi ág. evang. iskolában; azonban már 1816. elején Csákvárra ment rektornak, onnét pedig később Nagyszokolyba lelkésznek, hol 1838. márc. 29-én meghalt. Nagy érdemei vannak különösen a várost illető munkáiért. A Szépliteraturai Ajándékban jelent meg tőle 1821-ben: Körültekintés a komáromi várban; a Tudományos Gyűjteményben 1824. A komáromi földindulások, mely franciául is megjelent 1829-ben Ferrusac Bulletinjében; 1825. Rév-Komáromnak ismertetése. Egy kis füzet is van ily címmel: A rév-komáromi augusztina vallástételt tartó evangyelika iskolának emlékezete. Rév-Komárom 1823., ő adta ki Losonczy István, Hármaskör c. munkáját új rendszerben 1824-ben szintén Komáromban. – Cseh Szombati Sámuel, orvosdoktor, 1757. szeptember 4-én született Komáromban, kinek különösen a himlőoltás körül vannak maradandó érdemei, meghalt 1838. márc. 23-án Pesten. A két Szombati testvérrel (mert bátyja szintén híres orvos volt) nevezték el a mai Jókai utcát Szombati utcának. (...)

Míthogy nagybátyám és a nők is szerették a kényelmet, már pedig a nyitott tűzhelyű konyha, melyen át kellett menni a lakásba, füstös volt és ez ártott a szemnek és tüdőnek; azért az akkoriban föltalált sparhert (így neveztük még akkor a takaréktűzhelyt) éppen kapóra jött; rábeszéltük nagybátyánkat, hogy egy ilyen eszközt szerezzen be, jóllehet még akkor ezt nem ismerték Komáromban: vett is egyet 300 váltó forinton Pesten és a konyhát e célra szobalakúvá idomították, elhelyezvén abban a sárgarézlemezekkel szegélyezett tűzhelyt; azonban sehogy sem bíztak ezen új találmányban, azért a konyha szegletében nyitott tűzhelyt is hagytak, mely fallal kerítve, fedve s ajtóval volt elzárható. Itt sütötték azután is nyáron a szárnyasokat és a dorongos fánkot, melyet később az újdivatú takaréktűzhely mindinkább feledékenységbe juttatott. (...)

Az 1839. jún. 2-án Pozsonyban megnyílt országgyűlésre küldendő követek választása végett máj. 1-én gróf Nádasdy Lipót főispán elnöklete alatt megnyílt a Komárom megyei közgyűlés. Ezen gyűlésen az országgyűlési utasításokon kívül felolvastatott a főispán lelkes neje b. Forray Júlia csillagkeresztes hölgy által kezdeményezett megyei dologház a rabok számára és az ezen célból tett fáradozásainak eredménye ti. 18.114 v. forintnyi összeg melyet gyűjtött; ezen összeg azután országos gyűjtés által tetemesen szaporodott és így az országban ezen a téren az első intézmény létesült is. Az épület ugyanis a megyeház udvarán már ekkor épült, midőn ezen év máj. 2-án a főispáni pár az épület alapkövét letette.

»A folyó évi jan. 11–14. napjai mindenha feledhetetlenek maradnak a komáromiak szívében«, írták az egykorú lapok. V. Ferdinánd királyunk és neje Mária Anna akarták magas

látogatásukkal szerencsétlení városunkat. Alig értesült erről a város, magyar lelkesedéssel fogadták azt. Kapos-Mérei Mérey Sándor, mint a tartományi bizottság főkörmányzója, minden szükséges rendelkezést megtett. Mindenütt az utakat igyekezett jó karba hozni, a házakat meszelték, csinosították. Komárom városa erejét szinte meghaladó pompával igyekezett a szeretett fejedelmi párt fogadni. Uj-Szönytől a komáromi vár belsejéig zöld faágas élénkítették az utat és a hidakon végig nemzeti zászlók lobogtak; a város felőli hidakon diadalíveket állítottak fel, az elsőt ily felírással: »Ime magyar hűség örömét kimutatni törekszik«, a másikon: »Jó fejedelmeinek hódol főt hajtvá Komárom.« A városi hatóság Huszár Ferenc helyettes alispánnal egyetértve, úgy rendezte a díszfogadást, hogy a Kis-Duna hídfőnél a városi fegyveres polgárság első csapatja, ezen túl a Rác utca elejéig, hol a zsidók magyar és német feliratu diadalíve volt felállítva, a céhek zászlóikkal és zenekaraikkal tisztelkedjenek; a zsidók diadalívén túl ismét céhek következzenek a nagy piacig, hol az egész díszsört a városi fegyveres polgárság második csapatja zárja be. Ezen polgári díszsört követik aztán a katonai tisztelgések a negyedik diadalivnél (...) Jún. 15-én indultak Győrből, Gönyő, Ács és Uj-Szöny felé.

Kora reggel a nép mindenfelől tolongott városunk felé. Már korán reggel ünnepiesen öltözött emberek tömegét lehetett az utcákon látni. Déli 12 és fél órakor hangzott az első ágyúlövés, amely a fejedelmi pár közeledését hirdette; erre valamennyi harang zúgni kezdett. Most kiki elfoglalta kirendelt helyét. Akkor én az elemi II. osztályba jártam; minket is elég korán sorba állítottak a Rác utcai Csóka-féle kávéház elé. (...) Egy óra tájban dörögtek az ágyúk, zúgtak a harangok, tolongott a nép, éljenek harsogtak és a nemes bandérium után megjelent a várva-várt király üveges hintóban, melyet a nép ezrei szinte magokkal toltak. (...)

Károly Ferdinánd főherceg és Lederer báró Magyarország hadi főkörmányzója várták a királyi párt üdvözlésükkel; a vár kapuja előtt Bakonyi Imre báró, a várparancsnok a vár kulcsait őfelségének átadván, a díszmenet a várbeli tiszti pavilon előtt megállott, itt a felséges pár kiszállott a hintóból és lakosztályukba mentek föl. Ezután azonnal a tisztelgések következtek: a hadi főkörmányzó, a várparancsnok, a megyei és városi hatóságok üdvözlése, amazok nevében Nádasdy Lipót gróf főispán, a városiak részéről pedig Amtmann József főbíró szónokoltak magyarul, azután a különböző vallásfelekezetűek küldöttségét fogadta a király. Mindezeket őfelsége kegyelméről biztosító rövid latin válasszal kegyeskedett fogadni. (...)

Június 12-én a várkápolnában tartott mise után őfelsége megtekintette a katonai kórházat, a nádorvonalat; délután pedig a megyeházat, különösen a könyvtárt, levéltárt és a dolgozóházat; innét a Szt. András templomba ment, hol rövid ájtatosság után, magára papi

áldást kívánt; végre a városházát is megnézte. Az esteli zenéket és kocsikázásokat mellőzve, főlemlítendő, hogy a királyné őfelsége is megjelent később a főtemplomban. A várban udvari ebéd volt, melyen több főrangú egyén, ezek közt a főispán, helyettes alispán is jelen voltak.

Június 13-án reggel a király, Károly Ferdinánd főherceg és több előkelők kíséretében a bábolnai ménest látogatta meg és estve visszatért a várba. A gőzhajótársaság által felszállított Cecropieri ezred zenekara működött, midőn a tiszti pavilon erkélyének ajtai megnyíltak és őfelségeik kiléptek, háromszoros éljen-kiáltás fogadta őket. Június 14-én reggel fél 9 órakor őfelségeik, miután a Szt. András templomban misét hallgattak, útnak indultak Győr felé.

Komáromban mulatásuk idejét örökemlékezetessé tették az által, hogy a megyei dologház felépítését ezer pengő forinttal segítették, a városi szegények számára pedig 500 pengő forintot ajándékoztak. (...)

A műveltségi állapotok Komáromban azon időben elég magasan állottak; lássuk mindenekelőtt a könyvtárakat. Kulcsár István, ezen nagyműveltségű, lelkes hazafi, ki nevét irodalmunkban a Hazai s Külföldi Tudósítások alapításával és húsz évig szerkesztésével, úgyszintén több munkájával megörökítette; de szülővárosát Komáromot illetve, azzal is emlékezetessé tette, hogy 1827. október 4-én a megyének 3747 kötetből, nagyjából magyar munkákból álló könyvtárt ajándékozott és gyarapítására alapítványt tett (mely jelenleg 5000 frt). Az érdemdús adományozónak az volt a szándéka, hogy az szülővárosában nyilvános könyvtárrá alakíttassék. Az alapítónak szándékát ecsetelje az alapító levél néhány sora: »Hazafiúi indulatból szülőföldemnek óhajtanám megnyitni a dicsőségnek azon útját, hogy első lenne Magyarországon egy nyilvánvaló s közhasználásra megnyitott könyvtár felállításában...én 3–4000 db. tudományos és hasznos könyveket ajándékozni kész vagyok Komáromban köz használásra megnyitandó Bibliotéka felállítására... azon feltételről méltóztassék engem bizonyossá tenni, hogy ezen ajándékomat mennél hamarább közhasználásra fel fogja állítani.« Ha nem is vált belőle nyilvános könyvtár, de a megye urai s ezek barátai mindenkor használhatták; annál is inkább, mert a megyeházban külön szekrényekben volt elhelyezve. Igen szép alapul szolgálhatott volna ez a könyvtár, ha az alapító szándéka szerint kezeltetett és gyarapított volna, jelenleg már vidéki első könyvtáraink közt foglalna helyet.

Nevezetes könyvtára volt Sárkány Miklós bencés tanárnak, ki szülővárosában Komáromban 1835-től tanított a szónoklati osztályban; igen képzett, nagy irodalom pártoló, kedves ember volt és maga is foglalkozott az irodalommal, mint tekintélyes gazdag komáromi család sarja nagy könyvtárt gyűjtött és ezt méltányolva, a szerzet által azon javadalomban részesült, hogy míg a többi tanárnak egyes szoba jutott, őt kettővel tisztelték meg; a belső

szobának mind a négy fala a mennyezetig állványokon zsúfolásig voltak elhelyezve könyvei. Miután a magyar irodalom, különösen a szépirodalom, csaknem teljesen képviselve volt ezen könyvtárban és ő szívesen adta kölcsön azokat a városbeli polgároknak, de leginkább a tanuló ifjúságnak, sokan vették igénybe. (...) Hogy több polgár családnak is volt kis könyvtára, ezt is főlemlíthetem, úgy, hogy az akkori, nem nagy terjedelmű, magyar irodalom meglehetősen képviselve volt Komáromban.

Szigler Antal könyvkötő mester, ki ezelőtt a komáromi vásárok alkalmával ponyvasátorban árulta a komáromi kalendáriumot és a ponyvairodalmi rémes históriákat, ügyes, tekintélyes polgár volt, ki mesterségével már is szép vagyont szerzett, a kor igényeinek megfelelőleg és többek kívánságára könyvkereskedést nyitott a piacon a Dumtsa-ház mellett (ahol ma is könyvárus bolt van), boltjának ajtaja fölött azonban meghagyta a piros aranyozott könyvet lóbáló címerül. Heckenast Gusztáv pesti könyvkereskedő bizományosa lett.

Az olvasási vágy emelkedésével szaporodtak a könyvek és ezekhez a könnyebb hozzáférhetést azzal is igyekeztek előmozdítani, hogy a kevésbé vagyonosak számára, kik saját könyvtárt nem szerezhettek, de nem is lett volna módjukban, kedvük szerint minden könyvet megszerezni, kölcsönkönyvtárakat alapítottak. Így alakult Pesten is már a század elején nem egy kölcsönkönyvtár. Heckenast Gusztáv, mint egyik legtekintélyesebb pesti könyvkereskedő szintén állított föl egyet a Váci utcai Nádor-fogadó átellenében levő boltja mellett az udvar hátulsó részében, ki is adta ezen év elején német katalógusát, mely 10.000 munkát foglalt magában, ezek közt 243 volt a magyar munka. Mi természetesebb, minthogy derék bizományosa, a mi Sziglerünk, felbuzdulva ezen jó példán (...) szintén létesített üzlete mellett a bolt hátulsó helyiségében kölcsönkönyvtárt és még ezen évben ki is nyomatta katalógusát ily címmel: Verzeichniss der Leih- Bibliothek von Anton Szigler in Comorn, 8 rétt 72 lap, ára 20 pkr. 3000 munkából állott a könyvtár, melynek legnagyobb része szintén német volt; azonban volt ott 189 magyar, 40 francia, 3 olasz és 33 angol munka is. Hogy a magyar irodalom a némethez viszonyítva nagyobb arányban volt akkor itt nálunk képviselve, mint Pesten, az igen természetes, mert Pest akkor még német város volt, Komárom pedig csaknem teljesen magyar; a német olvasó közönség a várbeli tisztek és azok családjai köréből került ki s csak csekély számban olvastak a német nevelésben részesült polgári család tagjai. A komáromi első kölcsönkönyvtár 1840. szept. 1-én nyílt meg és az olvasási díj 40 kr. volt egy hónapra.

Miután Széchenyi István gróf 1829-ben megalapította Pesten a nemzeti kaszinót, ezen üdvös eszme általános viszhangra talált az országban és a megyei székhelyeken egymás után létesült ezen társalgási s olvasókör, így alakult Komáromban is 1836. nov. 29-én a kaszinó; ki

is adta az első jelentését ezen címmel: A rév-komáromi kaszinó részeseinek névsora betűrenddel és annak szabályai 1836/7. Pesten, kis 8-rét 38 lap; ekkor 199 volt a tagok száma ezek közt 56 volt a városi polgár, kereskedő vagy iparos, a többi megyei tisztviselő, birtokos vagy közös hadseregbeli tiszt volt; az alapszabályokat a pesti kaszinó alapszabályai szerint készítették. 1840-ben jelent meg a 4. Kaszinó-könyv, mely szerint a tagok száma ekkor 157 volt; ezen évben 1540 forint 47 krajczár. pp. kiadást mutattak ki; ebből hírlapokra s folyóiratokra 274 forint. 33 krajczár. pp. költöttek; könyvtárukat leginkább a tagok által ajándékozott könyvekből gyarapították. A tagsági díj 10 forint. volt pp. (...)

A gyűjtői szenvedélyt talán atyámtól örököltem, kinek szép és gazdag éremgyűjteménye volt; ezen kívül réz és csontból készült gombokat gyűjtött, melyekkel katonák és polgárok ruháit szokták díszíteni; mindezt halála után én örököltem, oly formán, hogy a numizmatikai gyűjteményből az arany és ezüst példányokat kiszedték, a többit nekem adták; ezen gyűjteményt én ugyan nem sokra becsültem és mint haszontalan portékát, akármiért, egy darab lekváros kalácsért is elcseréltem, a gombokat pedig elgomboztam. Föltámadt azonban bennem is a gyűjtési szenvedély, s minthogy gyakran fordultak meg Komáromban színészek, az én időmben már többnyire magyarok, ezek pedig színlapokat nyomattak, néha színeset és selyemre nyomottat is, a tímár-ház pedig nagy színész-pártoló volt, azért én a színlapok gyűjtésére adtam magamat, egykorúakat és régieket is gyűjtöttem; 300-nál is több darabból állott már gyűjteményem. (...) Sajnos, hogy az én színlapgyűjteményemet kegyetlen kezek megsemmisítették; ez most már pótolhatatlan veszteség. (...)

Végül pedig két írónk levelével zárom be ezen évi közlésemet. Beöthy László, a korán elhalt, nagy reményekre jogosított humoristánk élete; bújdosott, színész is volt, szerette az irodalmat és csak ennek élt; édesanyját, mód nélkül kegyelte, jó szíve volt, barátait szerette, becsülte.

»Kedves bátyám! (...) az én »Hajnalka« című könyvem, mit gyermekek számára írtam, hamarabb elkészül, már sajtó alatt van s úgy gondolom, hogy két vagy harmadfél hét múlva már téged is megfoglak belőle egy pár példánnyal ajándékozhatni. (...) Múlt héten szombaton adták a kecskeméti színpadon első színművemet a Borbély legényt, zsúfolva tömött színházban; soha ember még kíváncsiabban nem ment a színházba, mint akkor s több mint százán kénytelenítettének már a pénztártól visszamenni, a darab mint észrevehetém elég nagy hatást szült s játék végeztével egy óra negyedig tartó kihívások közt megjelentem a színpadon. (...) Leveledet minél előbb el várom, csókollak szerető öcséd

Beöthy Laci. (...)

1844 – Ezen évben történt könyvtáramnak alapvetése. Keő Treszka kisasszony, Keő Gáspár épületfakereskedő lánya (később Lammer Ferenc unokabátyám neje), kinek anyja, a kávéénikék közt, gyakori vendége volt a tímár-háznak, egyszer előfizetési ívet hozott hozzánk Sujánszky Antalnak vallási és hazafiúi költeményeire, melynek ára egy forint volt és én két huszas havi pénzemből annyit megtakarítván előfizettem; meg is jelent a könyv azon év nyarán. Ezen könyv volt tehát az első melyet, könyvtárt alapítva, megszereztem. (Jelenleg a 9130. sz. könyvet írom be, azonban ennek fele sincsen már meg).

Olvasmányaim jegyzékét is ideírom, mert az nem csak reám nézve emlékezetes, de művelődéstörténeti szempontból is az; lássuk tehát, hogy mit olvastak azon időben családjaink Komáromban: Horváth Zsigmond. Elmederítő és szívképző elbeszélések, Báró de Manx; Ifjuság barátja; Overne kapitány csodálatos kalandjai Dominge szigetén; VII. Pius pápa elragadtatása; Bécs nevezetességei; Zindi Albano, vagy a cigány herceg; Klimius Miklós földalatti utazása; Bajza Aurórája 1837. Napkeleti képek; Szigetvárt klastromi története (unalmasnak találtam, azért a II. kötetet nem olvastam el), Kovács Pál Tháliája; Jósika, Csehek Magyarországon és külföldi regényei; Nagy Ignác Torzképei; Dugonics. Arany perecek; Kis János, Csokonai és Kisfaludy Sándor munkái. A szünnapok alatt ismét előfizettem Szigler kölcsönkönyvtárába s olvastam a Kisfaludy Társaság által kiadott Külföldi Regénytárt nagy gyönyörűségemre, Nagy Ignác Színműtárából 16 füzetet; a M. tudom. Akadémia által kiadott eredeti és külföldi színműveket, Frankenburg szerkesztette. Életképeket, Fáy Meséit, Róbert Péter két kötetét; Ferenc bátyám megvette Nagy Ignác Magyar titkait, mely akkor képeinél fogva is, nagyon kapós volt és Petőfi Helység kalapácsát; az utóbbiakat felolvastam családjunk körében. Ekkor indult meg a három divatlap is; kisvárosi szokás szerint többen összeálltak, ezek közt Ferenc bátyám is, és előfizettek a Pesti Divatlapra, ebben aztán én is gyönyörködtem; a Honderüt pedig Amtmann János sógoromnál, ki azt a kaszinóból hozta el, olvastam. (...)

Nagybátyám bőrbevásárlások végett rendszeresen el szokott járni a pesti vásárokra, különösen a nyári augusztusra: többször megígérte, hogy minket gyerekeket is elvisz magával; ígéretét ezen évben aug. hónap végén teljesítette, engem és Tóni öcsémet részesített ezen szerencsében. Én zekémet öltöttem fel, fényes, alacsony kalapot tettem a fejemre és sarkantyús csizmát húztam fel; így léptünk délben a gőzhajóra. Mily meglepetés volt ez reánk nézve, az elgondolható, midőn a nagy hajó belső szerkezete teljesen ismeretlen volt előttünk; néztük a gépek forgását a pipázó szobát, lementünk az I. és II. osztályú termekbe, megcsodáltuk a kis konyhát, a kormányos kerékforgatását, a Visegrád körüli szép tájat, a várromokat és örvendtünk a Pesthez közeli kis ágyúlövéseknek; ezzel szokták akkor a hajó

közeledését jelezni. (...)

Engem mindenek fölött a Párizsi utca érdekelt, mert sokat hallottam erről beszélni, hogy üveggel van földve; de midőn lépcsőn kellett felmennünk és a sok suszterbolt, meg az utca keskenysége egyáltalában nem lepett meg; annál inkább megbámultam Pestnek, a Király utca sarkán lévő négyemeletes legmagasabb házát.

Aug. 26-án a Nemzeti Színházba mentünk, hol az Ezred leánya című operát adták elő (...).

Sokat jártunk nagy melegben, porban, s este már bágyadtnak éreztem magamat. Ezen első pesti utam tehát inkább kellemetlen hatást tett reám, jobban szerettem a mi egyszerű, csendes kis városunkat, Komáromot. (...)

Két nevezetes könyv jelent meg ez évben: a Komáromi Kalendárium, melyet félszázad óta évről-évre nyomtattak a szokott kék borítékban, melyen a vár és város képe látható, mindegyik kép ékes versekkel van magyarázva. Az 1844. évi Kalendárium (mely ekkor 50.000 példányban nyomtatott) versei:

Csallóköz szigetén Rév-Komárom fő hely,
Szép magyar lánykákat s menyecskéket nevel.
E vár kőfalait ellenség ne lássa.
Légyen az örökre békeesség szállása.

A másik könyv a Losonczy István híres Hármaskör című munkája, mely megjobbított kiadásban szintén ezen évben jelent meg Pesten; ezen tankönyv igen kedvelt volt a hazai ev. reform. iskolákban, csaknem minden tanuló idézte az abban foglalt verseket, melyek a megyékre és városokra vonatkoztak. (...) 1844. kiadásából a Komáromra vonatkozó verseket ide írni:

Komárom vármegye szolgál a Dunára,
Melynek Csallóközre kiterjed határa.
Itt Tata, Kocs, Neszmély, Szőny, Komárom vára,
Mely még ellenségnek nem jutott karjára.

Jókai Mór, városunk büszkesége, ezen évben tűnt fel irodalmunkban, midőn az akadémia pályázatán Zsidó fiú című drámáját megdícsérték.

Miután az ország több városában alakult már takarékpénztár, fölmerült Komáromban is ezen eszme, mely szintén ez évben decemberben alakult meg. (...)

Volt már egy kis könyvtáram is, a 40 kötetből álló gyűjteményemet többnyire ajándékba kaptam, de amennyire pénziáim engedték, vettem is; így az akkor megjelent Lemouton Emiliától prózában fordított Shakespeare füzeteit is megvettem; de különösen rajongtam Petőfiért, kinek verseit, megjelenésük után azonnal megszereztem. 1845. márciusban jelent meg János vitéze képes borítékkal, ezt is megvettem két huszason és miután elolvastam, iskolatársaimra is ráerőszakoltam, hogy olvassák, dehogy biztos legyenek annak elolvasásáról, mindenkinek a hátulsó borítékra rá kellett írni nevét; így mind a 24 iskolatársam elolvasta; sajnos ezen kedves emlékem elveszett. (...)

A nagy szünidő alatt ismét szerencsés voltam Pestre mehetni. (...)

Este a Nemzeti Színházban a Nyomor iskolája című eredeti drámát néztük meg.

Másnap, aug. 20-án mentorom értem jött és Budára mentünk föl a várba, az ünnepély megsejmlélésére. Itten a sok polgár, népség és katonaság közt tolakodtunk előre hátra; láttuk a processziót, Szt. István jobbját, amint vitték üveg-szekrényben a papok, láttuk a koronát a kápolnában.

Aug. 21-kén bevásárlásokat tettünk, én is megvettem Jósika Csehek Magyarországon és Zrinyi a költő c. regényeit. Megnéztük a múzeumot, mely akkor még a Ludovikumban volt, legjobban bámultam az egyiptomi múmiát és a Csák Máté fejét. Így néhány napot Pesten töltve gőzhajón haza utaztunk, de kiszálltunk Esztergomban, hol megnéztük a nagyszerű bazilikát, melyet akkor festettek belül, a szép világos kriptát. (...)

Komárom azon időben való állapotáról, műveltségéről és beléletéről legjobb képet nyújthatok, ha közlöm néhány pontozatban a városnak 1845. okt. 30-i tanácsüléséből kiadott »szépítési alapszabályait« és »az utcákrai felügyelésre megbízott választópolgár urak utasítását.«

A »szépítészeti alapszabályok« 5. pontja: »A szépítési bizottmány kezéhez tartozik kieszközteni, hogy amennyire lehető a házak eleje és ablakai egyenlő magasságra vetessenek, úgyszinte, hogy a beéghetés eltávolítása tekintetéből minden épületek rejtett gerendákkal lerakott, vagy jól letapasztott padlással, téglakéménnyel, és ahol szükséges, téglakétfallal készítenek. A padláson szobákat építeni semmi esetre meg nem engedtetik. 6-szor. A kapuk és utcaajtók küszöbei bizonyos arányú magasságra helyeztessenek, mely szabály minden régi épületekre is, amennyiben lehet, kiterjesztetik. Az utcákra egynél több lépcsőt kihozni nem szabad. 7-szer. A régi épületeken létező sövénykémények meg nem engedtetvén, azoknak megszüntetésére a bizottmány által a körülményhez képest bizonyos záridő tüzetik ki,

melynek elteltével minden még fennlévő sövénykémények kivétel nélkül le fognak bontatni. 8-szor. A tűzfalak jó karban tartására a bizottmány felügyelni tartozván, a rossz és veszedelmes állapotban levőknek az illető háztulajdonos költségén kijavítását szorgalmazni fogja. 9-szer. A házaknak és egyéb akármely épületeknek náddal és zsuppal való új vagy avultaknak fedeleztetése, ezekkel kijavíttatása egyáltalában meg nem fog engedtetni. 10-szer. Az utcákra szolgáló és házak közötti csatornákból a víz nagy csökön a fal mellett vezettség le, vagy pedig a házközök tűzfal által elválasztatván, nyeregfedél alá vétessenek, az utcákra kinyúló csatornák sehol meg nem engedtetvén, melyek előre bocsátandó megintés után a háztulajdonosok költségén a bizottmány által fognak vétetni. 11-szer. A házak előtt leásott kő- vagy faszobrok, padok és karfák kiszedése az illető tulajdonosoknak kötelességül tétetik. 13-szor. Tartozik a bizottmány az utcákon levő kankalékos közös-kutak gémfáira különös gondot fordítani, a romlottakat idejében újakkal felcseréltetni, azonban ily közös kutakat használó háztulajdonosok minél előbb szivattyús kutak csináltatására fognak szoríttatni. 14-szer. Az épületeknek utcafelőli részére kiépített és ledőléssel fenyegető kéményeknek lebontását és azoknak az udvar felől vagy az épület közepére való általtételét a bizottmány szorgalmazni és ha ez nem használna, a tulajdonos költségére a beltanács helybenhagyó végzése után lefognak bontatni. 15-ször. A mesterlegényeknek az illető mesterük tudta és befolyása nélkül semmiféle építést felvállalni nem szabad; kontárok általi építés pedig egyáltalában meg nem engedtetik.«

Az utcákra való felügyelésre megbízott választópolgár urak utasítása: »1-ször. A házak elébe víznek, szemétnek vagy akármily tisztátalanságnak kiöntése szorosán tiltatik, s ki e szabályt megszegi, annyiszor mennyiszor egy pengő forintra fog büntettetni. 2-szor. Az utca felől a falak mellékét sárral feltölteni, valamint az utcákban támadt gödrök betöltésére hozott földet elhordani, szinte egy pengő forint büntetési díj alatt tilalmaztatik. 3-szor. A zsidóknak és más aprólékos kereskedőknek az utcákoni kirakodás sehol meg nem engedtetik. 4-szer. A város területében lévő lapályokból földet kihordani, úgy vályogot vetni egyáltalában tiltatik; kert- és udvartöltésekre a Vág- és Duna-partokon levő iszap használása szabadon hagyatván. 5-ször. Homokot az eddigi díj mellett, csapóföldet pedig négy lovas kocsitól 18 kr-ért, két lovassal 12 kr-ért, úgy hasonlólag fazekas anyagot is egy szekértől 18 kr-ért váltóban a kijelelt helyről a szokott jegy mellett mindenki hordathat; ki pedig jelen szabály megszegésével földet nem a kijelelt helyről, hanem máshonnan a város határából hordatna, minden kocsitól 2 p. forint büntetési díjban marasztaltatik el, melynek negyedrésze a bejelentőt illeti. 6-szor. A felügyelőknek kötelességükben fog állani, hogy ezen, mint szinte a szépítési bizottmány által kezeikhez kiadott szabályok foganatosításának a netaláni

ellenszegülések, vagy vonakodások esetében a kapitányi hivatalnak azonnal jelentést tenni tartozván.« (...)

Komárom lakosait vallási tekintetben a türelem mintaképének lehet tekinteni. A három vallásfelekezet: a róm. katolikus, ev. református és ágostai evangélikus, csaknem egyenlő arányban oszlik meg a polgárok között. (...) Midőn a tűzvész és az 1849-i bombázás a város minden templomát, egynek kivételével elpusztította, az épen maradt róm. kat. Rozália templomban tartották felváltva isteni tiszteletüket a különböző vallásfelekezetek. (...)

Beöthy Károly, sógorom öccse, már ekkor ügyvéd volt Pesten; ritkábban látogatott haza. Beöthy Laci pedig, a harmadik fiú, örökösen bújkált, egyik iskolából a másikba, Pozsonyból Pápára, mert minduntalan megbukott: ez időben Kecskeméten próbált szerencsét és most az egyszer sikerült is neki a vizsgálat letétele; azonban egyéb baj környékezte. Kezdett verselni és aforizmákat írt a divatlapokba, sőt az a merész gondolata támadt, hogy könyvet ad ki; tervét meg is valósította és Hajnalka címmel kis leánykáknak szánt füzetet nyomtatott; a nyomtatási költséget azonban nem tudta kifizetni; ezért visszatartották iskolai bizonyítványát. Hiába vártuk, különösen én szerettem volna közelebbről megismerni. Míg sógorom értemet és kiváltotta; miután az apai megfenyítésen átesett, vígan barátkoztunk. (...)

Sógorom Beöthy Zsigmond teljes életében szerette a társaságot, mulatságot, azért neve napját, születése napját rendszeren vendégséggel ülte meg; de még időközben is rendezett összejöveteleket; ilyen volt az öregeknél a disznótor, kukoricafosztás és más alkalmi multság; leginkább szerette a lakodalmat, hol násznagyként szerepelt, és a halászebédeket. Ilyen vidám multságokból természetesen én se maradhattam el. (...)

Ezen időben is fő élvezetem volt az olvasás; hogy ebben mily bő szüretem volt, eléggé bizonyítva sógorom írói nagy népszerűsége; költeményei nemcsak a három szépirodalmi lapban, de a karácsonyi és új évi ajándékképp kiadni szokott emlékkönyvekben is megjelentek; verseit, ha nem is vetekedtek Petőfiével, de azért szívesen fogadták, sőt tiszteletpéldánnyal is jutalmazták; írt az én sógorom még politikai cikkeket és megyei tudósításokat is, azért a Jelenkort és Pesti Hírlapot is küldték tisztelet példányként, sőt, mi több, a Jelenkor egy tallérral honorálta cikkét.

Könyvtárában meg voltak az Aurórák, Almanachok, Emlények, Hajnal, Tavasz, Remény, Jácint és őrangyal c. zsebkönyvek piros és selyem kötéssel és arany metszéssel. Természetes dolog volt az, hogy én mindezt olvastam, faltam. Ami nem volt meg sógoromnak, az mástól kaptam meg, így a Kisfaludy Társaság Külföldi Regénytárát és más akkoriban megjelent szépirodalmi műveket. Azonban legnagyobb vonzerővel hatott reám Jókainak Hétköznapi c. regénye. (...)

Megérkezett a szüret ideje október első napjaiban. Komáromban akkor mindenki lázban él. Keresi a vendéget, kit hívjon meg, mert sok a szőlő, kevés a vendég, amennyiben több helyt kell a meghívásnak eleget tenni. A komáromi virtus nem is marad el, mert ilyenkor a vendég megfelel rendszeren mindannyi meghívásnak; sőt voltak olyanok is, akik végig itták az egész monostori hegyet. A Beöthyék is kitettek magukért, vendégük volt a Nagy Mihály ref. szuperintendens családja és Jókai Mór.

Komáromi nagy napok I.

Komárom várát, az ország elsőrangú erősségét, mely nem jutott ellenség kezére, mindenkor nagy becsben tartották. (...) Az 1848-i mozgalmas időben Mertz Frigyes Vilmos volt a vár parancsnoka. (...) Mertz örökös sűrűlődsben élt a városi és megyei hatósággal; a városban naponként növekedő mozgalom még félénkebbé tette őt; azért folytonosan levelezett a bécsi kormánnyal, amelytől segítséget kért, kérelmét azzal okolván meg, hogy a várat inkább lehet féltetni belső, mint külső ellenségtől. (...)

Ezalatt a város lázas forrongásban élt. Mikor már Győrött, akadémiai pályám alatt, a márciusi napok után a tanulásról szó sem volt, hanem e helyett Karvasy Ágoston tanárunk vezérletével, akár kellett, akár nem, nemzetőri gyakorlatot és szolgálatot teljesítettünk: áprilisban jóval a húsvéti ünnep előtt hazaszéledtünk, május végén pedig az akadémiai évet befejeztük. Április hónapot én is otthon, Komáromban töltöttem. Itt ekkor Ladányi Dániel nyugalmazott cs. hadnagy tanítgatta a nemzetőröket a megyeház udvarán a fegyvergyakorlatra. Én is közbük álltam. A fegyvereket a magyar kormány parancsából Mertz szolgáltatta, természetesen a leghaszontalanabbakat válogatva; egyenruhánk nem volt.

A városban akkor még teljes fényében uralkodott a magyar és német egyenruhás polgárhad különböző öltözetben: a német sötét vadászruhában, háromszögű félrecsapott kalappal, a magyar zsinóros szürke posztóöltönyben, magyar huszárcsákóval; a németek, kapitányuk Buday László lakása előtt a piacon őrséget állítottak föl, hol éjjel-nappal őrt álltak; a magyarok a városházát foglalták el. A katonai főőrtanya, a váron kívül, közel volt a piachoz, melyhez, midőn takarodó alkalmával az őrség horvát katonái kivonultak, zsivióztak, vesztükre, mert ez a magyar kormány tudomására jutván, a várból negyvennyolc óra alatt eltávolították és gőzhajókon Bécsbe vitették; itt kész örömmel fogadták őket és azonnal Olaszországba küldték.

Tanulmányaimat Győrben befejezván, június első napjaiban a budai várba, sógoromhoz, Beöthy Zsigmondhoz költöztem, ki gyámom volt és a kultuszminisztériumban fogalmazói állást foglalt el. Itt, miután a főváros izgalmas életében három hónapig részt vettem, hazavágytam Komáromba.

Midőn szeptember elején szülővárosomban végleg letelepedtem, régi barátaim, iskolatársaim már mind honvédek voltak; magam is mindent elkövettem, hogy közbük állhassak, azonban rövidlátásom és gyenge testalkatom miatt nem akartak bevenni. Később

aztán csellel éltem és októberben a Meszlényi Jenő térparancsnok irodájába vétettem föl magamat. (...)

Hogyan került Komárom vára 1848-ban a magyarok kezére?

Komárom vára, – mely a Dunán uralkodik, egy nagy hadsereg működését a folyó mindkét partján biztosítja, szerencsétlen hadviselés esetében a megvert seregnek biztos menedéket nyújt és az ellenség előhaladását gátolja, – mindenkor fontos hely volt hadászati szempontból. Azért ezen várra, mint a birodalom legnevezetesebb erősségére, mindenkor főfigyelem fordított az osztrák kormány részéről.

Az ó, vagy belső várat I. Ferdinánd építtette 1550-ben a modern hadviselésnek is megfelelő széles és erős kősáncaival, bástyaival és kazamátaival. Ennek mintegy kiegészítéséül építtetett a külső vár; alapkővet 1645-ben letétetvén, a földbástyákat 1663-ban emelték és 1673-ban készültek el azon régibb kőbástyák, melyek most is megkülönböztethetők az újabbaktól. II. József császár a földrengések által megviselt várat elárvereztette, városi lakosok költöztek bele, sáncaiban kukoricát termeltek, benn a várban salétromot főztek. 1808-ban emelték a külső vár újabb bástyáit, ugyanekkor sajátították ki a vár alatti házakat és telkeket, hogy a vár előtt szabad sík tér nyíljon. A vár központján építtetett 1810-ben az óriási laktanya és 1815-ben a tiszti pavilon. Hogy az ellen a vártól távol tartassék, mintegy elővédül külső sáncok is emeltettek, melyeknek a Duna jobb partján a Csillagsánc és a vágdunai erődítések. 1844–47-ben építtetett a Nádorvonal a Duna s a Vág-Duna összekötésére, mely utóbbi két folyó itt egy mederben folyik; és ezen erődítési vonallal a város Csallóköz felől is sáncokkal lett körülövezve.

Mindezen erődítések védelmére 10.000 katona okvetlenül szükséges, míg 10 ezer ember a kaszárnyákban és másik 10 ezer a kazamátákban könnyen elhelyezhető. Sőt már 1826-ban a komáromi vár védelmi tervrajzában 14 ezer gyalog, 1200 lovas, 1800 tüzér 400 nehézlövegű ágyúval és bombamozsarakkal, végül 160 mérnökkari egyén vétetett fel.

Komáromi várkormányzóknak csak oly harcedzett egyének neveztek ki, kiknek hűségéről és lojalitásáról az osztrák kormány tökéletesen meg volt győződve. Ezért csaknem kizárólag idegenek nyerték el ezen főtisztséget, s innen eredt azután a számtalan panasz, melyre a német várparancsnokok s a velük jött idegen zsoldosok kihágásaik és törvénszegéseik által okot szolgáltatnak.

Mint örömdetes eseményt üdvözlék azért a komáromiak báró Bakonyi Imre tábornok kinevezését, ki a várat a kormány és lakosok közmegegyezésére harminc évnél tovább

kormányozta; mert igen ügyesen tudta magát a körülményekhez alkalmazni, katonái közt a rendet és fegyelmet fenntartani s a magyar nyelvet, illetőleg a megye és várkormány között súrlódásra nem adott alkalmat.

Ennek 1845. jan. 24-én történt halálával, komáromi várkormányzóvá Mertz Frigyes Vilmos osztrák altábornagy s a Vilmos főhercegről nevezett 12. gyalogezred tulajdonosa, – ki 1777. dec. 28-án Hanauban született s 1796 óta szolgált a császári hadseregben, – neveztetett ki.

Alig foglalta el állását azon év ápril 19-én, a súrlódás a megye alispáni és várkormányzói hivatal közt kezdetét vette.

A várkormányzó, ki nem tudott magyarul, egy királyi parancshoz tartván magát, mely azt rendelte, hogy ha a várkormányzó magyar születésű, a megyei s egyéb hatóságokkal magyar nyelven tartozik levelezni, ellenkező esetben németül, első hivatalos iratát Ghyczy Kálmánhoz, az akkori alispánhoz, németül intézé. Erre ez személyesen, felbontatlanul vitte vissza az iratot a nevezett várparancsnokhoz, ama kérdést intézvén hozzá: vajon a német címiratu levél tartalma német nyelven van-e írva? Midőn a válasz igenlőleg történt, visszaadta a levelet oly megjegyzéssel, hogy ő német nyelven szerkesztett levelet nem fogadhat el, nem akarván a felelősséget magára vállalni a megye előtt. Minthogy a német várparancsnok ezentúl a megyével többé nem levelezett, Ghyczy és utóda Pázmándy Dénes pedig nem akarták a dolgot végletekig vinni, azért udvariasan szóval intézték el ügyeiket, s így a békés egyetértés a megye és várkormány közt lehetőleg fenntartatott.

Az 1848. márciusi napokban a komáromi várőrséget egy zászlóalj Sándor-, egy zászlóalj Ferdinánd Este-, egy gyenge zászlóalj Turszky gyalogság s ezenkívül 50 német és cseh származású tüzér képezte.

Mertz haladéktalan erősítést kért Lederer tábornoktól, az ország katonai főparancsnokától, kérelmét különösen azzal indokolván, hogy a vár inkább félthető belső mint külső ellenségtől; továbbá kiemelte, hogy nagy szüksége van utász- és hidász-csapatra a szükséges anyagszerekkel együtt, miután a vár, mely a Duna és Vág vize közt fekszik, minden hídkészlet nélkül van, pedig csak ezzel tartható fenn a netalán megszakasztott közlekedés; egy hadi szertár felállítását is kérelmezé, hogy a váron kívül elhelyezett tüzérkészletet magában a várban őriztethesse; azután a tüzérség szaporítását sürgetőleg kérte, mert a vár szolgálatában álló régi tüzérek többnyire rokkantak s nem is elégségesek az őrizetre és a tüzértelepek rendben tartására; végül kiemelte, mennyire szükségeltetnék a várban néhány szekereszfogat, hogy sürgős esetben a váron kívül levő tüzérkészletek gyorsan a várba szállíthatassanak. Budán azonban jobban el voltak ekkor foglalva, hogysem a várparancsnok kívánatait teljesíthették volna.

Bécsből ezalatt gabonát kértek a komáromi várparancsoktól és Mertz négy teherhajót megrakatott a várban volt gabonából. Ezt megtudván a városi tanács, küldöttséget menesztett hozzá (...), hogy a szállítás indokáról kérdést intézzenek hozzá; s miután Mertz a kérdésre kitérő gúnyos feleletet adott, a hídbérlőnek meghagyták, hogy a teherhajókat át ne bocsássa, egyúttal felírtak a magyar minisztériumhoz a szükséges utasítás végett. A miniszterelnök távollétében Deák igazságügyminiszter következő választ küldött a városhoz: „A budai várkormányzó báró Lederer felvilágosítására azon hajók 4800 mérő gabonával terheltén át bocsátandók.” – Ilyetén módon sikerült Mertznek négy gabonával terhelt hajót Bécsbe szállíttatni.

Elloptak ezenkívül a várból ápril hó végén 380 katonát. Éjnek idején a vár kis kapuján szedte fel őket Johann-gőzös. Nehány lelkesebb honfi sürgeté a városbíró e csempészés meggátlására, mire ez azt felelte: hogy ő semmit sem tehet, mert a vár kúria.

Báró Lederer Ignác lovassági tábornokot és budai főhadai kormányzót, mivel a nemzetőrök felfegyverzésére szükségelt fegyverek kiadását a budai fegyvertárból megtagadta, május 10-én estve 10 órakor macskazenével lepték meg. Lederer a tüntetőket lovassággal és gránátosokkal verette szét; ezért őt a magyar kormány, e célra polgári és katonai egyénekből alkotott törvényszék elé idézte; ő azonban István főherceg, az ország nádora tanácsára futásban keresett menedéket. (...)

Mészáros Lázár magyar kir. hadügyminiszterre lett kineveztetése után, elfoglalván helyét, a katonaság elhelyezéséről gondoskodott.

Komáromból a Sándor- és Este- gyalogság Magyarország alvidékére küldetett, ezek helyébe a Schwarzenbergnek 3. zászlóalja jött a várba; ezek azonban pár heti ittlétük után szintén leküldettek a szerbek ellen.

Pesten június 11-én történt az olasz Ceccopieri katonák lázadása; kik is a nádor parancsára lefegyvereztettek és másnap, összesen négy század gőzösökön Komáromba szállítottak, hova 13-án éjfél tájban érkeztek meg. Pár nap múlva fegyverük is utánuk küldetvén, fegyveresen folytatták útjukat.

Ezek helyett a magyar kormány két zászlóalj Lipót főhercegről nevezett horvát gyalogságot küldött várórségül Komáromba. Ezekben aztán Mertz altábornagy is megbízhatott. Az alig 150 emberből álló Turszky zászlóalj pedig az újonnan alakult honvédségből nyert erősítést és számuk 500-ra lett kiegészítve.

Ezalatt kelt a következő királyi magánlevél (...), mely Mertznek is megküldetett:

„Az ideiglenes parancsnok, báró Boyneburg altábornagyhoz.

Miután az általam szentesített törvények értelmében az én rokonom István főherceget, ország nádorát, távollétem alatt Magyarországom, úgy a hozzá tartozó királyságok (a Határőrvidéket is ideértve) és Erdély teljhatalmú kormányzóját, azon hatalommal ruháztam fel, hogy az én magyar minisztériumommal egyetértve, a nevezett királyságokban és a Határőrvidéken állomásozó hadtestek, tábornokok, várparancsnokok, minden rangú tisztek és csapatok fölött rendelkezék, és a jelen körülmények sürgősen megkívánják, hogy parancsai, valamint hadügyminiszterem rendeletei a legpontosabb engedelmességgel hajtassanak végre (...). Ezen akaratom saját napi parancsban közzététessék, különösen a várparancsokkal közöltessék, és erről magyar hadügyminiszterem haladéktalanul értesíttessék.

Kelt császári hadiszállásomon Innsbruckban, június 13. 1848.

Ferdinánd m. k.”

Ezután Mertz altábornagynak nem maradt más választása, mint a magyar királyi helytartónak s hadügyminiszternek, habár meggyőződése és akarata ellenére, föltétlenül engedelmeskedni.

Napról napra nehezebb lőn a német várparancsnok állása, mert a honvéd-zászlóaljok és nemzetőrség felállításával az irányában tett követelések is szaporodtak; így a magyar kormány elsőben is löszert és fegyvereket kért tőle, erre ő 270 puskát küldött le Budára azon nyilatkozattal, hogy amivel rendelkezhetett, azt ezennel mind átszolgáltatja. Azonban ezalatt titkon a Vágon túl fekvő raktárakból az ágyúkészletet és löszert behordatta lassankint a várba, jóllehet a nép és hatóság a várparancsnok ezen eljárását, minthogy arra a magyar kormánytól semmiféle megbízást nem tudott felmutatni, nemcsak kárhoztatta, sőt nehézségeket is gördített eléje.

Ő azonban alattomos fondorkodásaival fel nem hagyott, az ágyúkat a bástyákra vonatta s a város ellen kiszégeztette; az őrségen levő horvát katonáknak pedig a legnagyobb éberséget parancsolta meg.

A várkormányzó részéről ezen éberség már régebben is és folyton gyakoroltatott. A komáromi nemzetőrök ugyanis ápril hó elején megalakulván, Ladányi Dániel nyugalmazott cs. kir. hadnagy gyakorolta őket fegyverben a megyeház udvarán; ezenkívül ők a polgári őrhad azon részével, mely különválva fennmaradt, kezökbe vették a városi rendőrséget és a közbiztonságra való felügyeletet. A városháznál volt a nemzetőrök őrtanyája, a polgári őrhad pedig, Buday László akkori kapitányának lakása előtt állított fel őrhelyet, míg a katonaság főőrhelye a váron kívül mindkettőhöz közel volt. Egy éjjel azon véletlen eset történt, hogy a városháza előtt őrt álló nemzetőr puskája elsült; a lövésre nagy zaj támadt s a katonai

főőrtanyáról azonnal fegyveres csapat jelent meg a helyszínén s akkor távozott csak el, midőn a zavar okáról s a félreértésről tökéletesen meggyőződött.

Már bizonyosnak hitte Mertz a diadalt, midőn számításában különös véletlen által csalatott meg, mert ahelyett hogy folytonos sürgetéseire a bécsi hadügyminisztériumtól újabb erősítést nyert volna, megbízható katonáit is elveszté. (...)

Ugyanezen hóban a magyar kormány meghagyta a hadügyérnek, hogy a komáromi várkormányzótól a szükséges felszereléshez megkívántató tervet bekövetelje – és pedig, mi kívántatik:

1. egy 15 ezer emberből álló várőrség védelmi és élelmezési szükségletéhez;
2. az erősítési munkálatok befejezéséhez;
3. tökéletes felszerelésre mennyi fegyver és lőszer szerzendő be.

A beadott terv szerint az 1. pontra az élelemkezelő hivatal 934.000 ft.; a 2-ra a helybeli erősítési mérnöki kar által 1.200.000 ft.; a 3-ra a tüzérségi parancsnokló tábornok báró Dietrich által 100.000 ft. igényeltetett.

Minderről az osztrák hadügyminisztérium is hűségesen értesített; de nem hogy a vár bővebb élelemmel láttatott volna el onnan fölülről, hanem még a lisztkészletből július hóban 2000 mázsa vitetett fel vízen.

A várkormányzó ismételt feljelentésére, hogy a várat a gyenge, kiegészítés alatt Turszky zászlóaljjal nem képes őriztetni, miután a 115 sáncfogságra ítélt fegyenc őrzése szigorú felügyeletet kíván, augusztus 1. és 2-án a Ceccopieri olasz zászlóalj négy százada Passarich kapitány alatt érkezett a várba. (...)

Mertz tehát Komáromban maradt, ámbár többfelől értesített a minisztérium, hogy e német tábornok parancsa alatt, ki a minisztériumnak engedelmeskedni éppen nem hajlandó, a vár nincsen biztosítva a nemzet birtokában. Utóbb az országgyűlésen is interpelláltatott a minisztérium, hogy gondoskodják e fontos vár biztosságáról. Batthyány tehát Besze János nemzetőr őrnagy és képviselő vezérlete alatt az esztergomi nemzetőrök egy osztályát, – újabb sürgetésekre pedig Kosztolányi őrnagy alatt a Komárom megyei nemzetőrséget küldé a vár őrizetére.

Besze János 1200 esztergomi nemzetőrrel augusztus 10-én érkezett Komáromba és vonult be a várba. Ezek bebocsáttatásának, minthogy a magyar kormány rendeletéből történt, Mertz nem mert ellene szegülni, hanem azért a vár fölötti hatalmat sem akarván még kezéből kibocsátani, ezen nemzetőröket a Nádorvonalon helyezte el s a külső szolgálatot, ezekkel és a komáromi nemzetőrökkel, – kiknek száma szintén 1200 főre rúgott – teljesítette.

A tulajdonképi várőrizet s a 115 fegyenc fölötti őrködés a Turszky zászlóaljra és a csekély tüzérségre bízott; úgyhogy ezen gyér katonaság minden 24 órában váltakozva pihent.

Az így meggyengült várőrségről és saját eljárásáról Mertz altábornagy báró Bauer von Eiseneck mérnökkari tábornok által tudósítást küldött a bécsi minisztériumhoz. Gróf Latour a várkormányzó minden tettét helyeselte, azonban a kívánt segély onnan fölülről még ezután is mindig késett.

A mindinkább zajosabbá vált megyei gyűlések s a fegyveres nép forrongása a városban Mertz várparancsnokot kétségbe ejték a siker fölött, úgyhogy augusztus 17-én a várkormányzóságtól való felmentését kérte a magyar hadügyiségtől, kérelmét leginkább azzal indokolván, hogy a magyar nyelvet, mely a jelen időben elkerülhetlenül szükséges, nem bírja. Egy időben értesíté ezen lépéséről az osztrák hadügyminisztériumot is, és folyamodásának támogatását kérte.

Mertz úrnak a várkormányzóságtól felmentése ügyében egyik részről sem történt semmi, s így Mertz akaratán kívül megmaradt sajátságos helyzetében.

Augusztus 20-án (...) a vár őrizetét a városba aug. 10-én érkezett esztergomi nemzetőrség vette át.

Augusztus hóban Budapesten oly feszültek, izgatottak voltak a kedélyek, hogy, különösen a nádor, egy újabb forradalom kitörésétől és a köztársaság kikiáltásától tartott, ezt hitte legalább akkor Mertz, midőn a magyar katonai főparancsnokságtól aug. 31-én rendeletet vett, miszerint a várban levő katonaságot minden percben indulásra készen tartsa, hogy az első felhívásra Pestre küldhesse.

Mertz ez ellen felterjesztést tőn, hogy a várat őrizet nélkül nem lehet hagyni; azonban ennek dacára szept. 8-án parancsot kapott, hogy a Turszky zászlóaljat és a négy század Ceccopieri gyalogságot Pestre szállítsa és a várbeli szolgálatot komáromi nemzetőrök lássák el.

A német várparancsnok ezen rendeletet kijátszandó, szept. 9-én reggeli 8 órakor a magyar érzelmű Turszky zászlóaljat, összesen 500 embert, Pestre szállíttatta, a négy század Ceccopieri gyalogságot pedig magánál tartotta a várban, nehogy a komáromi nemzetőrségnek kényteleníttessék azt átengedni.

A város, a hídfők és a külerődök hónapok óta a komáromi és esztergomi nemzetőrök őrizete alatt állottak.

Hogy a várbeli olasz katonaság együtt tartassék, szigorúan eltiltatott neki a várból való távozás és zavargás; de ezen rendelet dacára mint valamely fegyelmezetlen csapat, gyakori kihágásokat követtek el. (...)

Szeptember 10-én a délelőtti órákban egyszerre két gőzhajó kötött ki a szokott kiszálló helyen, a szigeten; az egyik Bécsből jött s fedélzetén gróf Batthyány Lajos miniszterelnök volt, az onnan visszaérkezett küldöttséggel, míg a másikon, mely alulról jött, br. Majthényi István alezredes érkezett meg az esztergomi önkéntesekkel.

Batthyány és Majthényi a parton találkoztak, s miután egymással értekeztek, az első a küldöttséggel együtt tovább utazott Pest felé, az önkéntesek pedig kiszállítottak. Mertz, ki a vár fokáról látsövön nézte ezt a jelenetet, azonnal megparancsolta, hogy a különben is zárt főkaput az előtte fekvő híd felvonása által is védjék, és a kis közlekedési ajtót bezáratta. A szolgálaton nem levő katonaság tartalékul a várkapuhoz rendeltetett, a bástyákra pedig az ágyúk mellé tüzérek vezényeltettek égő kanóccal.

A várparancsnok a várkapu fölötti bástyán maradt, hogy mindent átláthasson.

Ekkor Majthényi alezredes, Amtmann Jenő polgármester s egy nemzetőrtsízt kíséretében megjelent a várkapunál s bebocsáttatást kért.

Mertz kinyitatta a kis ajtót s Fischer ezredes és térparancsnok jelenlétében fogadá a nevezett három egyént.

Majthényi kijelenté, hogy őt a magyar minisztérium küldé, hogy a Komáromban és környékén összpontosított nemzetőrök fölött a parancsnokságot átvegye; egyúttal egy nyílt parancsot mutatott elő és kérte a várkormányzót, hogy az esztergomi önkényteseket bocsássa be a várba. Minthogy azonban ezen nyílt parancs egyedül Szemere belügyminisztertől volt aláírva, Mertz vonakodott engedelmeskedni; erre Majthényi még két más iratot vett elő oldaltársolyából, melyeket gróf Batthyány Lajos miniszterelnök intézett a várparancsnokhoz. (...)

Miután a két írás egy s ugyanazon napról volt keltezve az óra meghatározása nélkül, s Mertz összeütközést látott a két rendeletben, nem tudván melyik adatott ki a kettő közül korábban, oda nyilatkozott, hogy míg határozottabb parancsot nem kap, az esztergomi önkényteseket be nem bocsátja a várba.

E tárgyban még azon órában írt a magyar katonai főparancsnoksághoz, s ettől másnap a következő határozatot vette:

„A cs. kir. várparancsnoksághoz Komáromban.

Gróf Batthyányi Lajos miniszterelnök rendeletei folytán, minden kétségen kívül áll az, hogy a Majthényi parancsnoksága alatt álló mintegy kétszáz önkéntes a várba bebocsátandó. Buda, 11. szept. 1848.

Hrabevszky m. k. tábornok.” (...)

Szeptember 11-én gőzhajókon érkeztek meg a bécsi önkéntesek, összesen 400-an s a városba beszállásoltattak, s itt tartózkodtak még a következő nap is.

Szept. 13-án a várparancsnok bezáratta a kapukat, s a várba való bementelt még egyeseknek is eltiltá. „Erre leginkább az adott okot, – úgymond Mertz vallomásaiban – hogy az esztergomi nemzetőrök parancsnoka a Városház téren egy heves szónoklatban lekesítvén a népet, egyszersmind kikelt a német várparancsnok fondorkodásai ellen, őt és az idegen őrizetet fenyegeté, hogy előbb-utóbb leöletnek stb.”

Mertznek többszörös felterjesztésére, de leginkább Baur és gróf Lamberg által előterjesztett folyamodványára a bécsi hadügyminisztérium figyelmessé tétetvén, leküldte Komáromba Pidoll mérnökkari kapitányt, hogy az itteni viszonyokról s a vár szükségletéről személyesen győződjék meg. Megérkezett szept. 13-án délelőtt s akképp vigasztalta Mertzet, hogy a vár Bécsből fog élelemmel elláttatni, katonaságot pedig Pozsonyból fognak leküldeni.

A várparancsnok Schauroth mérnökkari alezredes jelenlétében a legrészletesebb felvilágosítást adta, melynek főbb pontjait Pidoll tárcájába jegyzé, különösen kiemelte Mertz azt is, hogy a vár a jelen körülmények közt, elégséges erőhatalommal kifejtendő nyílt fellépés nélkül, tovább fenn nem tartható. Ezt a következőkkel indokolta:

1. A várőrség kevert, minthogy négy gyenge század Ceccopieri gyalogságból és az esztergomi önkéntesekből áll.
2. A nádorvonal, város és külső erődök már július óta, egyéb katonai csapatok hiányában, esztergomi és komáromi nemzetőrök által foglaltattak el.
3. A vár élelemmel nincsen ellátva, sőt a legszükségesebbet is nélkülözi.
4. Csak igen kevés kemény töltény létezik a várban s a külső löporraktárból és ágyúszertárból semmit se lehet a várba behozni.
5. Valamint hídkészlet, úgy az ahhoz szükséges személyzet és szekerészet hiányában szenved a vár s így minden közlekedéstől el van az zárva.

Pidoll még aznap délután visszautazott Bécsbe.

Mindjárt azután 4 órakor Majthényi alezredes a városban és a Nádorvonalon riadót veretett, mire az összes nemzetőrök fegyverbe állottak s a hidak s kikötőkhöz siettek, hogy a Pozsonyból ide várt katonaságot a kiszállításban megakadályozzák. Pidoll megérkezte s gyors elutazására azon hír terjedt el ti. a városban, hogy a várőrség szaporítására katonaság van útban Komárom felé.

Azon nap a várparancsnok szemrehányással illette Majthényit az önhatalmu riasztásért, s ez alkalommal az utóbbi tudtára adá Mertznek, hogy éppen most kapott a magyar

minisztériumtól parancsot, mely szerint az innen 9-én elszállított Turszky zászlóalj Pestről visszamegy a várba s ezek helyett a négy zászlóalj Ceccopieri gyalogság Pozsonyba küldendő. (...)

Szeptember 14-én délután 4^{1/2} órakor a szolgálatban nem levő Ceccopieri katonaság lármázva a főkapuhoz csődült s kibocsátást követelt, mert, úgymond, a városban jobb és olcsóbb bort akarnak inni. Csak a várparancsnok azon fenyegetésére, hogy a zavargók ellen a haditörvény szigorát alkalmazandja, állott helyre ideiglenesen a csend és béke.

Azon nap esti 11 órakor érkezett vissza a Turszky zászlóalj. Parancsnokuk Wiedenhofer beszélte Mertznek, hogy öt napi Pesten létök alatt a zászlóaljból 80-an léptek át a honvédekhez, hogy a katonaságot a pesti nép lázítá és elmenetelük alkalmával a következő szavakat intézé hozzájuk: „Ha tisztjeitekkel nem vagytok megelégedve, üssétek őket agyon és dobjátok a Dunába.”

Képzelné lehet, ilyes hírekre Mertznek magyarelles érzelméi mily fokozatban nevedtek.

Szeptember 15-én 10 órakor délelőtt a várparancsnok értesített, hogy egy gőzhajó uszályhajókkal, melyeken katonaság szállítatik felfelé, azonnal a komáromi vár alá érkezik.

A vizikapuhoz ment tehát ő maga, s onnan látta, a mint az említett hajók a parttól 80–90 lépésnyire horgonyt vetettek. Húsz Ceccopieri katona, kik Pesten betegen hátramaradtak, a várban levő társaikhoz csatlakozandók, partra szállítottak.

A hajókon volt a Vilmos főhercegről nevezett ezred – melynek Mertz másod tulajdonosa volt – 2. zászlóalja és négy század Ceccopieri katonaság; az első Győrré, az utóbbiak Pozsonyba voltak szállítandók. Ezen katonaság megérkezte váratlan volt Mertz előtt (...)

Csaknem egy időben azzal, hogy a szállító hajók 90 lépésnyire a balparttól a vizikapu közelében horgonyt vetettek, Bécsből másodszor érkezett a várba Pidoll kapitány polgári öltözetben s egyúttal az osztrák hadügyminisztérium szeptember 14-én kelt parancsát nyújtá át a Duna-parton időző várparancsnoknak, melynek tartalma következő volt:

1. „Lamberg altábornagy Pozsonyban azon rendeletet kapta, hogy 3 vagy 4 század erdélyi oláh katonaságot küldjön Komáromba, ki a várba felveendők lesznek, és a várkormányzó felelőssé tétetik, hogy a várat az osztrák birodalom számára megtartsa.”

2. „Hogy egy bizonyos időre lássa el magát a vár kenyér, bor, hús, só s más élelmiszerekkel.

3. „Miután a magyar minisztérium feloszlottatott, annak többé nem kell engedelmeskednie.”

Minthogy ezen fontos rendelet legkevésebbé sem volt megegyeztethető a vár állapotáról szeptember 11-én és 13-án tett jelentéssel; Mertz azt hitte, hogy Pidoll nem értesíté hűségesen az osztrák kormányt az itteni viszonyokról, vagy pedig készakarva nem vesznek róluk tudomást, hogy így oly rendeletet adjanak ki, mely hatáskörükhöz nem tartozik. (...)

Ezen körülmények közt elgondolható a várkormányzó nehéz helyzete és levertsége, midőn a föntebbi parancsot Pidolltól átvette, ki egyúttal unszolta őt, hogy a Komárom alá véletlenül megérkezett katonaságot partra szállíttassa és fogadja be a várba. Erre a várparancsnok azon nyomós okot hozta fel, hogy a kiszállásnál szükséges fedezetet és védelmet nem bízhatja a várbeli olasz katonákra, mert azoktól inkább ellenállást várhat, s különben a katonaság már is élelemhiányban szenved, ágyúlőszerrel pedig csak igen gyéren van a vár ellátva; ezenkívül ha sikerülne is a kiszállás, a városban levő katonai kórházat 400 beteggel, a főtisztok családjait, raktárakat, ételmezési, erődítési irodát stb. a nemzetőrök és nép önkényére kellene hagyni, midőn a vár különben is alig tarthatná fen magát két napig a szükséges élelmiszerek hiánya miatt; végre ehhez járult még az egyedül törvényes magyar minisztériumnak szeptember 10-én kelt parancsa, mely meghagyta, hogy határozott engedelme nélkül semmiféle csapatot sem lehet a várba bebocsátani. (...)

Szeptember 16-án a reggeli órákban (...) küldöttség jelent meg a várparancsnoknál Majthényi alezredes, Szathmáry másodalispán és Amtmann polgármester személyében, kik azon kérdést intézték Mertzhez: hogy kinek a parancsára s mily jognál fogva akarta a várost meglepni és sereget csempészni a várba? Ő kitérő felelettel utasítá vissza a küldöttség kérdéseit s egyúttal, miután a csel kivihetetlenségéről meg volt már győződve, felhívá ezen urak figyelmét a Csillagsáncban éhséggel küzdő katonaság élelemmel való ellátására s egyszersmind megígérte, hogy ha azok élelmiszerek átszállítására hajót adnak rendelkezésére, továbbutazásukra kiadja a rendeletet. Ezen ajánlat elfogadtatván, az élelem átszállítása megtörtént.

Mertz a történetekről tudósítá a főparancsnokságot s tudósítását másolatban megküldé az osztrák minisztériumnak is. (...)

A Turszky zászlóalj, mely ide beszállt, egyáltalában nem felelt meg a célnak, mert elsőben is 350 újoncból áll, kik többnyire fegyverben gyakorlatlanok, de a mi még rosszabb, rossz, a biztosságot veszélyeztető szellemtől vannak áthatva, és a tiszt uraknak egyhangú nyilatkozata szerint, egyáltalában nem lehet rájuk támaszkodni, mivel a mint tudva van, azon kevés napok alatt, míg Pesten voltak, soraikból 80 embert vesztek el, és rossz emberek rábeszélései által szinte felhívtak, hogyha tiszteikkel megelégedve nincsenek, üssék agyon őket.”

„A 4 század Ceccopieri, – így folytatja Mertz tudósítását a főparancsnoksághoz – kiknek ma el kellett volna indulniok, szintén rossz kedvűek, a várban tartózkodásuk és az ezred többi részeitől való elszakasztásuk miatt, s nagyon elégtelenek, még pedig annyira, hogy köztük a csendet és rendet csak nagy fáradsággal lehet fenntartani, s így semmi biztosságot nem nyújtanak. Aztán az esztergomi nemzetőrség parancsnoka nyilvános nyilatkozatokat tett, melyek nemcsak lázítók, hanem a helyőrségre nézve fenyegetőleg és a hely biztosságára nézve veszélyeztetőleg hangzanak, miért is, hogy semmi összeütközés ne történhessék, a várossali szükséges szabad közlekedést vakítás és időszakonkénti bezárása által a kapuknak eszközölhettem.

Minthogy ekképp a helyőrség a helyet éppen nem biztosítja, sőt inkább veszéllyel fenyegeti, még pedig annyival inkább, mert a várban 240 elítélt is van, ennél fogva azon percben, hogy a 4 század Ceccopieri és a Vilmos zászlóalj gőzösön a vár mellett elmenve, egy percre horgonyt vetett, felébredt bennem a gondolat, hogy a Vilmos zászlóaljtól lehet remélni, miszerint benne egy fegyelmezett – előttem, mint tulajdonos előtt igen jól ismert csapat hozatnék a várba, s így készen lenne az ember bármily veszélyes találkozásra; hogy tehát, miután sehol másuttan segítséget várni nem lehet, ez itten letartóztatás, hogy legalább pillanatra a bajon segítve legyen, mit is én több törzs és főtiszt urakkal azonnal tanácskozás alá vettem. De mégis a gőzös menetét akadályozni nem akartam, részint minden lármát és feltűnést kikerülése végett, részint, hogy a 4 század Ceccopierit, kik szinte a gőzösen voltak, menetükben fel ne tartóztassam. Én azután a Vilmos zászlóalj parancsnoka után egy parancsot küldtem Gönyőre, hogy, ha szárazra kiszállottak, visszainduljanak Komáromba, mi felett felsőbb helyen jelentés tételendik. A dolgot teljesen kivinni nem lehetett, mert Komárom város azt kitudván, elővigyázati szabályokhoz nyúlt. Midőn ez tudomra esett, azonnal rendeletet tettem, hogy a zászlóalj a Dunántúli hídfőhöz menjen és ott egész csendesen tartózkodjék további parancsig, mely a magas miniszteri elnökségtől fog kéretni, hogy vajon a zászlóaljnak rendeltetése leend-e a várba be vagy nem menni? (...) a zászlóaljat még ma Ács felé megindítottam, s így azon sürgetős veszély áll elő, hogy a vár csak 350 Turszky ezredbelire bízatik; azért egy vagy két zászlóalj ideküldése sürgetőleg kívánatos volna.”

A magyar minisztérium az eseményekről még előtte való nap értesítetvén, a katonai főkormányzóság következő parancsát küldé meg Mertznek:

„Buda, szeptember 16. 1848.

A császári fennség Magyarország nádora által ellenjegyzett s a magas magyar miniszterelnökség által kibocsátott rendelet értelmében, meghagyatik altábornagy úrnak, hogy

a Pozsonyba s onnan tovább Bécsbe indított Vilmos gyalogság 2. zászlóalját tovább utazásában személyes felelősség terhe alatt ne akadályozza, sem őket, miként a miniszterelnök tudomására jutott, Komáromban vissza ne tartóztassa, miután a nevezett zászlóalj a császár és király öfelsége legmagasabb rendeleténél fogva, másutt lesz alkalmazva.

Hrabovszky m. k., altábornagy.”

Hasonló parancs érkezett gr. Batthyány miniszterelnöktől Mertzhez azon meghagyással, hogy igazolja magát.

Szeptember 16-án reggel tartott közgyűlésen a polgármester bejelentvén az ekként történeteket, még hozzáadá, miképp Mertz tábornok újabb rendeletet adott az idehitt Vilmos zászlóaljnak, hogy Gönyőre visszainduljon. – később pedig Majthényi alezredes a gyűlésben személyesen megjelenvén, előadá, miképp az érintett zászlóalj ebéd után el fog távozni, – ezeknek következtében 4 óra után e zászlóalj útnak is indult, s a híd beköttetvén, a közlekedés helyre lőn állítva.

Ugyanezen napon a várkormányzó a magyar minisztériumnál hivatalosan kérte a várparancsnokságtól való felmentését s egyúttal szabadságidőt kért, hogy megromlott egészsége helyreállítása végett a gleichenbergi fürdőt használhassa.

E lépéséről értesíté az osztrák minisztériumot is.

Szeptember 17-én 1 óra körül, midőn a vasárnapi istennek szentelt délelőtti órái után a lakosok családi asztalaiknál nyugodtan étkeznének, asztalaik mellől a félrevert harangok borzalmas hangjai riaszták fel. Iszonyú szélvész dühöngött. S azon percben, midőn a lakosok utcákra szaladának, a város nagy részét már lángfolyam borítá. (...)

Különös segélyről, fecskendők iránti rendelkezésről, oltásról s egyéb eszközök használásáról szó sem lehetett.

A láng egy pillanat sebes röpte alatt oly házak födeléből harapódzott föl, mely még a véstől távol volt, de már a következő percben ugyanazon házaknak egész környéke fölött lángok és füstoszlopok gomolyogtak.

Menteni semmit sem lehetett. Csak a menekülő anyák s gyermekek jajhangjai hallatszottak. (...)

Hat óra lefolyta alatt a födelek teljesen leégtek; s a belső tűz, mely belül a ház bútorait emészté, napokig tartott még. Így történt, hogy egy fűszeráros pincéjében a tűz után csak harmadnapra lobbant fel a puskapor iszonyú robajjal, mely az egész várost félelembe ejté.

Hiteles összeírás szerint e rendkívüli tűzvésznek, mely számtalan embernek tette minden vagyonát néhány perc alatt semmivé, 389 számjegyes ház lett áldozata. Leégett

azokon kívül 5 templom, úm. a Szt. András-, Szt. János-templomok, Szt. Anna- és József-kórházak templomai a görög n. egyesültek temploma és a zsidók imaháza. Leégett a megye 2 emeletes és a város egy emeletes háza tornyával együtt; a sópáholy, a kisdunai keményfalásas híd, a szigeti parton kikötve volt 19 kereskedőhajó, a kincstári hajóépítő szín s végre a fáskertben 256 ölnyi tűzifa.

A templomok tornyai is lángok martalékává levén, ezekből minden harang leolvadt (...)

A tűz az ún. megyeresi utcában, hol leginkább földművelők laknak, egy szegény asszony kéménye mellett ütött ki. Azonban a tűznek valóságos oka ki nem derült. A lakosság nagyobb részét a féktelen katonaság által azon időben többször megkísérlett gyújtogatások is támogatták abbéli vélekedésében, hogy a gyújtást a várkormányzó eszközölte bosszúból. Ezért a nép dühétől rettegő altábornagy napokig nem távozott a bezárt várból.

Szeptember 20-án megyei bizottmányi ülés tartatott. (...) b. Majthényi alezredes adá elő: hogy jelen körülmények közt a komáromi várnak megőrzése s tartása a legnagyobb részben honunknak is megtartása, és bár az ármány működését itt is próbálgatja, jelenleg pedig a várban nem több, mint 260? esztergomi önkéntes s Komárom megyének csallóközi járásából 144 szintén önkéntes és a Turszky katonaság van, annál fogva felkérte már a gróf Eszterházy őrnagyot, hogy az önkéntesekből alakult zászlóalját mielőbb szállítsa be, mit ez azzal, hogy folyó hó 21-én beszállítandja, meg is ajánlott, egyszersmind a kormánybiztost felkéré, hogy azoknak fizetésökről a rendelést mielőbb megtenni szíveskedjék, – a kenyérről ő már a rendeléseket megtette, és becsületét s életét lekötötte, hogy ő bár a komáromi várnak nem parancsnoka, hanem abban csak mint egyes tag lakik, mégis ő azt megvédendi és a bennlévő kormányzó parancsnokot ellenőrizni fogja.

„B. Majthényi alezredesnek sokat köszönhet e hon, – folytatá a kormánybiztos – mert ő volt, ki a cselszövény ellenében e hó 14-én a komáromi várat a hazának megmentette; ő volt, ki a várkormányzónak, a reakcionális szellemű és a kamarilla egyik szolgájának, Mertznek, kinyilatkoztatá, hogy az általa iderendelt Vilmos gyalog katonákat, kik a várba, sőt a városba is be nem bocsáttattak, Komárom vidékéről elparancsolta. Köszönet ezen ébersége, de különösen erélyes hazafiúságáért Majthényinak, találja önkeblében legszebb jutalmát. sok ily lelkes és hű magyart e hazának, és veszve leend ennek ellensége.”

A gyűlés további tárgyát, Komáromnak lelketrázó s a kebel fájdalmát felhívó, folyó hó 17-én történt szerencsétlensége tevé. E várost – miként a kormánybiztos előadá – melyre e hazának jelenben legnagyobb szüksége van, éppen akkor érte a legkérlelhetlenebb szerencsétlenség. De vajon véletlenség szülte-e, sokan gyanakszanak, és talán nem épp

alaptalanul; mert már az előtti napokban, mint mondatik, háromszor kísértetett meg a felgyújtás, – s így ezt is ármány művének gyanítják. – Ha valaha ért várost szerencsétlenség, ha valaha részvétet terjesztő volt szerencsétlen felebarátunk sorsa, úgy Komárom városa s annak lakói méltán megérdemlik részvétünket; bár tudjuk, hogy a hazának jelen percek közt minden fillérre van szüksége, s a honfi, ki hazáját legkevésbé is szereti, bizonyára annak oltárára teszi le áldozatul utolsó fillérét is, mindazáltal szabad remélenünk, hogy azon várostól, mely nem egyszer tanusítja felebaráti iránt szerencsétlenségben a segítséget, nem vonandja meg jólétét senki, mely városnak lehet mondani több mint fele részét, s hozzávéve, hogy a vagyonos részt, a pusztító tűzvész egy délután egészen porrá égeté (...)

A fő- és alszolgabírák segedelemszedésre utasítottak; egyszersmind a megyék ajánlatok szedésére felszólíttatnak. – Nem hagyhatjuk még említés nélkül gróf Eszterházy nemes tettét, ki felebaráti nemes ösztönétől buzdítatva, házról házra járt, a károsodottak közt segélyt osztandó, és kinek kinek aránylag – hogy legalább a rögtöni éhhaláltól többeket megmentsen, – tetemes összeget osztogatott ki, úgyszinte gróf Zichy István másnap azonnal búzát küldött kiosztásra.

Ily szomorú s leverő körülmények közt a leégett családok nagyobb részét végínség fenyegetvén, önerejéből fölemelkedni nem bírt: kénytelen volt a város az összes haza segélyéhez folyamodni. Minek következtében a város akkori képviselője Tóth Lőrinc, a pesti képviselőház szept. 21-ki ülésében Komárom városa következő kérvényét olvasá fel:

„Felséges haza! Rév-Komárom, ezen ősmagyar város, a magyar nemzetiségnek hazánk ezen részében egyik erős védőfala, f. évi szept. 17-én lángok martalékává lett. Kereskedőink, iparosaink, a városi lakosok legvagyonosb, legműveltebb s a haza védelmére legalkalmasb része, ha rögtön segítség nem érkezik, földönfutóvá lesz. (...) Kárunk nagyobb, mintsem annak teljes pótlását várhatnók. Csak annyi segélyt kérünk, mely a szükség első perceiben megmentend a kétségbeeséstől. (...)

Ennek végeztével Tóth Lőrinc így szólott a képviselőházhoz:

„(...) Annyi igaz, hogy a nagy tűz előtti napon már két kísérlet tetetett gyújtogatásra, s az ereszt alá dugott, tüzes taplóval ellátott szalmatömeg lehullott és megtaláltatott, mielőtt a tűz erőt vehetett volna, az is igaz, hogy a tűz dátuma összeesik a Vilmos nevű katonaság esetével, melyet önök ismernek, melyet ti. a minisztérium Bécsbe küldött, a komáromi várparancsnok Mertz pedig, éj idején, tehát árulólag, a minisztérium által kitűzött útról elvonva, a komáromi várba be akart lopni, mit azonban a komáromi éber nemzetőrség s hatóság észrevevén, a hajóhidat kiszedtetvén, meggátolt s így a várat a nemzetnek megmentette, miért a haza méltánylását érdemli.

Most azonban nem a harag és bosszú, hanem inkább a könyör szelíd érzelmét óhajtanám felébreszteni önökben. Komárom, a derékős, magyar, nemzeti érzelmű város országos segélyért kiált (...) Nem csupán helybeli, de országos szempontból is, nem csupán a könyör érzelménél, de politikai tekintetknél fogva is kérem Önöket, méltóztassanak e derék hű városnak országos segédelmet szavazni meg oly formában, hogy az ország közpénztárától legalább 300.000 forintot kaphasson kamatnélküli kölcsönül bizonyos számú évekre. Az égés által okozott kár milliókra megy ugyan, de Komárom iparos és szorgalmas népe fel fogja magát emelni. (...)

És ezzel ebbeli kötelességemnek eleget tévén, leszállanék a szószékről, de Komárom várát illetőleg van még némely mondanivalóm. (...) E várnak roppant fontosságát ismerik Önök, uraim! a minap eléggé kiemelé azt, gondolom, Veszprém főispánja a főrendi házban, elmondván, hogy e vár Magyarország fele részének kulcsa, hogy aki e várban parancsol, az Magyarország felén uralkodik, hogy e várat 5000 emberrel 100.000 ellen lehet sikerrel védeni évekig. E vár ügyét ajánlom önöknek (...) E várban most is Mertz a parancsnok, (...) azon Mertz, ki ha színleg, s egyes esetekben engedelmességet mutat is a magyar minisztérium iránt, tetteinek összeségével ellenkezőt bizonyít (...). – Jelenleg még a nemzet kezében van annyira-mennyire a komáromi vár, mert a bennlevő sorkatonsaság kevés és jószellemű is, kivéven a tisztek nagy részét; de néhány nap múlva talán nem lesz a nemzeté többé (...). Komárom várának elveszni nem szabad: ez maga képes a nemzeti szabadságot szükség esetében biztosítani.

Ami pedig e vár jövődjét illeti, annak teljes tökélyére stratégiai, katonai szempontból szinte vannak némi teendőök, miket elmulasztani nem lehet; – ilyet mit már az osztrák kormány is akart, de akkorában a nagy költség miatt, mely reá szükséges lett volna, végre nem hajtott, a város egy részének, mely a lövési vonal körébe esik, kisajátítása. És ezen eszmét összefüggésbe hozva a tűzvészsel, alig lehetne valami célszerűbbet tenni úgy a komáromi megkárosult lakosokra, mint a várra nézve, mint a szükséges városi telkek kisajátítását most, midőn azok leégtek s a házak romokká lévén, a puszta telkek árán kívül alig kellene egyebet fizetni. Így a telekbirtokos károsodott lakosok nagy részén is segítve lenne, kik máshová építkezhetnének, s a vár jövődjére, amely katonai tekintetbeni tökéletességének kiegészítésére is megtörténnék a szükséges teendő, és pedig a közkincstárnak tetemes gazdálkodásával. (...)

Nyári Pál: Azt tartom, hogy Tóth Lőrinc képviselőtársunk előterjesztésének mint a három pontját el kell fogadnunk; és pedig nem csak szánakodásból a szerencsétlenek iránt, hanem eszélyesség és kiszámításból. Mintegy a szerencsétlenség adott kezünkbe hatalmat, azt

ne eresszük ki kezünkől, s hatalmazzuk fel a minisztériumot, hogy 300.000 ftnyi (...) kamatlan kölcsönt adjon azon szegény kárvallott szerencsétlenek fölsegélésére; más részről pedig tegye meg a rendelőt azonnal, hogy Komárom vára a nemzet kezében legyen, és a várból mind azok, kikhez legkisebb gyanú fér, eltávolíttatván, adja át oly egyénnek a várparancsnokságát, kiben a nemzetnek tökéletes bizalma van; s harmadszor, hogy a minisztérium azonnal hozzáértőket kiküldvén, terjesszen tervet a ház elibe; hogy mibe kerül azon épületek kisajátítása, hogy azokat meg lehessen szerezni. (...)

Szeptember 20-án esti 8 órakor érkezett Mertzhez Budáról a következő parancs:

„Miniszterelnök úr határozott rendeletére, megkérdezendők a komáromi várőrség tisztjei, vajon becsületszavukra készek-e a magyar minisztérium parancsára, az ország alkotmányának védelmére, bárki ellen, nevezetesen Jellacic bán serege ellen is harcolni, vagy nem: Ezen minden egyes tisztől nyert írásbeli nyilatkozat beszédendő és haladéktalanul külön postával átküldendő az elnökséghez.

Hrabovszky altábornagy.”

Szeptember 21-kén Mertz egybehívá a tisztikart s a rendeletet előtők felolvasá, kik 48 órai gondokozási időt kértek, mely megadott nekik, s erről a kormány értesített.

Ezen időt arra használá fel a várparancsnok, hogy Queshl árkáskapitányt Bécsbe küldé a szükséges utasítás kérése végett, ki is szeptember 22-én visszaérkezett. Utasítása szóbeli volt s következőleg hangzott: „a katonatisztek mindaddig, míg a magyar minisztérium törvényes, annak tartoznak engedelmeskedni.”

Ezen értelemben szerkesztettek és küldettek el a nyilatkozatok a várparancsnok következő jelentése mellett:

„Minthogy alólírott a kért szabadságidőt a budai katonai főparancsnokság, Budán 22. szeptemberben 1848 kelt kibocsátványával megkapta s a gleichenbergi fürdőben fogja végleges nyugalmaztatását bevárni, nyilatkozatát nem tartja szükségesnek beküldeni.

Mertz m. k. altábornagy.”

A szabadságolási okmány így hangzik:

„Cs. k. várparancsnokságnak Komáromban.

F. hó 16-án kelt folyamodványra, a magyar hadügyminisztériumnak 19-én kelt leiratával, megengedettik, hogy Mertz altábornagy és várkormányzó egészsége helyreállítása céljából és a kért nyugdíjaztatása fölötti határozat leérkeztéig, fizetésének folyóvátétele

mellett, Gleichenbergbe utazhassék, miről is a várkormányzóság ezennel értesítettik.

Buda, 22. szept. 1848.

Hrabovszky m. k. altábornagy.”

Szeptember 28-án a várkormányzó ördíszletet rendelt a várpiacon, hol az összes törzs- és főtisztikar jelenlétében a várparancsnokságot átadta Török mérnökkari alezredesnek (...)

Szeptember 29-én a Turszky zászlóaljbeli katonaság a tisztek, altisztek s néhány közember kivételével, a vár udvarán, Meszlényi felhívására, Mertznek szemeláttára tépték le a sárga-fekete zsinórt ruháikról s osztatták be magukat a honvédek közé.

Kevéssel azután, ugyancsak szept. 29-én utazott el Mertz végképp Komáromból. Akkor még fekete-sárga zászló lengett a várkapu fölött.

A várparancsnoki tisztségben, báró Majthényi István, egykor osztrák őrnagy, ki a magyaroknál alezredes, később ezredessé léptetett elő, követte Mertzet.

Október 5-én Latour bécsi hadügyminiszter Majthényi ezredest, Komárom vára parancsnokát felszólítja, hogy a vár kapuit Jellacic katonái előtt felnyitni kötelességének ismerje. A felszólítás így szól:

„Komárom cs. kir. várparancsnoka b. Majthényi alezredes úrnak. Bécs, okt. 5-én 1848. Hallomás szerint az alezredes úr a magyar kir. hadügyminisztériumtól Komáromvár parancsnokságával bízott meg. Átküldöm azért önnek mellékletben öfelségének f. hó 3-án kiadott manifestumát, melynek célja felett ön, mint fejedelme iránti kötelességeit tudó tiszt, önnek további magaviseletét illetőleg, egy pillanatig sem leendő kétségben.

Felhívom ennél fogva önt, hogy a vár kapuit minden vonogatás nélkül öexcellenciája a horvátországi bán b. Jellacic hadnagyvezérnek, vagy az általa Komáromba küldött csapatoknak nyissa meg, és magát kötelességszabta engedelmességgel öfölsége akaratának, az egész őrséggel egyetemben aláadja. Ha pedig alezredes úr csak legkevésebbé is kételkednék ezen előlálló felhívásnak azonnal engedelmeskedni, az esetben önmaga teendő ki magát a legterheesebb felelősségnek, és az abból eredő következményeket maga magának tulajdonítsa.

Gr. Latour m. k. tábornagy.”

E levelet Jellacic Óváról okt. 6-ról küldé meg lepecsételten Majthényihez. Majthényi azt okt. 9-én a honvédelmi bizottmánynak küldé meg.

Ennek következtében Majthényi kineveztetett tábornokká a következő okmány által:

„1342. E. Az országos honvédelmi bizottmány báró Majthényi István ezredest és a komáromi vár parancsnokát, azon érdemeinél fogva, melyeket a haza iránt, a nagy fontosságú komáromi várnak megmentése és biztosítása által tanúsított, tábornokká kinevezte. Pest. okt. 20. 1848. Az orsz. honvéd-bizottmány. Nyáry Pál, helyettes elnök.”

Így került a magyarok kezére Komárom vára, mely később újólág igazolta bástyakövére vésett jelmondatát:

NEC ARTE

NEC MARTE.

(Sem csellel, sem erővel)

Komáromi nagy napok II.

Majthényi bárónak (...) a várőrségről és annak élelmezéséről azonban magának kellett gondoskodni. Meg is tett mindent a körülményekhez képest. Az újoncokból zászlóaljakat alakított; így létesült nyolc honvédzászlóalj. Ehhez járult a Sándor- és Princ von Preussen egy-egy csonka zászlóalja. December első napjaiban én is mint őrmester tényleges szolgálatba átmentem a 37. honvédzászlóaljhoz.

Kossuth Svehát alól visszatérve, Bemmel együtt meglátogatta Komáromot. E látogatásnak volt is látszatja, mert ötszáz darab marhát hajtottak a komáromi vár számára Ószőnybe; a várőrséget is megerősítették; habár tűzérsegről magunknak kellett gondoskodnunk, úgyhogy önkéntesen ajánlkozó szekeresgazdák állottak az ágyúk elé, kik közül egynémelyik nagy ügyességet fejtett ki; így történt, hogy egy ily szekeresgazda az öreg dunai hídfőnél, a túlsó parton nyargalászó tisztet ágyúgolyóval lőtte le. Lovasságunk azonban csak a várban maradt nyolcvan csikósból (Hunyadi-huszár) állott, de ezek karikás ostorukkal valódi rémei voltak a német lovasságnak, melyet leszedegettek lovukról.

Windischgrätz pedig mindinkább közeledett Komáromhoz, úgyhogy az év végén a vár és város csaknem egészen körül volt kerítve. A Csillagsánc-erőd még a kezünkben volt ugyan és a Vág-Dunán túl is megszállva tartottunk néhány falut; de a várőrség alig állott nyolcezer emberből s ezzel kellett a területet ellátni; úgyhogy egyik nap őrségen voltunk, másikon éjjelnappal a Nagyszigeten a Monostor-hegy irányában, (melyet már a németek foglaltak el), sáncoltunk és csak a harmadik nap pihentünk.

December 30-án zászlóaljunkból a 3. és 4. század volt kirendelve a szigetre huszonnégy órai ágyúfödözetre, századunk a gőzhajóállomás körül foglalt állást. Kegyetlen hideg volt; tüzelőfáról is nekünk kellett gondoskodnunk; embereink a leégett hídlábakat bontogatták, kerítéseket, ajtókat raktak a tűzre. Este előőrseinket kiállítottuk a szigetnek Szőny felé eső partján. A Duna erősen zajlott, minden órán a jég megállását vártuk és akkor átsétálhattak volna a Monostor-hegyen levő osztrák katonák, kik vígan danolták rác nótáikat; de ez nem történt meg és mi másnap bevonulhattunk a várba.

1848 végén és 1849 elején Windischgrätz egy parlamenteije Majthényi várparancsnokkal szót váltott, ki azon a ponton volt, hogy a várat nyolc napig fönttartani képtelenségnek tartotta s azt átadni szándékozott.

A magyar kormány, értesülvén a várparancsnok áruló szándékáról, azonnal Mack József kiképzett tüzérőrnagyot nevezte ki a komáromi tüzérség főparancsnokává. Ez, amint Komáromba megérkezett, első dolga volt, hogy hírlapot indított meg, még pedig napilapot, a Komáromi Értesítőt, melynek első száma január 9-én jelent meg (ez volt tehát, a Mindenes Gyűjteményt nem számítva, az első rendes hírlap Komáromban, még pedig eddig az első napilap.)

A várkormányzónak visszaléptével, a haditanács a várparancsnokságot Török Ignácra ruházta s futárt küldtek Komáromy István személyében, hogy a debreceni kormányt értesítse e fontos változásról; a futár január 20-án szerencsésen visszaérkezett és hozott a vár szükségleteire 150.000 forintot.

Miután Majthényi mindezek ellenére a városban tábornoki egyenruhában díszelgett, a 37. zászlóalj zászlószentelési ünnepén a várban is így jelent meg, ezért Török várkormányzó kérdőre vonta és miután ő ennek jogosságát védte, sőt Mackot sértő szavakkal illette, ez csákóját leütve, lábbal tiporta; a többiek pedig kardjától fosztották meg és örökkel fogházba kísértették. Másnap a várból kiharagolták.

A Hetényen volt 17. zászlóalj, mely ott őrizetül volt, kellett megmentenünk; február végén történt, hogy zászlóaljunkat négy ágyúval és csekély számú lovassággal rendelték e kiküldetésre. Havas eső vert bennünket. Az éjjelt Hetényen töltöttük. Másnap, miután a gyallai hidat az ellenség lerontotta, a kiáradó Zsitván kellett keresztülhatolnunk; mégis szerencsésen behoztuk a megmentett zászlóaljat.

Ekkor már minden oldalról körül voltunk zárva; hírt is alig kaptunk, ha csak a Komáromi Értesítő biztató híreivel nem vigasztalódtunk volna. Túlán is megkezdődött a csatározás. A Csillagsáncból ki-kitörtek a mieink és megfutamították a sáncoló ellenséget; ez azonban nekibátorodva, március 18-án nagy ágyúból lövöldözött reánk a Monostorról; március 20-án már a bombázást is megkezdették és ez szakadatlanul tartott éjjel-nappal oly rendszeresen, hogy minden öt percben egy bomba hullott a városra, vagy a várba. A lakosok kénytelenek voltak házukból a cigánymezőre költözni, ameddig a bomba nem hatott: ott ütöttek föl deszkasátrakat vagy vásári bódében laktak: ilyenbe húzódott meg a polgármester is családjával. Lacikonyhák látták el a népet élelemmel; a cigányzene egész nap szólt és így a bombázás ellenére víg élet folyt.

Mi a Nádorvonal 3. számú erődjében tanyáztunk és ha dolgom volt a várban, elkerültem a cigánymezőt és egyenes úton a Nádor utcán átmentem, hol a házak kapuja előtt egy-egy ijedt házörző alakot láttam, aki az égre tekintve nézte a bomba pislogó kanócat és leste, hol esik le, vagy ha szétpattan, darabjaival merre pusztít. A Mayer kávé maradt csak a helyén:

büszkén mutogatta a ház tetején áttört bombát a szoba padlózatában, melynek kanóca szerencsésen elaludt. Fogalmunk lehet a pusztításról, ha fölemlítem, hogy csak a katonai kórházba és udvarába, kertjébe, a fehér zászló kitűzése ellenére, hétszáz bomba esett, úgyhogy a betegeket a földalatti helyiségekbe kellett elhelyezni.

Az ellenfél meg akarván győződni, hogy a vár és a város minden oldalról védve van-e; március 31-én körös-körül minden részen támadott. A város leggyöngébb része volt a Nádorvonal 5. erődje, mely nem volt kiegészítve és csak földsánc védte, meg az Apáli-sziget, hol a Vágduna kis ágán az ellenség könnyen átgázolhatott. Mindent ide rendeltek és puskatussal fogadtuk az ellenséget. Elesett közülünk egy főhadnagy (Beöthy Zsigmond), egy hadnagy, őrmester és 20–25 honvéd. Pokoli tüzelés folyt körös-körül, az ellenséget azonban visszavertük.

A bombázást természetesen mi is erélyesen viszonztuk; a szigeten is hét bomba-mozsár volt fölállítva, úgyszintén a városban, a Duna-parton és a várban; a Nádorvonal pozsonyi kapu bástyájáról pedig 24 fontosokkal lőttek a Monostor tetejébe.

Lenkey hadtestparancsnok és Guyon várparancsnok április közepén beszöktek a várba. Görgey is közeledett és április 22-én egy zászlóalja a Vág felől bevonult hozzánk. Nagy élénkség uralkodott, mert a táborbeliek is részt vettek a cigánymezei multságokban; csak egy kis baj volt, mert bankjegyeinket nem akarták Görgey honvédei elfogadni; ti., mikor már pénzünk elfogyott, a várkormány az ideszorult Szeremley Miklós alezreddessel (ki akkor híres rajzoló és könyvmdász volt) egy- és kétforintosokat, meg 5 és 10 krajcárosokat készíttetett, melyek igen hasonlítottak a tokai boros üvegek vignettáihoz. A sors különös szeszélyéből azonban, míg a magyar állam egy- és kétforintos jegyeit, melyeknek 3 millió forint ércalapjuk volt, nem váltották be, addig az 500.000 papírf forint értékű komáromi pénzjegyeket a kapituláció szerint beváltották.

Görgey fenyőtalpakkból hidat veretett, a vártól át a Csillagsáncig a Dunán. Erre a hídra 24 fontos golyókat és bombákat lövöldözött az ellenség a Monostorról, a kilőtt részeket azonban csakhamar pótolták.

Április 26-án éjfélután 2 órakor a várban riadót vertek. Mi a szigeten lévén előörsön, bosszankodva hallgattuk; ez azonban hadi csel volt, mert ekkor már a mieink a Dunán túl voltak és nagy csatalármával ostromolták az osztrákok sáncát és azt csakhamar bevették, mert áthallatszott a mieink szitkozódása: »Üsd agyon a németet, csak a bombázó kutyát üssétek agyon.« Három órakor pedig már a faluból hangzott át: »Állj, ki vagy?« Tehát az előörsök mi részünkről elfoglalták a falut. A Monostorra is föltűzték a nemzeti zászlót és így Komárom föl volt mentve.

Április 30-án zászlóaljunk elhagyta a várost. Csallóközbe indultunk négy zászlóalj gyalogossal és két osztály Lehel-huszárral. Itt folytattuk nyári hadi műveleteinket. Görgey gondoskodott Komárom várórségének szaporításáról és Klapkát hagyta várparancsnoknak, aki fényesen megfelelt hivatásának; elfoglalta a vár körüli külső erődöket, az igmándi és monostori sáncokat; újoncokat toborzott, úgyhogy a végső időben 30 ezerre emelkedett Komárom harcosainak száma. Az új napilap, a Komáromi Lapok is megindult.

Szinnyei József honvédfőhadnagy 1848/9-i naplójából

– 1849. július 1-jétől október 5-ig –

Komárom, július 1.

Az ellen közeledett Csallóköz felől. Kosztolányi dandárja fegyverbe állott; a 18. zászlóalj Keszegfalvára; a 37. és 64. hat ágyúval s kevés lovassággal Újfalú felé indultunk, nagy volt a sár, az eső pedig esett. – Az ellen a Szt. Páli pusztán volt, erős pozícióban, ágyúi a dombon kiszegezve, gyalogsága a majorban és az erdőben volt elosztva. A 64. zászlóalj a Duna mellett, mi az országúton vonultunk felfelé. Szemközt álltunk az ellennel, csatára készen, lőtávolságban farkasszemet nézve egymással, mindenki várta az első lövést, de egyik rész sem lőtt. Az eső sűrűn esett, egyhosszat álltunk ezen bizonytalanságban, midőn végre az eső megszűnt és mi (3. század) csatárláncba húzódtunk ki, melynek jobb szárnyát nedves gabonaföldek közt kellett kiállítanom és igazgatnom, az 5. és 6. század és a 64. zászlóalj az erdőnek mentek részint csatárláncban, részint tömegben, és szünet nélkül lövöldöztek az ellenre, azok pedig viszont. Vagy háromszor visszanyomták mieink az ellen csatárait, de azok ismét visszanyerék állásukat. Az ellennek három ágyúja levén, mindaddig nem lőtt azokból, míg Aranyosról két ízben erősítés nem kapott: ágyút, gyalogkatonaságot és lovasságot, ekkor ő is elkezdte az ágyúzást; mieink már ezelőtt többször az ellenséges tömeg közé találtak jól irányzott lövéseikkel. Csatáraink löfegyvere többször csütörtököt mondott, mert az esőben megázott, s így azok akadályozva lettek a lövésben; ezt a hulánusok hasznukra fordítván, ránk rohantak, de honvédeink gyorsan tömegbe futottak és fogait viczorítva, azaz csillogó éles szuronyerdő és pár sikeres lövés fogadván őket, visszairamodtak. – Végre a túlerőnek engedve egy leégett majorhoz hátráltunk, hol tömegbe állva vártuk az ellent, de az nem követett bennünket, mi pedig a Nádorvonal (Komáromnak Csallóköz felőli erőssége) védelme alá vonultunk és a szabadban táboroztunk. Veszteségünk: a 37. zászlóaljból egy halott az első századból, néhány sebesült (...)

Július 2.

Ma reggel 10 órától estig tartott Dunán túl az ütközet. A Monostor körül roppant ágyúzás volt. Elcsüggedtünk kissé midőn egy óra körül a monostori erősségben puskáztak és azt az ellenség bevette. Már a sziget orráról ágyúztak fel, de csakhamar Görgey maga vezettén a rohamot, kikergették őket onnan. Az ellen Ószőnybe háromszor nyomult be, de mindannyiszor visszaüzetett. Ezen kemény ütközet az ellen visszavonulásával, de eredmény nélkül végződött. Részünkről elesett egy huszárkapitány, vadászőrnagy; Clementisz alezredes és Gregorics tüzérhadnagy pedig keményen megsebesültek, ezeken kívül számtalan az áldozat. Görgey maga is két sebet kapott, midőn törzstisztei mellett körülfogta őt az ellen, de kivágták magokat.

Július 3.

Délelőtt 10 órakor előnyomultunk a leégett majorhoz Újfalunál, az ellen a Szt. Páli pusztán volt, hozzánk csekély távolban. Századunk rendeltetvén ki előőrsre, velők voltam én is előőrsön álló honvédeink az ellennel társaloghattak, oly közel álltak egymáshoz, mit tettek is a tilalom dacára. Lövés egyik részről sem történt.

Július 4.

Hajnal felé lármát hallunk, fegyverbe álltunk, lövések ébresztettek fel bennünket; a huszárok sebesen jöttek befelé, egy hulánus jól érthetően utánok kiált: „állj meg ha...;” de azok nem álltak meg, majd a gyalog előőrsoket tipratták el; ezt látván embereink „elfognak bennünket” kiáltással még nagyobb zavart okoztak; összeszedtük tehát magunkat és visszahúzódtunk zászlóaljunkhoz, de segílyt kapva ismét elfoglaltuk előbbeni helyünket. Az egész zavart a Lehelek okozták, kik újoncok lévén, megijedtek a hulános őrjárattól. Később felváltattunk, és visszamentünk táborunkba a leégett majorhoz.

A mi törekvésünk, az ellent sakkban tartani, hogy azalatt a mieink Újfaluból és a környékből széna- és fakészletet szállíthassanak be a várba. A múltkori újfalusi támadás által az ellent hídépítésében akadályozni volt tervünk, hogy így ezáltal a túlsó szőnyi győzelmet elősegítsük. – Komáromban a legbadarabb hírek keringnek ez időben; így beszélnek francia beavatkozásról a mi részünkre, azon felszólítással, hogy a muszka 14 nap alatt vonuljon ki az országból; – fényes győzelmekről mindenfelé, melyeket Bem, Dembinszky nyertek volna az Alföldön stb. úgyhogy már az igazit sem hisszük el, hogy ti. Arad kapituált.

A „Komáromi Értesítő” Rózsafy Mátyás szerkesztése alatt ma jelent meg utolszor a 122. számmal; első száma 1849. jan. 9-én látott napvilágot.

Július 5.

Komáromban lévén, hallottam, hogy a fővezérek közt egyenetlenség ütött ki. Még csak ez hiányzott! – Mészárost nevezték volna ki fővezérnek Görgey helyébe, ki Almásig el is jött, de a törzstisztek egy aláírásukkal ellátott levelet intéztek hozzá Görgey táborából, melyben halállal fenyegetik, ha Görgey helyébe merne lépni, mire vissza is ment?! – Midőn kimentem a táborba, eső esett; az előőrsök pedig összelövdöztek. Kerekes kapitány jött hozzánk, vigyázatra intvén bennünket, mert, úgymond, minden oldalról lesz az éjszaka támadás s minthogy az ellen ereje háromszor annyi, mint a miénk s 18 ágyúja van közelünkben, Keszegfalván pedig 6: ha nagy erővel támadna, szép rendben húzódjunk vissza. Mindazonáltal keveset tartottunk az éji megtámadtatástól, mert nem emlékeztünk arra, hogy valamikor éjjel támadott volna az ellen.

Július 7.

Hajnal előtt két órakor puskalövések ébresztettek fel, őrzőjáratok találkoztak s azok lőttek egymásra, egyéb nem történt. – Komáromban láttam Nagy-Sándor táborát átvonulni a Vágon, lefelé mennek Esztergom-Pest felé. Az ellen Almáson van s így a postai közeledést elvágta. Hír szerint a 8. ti. a miénk és 2. hadtest Komárom őrizetére marad hátra. – Görgey esti-zenét kapott; a Száky-féle házban van szállva.

Július 8.

Midőn kimentem a táborba, láttam a Nádor-, újabban Kossuth-vonal előtti téren sűrű gyermekcsoportot, amint apró ágyúkat sütögettek egymásra, úgy látszik az új sarjadék is edzi magát; már a bombázás alatt is nemegyszer láttam, midőn hosszú nádra tűzött égi kanóccal, lehasolván, sütögették el az épen maradt bombákat.

Július 9.

Előőrsön voltam Újfalu végén. (...)

Július 10.

Hajnalban 3 órakor Komáromba indultunk mi is, de útközben parancsot kaptunk, hogy foglaljuk el azon majort, melyben a 18. zászlóalj volt, mi tehát ezeket felváltottuk.

Július 11.

Éjfélután megérkezett a helyünkbe rendelt két zászlóalj egyik csak dzsidával volt fegyverkezve. Mi pedig Komáromon keresztül az ószőnyi helyőrségre mentünk. Ebéd után nagy ágyúzással folyt az ütközet, csakhamar a balszárnyon és középen felénk közeledett a zaj, fegyverbe álltunk, s midőn már puskaropogást is hallottunk, a falu elébe mentünk ki, várva az események fejlődését; közel volt már hozzánk az ellen, midőn a mieink segítséget kapván, az ellen visszavonult s az est véget vetett ezen véres ütközetnek. Az előőrsöket mi állítottuk ki a falu előtt.

A Komáromi Lapok első száma Friebeisz István szerkesztése alatt ma jelent meg negyedréti kis félíven; felváltá a Komáromi Értesítőt, mely júl. 4-én szűnt meg.

Július 12.

Csendes volt minden. A német előőrs a mocsai határban állott. A lég igen meg van romolva a szőlők körül, a rosszul temetett hullák s itt-ott még látható vértócskáktól. – Estve a 18. zászlóalj váltott fel bennünket, ezek már a szőlőkön túl állították fel előőrseiket s mi a szőlők alá mentünk táborozni.

Július 13.

Éjfél után felköltöztek bennünket és Uj-Szőny felé indultunk. A Csillagsánc előtt azonban megálltunk, mert éppen akkor vonult keresztül a hídon Görgey tábora Komáromba s onnan lefelé. Végre elfoglaltuk helyünket a 12. számú sáncban, Uj-Szőnyhez közel a Duna mellett. Itt is némely eltakarítlanul hevert dögök egészségteleníték a levegőt. Ezen sánc már a magyarok készítménye, mély árkokkal. (...)

Július 15.

Ma jött pénz a kasszába, azért kaptunk fizetést, de ismét csak százasokkal fizettek. – Hadtestünk a 8. komáromi várőrségnek maradt vissza Eszterházy parancsnoksága alatt; ehhez kell a tiszti felterjesztéseket benyújtani, ki azt kinevezés végett Aschermann várparancsnokhoz küldi.

Július 16.

Klapka seregparancsok megvizsgálta a szőnyi tábor és a helyőrséget.

Július 17.

Éppen ebédünket ettük, midőn 12 órakor a monostor alatt puskázás hallatszott s utána ágyúlövések, mire az ellenség is ágyúzott; később miként megtudtam, az egésznek ez volt az oka: egy huszár tőlünk átszökött az ellenhez s elhitette velök, hogy ágyúinkat a sáncokból mind behordtuk Komáromba, azért a sáncokat könnyű móddal be lehetne venni; el is jött az ellen néhány ágyúval és sok lovassal s megtámadta sáncainkat, a mieink közel eresztvén őket, két ágyújukat leszerelték, ezenkívül 12 lovast s még több gyalog katonát lőttek le, mire az ellen visszairamodott. Ezt egy tőlük hozzánk szökött gyalog káplár beszélte.

Július 18.

Komáromban százásokat voltam váltani s már 5 ft. veszteségbe is belenyugodtam, csak hogy felváltották.

Július 19.

Előőrsre ment zászlóaljunk Ószőnybe. Mi a 3. és 4. század az országút mellett a kertek végén állítottuk ki az előőrsöket sűrű esőben. Tatából jöttek beszélnek, hogy az ellen lefelé húzódott. A muszkák hosszú bő szőröltözetükben csak éjjel mennek, puskáikat is kocsin viszik; öltönyük két szárnyát felkapcsolják, hogy a meleg tűrhetőbb legyen. Az éjjel csak egyszer riasztottak fel bennünket. (...)

Július 20.

Egy parasztgazda jött hozzánk kocsin; 8 hétig volt a németeknél fuvarban, és most Pestről jött; azt beszélte hogy a magyar tábor Pesten alól kilenc mérföldnyire van, a lakosság elhagyta a várost, a kutakat ganajjal hányták be stb. Elhihetjük neki, úgymond, mert 20 évig volt császárhuszár!

Július 21.

Megjöttek zászlóaljunkhoz a tiszti kinevezések. A 37. zászlóaljban ekképp történtek az előléptetések, illetőleg tiszti kinevezések: őrnaggyá Füstý Kálmán volt százados és zászlóalji parancsnok; századosokká: Rényi György, Folli Bernát és Zámory Mór zászlóaljbeli főhadnagyk; főhadnagykká: Minich József, Szilassy Zsigmond, Sajtos Ferenc, Láluhay Szinnye József, Tapolcsányi Károly, mindnyájan zászlóaljbeli őrmesterek, az utolsó egyszersmind zászlótartó.

A kinevezések később szept. 24-én a Komáromi Lapok 62. számában közzététettek.

Július 22.

Komáromban magyar színésztársaság is mulattatja a közönséget; ma Szigligeti Rab című népszínművét adták az itteni színpadon. – A legcsodálatosb hírek keringnek közöttünk, úm. az élelmi cikkeket Linzből, Bécsből mind Győrbe szállítják, mert a franciák Grácban vannak (!) stb.

Július 23.

A drágaság Komáromban mesésen emelkedik, így egy tiszti attilát 50 ft-ért, egyszerű kardot (bojt és kardszój nélkül) 25 ft-ért vettem p. p.

Július 24.

Haditörvényszékhez voltam kiküldve. – Ma a csillagsánci őrhelyet foglaltam el.

Július 25.

Előőrsre mentünk Ószőnybe; az ott levők Tatába mennek expedícióra. Szőlők előtt állítottuk ki őreinket. Az ellen tüze Mocsa felé látszott. Este ágyúlövéseket hallottunk Tata felől, egy pusztai major pedig kigyulladt. Az expedicio szerencsésen végződött, hoztak 12 tisztet, köztük egy őrnagyot, 4 orvost, egy kapitányt; ezenkívül egy őrmestert (ki a tatai várból lövette a mieinket, kik azonban a kaput csakhamar belőtték), 80 közembert és sok pénzt. – Nagy ellenállást nem találtak ugyan a mieink, mert ami kevés őrizet volt, annak nagyobb része megfutott. (...)

Július 28.

Ismét a Monostoron történt ágyúlövések riasztottak fel bennünket, Ács körül vagy Csallóközben lőttek néhányszor. – Zászlóaljunk jelenleg az ún. igmándi sáncban és körüle táboroz. Ezen sánc a legszebb és legimpozásabb mostanában a magyarok által emelt sáncok között; kissé emelkedettebb helyen, dombos részen fekszik, az egész földből hányatott fel, a sánc teteje ki van gyöppel rakva, belől bombamentes helyek épültek s az egyik sáncon magas rúdon roppant nemzeti zászló leng, – mindenütt nagy rend és tisztaság uralg. Este takarodó alkalmával két rendbeli zenét is hallgattunk, egyike a Csillagsáncnál, másika pedig, mely a huszároké volt, a Monostorról hangzott felénk.

Július 29.

Ma parancs érkezett hozzánk, hogy minden tiszt a táborban tartózkodjék. – 64. 108. 18. és 37. zászlóaljbeli őrnagyok és segédtisztek esti 8 órára a Csillagsáncba hivattak tanácskozásra. – Helyünkbe az Igmándi sáncba a 40. zászlóalj jött. Ekkor parancsot kaptunk, hogy készen legyünk, mert egy óra múlva megindulunk. Késő éjjel tettük utunkat a Dunán, Vágon keresztül Hetény felé – oda közel megállottunk, nyilván a virradást bevárandók; kifáradva és álmosan követtem én is többek példáját és leheveredve a fűbe, jóízűen aludtam világos reggelig.

Július 30.

Felébredvén, a nap javában sütött; a huszárok egy hulánust hoztak be, ki lova mellett elaludt az előőrson; ez azt állítja, hogy az ellen nem nagy számmal van, de elég közel, hogy beláthassa táborunkat; miként beszél, 9 zászlóaljjal jöttünk ki Komáromból. Rakovszky dandárjával Izsa felé ment, ott bekeríteni az ellent. Végre csatára készen álltunk, midőn Kosztolányi ezredes Füst Kálmán őrnagyunknak kiadta a parancsot, hogy majd annak a kis erdőnek menjen; ott álljon meg s ha nem lőnek, így menjen előre; ez megtörtént, midőn az erdő mellett voltunk, lőtte ki az első gránátot az ellen a 64. zászlóaljra. Az erdőben megállapodtunk; azután jó időre ismét másodikat lőtt. Ekkor elszakadtunk, a közép osztály (37. zászlóalj 3., 4. század) jobbra a falunak Rogos kapitány vezetése alatt, a többi előre ment; az ágyúzás már mindkét részről sűrűbben folyt; mi a faluig sem értünk, midőn az ellent megretíráltatták huszáraink és ágyúink. A faluból jött ki a népség és monda, hogy menjünk utánok, kevesen vannak, a faluból mind eltakarodtak. Ezután osztálytömegben előrementünk, de már ágyúink jó előre üzték az ellent. A balszárnyon Gyalla felől is szólt az ágyú erősen; mi a kukoricaföldeken nagy ügyel-bajjal vergődtünk előre. Az ellen felvette magát a dombra; onnan lőtt, de végre Mihálovics derék ütege onnan is leverte. A Gyalla körül csatázók már Martost vagy valamely szomszéd helyet felgyújtottak, de ott is szünet nélkül üzetett az ellen; egy muníciós kocsit tele lőszerrel hátrahagyott. Már mi gyalogok az üldözést alig győztük, a nagy por, szomjúság, fáradtság és hőség elbágyasztának bennünket; de azért az ágyúk és lovasság annál nagyobb kitartással üzték őket. Végre Bagota táján a német ereje egyesülvén, a bajcsi erdő felé tartott, mi követtük és a bajcsi erdőből kilődöztük őket, a hídon azonban átmentek s azt magok után felégették; csak is így menekedhettek meg, mindamellett itt sok fogoly németet nyertünk, kik már a nagy retirálást nem győzvén kidültek, a foglyok száma 100-on felül volt a Haynau-regimentből. A mi veszteségünk csekély, 2–3 ember vészett el egészben. Az ellen ereje lehetett 3 zászlóalj gyalog, 2 század lovas és 6 ágyú; hogy az egész

sereget el nem foghattuk, Rakovszkynak köszönhetik, ki későn érkezett meg. Egy elfogott osztrák orvossal beszéltem, ki elmondá a náluk uralgó híreket: ők a birtokunkban levő ágyúk és bombamozsarak számát 3000-re teszik, van ezeken kívül 2000 faágyúnk, úgy hiszik ők, ezeket csak úgy vállon visszük fel a hegyekre; hogy Görgey meghalt és Klapka nemrég megveretett (nem gyanítván szegények, hogy most éppen ők verettek meg általa, jöllehet Klapka csak délben jött ki az ütközetet vezetni, mely du. 4 óráig tartott).

Július 31.

Gyallára vonultunk vissza. Én a szentpéteri szőlőkhöz előőrsre rendeltettem, hol Rakovszky előőrseivel kellett összeköttetésben lennem, a gyallai szőlőknél pedig a 64. zászlóaljjal kapcsoltam össze őrszemeimet. – Délután azonban a 18. zászlóaljtól Bulcsú jött felváltani fél századdal, mert a mieink expedícióra mennek; mire Gyallára érkeztem, már azok rég elmentek két ágyúval kémszemlére Martosra a Vág mellé; honnan késő éjjel egyes ágyúlövéseket hallottunk. Ezen kémszemle eredményét a másnap visszaérkezettek imigyen beszélték el: az ellen a Vág túlsó partján Keszegfalvánál a híd felszedésével foglalkozott, mikor ők észrevétlenül egészen a parthoz jutottak és átkartácsoltak (embereink pedig zászlóalji sortüzet lőttek át), de fájdalom, túlról magyar hangok is hallatszának, hihető, hogy a falusi nép is velük dolgozott. Erre a faluban erősen verték a hívót, és eltakarodván a német, a mieink megpihenve visszajöttek.

Augusztus 2.

Komáromba bevonultunk. Gyalláról 10 órakor délelőtt megindulván, midőn a hídra értünk, sokat szenvedett zászlónkat, mint zászlóstitzt kiterjesztettem; „éljen a magyar” kiáltással fogadtak bennünket a lakosok; így a városon keresztül és a nagy Dunán át táborunkba szálltunk. A vidékről tömérdek fát, szénát szállítottak be a komáromi vár számára. Parancs érkezett este, hogy mindenki készen tartsa magát, a legénység bornyúját hon hagyja. A Sándorok még este elmentek Komárom felé.

Augusztus 3.

A nevezetes ácsi ütközet, Klapka dicsősége, ügyesen tervezve, még ügyesebben volt kivíve. Aschermann hajnalban Almás felé kerítette az ellent, mi Mocsá felé haladtunk előre; az ellen mindenünnen honvédet látva előbukkanni, gyorsan vonult vissza, alig tett néhány ágyúlövést. Tömérdek zsákmányt, többi közt 5000 marhát fogtak el a mieink. Az ácsi erdőben minden sátorukat az ott hagyott ebéddel együtt, sokan órájukat, tajtpipájukat, sőt

ezüstkanalukat is – éppen ebédet ettek – ott feledék. Ács körül egyszerre puskalövessel fogadtak bennünket, ekkor egy közülünk megsebesült és a 64. zászlóaljából egy meghalt. Az ellen ács körül meg nem állt, hanem retirált (...). A csémi sáncnál azonban ellenállásra találtak a mieink s azt az 57. és 15. zászlóaljnak rohammal kellett bevenni; ott történt az egyedüli nagyobb veszteségünk, mely talán 15 emberből állott, a nehéz sebesülteket is ideszámítván; a roham után elfoglalták mieink a sáncot. Mi Ácson fölül telepedtünk le.

Augusztus 4.

Az ellen ágyúzott át a szigetből a mieinkre, siker nélkül, mert nem akadályozhatta meg azon 30 terhes hajó lefoglalását, mely kész zsákmányul kínálkozott a Dunaparton; egyikben kétszersült (de nem pozsonyi), másikban kávé, cukor, rizs; harmadikban szivar, dohány; a többiben gabona, liszt, szalonna, pálinka, gyolcs és más ruhanemű volt nagy mennyiségben. Ezt lassankint a várba hordták és később részletekben kiosztották a honvédek között.

Augusztus 5.

Ma hozták be Komáromba az ellen tábori patikáját nyolc orvossal; mindezt Bábólnán találták. Ezeken kívül tömérdek lőszert. (...)

Augusztus 8.

A mai városi tanácsülés elrendelte a 200.000 pft. kölcsönt a várőrizet részére.

Augusztus 11.

Mindeféle álhírek keringnek. (...)

Augusztus 12.

Híre járt, hogy Görgey 25.000 muszkát kergetett a Sajóba. Az angol intervenció pontjait mint hiteles hírt beszélék ekképpen: 1) Az orosz takarodjék ki országunkból aug. 16-ig, különben az angol betör országába; 2) Ausztria köteles Magyarország minden hadi költségeit megtéríteni; 3) Magyarország szabadon válasszon királyt az ausztriai házból; 4) Fiume blokiroztassék a hozzá tartozó tenger melléssel a magyarok részére. – Az egész elhitte volna a nép, csak a 4. pontban szeretett kételkedni! – Győrben nagy templomi ünnepély tartatott, mely alkalommal az érdemjelek kiosztattak a 3. augusztusi ütközetben kitűnt zászlóaljak részére: a 15., 57. zászlóaljak a 31. érdemjellel, a honvédek vörös sipkával. A 37. zászlóaljnak zászlója is 3. számú érdemjelt kapott.

Augusztus 15.

Egy pár csizmát vettem Komáromban 20 pft.

Augusztus 18.

A 37. zászlóalj megérkezett régi táborhelyére az igmándi sánc alá.

Augusztus 19.

Komáromban a nagy számmal beérkezett újoncokból szerveztetnek új zászlóaljak, melyek ezredese gróf Zichy Ottó. Most az összes várórség 30.000-re tehető. Görgey lefegyverzéséről ma szélteben beszélnek, de senki sem akarja elhinni.

Augusztus 20.

Délután felriasztottak bennünket, hogy jó az ellen; fegyverbe álltunk, de csakhamar jött a parancs: foglaljuk el előbbeni helyünket. – Ma két parlamentert volt az ellen részéről Komáromban.

Augusztus 21.

A tegnapi parlamenterek felől Klapkától jött ki egy nyomtatvány, mely szerint az ellenfél egyezkedni akarna, de ő nem bocsátkozott velök alkudozásba. Mai parlamenterekkel azonban – hír szerint (mely valósult) – 14 napra a fegyverszünet megkötött.

Augusztus 22.

Délután 2 órakor megindultunk sáncainkból a két Dunán át Bagotára. A vágdunai hídon már többekkel találkoztunk, kik a világosi fegyverletételnél jelen voltak és állították, miként Görgey lövés nélkül megadta magát az oroszoknak és ők lefegyvereztetve haza bocsáttattak. Este a 18. zászlóalj Gyallán maradt, mi Bagotán szállásoltattunk el. Még nem tudván a fegyverszünet megkötését hitelesen, nem helyeseltük, hogy a sáncokból eltávolítottak bennünket! (...)

Augusztus 24.

Ma jelent meg Klapkától egy proklamáció s abban a fegyverszünet feltételei vannak közhírré téve, és hogy polgári s katonai vegyes küldöttség ment le az Alföldre, kik hiteles hírt hozzanak a történt dolgokról.

Augusztus 26.

Reggel 5 órakor elindultunk a 37. zászlóalj 3. és 4. század Imelyre, hol beszállásoltak bennünket a fegyverszünet tartalmára. A Zsitva megáradván, elrontotta a hidat; azért egy szál fenyőn mentünk át egyenként.

Augusztus 27.

Minél inkább közeledtünk a végkatasztrófához, annál túlzottabb hírek szárnyaltak Komáromban, mint ott létem alatt hallottam, hogy ma érkezett meg Teleki futárja Párizsból, azt hozván hírül, hogy az angol interveninált, ki is szárazon a törököt küldi; ez 50.000-el; már az országban van, Kossuthnak pedig adott a török egy milliót aranyban. (!)

Augusztus 29.

Mai parancsban érkezett meg a 203. zászlóaljhoz főhadnaggyá lett kineveztetésem s egyszersmind áttétele az azon zászlóaljhoz. (...)

Augusztus 30.

Klapkánál haditanács volt, a törzstisztek összejöttek és felolvastatott előttök három német lapból seregünk megsemmisítése; ha a küldöttek visszatérével valósulna a hír, mit tevéők legyenek, afelől tanácskoztak.

Augusztus 31.

Elbúcsúzva a 37. zászlóaljbeli tisztársaimtól Komáromba utaztam új zászlóaljамhoz a 203. – Klapkától ma egy napi parancs jelent meg nyomtatásban, melyben röviden ez áll: ha futáraink megjőnek s valósulni fog a hír, hogy seregünk tönkre van téve, feladjuk ugyan a várat, de a hazára nézve üdvös feltételek mellett; ha pedig még egy kis seregünk állana valahol, védeni fogjuk azt utolsó csepp vérig; kinek ez nem tetszik, az eltávozhatik a városból még idejében. – Katona Zsigmond, Thaly Zsigmond s egy őrnagy, kik futárokul kiküldettek, megérkeztek az Alföldről, hírül hozták, hogy Arad is, az utolsó vár, feladata magát, – Damjanichot agyonlövik stb., futárainkat sem Péterváradra, sem Temesváron túl nem eresztették. – A város igen szomorú színt öltött, a boltok bezárvák, mindenfelé leverő hírekkel van tele a város. Petőfi és Vasvári a temesvári csatában elestek; Vörösmarty, Bajza és Vahot S. egy erdőben, midőn már éhséget szenvedtek, elfogattak; Jókai és Egressi G. hollétök nem tudatik. – Délután 5 órakor haditanács tartatott Klapka várparancsoknál.

Szeptember 1.

Ma esküdött a 203. zászlóalj új zászlója alá a Rozália téren. Ma reggel a haditanács, meggyőződve, hogy seregünk sehol sincsen, késznek nyilatkozott feladni a várat következő feltételek alatt: 1) Általános amnesztia személyre és vagyonra nézve. 2) A magyar katonaságnak minden rangkülönbség nélkül teljes bocsánat és szabadon mehetés, akinek tetszik külföldre is. 3) A tisztek, úgy a közhonvédek is, egy havi fizetéssel láttassanak el. 4) A magyar bankjegyek általános érvényessége. – A felelet erre ma déltől számítva 8 nap alatt elváratik. Elküldötték az ellentáborba.

Szeptember 3.

A 203. zászlóalj, – még mindenki a maga eredeti öltönyében: szűrösen, gubásan, a Rozália téren összeállván, az óvárba bevonultunk, és elfoglaltuk szállásunkat.

Klapka rendeletet bocsátott ki, vörös betűkkel nyomtatva, melyben, minthogy a haditanács mindenféle okoskodásokra ad alkalmat, ezennel szigorúan megtiltatik, a haditanács irányában nyilvánított minden bizalmatlanság; aki ellenkezőleg cselekszik, haditörvényszék elébe állítván elítéltetik.

A Komáromi Lapok mai száma nem jelenhetett meg, mert lefoglalták, és Friebeiszt a szerkesztőt saját szállásán őrzik, mint hallom, egy túlzott cikkeért; jóllehet senki sem bánja lapja kimaradását, mert úgy is az egész merőben álhíreket tartalmazott.

Szeptember 4.

Ma délben lett vége a 14 napos fegyverszünetnek. Miként híre van, Klapka nem fogad el többé parlamentert az ellentől.

Szeptember 9.

Komáromban roppant drágaság van. (...)

Szeptember 10.

Árverés volt a várban, mely alkalommal a zsákmányban nyert finomabb végvásznakat árverelték, vagy is inkább protekció mellett eladogatták, legkivált törzstisztek vehettek (ilyen 280 van Komáromban, tiszte pedig 5000). Az összes honvédség száma az újonccal együtt 30.000. (...)

Hogy a reménység a komáromi várőrséget az utolsó percig nem hagyta el, bizonyítja a következő egészen hitelesnek állított s Újházy kormánybiztosnál jegyzett adat, mely szerint Bleyer főhadnagy kezeírásával hitelesen állítja, hogy aug. 28-án Nagykállóról Nyíregyházára indulván, ott a muszkák mintegy 25.000-en menőfélben voltak, a tisztek nyilatkozata szerint parancsolatot kaptak dupla marsban Varsóba menni, s el is mentek másnap. Ugyanezt hallotta Tokajban is a muszkáktól és azt is, hogy Varsóban lázadás ütött ki. Ezenkívül szintén hiteles hírként beszélik, hogy Bem egyesült Janku 40.000-nyi csapatával és 60.000 csángó magyarral s ezekkel nyomul előre a Bánátban. A rácok a németek ellen fellázadtak. Érsekújvárból pedig az osztrákok fel Pozsonyba mentek.

Szeptember 11.

Ma parlamenter volt az ellentől a várparancsnoknál a várat kérte.

Szeptember 12.

Ma reggel haditanács tartatott, mert a tegnapi parlamenter kérte a vár átadását, minthogy Pétervárad is feladta már magát. Zichy gróf erre a gyűlésben azt mondta „miután eddig védtük a várat és elhatároztuk magunkban azt utolsó csepp vérig védeni, nemcsak, hogy fel nem adjuk, sőt a külső sáncokat még jobban megerősíteni s egymással összeköttetni indítványozza, mi végre felajánlja az ő hadosztályát, valahányszor szolgálat ment, a sáncoláshoz; mit helyben is hagytak.” (...)

Szeptember 17.

Nagy őrdiszlet volt, melyet zeneszó mellett Zichy gróf vezényelt a monostor hegyen.

Ma este a nádorvonalon riadót vertek, de semmi sem történt. – Két parlamenter is jött, de az eredményt nem tudom.

Szeptember 18.

Ezentúl minden este fél 8 órakor és 5 órakor reggel egy ágyúlövés történik vaktöltéssel az óvári várfokról, mire minden künn levő katonaság fegyverben álland.

Szeptember 19.

Ma ismét jött parlamentér. Félek, hogy Napóleon mondása: „amely várba sűrűen járnak a parlamenterek, az rövid idő múlva fel lesz adva,” beteljesedik. A mai haditanácsban jelen volt őrnagyunk és Nőfalvy kapitány beszéltek: miként Klapka indítványára, miután magyar sereg nincs sehol, a várat feladjuk; de mivel igen sokan beszéltek ellene és mellette, nem végeztek semmit; holnap folytatják.

Szeptember 20.

Ma délig tartott a haditanács; tőlünk Lendvay Márton százados volt jelen, ki elbeszélte a történeteket: Klapka előadván, hogy sem Magyarországon sem Erdélyben kívülünk magyar sereg nem létezik, Bem, Kossuth stb. Törökországba menekültek, Pétervárad feltétlenül megadta magát, eleséggel a vár csak hat hétre van ellátva; fa ugyan 500 öl van lerakva, de télen egy napra kell 300 öl; az előőrsökről naponként 30–40 szökik át az ellenséghez, s ez őket utilevéllal ellátva hazabocsátja; így nincs más mód mint becsülettel feladni a várat, s erre a következő nyolc pontban állapították meg a kapitulációt: 1. Az egész katonai garnizonnak amnesztia és szabadon mehetés. 2. Minden polgári, papi és katonai egyénnek az országban szintén általános amnesztia. 3. Utilevéllal mindenki elláttassék; ki külföldre kíván menni, annak szabad kiköltözhetés. 4. Tiszteknek egy havi gázsival komáromi utalványokban, az ellentől szintén egy hónapra német bankjegyekben; a közhonvédeknek 10 napra mind két részről ellátása. 5. A komáromi utalványok beváltása. 6. Minden komáromi álladalmi vállalat kifizetése. 7. A rokkantak és betegek ellátása. 8. Őfelségének aláírása és garanciája. Azonnal elküldettek ezen pontokkal az ellentáborba Kászónyi és Janik ezredesek és Takács Nándor kapitány a 37. zászlóaljtól; a felelet reá 48 óra alatt elváratik.

A mai Komáromi Lapokban olvasom, hogy Bem még fennáll seregével, Kossuth pedig külföldön működik; Pétervárad szintén kezünkben van és az ostromzárlókat csúfosan megverték.

Mindenfelé elégedetlen arcok-, panaszok- és szemrehányásokkal találkozik az ember. Sokan emlegetik, hogy pár hét előtt az volt mondva, hogy Komárom két évig tarthatná magát, s most csak hat hétig? honnan van az? ha csak Görgey nem működik? a sáncokban levők fel nem adják helyöket; ki azt kéri, lelövik. Egy tüzér őrnagy oda nyilatkozott, hogy a vár nem kerül egészen ellenség kezére, később légbe röpíteni. Ily nyilatkozatokat lehet széltere hallani, sokan tudni sem akarnak a kapitulációról, későbbek lelőni azt, ki sáncukhoz közeledik stb. Mindenütt beszélnek, hogy Bem Temesvárott van, sőt a reggeli előőrsök ágyúlövéseket is hallottak. Mindehhez járult az is, hogy huszáraink 25 gyalog foglyot hoztak be.

Szeptember 21.

Délután a haditanácsban Janik előadta küldetése eredményét: az ellen az általános amnesztiába nem egyezett bele, úgyszintén a polgároknak és volt osztrák tiszteknek sem adhat amnesztiát; pénzügybe pedig nem avatkozhatik stb. Erre Klapka nyilvánítá, hogy ilyformán a várat az utolsó emberig védeni fogjuk, mire hosszantartó „éljen”-t kapott és eloszlott a haditanács. Klapkát nagyszerű fáklyászenével tisztelték meg estve szállásán, egy honvédtiszt pedig lelkes beszédet tartott, mire Klapka Újházyra utalt, hogy az ismervén lelkületét, az fog szólni helyette, ki is egy hosszú és jeles beszédben feltárta előttünk helyzetünket és lelkesített bennünket, mire egy hang a népből felkiáltott: „Rákóczi szelleme lengje körül Klapka tábornok urat.”

Szeptember 22.

Korán reggel egész zászlóaljunk kiment a Monostor legmagasabb csúcsára sáncolni; itt előbb szőlőültetvény volt, most nagyszerű váracs emelkedik, és még folyton erősítik s a sáncokat összekötik. Innen láttuk, midőn követek visszajöttek az ellentáborból, kik oda délelőtt tagadó választ vittek.

Szeptember 23.

Zichy gróf hadosztálya nagy templom díszletre ment ki a monostorra, ott hol tegnap sáncoltunk tartatott az isteni tisztelet, a tábori pap szép beszédet tartott, mi pedig buzgón fohászkodtunk az egek urához, azután a legénység folytatta a sáncolást.

Holnap reggeli 10 órára az előőrsök közt – Csorics többszöri felszólítására, ki a haza és vár ügyében egyezkedni akar Klapkával – összejövetel van jelentve, mely az illető hadtestparancsnokok jelenlétében fog megtörténni.

Szeptember 24.

Reggel én vezettem ki a monostorra a sáncolókat. (...) Zichy Ottó gróf jött elmondani az eredményt: Csorics oda nyilatkozott, hogy kész az 1849-i törvényeinket megerősíteni, s mind azt, mit a várőrség nevében kívánunk, csak adjuk be aláírva a feltételeket. – Klapka erre azt felelte: „miután tapasztaltuk, hogyan bánnak oly várőrséggel, mely becsülettel kapitulált, miként Brankovics őrnagyot beosztották közfurvézernek és megbotozták, ily garancia mellett Komáromot nem adjuk fel;” de ők erősítették, hogy garanciáról is lesz gondoskodva, sőt Őfelsége is aláírja, csak írásban adjuk be. Ekkor történt a nagy éljenzés ti. Klapka fentebbi nyilatkozatára. Mi dolgosok 5 óra után zeneszó mellett mentünk a Monostorról haza.

Szeptember 25.

Ma reggel – miként beszélük – az ellen Ószőnyénél megtámadta a mieinket, de visszaveretett.

Ismét álhírek keringnek (...).

Szeptember 26.

10 órakor reggel két ágyúlövés történt, mely a közeledő németeket riasztotta vissza az Igmándi sánctól. – Estefelé jöttek az ellen részéről parlamenterek, kiket Klapka a szigeten fogadott és átvevő a lepecsételt levelet; midőn feltörte azt s olvasta, elmosolyodott.

Szeptember 27.

Zászlóaljunk Ószőnybe volt rendelve, hol az urasági kert körül az árkokat fagalyakkal „farkas-verem” alakulag földték be embereink.

Herkályi pusztán az ószőnyi határban a kapituláció mindkét részről aláíratott, a fentemlített pontok azonban lényeges módosítást szenvedtek. Ez okmány magyar és német szöveggel, Komáromban, Szigler nyomdájában nyomtatott, s így hangzik:

Komárom várának megadása következő feltételek alatt.

1-ör. A várőrségnek szabad kivonulása, fegyver nélkül; a tisztek kardjai náluk tulajdonul megmaradnak.

Azon tiszteknek, kik ezelőtt a cs. kir. hadseregben szolgáltak, külföldre szóló útlevelek kiadatnak; – azoknak, kik ilyeket nem kívánnak, hazájokbani szabad elbocsátás engedtetik, – kivéve azokat, kik önként beállanak.

A honvéd tiszteknek, ti. azoknak, kik ezelőtt nem szolgáltak, honukbani szabad megmaradás engedtetik – jövőendő alkalmazásukra nézve minden fönntartás nélkül.

A cs. kir. ezredekbeli legénységnek közbocsánat adatik; – valamint mindazon egyének is, kik időközben tiszti állásra léptettek, hasonlólag szabadon bocsáttatnak; s mindazokra, kik itt érdekeltetvők, többé semminemű törvényes keresetnek helye nincsen.

2-or. Külföldre szóló útlevelek mindazoknak adatnak, kik ilyeket 30 nap alatt kívánnak.

3-or. A várőrségi tiszteknek egy havi díj, – a legénységnek pedig 10 napi zsold adatik osztrák bankjegyekben, osztrák cs. k. hadiilletmény szerint.

4-er. A várőrségnek, kincstári utalványok kiadása által előidézett kötelezettségei kiegyenlítésére 500 ezer pgő forintok fizettetnek osztrák bankjegyekben.

5-ör. A Komáromban létező rokkant és beteg harcosok jövője biztosítatik.

6-or. Ingó és ingatlan magánvagyonát, egyáltalában mindenki megtartja.

7-er. A fegyverlerakásnak helye, ideje és módja utólagosan fog meghatározatni.

8-or. Minden ellenségeskedések ezennel mindkét részről megszüntetnek.

9-er. A vár hadi szokás, – és mindkét részről helybenhagyás után átadatik.

Kelt a Herkálypusztán 1849. évi szept. 27-én.

Takács s. k., százados.

Haynau s. k.,

Gasparitz s. k., százados.

szer-tábornagy.

Mednyanszky s. k., alezredes.

Prágay János s. k., alezredes.

Ruttkay István s. k., alezredes.

Gróf Zichy Ottó s. k., ezredes.

Gróf Eszterházy Pál s. k., ezredes.

Janik János s. k., ezredes.

Szabó Zsigmond s. k., ezredes térparancsnok.

Kászonyi József s. k., ezredes.

Assermann Ferenc s. k., ezredes várparancsnok.

Klapka György s. k., vár- és hadsereg főparancsnoka.

Szeptember 28.

Andrássy német őrnagy szabadon jár kel a városban. Az osztrákok részéről jöttek még más tisztek is, átvenni a térparancsnoki hivatalt.

Parancs szerint ma szűnik meg a sáncolás, holnap pedig előőrsök sem lesznek kiállítva. Minden honvéd tartózkodási helyét be kellett jelenteni, úgyszintén azon honvédtisztek, kik külföldre akarnak menni, bejelentették ebbeli szándékukat. Este csak a várban lévén takarodó, ezt nem tudtam s így a tábori jelszót sem tudván, csak nehezen juthattam szállásomra.

Szeptember 29.

Első gőzös uszott le szabadon a Dunán, de nem állott ki Komáromnál.

Október 1.

Kiki beadá a nála levő „Komáromi utalványok” (1 és 2 ftos, 5 és 10 kros bankjegyek) mennyiségét beváltás végett. Többen a polgári egyének közül beosztatnak a honvéd tisztek közé. – Péterváradról megérkeztek a futárok. – A Komáromi Lapok utolsó száma, a 68., ma jelent meg.

Október 2.

Ma vagy holnap megy el 8 zászlóalj.

Október 3.

Ma kaptuk ki magyar és német részről havi fizetésünket. Délután 5 órakor raktuk le a fegyvert mi az óvárban levők. Engem láz gyötrött; nem lehettem jelen a szívrepesztő jeleneten.

Október 4.

Minden honvéd egy Geleitscheint kapott, melyben élete és vagyona biztosított. A magyarok kimentek, a németek bejöttek a várba és városba. Rendes közlekedés még nincsen (...).

Október 5.

Ma gróf Nobili ideigl. várparancsnok és tábornoktól parancs jött ki, mely szerint azon tisztek és közhonvédek, kik azelőtt a garnizonhoz tartoztak, 24 óra alatt köteleztetnek kimenni Komáromból; kivételnek a betegek, kebelbeliek és azok, kik még utileveleiket külföldre nem kapták meg, de azok is tartoznak a térparancsnokságnál Aufenthaltscheint váltani.

Komáromi nagy napok III.

Klapkának egyik legfényesebb diadala volt az augusztus 3-i kirohanás. (...)

E kirohanásnak óriás zsákmány volt az eredménye. Komárom fölött a Dunán harminckét terhes hajó vesztegelt, várva Komárom kapitulációját, hogy rakományaival a vár alatt leúszhasson. Minden hajó meg volt rakva élelmiszerekkel, liszttel, kávéval, gyolccsal, prémekkel, ruhaneművel, dohányval, szivarral, kétszersülttel és finom italokkal, a török dohányleveleket, szivart fölsozlottuk magunk között. Hetekig hordták be a várba ezt a zsákmányt és miután a hadsereg minden egyes tagja részesült abból, nekünk, tiszteknek, akik együtt étkeztünk és szakácsnőt tartottunk, étkezésünk alig került valamibe. Ezzel az élelmiszerral, amint általános volt a hit, a vár föntarthatta volna magát tavaszig.

A Komáromot körülfogó sereg mindinkább szaporodott, a Vág-Duna felől az oroszok is jelentkeztek; ezek közül a mi derék huszáraink be-behoztak fogoly tiszteket is, ki szabadon járhattak a városban, meg is vendégtük őket. Igen csodálkoztak, hogy mindnyájan beszéltünk németül, némelyik franciául is; mert őket úgy értesítették, hogy csak gyülelész néppel lesz dolguk.

Azonban nemsokára jelentkeztek már egyesek az altáborból, akik a fegyverletételről hoztak hírt; de mi ennek nem adtunk hitelt, Klapka pedig éppen nem; sőt inkább az augusztus 3-i diadalán fölbátorodva, nagy terven törte a fejét. A Duna túlsó részén meggyérülve az ellenség, sereggel hagytuk el Komáromot és Győrben pihentünk meg. Azt mesélték, hogy másnap egyenesen Grácba megyünk és este már odaérkezünk. Fölláztatjuk a népet és Bécset elfoglaljuk. Mikor éppen e nagyszerű diadal előleges ünneplésére Klapka a tiszteknek lakomát adott és pezsgővel a kezében a hazát éltette, bejött a szolga s a fülébe sugta, hogy egy koldus akar vele beszélni; igen fontos mondanivalója van. Klapka kiment. Almássy Pál a képviselőház elnöke volt a koldusnak öltözött. »Görgey letette a fegyvert«, mondá. Másnap visszamentünk Komáromba.

A menekültek mindegyre szállingóztak az Alföldről és a várban kerestek menedéket; de Haynau hadi futárjai is egyre-másra jelentkeztek és Klapkát a vár föladására szólították. Ez azonban hallani sem akart erről mindaddig, míg meg nem győződik arról, hogy Arad és Pétervárad is kapitulált. Fegyverszünetet kötöttek tehát két hétre és követeket küldött Klapka az említett helyekre, hogy biztos hírt szerezzenek. Ami meg is történt és megkezdődött az egyezkedés. Haynau megtagadta az általános amnesztiát, még a várba menekült állami

tisztviselőkről se akart tudni; mert ő, úgymond, csak a várbeli honvédekkel egyezkedik. Ekkor támadt Klapkának az a ötlete, hogy a menekülő képviselőket, részbírókat és egyéb állampolgárokat rangjuk szerint kinevezte honvédtiszteknek és kinevezésüket közzétette a Komáromi Lapokban. Azért volt aztán nagy álmélkodás az osztrákok részéről, mikor a tisztességes kapituláció megtörténte után, ötezer honvédtisztnak kellett a havi fizetést kiszolgáltatniok.

Miután a várföladás föltételeit Klapka és Haynau a Herkálypusztán szeptember 27-én aláírták, másnap Komárom falain kifüggesztették Klapka búcsuproklamációjával együtt: »Vitézek! Úgy határozá a sors, hogy küzdelmeinket bevégezzük«, stb.

A fegyverletétel október 2-án kezdődött és október 4-én végződött; a csapatok zászlóaljanként harcvonalban állottak föl és puskájukkal tisztelegtek, a zenekar pedig rákezdte a Rákóczi-indulót. Klapka a csapat előtt végignyargalt, azután közepén megállott és fölszólította katonáit, hogy sorsukba nyugodjanak meg. Erre »lábhoz«-t vezényeltek. E percek alatt, melyeket még a zene komoly akkordjai is emelték, hallható volt a sereg zokogása, mely ez utolsó gyakorlatát megtört szívvel teljesíté. A bevégzett imádság után a puskákat gulába rakták, a szerelvényeket letették s ekkor a vad fájdalom szétszaggatta a megszokott fegyelmet. A zászlóalj legénysége zászlójához rohant, ezen golyóktól átyukasztott szent jelvényhez, melyet annyi csatába, oly sok ütközetbe kísért, hogy utolszor csókolja még azt és abból emlékül vigyen magával egy darabot. A tisztek sírva borultak egymás nyakába és a legénység kezöket csókolta. Oly jelenet volt ez, mely a legkeményebb szívet is megindította.

Ekkor fölszólítá Nobili gróf Klapkát, intézné a huszárokhoz azt a kérdést, vajjon volna-e kedve valakinek közülök az osztrák szolgálatba lépni? Klapka ezt is megtette. Fölszólítását mély csend követte, senki se lépett ki a sorból. Egy vén altiszt azonban hangosan és nyugodtan így szólt:

– Tábornok úr! Az osztrákokhoz nem lépünk át, de ha a hazának ismét szüksége lesz reánk, mindnyájunkra számot tarthat ön!

Az elkobzott első humorisztikus magyar naptár

A szabadságharc lezajlása után az önkényuralom vasvesszejével sújtá az elárvult hazát; kérlethetnül érezte hatalmát a társadalom minden rétegében; behatolt a családi szentélybe; hogy a még itt-ott megmaradt emlékeket is elfojtsa, csirájában megfőkeze a gondolatot, az eszmék szabad röptének gátat vetett, rabláncra füzé a szabadon gondolkozót; a

sajtószabadságot pedig gúnytárgyává tévé, midőn önkényes elkobzások által megakadályozá a szabadszellemű termékek megjelenését. A német kormány jól tudta, hogy nyelvében él még csak a magyar; azért legféltettebb kincsét, a nyelvet támadta meg. Az irodalom a zsarnoki hatalom kegyelméből élt, tengett; nem volt szabad a gondolatok nyilvánítása, csak lopva, sorok között ha mit becsempészhettek az egymást megértő magyar lelkek és szívek gyöngyörűségére.

Ily korban jelentek meg az elmúlt szomorú napok visszaemlékezései, míg az irigy szem is fölfedezé s a roszakaratú utólagos cenzúra elkobzá. Minél szigorúbb volt a tilalom, annál inkább igyekeztek azt íróink kijátszani, ami azonban csak igen ritkán sikerült. Így jött létre 1850. végén egy humorisztikus naptár, melyet azonban, mielőtt szétküldeheték volna, elkoboztak. Emich Gusztáv kiadásában jelent meg ezen birtokomban lévő talán egyetlen példány, melynek címe: „Népszerű naptár. Mindazok használatára, akik az 1850. év után Magyarhonban még magyarokul megmaradtak 1851.” Címkép: egy atillás kardos, kifent bajuszú magyar ember, ki félre csapván kalapját, a kép alatt lévő következő mottót mondja: „Ne szomorkodj, légy víg! Nem lesz ez mindig így!” Következnek a naptárrészek és jegyek magyarázata szatirikus hangon; ezután az év minden napjára jeles mondások és humorisztikus jóvendelések vannak, melyek közül álljon itt néhány ízelítőül:

Három magyar ember tudományos utazásra indul, hogy felkeresse honját e hazában!

Telegrafi tudósítás Uj-Yorkból, hogy Sobri Józsi megúnván az amerikai gyógyszerészséget, régi hazájába visszakészül, előbbi hivatalát folytatni.

Budapest és Bukarest városnevek hasonlatosságából egy pozsonyi tanár kibetűzi, hogy mind a magyar mind az oláh valóságos szláv eredetű.

A nyulak vadászatot tartanak a lefegyverzett emberek ellen, és sok rókát s kétéletű állatot fognak. A baklövést még nem tanulták el.

Kaparj kurta neked is lesz,

Ha tőled az erősebb mindent el nem vesz.

Egy rokkant honvéd az utcán halva találtaik szállásának kapuja előtt hova nem tudott bejutni, mert egy keze sem volt.

Az álarcok viselése, mely eddig csak titokban divatozott, nyilvánosan is megengedtetik.

A Svábhegy megmagyarítja magát. Több svábbogár cikket ír ellene az Allgemeine Zeitungban.

Egy üstökös csillag akar megjelenni; de bokrétája visszaparancsoltatik.

Víg élet van. Budapesten több magyar embert megtáncoltatnak.

Az újságok rendkívüli tünényül hirdetik, hogy Magyarhon fővárosában nyilvános bálban magyart is táncoltak.

A Balatonon nagy lék vágatik. A fogasok sejtven a szándékat, testökkel akarják a rést oltalmazni, s tömegestől elfogatnak.

Egy magyar ember felszabadít egy horvátot, jól tart egy tótot, felnevel egy oláht, házába fogad egy rácot, barátságot iszik a némettel s hálából mindnyája által lekapanyeleztetik.

A sírásók alázatos jelentést tesznek, hogy a budapesti temetőkben tökéletes csend, rend, béke és síri nyugalom uralkodik.

E napon a Pester Zeitung megeszi a magyar kenyeret és megissza a magyar bort, a nélkül, hogy a magyar nemzetet káromolná.

Kassán a drabantok befognak egy öreg asszonyt, mivel szemeit pápa szemmel fölfegyverezve találták.

Egy vén tisztviselő kínos aggodalomban van, mert gondatlan szája ezt a szót találta kiejteni, hogy: országgyűlés.

Kínában egy honpolgár mint felségsértő halálra ítéltetik, mivel a hon boldogító napját, a császár sugárzó arcát meglátván, ijedtében hátára esett és nem hasára.

Egy magyar ember Észak-Amerikába vándorolt barátjának hozzá küldött leveléből megkapja a – borítékot.

A virágok nyílnak, a madarak dalolnak, a nélkül, hogy az illető hatóságoktól előre engedelmet kértek volna.

Az ágostai Allgemeine Zeitungban értekezés jelen meg annak bizonyítására, hogy Magyarországon tulajdonkép nincs is magyar ember.

Zalában egy jókedvű társaságot befognak, mert azt énekelte: Megvirrad még valaha, nem lesz mindig éjszaka.

Nagy utcai zaj egy szakácsné miatt, ki kosarában rákot, ugorkát és pattogatott tengerit visz.

Német magyar író torzképeket ad ki egy távollévő forradalmi férfi ellen, kinek egykor kezeit csókolta.

A legyek óvást tesznek azok ellen, kik őket szemteleneknek nevezik.

Egy háziúr, (...), kiveti szállásáról egyik lakosát, a ház egykori birtokosát, mivel nem tud fizetni.

Az élőfák óvást tesznek a hernyók szaporodása ellen. A hernyók annál dühösben rágiák a leveleket.

Egy nagyszebeni tudós férfiú megmutatja, hogy Magyarország sohasem létezett. A

szászok mind elhiszik. Stb. stb.

Az év minden hónapjára hasonló irányú magyarázatok vannak és ezek után rövidebb, hosszabb humoreszkek következnek megfelelő képekkel illusztrálva. Szilágyi Sándor állítása szerint ezen naptárt Bulyovszky Gyula, ki a naptárrészt írta, és Vas Gereben szerkesztették.

Ezen éles gúnnyal írt első humorisztikus-szatirikus naptárunk eléggé jellemzi a kort és abban az embereket, kik más fegyverrel nem rendelkezvén, az élet nyilaival szórták vissza a méltatlan bántalmakat.

Bach-korszak

Naplójegyzetek (1849–1853)

Okt. 2-án tiszta szép reggel volt, a nap ragyogott, sugarai oly melegek voltak, mintha a várórség hideg kedélyét akarták volna fölmelegíteni. Ma a Duna jobb partján rakták le a fegyvert, a huszárok szálltak lovaikról. Esti 6 órakor már fekete-sárga zászló lengett a hidfőerődön, az ún. Csillagsáncon az osztrák néphimnusz hangzott.

Okt. 3-án Zichy gr. hadosztálya tette le a fegyvert; így a 203. honvédzászlóalj is, amelyben én szolgáltam. A fegyverletételnél nem voltam jelen, mert a harmadnapos hideglelés gyötört. (...)

Okt. 4-én a belváros, a Nádorvonal az Apályi-sziget és a vágdunai erődök szállattak meg. Egész délig nagy sürgés s forgás volt a városban; levert alakok, bús arcok, kesergő szemek, bánatos honvédek mindenfelé. Délután 4 órakor már egy fegyveres honvéd sem volt Komáromban.

A főváros falain ugyanekkor a komáromi honvédeket üldöző első »Hirdetést« lehetett olvasni: »Értésemre esett, hogy egy idő óta némely volt honvédtisztek honvéd egyenruhában, sőt kardosan és az utcákon s a színházban nyilvánosan mutatkozni merészelnek. Noha Komárom vára átadási föltételei szerint az ottani őrsége tisztjeinek kardjaik, mint sajátjuk meghagyattak, mégis ez által semmiképp sem adatott meg nekik az engedelem vagy jog azokat viselhetni. A magyar pártütő sereg felosztatásával el kell tűnni minden ismertető jeleinek is, s azért ezentúl sem honvédegyenruhát, sem kardot volt honvédtiszt oldalán szemlélni nem szabad ... Heyntzel.« Ezen a napon Klapka is elhagyta Komáromot.

Okt. 5-én gróf Nobili várparancsnok kiadta Hirdetményét.

Honvéd sapkámról leszaggattam az arany zsinórzatot és bojtot; a sapkát pedig átadtam Ferenc unokabátyám egyik tímárlegényének; honvédatillámról szintén letéptem a piros zsinórt; a főhadnagyi kettős aranyszalag jelvényt pedig eltettem. Egy honvédzászló sem került az osztrákok kezébe, mert azt mindenütt, tehát Komáromban is szétdarabolták és a honvédek maguk közt szétosztották; így jutott nekem is a 37. honvédzászlóalj zászlószalagjából egy darab.

Sógorom, topai Kalicza Zsigmond átvette a Barátok utcai szülői házunkat és ez időben nála laktam; ő igen bizalmatlan, félénk ember volt, azért huszasait elásta a konyhában. Mikor Klapka ingóságait árulta ércpénzért, sógorom is vett egyetmást: így néhány orosz prémet is,

melyet még az aug. 3. kirohanáskor a 32 hajóval együtt zsákmányoltunk, ekkor adta Klapka sógoromnak emlékül azon pénztartó ládikóját, melyet én a komáromi múzeumnak ajándékoztam.

Sógoromnál szállásolták el a német Platzkommandót az osztrák térparancsnok ezredessel, míg a várbeli lakásába költözhette; egy asztalnál kellett a német ezredessel ennem; de látván sápadt arcom és beteges voltomat, szinte szánakozva nézett le és elhitte, hogy szót sem tudok németül; azért eltűrte hallgatásomat; de nekem is el kellett tűrnöm a magyarok elleni szidalmait: sokat futhatott! Sógorom, mint tősgyökeres magyar fiú igazán nem tudott németül, így tehát néném, ki teljes életében beszédes asszony volt, tartotta fenn a társalgást. A mi ezredesünk mindent irigyelt a magyartól, még azt a pár százezer forintot is, amit a kapituláció szerint szegény honvédeink kaptak, mely utiköltségül is kevés volt; jóllehet uszályhajókon ingyen szállították őket Pestig. Azt mondta, hogy Haynau rosszul cselekedett, midőn szabadon eresztette a 30 ezer honvédet, sőt megis jutalmazta (?) őket, mért nem vette be a várat rohammal, (csak próbálták volna meg!) és mért nem soroztatta be ezeket is.

Alig vártam, hogy az első gőzhajó kiálljon Komáromnál. Volt egy kék quekkerem, kalapot, köpenyt unokabátyámtól kaptam. Így utaztam okt. 6. délből az első gőzhajóval Pestre, hova este érkeztem; útlevelemet kérték, de mivel az a térparancsnokságtól nem volt aláírva, figyelmeztettek a veszélyre, azért én továbbutazásomat jelenteve, azt nálam hagyták. Szegény özvegy asszony nénémet látogattam meg.

Okt. 7. Hallottam, hogy gróf Batthyányi Lajos miniszterelnökünket tegnap főbelőtték. Úgy jártak az emberek az utcán, mint az örültek, szót sem szólva egymáshoz; csak az osztrák katonatisztek kardcsörgetése és hangos beszéde, kacaja okozta a zajt és ez tett bennünket még örültebbé. Beöthy Zsigmond sógorom is megérkezett Komáromból, ez újságolta, hogy másik sógorom Kalicza, kardomat, melyet az ágy párnái közé rejtettem, a fegyvereket beszédő németeknek átadta.

Okt. 9. Útlevelemet a visszautazásra láttamoztattam a szerviták kolostorában, (ti. ott szállásolt az útlevél hivatal) hol azt vagy két helyen aláírták. Okt. 11. visszautaztam gőzhajón Komáromba. Azon reményben, hogy Győrött bevégezhetem jogi tanulmányaimat, okt. 31. odautaztam. Másnap Kautz Gyula akadémiai társamat látogattam meg, kitől megtudtam, hogy eddig jelentkező tanuló csak én lennék, tanár pedig nincsen, s így előadás sem lehet az akadémián. (...)

Nov. 3. Visszautaztam Komáromba s Beöthy Zsigmond sógoromnál, ki ekkor az elhagyott plébánia jobbik szárnyát lakta, fogadtam szállást és kosztot. Az épület templom felőli részében három nagy szoba volt, kettő üres; a három ablakos sarokszobában üttöm föl

tehát tanyámat, ebben is a külső ablakok a bombázás óta hiányoztak; bútorom volt egy a honvédektől ott hagyott festetlen asztal, ágy szintén festetlen, pár szék és koffer. Házikabátul vörös posztóval bélelt katonaköpenyemet használtam.

A bizonytalan jövő feletti elkeseredésemben Beöthy Laci, ki ekkor Komáromban tartózkodott a szüleinél és mint honvédhadbíró a kapituláció alkalmával kapott Geleitscheint, azaz személye és vagyona biztosított, vigasztalt némileg vidám kedélyével; naponként együtt szórakoztunk.

Jókay Károly, Jókai Mór testvérbátyja, ki ekkor árvagyám volt (később, mert a Komáromi Lapokba a reszpublika dicsőítésére cikket írt, mint kompromittált egyént, megfosztották hivatalától) azt tanácsolta, hogy menjek egy csehországi gazdasági intézetbe tanulni, én azonban ezen tanácsot nem követtem.

Miután a francia nyelvben még 1848-ban Lemoutontól Pesten jó alapot nyertem, ebben gyakoroltam magamat; mert elhatározott szándékom volt Franciaországba emigrálni. Ezen szándékom azonban nagy akadályba ütközött, miután örökségemhez, a város zavart pénzügyi viszonyai miatt nem juthattam hozzá. Azért ernyedetlenül folytattam francia nyelvtanulásomat. Igen sokat olvastam szépirodalmi és történelmi munkákat németül és franciául és azokból mindig jegyezgettem. (...)

Nov. 15. A Hölgyfutárt és a Magyar Hírlapot olvasgattam; ezek jártak sógoromnak. (...)

Dec. 8. A jó Nagy Mihály ref. püspök és a komáromi egyházközség igen üdvösen gondoskodott azon fiatal honvédekről, kik ide szülővárosukba menekültek; ugyanis a félben maradt algimnáziumot a hatalmas emeletes kollégiumi épületben új életre keltette; habár nem valami fényes eredménnyel, mert azon pár osztályban, melyet fölállítottak, alig volt 10–15 tanuló, de a menekült honvédeket tanítókul alkalmazták, lakással és megélhetési móddal ellátták; így megmentették őket a besoroztatástól. Itt lakott Soós Károly a püspök káplánja, volt mentorom, Thaly Sándor, Tóth Pista és Farkas Benő osztálytanítók. Dec. 13-án nyílt meg az iskola. Én ugyan az iskola rendszerével és teendőivel édes keveset törődtem, de annál többet az ottani bohém élettel. (...) A társaságnak egy nevezetes tagjáról kell itt mindenekelőtt megemlékeznem: ez Nagy Károly, a püspök fia (kit rendesen püspök Karinak hívtunk), előbb a 37. honvédszászlóaljban velem szolgált mint hadnagy, kire otthon a pincekezelési teendők bizatván, mivel a szomszédba lakott, gyakran ellátott bennünket borral; bő köpönyege alatt szállítván azt a kollégiumba. Ez aztán vidámságra hangolta a társaságot, úgyhogy éneklésünk a tágas udvaron át, kihallatszott az utcára. Egyszer belátogatott hozzánk a Politzei direktor, kit aztán borral is megkínáltunk. »Csak ne politizáljanak az urak«, mondá és elment.

Pesten a Nemzeti Színházban megengedték a császár trónralépte évfordulóján (dec. 2.) a Mátyás diák c. színmű előadását, azon kikötéssel, hogy a »Tartsd meg Isten királyunkat« énekeljék. Ezt meg is tették; de mikor a német tisztek az kívánták, hogy ének közben a férfiak vegyék le kalapjukat, mindenki, még a hölgyek is kimentek a színházból. (Így beszéltek itten.) (...)

Dec. 20. Minden honvédet besoroznak, a komáromi kapitulánsokat kivéve; de ezeknek is január végéig Anfhaltsscheinnal (...) kell magokat ellátni. (...)

Dec. 22. Elégették a beadott magyar bankjegyeket az angoloknál három vaskályhában; ekkor egy szegény asszony ily panaszra fakadt: »de soknak a háza ég most.«

Dec. 23. Az engedményezett alkotmányt kihirdették a városházánál. (...)

1850. jan. 14. Minden honvéd a városházára idéztetett, hol felolvasták a rendeletet, mely szerint január 31-ig Sopronban kell jelentkezniök, hol azok, kik alkalmasak a katonaságra, besoroztatnak; kivétnak a komáromi kapituláns tisztek, de ezek is elbocsájtási írást kapnak.

Ennek magyarázata a következő: Klapka Komárom feladásakor sehogyse tudta azt Haynau-nál keresztül vinni, hogy a polgári állásban levőknek is amnesztia adassék. Ekkor ő úgy segített a dolgon, hogy azokat is katonai rangba sorozta és Geleitscheint kaptak. Így lettek az ide menekülő országgyűlési képviselők: véstörvényszéki bírák, honvédszázadosok és őrnagyok. A német rettenetesen elcsodálkozott aztán, hogyan lehetséges az, hogy a 30.000 ezer főből álló várőrségnek 5000 tisztje volt. Ezt a dolgot akarták tisztába hozni.

Jan. 16. Megfogadtuk a kocsit, Markovics fűszerkereskedőét, ki maga fogja hajtani a lovait. Munk Sándor, Kiss Soma és Molnár tanítónkkal együtt utaztunk. Döry kir. biztosnál a városházán jelentkeztünk, megkaptuk útlevelelünket, ezért 15 krt., a személyazonossági bizonyítványért 1 frt. 24 krt. fizettem. Az útlevelet a Platzkommandónál kellett ellenjegyeztetni.

Jan. 17. Indultunk a soproni utunkra, mely reám nézve könnyen végzetessé válhatott volna: mert télikabátban indultam el. Midőn Munk lakása előtt megálltunk a nyitott kocsival és bepálinkáztunk, az öreg Munk saját bundáját adta reám. Áthajtottunk a Duna jegén Uj-Szőnybe; ott vártuk be Molnárt és Tellert, ki szintén hozzánk csatlakozott hatodiknak. Bönyőn megebédeltünk és Győrött háltunk. Az estét dr. Kovács Páléknál töltöttem, hol a házigazda felolvasta Beöthy Laci Házasság comme il faut c. legújabb humoreszkjét a Hölgyfutárból és azt jegyezte meg reá, hogy ez többet ér, mint a bátyjának összes beszélei.

Jan. 17. Lesváron, Enesén keresztül Kőnyba érkeztünk és megebédeltünk, egy óra mulva Csorna felé utaztunk; itt Kiss Soma egy üveg tokaji bort vett, ezt megittuk és tovább

utaztunk. Kapuvárt ismét megálltunk és délután 4 órakor tovább utazva, Szerdahelyt háltunk. Itt csikós káposztát és túrós csuszát vacsoráltunk két veszprémi ügyvéd társaságában.

Jan. 19. Megérkeztünk Sopronba; míg a városházán útlevelünket kiszolgáltatták, körülnéztünk a városban. Thaly Sándorral találkoztunk, ki már elvégezte az ő dolgát, jól leszidták és rebellisnek nevezték. Végre én is eljutottam a Platzkommandóhoz, hol Hahn auditor lumpnak nevezett, mint aki régen megérdemeltem az akasztófát, ezután a Geleitschein helyett adtak egy Aufenthaltscheint (...) (további rendelkezésig) utóirattal. Molnárnak a világozi bizonyítványával több baja volt, mert be akarták sorozni; mi megtettünk érte mindent, hogy kiszabadítsuk, ami másnap sikerült is.

Jan. 20. Ebéd után 2 órakor megindultunk haza felé, iszonyú hideg volt, a szél egész uton arcunkba hordta a havat. Mikor Szerdahelyre érkeztünk, kezünket, lábunkat alig éreztük.

Jan. 21. Tovább utaztunk, a hideg mind kegyetlenebb lett; Kapuváron megálltunk és Kónyón ebédeltünk, este 8 órára megérkeztünk Győrbe.

Jan. 22. Reggelizésnél Fáncsy Lajos, a Nemzeti Színház tagja volt velünk. Bécsből jött, volt Linzben, Prágában is a színészet ügyében. A vendéglőben találkoztunk Vincze Jóska bőnyi fiúval, ki Londonban volt két évig, beszélt Pulszkyval is; biztatott, hogy angolul tanuljak. Már itt hallottuk, hogy a többi komáromiakat, kik utánunk utaztak, visszahívták Győrből; Döry elengedte nekik a soproni utat. Dél előtt 10 óra után elindultunk hazafelé 17°R. hidegben. Gönyőn ebédeltünk. Tovább utazva 5 órára megérkeztünk Uj-Szőnybe és a Duna jegén átmentünk Komáromba. Este kilelt a hideg.

Jan. 23. Dél előtt a kávéházban (...). Ma volt a városi tisztújítás: Amtmann Jenő bold. sógorom testvéröccse lett polgármester, Bahunek árvagyám és Oláh Gábor kapitány. (...)

Febr. 5. Este tartották meg a nagy hírű Haynau-alapítványi bált.

Febr. 9. A kávéházban olvastam a Friedens Zeitungban egy különös cikksorozat elejét, melyben az író okadatolva igyekszik bebizonyítani, hogy a magyar minden királya ellen rebellis volt. A Magyar Hírlapból pedig arról értesültem, hogy Mindszenty Kálmán (honvédtársam) és gróf Ráday Pali (a pesti egyetemen együtt tanultunk) 16 évi várfogságra nehéz vasban elítéltettek.

Febr. 10. Nagy árvíz veszedelem fenyegeti a várost.

Febr. 11. A víz a piacig jött. Este a várban ágyúból lőttek; a Nádorvonalon pedig riadót doboltak. Mindenfelé nagy a veszedelem.

Febr. 12. Már 280, többnyire vályogból épült ház összeomlott. Ma azonban a víz apadt.

Febr. 23. Döry már pár napja ismét itt van és híre terjedt, hogy a Geleitscheinos komáromi honvédtiszteknek el kell menni Sopronba.

Febr. 25. A Sopronba utazásról szóló rendelet a városházán kihirdettetett, hol a felolvasó, különös tévedésből Aufenthaltschein helyett Aufhängscheint olvasott. Bolond hírek keringenek, hogy Haynau főhadiszállását az Alföldre tette át és az orosz tengeren angol flották cirkálnak.

Febr. 26. A város 150.000 pfrt kamatnélküli kölcsönt kapott az osztrák kormánytól. (...)

Márc. 7. Gőzhajónk gépezete megromlott és csak délután 1 órakor érkezhettünk Pozsonyba. Ott kószáltunk. Este 6 órakor utaztunk vasúton Bécsbe, hová 9 órakor érkeztünk meg. Útleveleinket elvették. Először utaztam vasúton, először voltam Pozsonyban és Bécsben, itt láttam légszeszvilágítást és távíróvezetékét, szintén először.

Márc. 8. Reggel a vasútnál kikaptuk útleveleinket és tovább utaztunk Sopronba, hová 10 órakor megérkeztünk. (...)

Márc. 9-én visszautaztunk reggel 6 órakor Bécsbe, hová 10 órakor érkeztünk, 11–12-ig Kiss Somával megnéztük a Szent István templomát belül és a Burgot kívül. Délután 2 órakor Pozsonyba utaztunk és 5 órakor megérkeztünk.

Márc. 10. Reggel 6 órakor indultunk a Wien nevű gőzhajón és fél 11 órakor Komáromba érkeztünk. Ezen utamra is, mint a januárira 20 pengő forintot költöttem. (...)

Ápr. 24. A komáromi sétahelyeken, ahol ezelőtt akác- vagy nyárfa volt és kivágták, helyükbe gesztenyefákat ültetnek. Az angolkert közepén a német színészek számára aréna készül.

Ápr. 25. A cukrásznál Kiss Somával találkoztam, ki szintén azt mondta, hogy elkezdjük ismét a tanulást. Stampa cukrásznál volt a rendes délelőtti találkozásunk. (...) Farkas Benő, ref. káplán, a meghalt Császár, hetényi rektor könyvtárát megvette 50 váltó forintért; ebben nevezetes volt a Holmi c. tíz negyedréti kötet kézirat, melyben sok, ki nem nyomtatható vers és próza van Fáy Andrástól, Csokonaitól, Vörösmartytól és másoktól. (Később én is többet kiírtam ezekből; azóta a gyűjtemény elégett, csak egy kötete maradt meg, ez is, mikor kértem, ki volt kölcsönözve.)

Sógorom Soóst nevezte ki kollégiumi könyvtárnoknak; tehát használni fogom ezen könyvtárt is. (...)

Ápr. 30. Átköltöztünk új lakásunkba a Rozália térre, a Csokonai Lillájának (Végh Mihályné) házába, mely egykor a Beöthyéké volt; ott született Beöthy Laci (s ez a ház most emléktáblával van jelölve). Én egy kis udvarszobában lakom; ablakomból a hosszú udvart látom, melyen gémeskút van és hátul két szederfa. (...)

Máj. 4. A német színészek ma játszottak először az arenában (...)

Máj. 6. A ref. kollégium könyvtárának rendezését elvállaltam.

Máj. 7. A ház asszonya volt nálunk. A Csokonai híres Lilláját tehát láttam; magas, sovány öregasszony, ki valamikor szép lehetett. Beleegyezett, hogy az udvart kertté alakítsuk át.

Máj. 8. Haynau ágyúdurrogások közt érkezett városunkba; estére az ablakok kivilágítása elrendeltetett; ezt kidobolták és házról házra járt a hajdú. Megtörtént.

Máj. 9. Reggeli fél 5 órakor szintén ágyúdurrogások között távozott Haynau. Mint mondják, nem volt megelégedve a komáromiakkal; a kivilágítás gyenge volt és éljent nem kapott. – Délután nagy égiháború volt: diónagyságú jég hullott. Ilyen nagy jégesőt régen láttam. (...)

Máj. 16. A városban lassanként tatarozzák a házakat és újakat is építenek; a katonai épületeket, tereket csinosítják. Nemsokára az 1849-i bombázás nyomai elenyésznek.

Máj. 17. A Magyar Emléklapok 4. füzetét megkaptam, ebből Tompának A gólyához c. költeményét ebédnél felolvastam, nagy hatást tett; ezen felolvasásomat azután több helyt ismételtem.

Máj. 20. Délután Farkas Benő barátunk prédikációját hallgattuk meg az evangélikus templomban, mert mióta a reformátusok temploma leégett, ott tartják ők is az isteni tiszteletüket. (...)

Máj. 23. Soósnál találtam az öreg Mindszenty Antalt, kivel megismerkedtem és meglátogatván, atyjáról, a híres Mindszenty Sámuel komáromi ref. papról maradt érdekes történelmi könyvtárát megtekintettem. (Ezt aztán időnként használtam.) (...)

Jún. 11. Stettner, ki Pestről jött, beszélt hogy Klapka emlékirataiért 18 ezer forint honoráriumot kapott és eddig 20 ezer példány kelt el belőle. (...)

Jún. 21. A hírlapból olvastam, hogy Meszlényi Jenőt (Kossuth sógorát), többekkel együtt szabadon bocsátották, még jószágát is visszakapta. Elérkezik a kegyelem osztogatás ideje.

Jún. 23. Mint hallom, a várost meg akarják nyomorítani; a 300.000 forint kölcsönt, amit a magyar kormány a tűzkárosultaknak adott, a Görgeynek kölcsönzött 150.000 forintot és a 150 ezer forintot, mit tíz évre kamat nélkül kapott a város (amiből csak 50 ezret osztott ki), a német kormány visszaköveteli. Pedig csak az árvák pénztára 60 ezer forint magyar bankjegyet adott be a várba elégetésre. Szegény város újra leégsz, újra bombáznak, újra kiönt a víz! (...)

Jún. 25. A komáromi vásárt tekintettem meg. Bizony gyermekkoromban több volt itt a sátor, mint most a vevő. – A kollégiumi könyvtár rendezésében buzgólkodom.

Jún. 26. Beálltam a sógorom ügyvédi irodájába önkéntes fizetéstelen írnoknak. (...)

Jún. 27. (...) Napi életrendem ez idő szerint: 7 óra után keltem és a délelőtti órákban a francia nyelvben gyakoroltam magamat, olvastam, fordítottam, sokat olvastam németül:

regényeket, magyarul történelmi munkákat, régi folyóiratokat és irodalmunk újabb termékeit. Míg Komáromban tartózkodtam Beöthy Zsigmond sógoromnál családi körben étkeztem; 1 órakor szoktunk ebédelni; 3 órától 7-ig a kávéházat látogattam, néha kettőt is, ahol éppen társaságot találtam. (...) Esti 7 órakor rendesen hazamentem és vacsora után olvastam, írtam 10 vagy 11 óráig. Könyvtáramból nagy előzékenységgel láttam el az egész rokonságot és barátaimat olvasmánnyal. Sokat írtam, másoltam nevezetesebb történelmi cikkeket, naplókat stb.

Júl. 1. Útlevelet váltottam és a várba küldtem láttamoztatni. Délután 1 órakor utaztam gőzhajón Pest felé. (...) 6 órakor Pestre érkeztünk és nénémhez szálltam az Emmerling-házba (a régi Sóház közelében).

Végig jártam az antikváriusokat és sok históriai és genealógiai könyvet vettem. (...) Megnéztem a Lánchidat, melyen először mentem át; valóban bámulatra méltó világcsodája.

Júl. 3. Az útlevelemért mentem, melyet 24 óra alatt ki kellett volna vennem, de nem történt semmi baj, kikaptam és láttamoztattam; erre kellett sokáig várni. Azután jegyet váltottam a Nemzeti Színházba, a mai Próféta előadásra, mely utazásom fő célja volt. (...) A színházba már 5 órakor, a nyitáskor bementem, hogy előre a nagy doboshoz juthassak. Tömve volt a színház, a Próféta hírére az ország minden részéből, még Erdélyből is jöttek. La Grange felségesen énekelt; a darab kiállítása 16 ezer forintba került; a nap feljötté maga 2000 forintba (?). Tíz órakor vége volt az előadásnak és egyenesen haza mentem. Minthogy hallottam és olvastam, hogy a Széna téren (most Kálvin tér) gyilkolások történtek, nagy késemet kezemben tartottam, ha szükség lesz védelemre s így mentem arrafelé.

Júl. 4. Visszautaztam gőzhajón Komáromba, reggeli 6 órától délután 4-ig. A nyári fürdést a Vág-Dunában, mint rendesen, szokott helyünkön, ma is megtettem Soós és a tanítók társaságában. (...)

Júl. 15. Furcsa hírek keringenek: hogy az orosz cár vissza akarja állítani Lengyelországot és fiát teszi oda királlyá; Bem Erdélyben, az orosz pedig Galiciában van. – Sógorom Kömlődön volt, onnét hozta el Klapka emlékiratait. Azt mondják, hogy akinél ezt megtalálják, 18 évi várfogságra ítélik. De én azért nagy érdekléssel olvastam. Perczel Mórné, Pázmándyék, Sárkányék mind Kömlődön laknak.

Júl. 24. Sógorom Győrből megjött és azt újságolta, hogy Lopresty báró a napokban jön meg Londonból, a győriek tőle hallották, hogy a londoni konferencián az orosz, porosz és angol elhatározták a volt Lengyelország királyságát Konstantin herceg alatt; a porosz német császár, Magyar- és Erdélyország pedig Koburg-Koháry herceg alatt önálló királyság lesz, az osztráké marad Szlavónia, Horvátország és a többi tartomány: a magyar státusadósság fejében fizet 170 millió pfért. A volt honvédtisztek aug. 13-tól egy ranggal fölebb húzzák a

fizetésüket. Három hét múlva megjön az általános amnesztia. Ennek megünneplésére már magyar arany is veretett, egyik felén két kéz van egybefogva, a másikon Koburg-Koháry herceg mint magyar király. Győrrött a köznép is éneklő: »Kossuth Lajos azt üzenté, van már neki regimentje.« Azonnal siettem elmondani a jó hírt ismerőseimnek, nagy volt az öröm. (...)

Aug. 7. A Fremdenblattban olvastam, hogy az új összeírás szerint nyolc millió magyar van a birodalomban; de az összeírást újra kezdik. Talán sokallják?

Aug. 9. Eddig könyvekért 493 pftot adtam ki. (Könyvvásárlásaimat, könyvtáram jegyzékét, a gyűjtés kezdetétől mai napig feljegyzem.) (...)

Aug. 18. Őfelségének születésnapját ünnepelték. Ágyúzással adtak jelt: a tisztviselőknek kiadatott a parancs, hogy fekete frakkban, fekete vagy fehér nadrágban kell megjelenniök. Én fekete zsinórzatú, barna honvéd átillámat vettem fel és a tanítókkal, miután a cukrásznál egy-két-három pohár pálinkát megittunk, mentünk nézni a parádét, mely az angolkert mellett a Duna-parton tartatott meg; mi kik nem akartunk abban részt venni, messzebb álltunk; hamar és csendesen múlt el, inkább szomorúan, mint vígan; de bezzeg, ha Kossuth születésnapja lenne, majd volna nép. (...)

Aug. 23. Sógorom megjött Pestről. Híreket nem hozott; már abban hagyják a hírközlést; jobb is, nem rontják vele az ember véré. De azért hajborzasztókat beszélt (...).

Aug. 31. A kollégiumi könyvtár rendezését bevégeztem. (...)

Szept. 6. Beöthy Károly tegnap jött Győrből; megidézték, mint volt vésztörvényszék bírót, némely felvilágosítás adás végett. (...)

Szept. 28. A tanítókból és társaikból Molnár Ádám ügyvéd vezérlete alatt dalárda alakult; én is hozzájuk csatlakoztam, mint műkedvelő. – Katona Lajos azt újságolta, hogy a győri cigányokat elparancsolták Bécsből és Győrben se szabad magyar nótákat húzni, mert nem kell a népet izgatni. (...)

Okt. 3. Beöthy Zsigmond sógorom acélba metszett arcképe megérkezett Pestről. Sikerült.

Okt. 5. Sógoromnak Huszár utcai házába véglegesen beköltöztünk; az én lakhelyem egy kis udvari szoba volt. A ház és tágas udvar végében félszer, istálló, azontúl a baromfiudvarba lépcső vezet és végül egy nagy kert faházikóval. Csinos és kényelmes kisvárosi földszintes nem rég épült rezidencia; a kapualjából zárt világos folyosón át juthatni a szobákba. (...)

Okt. 18. Beöthy néni, Amtmann Nina kisasszonnyal Pestre utazik, idősb nővérét özv. Amtmannét meglátogatni. Ehhez útlevelet kellett; milyen az eljárás, leírom: most mindenkinek, ha a szomszéd faluba utazik is útlevelet kell bírnia, melyet a városi hivatalnál és a katonai térparancsnokságnál, még ha keresztül utazik is, láttamoztatnia kell, még a nők

sem vétetnek ki, mindenkinek személyesen kell eljárnia ez ügyben, különben nem utazhatik. (...)

Okt. 19. Sue Les Mystères du peoples c. munkáját 8 füzetben megvettem és Soossal együtt kezdtük fordítani magyarra. Betiltott kommunisztikus regény. (...)

Okt. 26. Beöthyné testvérem megjött Pestről. Jól mulatott, az operai előadásokat dicsérte: de ő is felszedett egy sereg hamis hírt, ezeket fölöslegesnek tartom közölni, az oroszokról sat. (...)

Nov. 11. Rokonaim rábeszélésére életpályát választottam, Amtmann Jenő épületfakereskedésébe léptem mint praktikáns: de csakhamar beláttam, hogy ez a pálya nem nekem való, azért nov. 16. otthagytam.

Nov. 20. Délben ágyúlövés a várban jelentette, hogy egy honvéd (...) megszökött. (...)

Nov. 28. A városházára hívtak a katonai sorozáshoz; a honvédek is kivétel nélkül besorozzák; én mint egyetlen fiú menekültem meg.

Dec. 13. Ismét behívtak a városházára; de mégiscsak respektálták a kapitulációt, mert tisztelettel elbocsátottak.

Dec. 15. Simunics várparancsnokot 50 éves jubileumára a város díszkarddal tisztelte meg. Este a várost kivilágították. (...)

1851. Január 8. Ebéd után azonnal mentem a fiúkhoz a kollégiumba, hol a többi közt szoba jött egy beszéd, melyet valamelyik debreceni tanár József császár ottlétekor tiszteletére készített, mely csupa e és é magánhangzót foglal magában: Thaly Sándor töredéket mutatott belőle (kár, hogy egy része le van szakasztva). Erre én még nagyobb különösséget mondtam nekik, ti., beszélyt ige nélkül, melyet egykori egyetemi tanárom Horváth István olvasott fel előttünk, ezt egyáltalában nem hitték, míg hazulról el nem hoztam sógorom könyvtárából az Életképek azon kötetét, melyben Orosz Ádám azon ige nélküli beszélye van (1846. márc. 7. sz.) és felolvastam. (...)

Január 12. Az öreg Beöthyéknél voltunk ebéden és fánk vacsorán, amikor Szarka János bemutatta feleségét. Az öreg Beöthy is kikérdezett foglalkozásom felől, én tudtára adtam, hogy jövő szeptemberre Pestre megyek az egyetemre, jogi pályámat folytatandó.

Január 17. Beöthy Károly jött meg Győrből; azt újságolta, hogy id. Lendvay Márton két hétig Kovács Páléknál volt szállva és mindennap estély volt náluk. Az ifj. Lendvay most Győrött színészkedik. (...)

Január 19. Teát főzettem: ezt ma ittam először.

Január 22. A sógor megjött Pestről. Elég érezhető elnyomatásunk, mondta. – Nejével, Jókayéknál voltak Mari estéjén. (...)

Február 5. Ma volt a Szent András-templom felépítésére rendezett bál; sógorom elment.
(...)

Február 8. Szüccsel és Thalyval a kávéházi szokott látogatásomat tettem du. Ott találtam Molnár Ádámot, kivel egy idő óta németül beszélgetünk. Meghítt magához feketekávéra, mert ő nem szokott kávéházba járni, hogy annál inkább gyakorolhassuk megunkat a német nyelvben. Megígértem a látogatást, de kölletlenül. Száky Dini épületfakereskedő és barátja Lammer Ferkó, az én unokabátyám, mára nagyszerű halvacsorát rendeztek, melyre 32 nőtlen fiatalembert híttak meg, többek közt engem is. (...) Trombita harsogása közt három nagy tálban hozták a halászhalt és a Rákóczi-induló mellett elkezdtek a vacsorát. Komárom specialitása művészileg volt elkészítve, aztán következett a túrós csusza, sült hal és libapecsenye. Hogy az élcélődésnek se vége se hossza nem volt, azt írnom se kell, különösen a savanyú vízzel elegyített neszemlyi bor áradata közt. Vacsora után szétbontották az asztalt és táncra kerekedtünk. (...)

Február 10. Kék színű atillámat átalakítottam, a vörös zsinórt természetesen leszedtem róla. (...) egész télen át nyavalyogtam, köhögés, gyomorrontás, nátha (az akkor uralkodott Grippe) és egyéb bajok gyötörtek, hiába szedtem be az én Soós barátom homeopatiái szereit.
(...)

Február 14. Feljegyzésre méltó, hogy régtől fogva ma maradtam otthon először délután.
– Megkezdtem az angol tanulást (...).

Február 15. Sógorom ügyvédi diplomáját másoltam. kelt 1841. március 19-én, Pesten.

Február 17. Jaross Móric iskolatársammal találkoztam a kávéházban: bálba jött Koltárról több társával és csodálkozott, hogy én nem járok táncmultságba. (...) Este vacsorához menet, ott találtam gelléri Szabó János pesti ügyvédet, sógoromra várt Beöthy Károly régi barátja. (Ez talán az egyedüli élő kortársam, most milliomos Budapesten.) Midőn Lini néném is biztatott, hogy menjek bálba, én vonakodtam. Szabó János helyeselte tetteimet. »Fiatalkor embernek most bálba menni nem is illik, mert ha rokonunkat egy évig gyászoljuk, illő, hogy hazánkat több évig gyászoljuk: meg különben is oly egyénekkal találkozánk, kikkel nem nagy élvezet egy társaságban lenni.« Aztán nyelvek tanulására buzdított.

Február 18. Soósnál egy kis táncgyakorlatot tartottunk: Soós, Czike, Tüdős Lajos: eljártuk a francia négyest és a kört. Nagy Károly Zsemlyének mondta, hogy nekem áll legjobban a tánc.

Február 19. A Pesti Naplóban olvastam, hogy Nagy Iván századosom New Yorkban boltossegéd, Takács Ferdinánd másik századosunk, aki a kapituláció egyik aláírója volt, az amerikai őserdőben vadász. (...)

Február 22. Asszonytársaság volt nálunk ozsonnán: öreg Beöthyék, öreg Jókayné, Nagy Sándorné, Nagy Sámuelné és Nagy Pálné. Szokás szerint kártya került elő; én is részt vettem a játékokban; sőt a társaság egy részét lámpásos gyerekek haza is kellett kísérenem. – Írási viszketeg szállott meg, úgy annyira, hogy Egy semmirekellő naplója címmel beszélyt kezdtem írni.

Február 23. Tegnap beszélyemet abba hagytam és újba fogtam: Medve az álarcosbálban (tréfa). (...) – Ma hallottam sógoromtól, hogy vannak már Komáromban rendőrök, kik dohánykeresés ürügye alatt felkutatnak a házaknál mindent, különösen irományokat. Ez aggasztott, mert különösen féltettem 1848–49. naplómat.

Február 24. A beszélyírásról végképp lemondtam. (...)

Márc. 13. Sétám után felnéztem Soóshoz, ki leginkább a dohánymonopóliumot fájlalja, mert más fájlalni valója nincsen, s ugyancsak kikelt a forradalmiak számársága ellen, hogy az országot tették kockára és eljátszották annak szerencsáját. Az én Soós barátom éppen nem volt forradalmár, a hazai ügy iránti lelkesedés annyira nem bántotta, hogy a bombázás alatt, midőn fejünk fölött a bombák röpködtek, szétrobbantak és darabjai öltek, pusztítottak, ő a Shakespeare olvasásában gyönyörködött. Midőn a szabadságharc küzdelmei még csak a testi élvezetektől fosztják meg az embert, mily csekélység az, érzem én, ki mindentől megfosztattam, csak még a reménytől nem. Oh a remény mily bizonytalan valami, s mégis mindig rózsaszínben tűnik föl előttünk, azért oly kedves. A fiúk eljöttek hozzám és én a Reményből felolvastam Jókai Sajó című novelláját; mi ne volna kedves ez író tollából, s most különösen felvillanyozta lelkemet, mely az elnyomatás álmában nyögdécsel. Vacsora előtt a Hölgyfutárt olvastam, a Hírharangján kívül alig van benne valami megemlézésre méltó. (...)

Márc. 17. A Galambos István halász lakodalmára meghívó vőfély másodszor is itt volt; hallgattam hosszú verses beszédjét. Sógorommal, ki egyik násznagy volt, 4 órakor du. elindultunk a vőlegény házához. Roppant sár volt. A háznál már voltak vendégek, az ifjabbik Sárközy Minka is ott volt; és hallgattam a beszélgetést: mindnyájan az idő rosszaságát emlegették; úgyhogy sógorom imígyen fakadt ki. Ugyancsak megdicséreném azt, ki ha belép, nem az időről kezdi beszédét: azután folyt a beszéd betegségről, vásárról stb.; de engemet mindez nem érdekelt. Az öreg Beöthyékhez még hintót is küldtek; azokra kellett várnunk. A szokott kínálgatás sem maradt el: pereg, kalács, bor. Végre kimozdultunk a házból egy hintón és három parasztkocsin; én az egyik kocsira ültem Gulyás Sándorral és Csukás Eszterrel és Komárom legsárosabb utcáján, a Víz utcában szálltunk le a menyasszony: Mészáros Zsuzsa laka előtt. Itt szintén megtörtént a szokott rend; a vőfély elhadarta hosszadalmas verseit; sógorom, a násznagy, már egészen beleszokva, szintén elbucsuztatta a menyasszonyt a szülői

háztól, azután a vőfély szintén ezt tette versben; erre következett a sírás és a kocsikra való felpakolódzás, többen gyalog maradtunk és így mentünk, vagyis inkább csúszunk, másztunk az iszapos, sáros utcákon keresztül, míg ez utcákból ki nem értünk, örömjel gyanánt, jobbra, balra, csapkodták az udvarokon belül a rossz fazekakat a kerítésekhez és túlköltek. A templomban a szuperintendens tartott jó hosszú beszédet az új párhoz. Innét mentünk szokott renddel a Galambos Sándor örömapa házához, én Soós barátommal hátul maradtam, míg elkészült a toalettjével. Mikor a lakodalmas házhoz érkeztünk, már az asztal körül ültek a vendégek; mi szintén helyet foglaltunk a kisasszonyokkal szemben a patkóalakú deszkákból rótt nagy táblánál, mely körül szintén gyalultatlan deszkákból készültek a padok. Az említetteken kívül itt voltak még Dely Zs., Tüdős Lajos, a család rokonai barátai stb. Felhozták a halászhalat, vers kíséretében. Klasszikus volt, nem a vers, de a hal. Megunván a kisasszonyok mulattatását és a hosszas ülést, ki-be jártam. Végre felkeltünk, az asztalt elhordták, az új padlós szobát kisöpörték, a zene, mely a vacsora alatt is szólt, táncra zendült, ekkor közeledhettem a kisasszonyokhoz és társalogtam körükben, legtöbbit Nagy Lina kisasszonnyal (a szuperintendens leányával) beszélünk a táncról, bálról, az itteni körökről stb. Soósnak meghagytam, hogy néhány francia táncot rendezzen. Vacsora után, rövid időre elmentek a szuperintendens, Beöthy, Soós, Tüdős, az alkurátorhoz Decsy Sándorhoz névnapot köszönteni. Míg a csárdás járt, én a kisasszonyok közé ültem és különösen Lina kisasszonyt mulattattam, ki kellemes mosolyával, piros arcával (...), szépen fésült hajával kiemelkedett a többiek közül, gyászruhája, melyet nagybátyja, Thaly Lajos halála után viselt, még jobban kiemelte szépségét. Később látván kedvét a táncra, csárdást táncoltam vele. A sógor és a püspök a szomszéd házban, hova a kerítésen át ajtót törtek: tartliztak. Én azután is sokat táncoltam Tüdős Minkával és másokkal, a körmagyart is megpróbáltuk, de ez rosszul ment, azonban arra is vigyáztunk, hogy a többség mulatságát ne zavarjuk, mikor azok kifáradtak, akkor jártuk mi.

Márc. 18. Éjfélután már az öreg asszonyságok hazakíváncsoztak, de én amennyire lehetett, tartóztattam őket. Még néhányszor táncoltam, aztán elbúcsúzva a háziaktól, 2 óra tájban távoztam; Lina kisasszonyt hazakísérve. A sógor még ott maradt a vánkostáncot megnézni. Így virradtam születésem napjára. – Elmentem a fiúkhoz és beszélgettünk a tegnapi mulatságról; ők is mulattak Sándor estjén a Decsy, Nagy és Mike családoknál. Csak Nagy Károly maradt otthon, ki egészen embergyűlölő lesz. Soóssal sétálva, hítt a Kemenczky József nagy névestélyére, de én nem ígérkeztem. Elég volt a mulatságból. (...)

Márc. 23. A városba menet (így neveztük rendesen a Belvárosba való menést) mint rendesen Schmidhauer patikájába betértem; ma is vittem oda olvasni való könyvet Amtmann

Jenőné számára. Ez a gyógyszerész igen becsületes, jó, barátságos ember, azért én is szívesen teszek neki szolgálatot, könyvtáramat rendelkezésére bocsátottam. A gyógyszertár pedig valóságos kaszinónk. – Vörös Benő is meglátogatott, haza hozván könyveimet. – Délután a szigeten sétáltam és a kávéházban zenét hallgattam. (...)

Márc. 30. Nagy Károllyal, Vörös Benő névestélyére mentem, ott volt a fiatalság és Beöthy Károly is, voltunk összesen 25-en, étel és ital is volt bőven, melyből kivettük a részünket. Vacsora után kihordták az asztalt és én is táncra kerekedtem, rendkívül jó kedvem volt. (Nők nem voltak jelen). Podráczky Tóni tréfáival mulattatta a társaságot, Molnár Józsi felköszöntőket mondott somogyiasan és magyar prédikációt németesen. Tóth Pista és Soós a másik szobában készítették a takart verseket. Mihályival ketten mazurt táncoltunk. Tóth Ignác pislogott és ivott a szegletben. Száky Dini azt mondta, hogy úgy táncolok, mint a lepke.

Márc. 31. Éjfélután még tartott a multság: vers, tánc és tréfa. Bischofet főztek és két órakor osztunk szét. (...)

Ápr. 1. Vacsorán Treszka néném (Kaliczáné) volt nálunk, midőn a harangokat félre verték és egy lány az ablakon bekiáltott: tűz van! A cigánysoron égett néhány szalmafedelű ház, de szerencsére hamar eloltották.

Ápr. 2. Az olasz nyelvet kezdtem tanulni (...).

Ápr. 7. Lammer bátyámat látogattam meg a tímár-házban, ki igen becses családi ereklyéket adott át. Öreg atyám és atyám szitásmester levelét (Pozsony, 1782. jan. 20 és Pest 1815. ápr. 9.) és atyám iskolai bizonyítványát (Komárom, 1806. szept. 10.) (...)

Ápr. 12. Mikor, mint rendesen, 7 óra előtt felkeltem, a Ferkó gyerek jelenti, hogy a László tens úr is itt van, éjjel jött. Tehát valahára láthatom; előre is mentem, megcsókoltuk egymást, elmondta, hogy most éppen egy éve búcsuzott Komáromtól; eljött meglátogatni az ismerősöket. Igen örültünk. Beszélgettünk mindenről, az irodalomról, az ő működéséről, szerkesztéséről és szép jövőjéről. A szokott víg kedélyű, könnyelmű, de jó szívű, becsületes fiú, kit a sors bármily csapása se képes lesújtani. 10 óra után elment, mint mondá haza, hová nem örömet megy, tudván, hogy ott csak szemrehányásokat hallhat; soha egy sor írással nem tudósította szüleit, csaknem szó nélkül hagyta el őket, de soha egy krajcárt nem kért senkitől és most két bútorozott szobában lakik Pesten a Hatvani utcában. Ebédet nálunk voltak Laci és Kathona Lajos (nagybátyja Kathona Mihály, matematikai író és ref. lelkész fia); kávé a kertben ittunk; sokat nevettünk, remekül telt az idő. (...) – Midőn a kertben olvastam, jött felém egy fiatal ember és Üveges (Pethuely aranyműves, bátyám jó barátja.) nevében meghítt halvacsorára. Elmentem a város végén levő majorba, melyet felszentelendő, a szokott kompániát meghítt; a kávéházból csapatban indultunk el. Roppant nagy telken nagy épület és

tágas udvar, ide 24-en gyűltünk össze. Jó halétel, sok pecsenye, meg bor került az asztalra; ehhez mértén folyt a sok kádencia, még én is mondtam Lázics Miskára, Payper Mátyásra és a háziúrra. Midőn az asztalok szét hordattak, táncoltunk a 13 szál cigány zenéje mellett és danoltunk; később jött az elmaradhatatlan bischof. Én azonban megelégelvén a mulatságot, 11 óra után két barátom társaságában haza mentem; éppen jókor, mert utánunk bezárták a kaput, hogy onnét reggelig senki se távozhassék. (...)

Április 14. Lacival a fiúkhoz mentünk, hol Tóth Pistát és Kiss Zsigát találtuk, ez meghítt bennünket vacsorára; miután kibeszéltük magunkat, a Kiss Zsiga órás boltjába mentünk és ott is folytattuk a társalgást. Tóth Pistával és Soóssal Lacit látogattuk meg, azután a Szt. András templom kriptájába mentünk, hol sok csontot és koponyát találtunk; hanem egy különösség is volt ott a többi közt: Bertalan Teréziának, gazdag családból való 17 éves hajadonnak, kit 1785-ben temettek ide, múmiája. 1805-ben, mikor a kriptát tisztogatták, a csontokat egy csontterembe hányták, a fiatal szűz holttestét egészen épen találták, azért új koporsóba tették és befalazták; midőn mostanában megnézték, még mindig azon állapotban volt, tehát üveg koporsóban közszemlére kitették; sárgás haja volt, vonásai kivehetők, mert egész testét bőr fedi, orra, szája épen van meg: a mutogató egész nagyságában felállította. Epitáfiuma magyar versekben van írva. A fáma azt regéli, hogy atyja híres orvos volt és lányát bebalzsamozta. Bertalan Teréziáról Laci és a sógor novellát akarnak írni. (Egyik sem írt.)

Április 15. Sógoromat, ki Pestre utazott, lekísértük a hajóállomáshoz, hol Appel, katonai főparancsnok tiszteletére, ki szintén utazik, sok katonatiszt volt a kikötőnél, a katonazene szólt és a vár fokáról az ágyúk durrogtak. – Később Laci és Tóth Pista társaságában elmentünk Szarka János pagodáját megnézni. Nagy emeletes faépület a kúria udvarán, tornya és órája is van. A háziúr szívesen látott és kalauzolt bennünket az unitárius templomban, amint ő ezt a furcsa épületet elnevezte; van egy terme és igen sok apró szobája, melyek mindegyikébe több fokú lépcsőn lehet föl és lemenni; a falazatot mindenütt képek borítják. Ez a Szarka János gyermek, igazi Jancsika. – Hazamenet Kiss Zsiga hítt meg bennünket vacsorára, hol a tréfa, jókedv nem hiányzott. – Miután Zipperer szabónál elegáns nyári öltönyt rendeltem, Teller csizmadiánál egy pár remek topánt szabattam.

Április 16. Tóth Pista jött hozzám Lacival, aki a Hölgyfutárból felolvasta a Bukott zseni és a Csízio című munkáit. (...)

Április 17. Kávéházba menet Csetke Mihállyal (komáromi Krőzus) találkoztam. Együtt mentünk oda.

Április 18. Mindszenthyt látogattam meg; azután a kávéházban Tóth Pistával találkozáván, vele sétáltam és meghíttam magamhoz. A Hangok a múltból című 1848–49.

verses könyvből, melyet sógorom ma hozott Pestről, olvastam fel. – A sógor Komárom történetének megírásával van megbízva, a Romemlékek számára, fel is vett reá 30 frtot. (...)

Április 24. Zsiga sógor lebeszél a jogi pályáról és a kereskedést ajánlta: például hozta fel Lammer bátyámat, ki társaságba állott az ipával és 30 ezer forintot fektett az épületfakeskedési üzletbe.

Április 25. Sógorommal adatokat gyűjtöttünk Komárom történetéhez; hozott is egy csomó régi iratot a városi levéltárból; ezek közt találtunk ugyan egy boszorkánypört, mely 1729-ben Thoma Zsuzsánna ellen folyt, de nem égették meg, tehát nem ér semmit. Elmentünk a ref. eklézsia levéltárába, hol kevés érdekeset találtunk. – Ma hallottam sógoromtól, hogy Ruzsicska (Rózsafy) Mátyás Kis-Ázsiából írt haza és hogy Erdélyben elfogták a németek, de két társával megszökött.

Április 27. A szabó hazahozta új öltözetemet (szürke nadrág, mellény, fekete quekker) (...). A katonazenét hallgattuk délután a sétatéren. A zene már vasárnaponként rendszeren megtartatik. (...)

Április 28. Szürke Palmerston-kalapot vettem, széles karimával 3 forint 30 krajcárért. – Midőn Tóth Pistát fölkerestem, éppen tanított; dicsérte öltözetemet és így szólt: Adj csak három tizest (30 krajcárt értve) az én tizesemhez kesztyűre és mindenki előtt dicsérni fogom kalapodat, ruhádat, az utcán is csak azt fogom nézni, hogy a világ figyelmét reád tereljem; adtam neki s ő azonnal hazaküldte tanítványait, kik 17-en voltak három osztályban; azután elmentünk kesztyűt venni. (...)

Május 3. (...) Délután Farkas Benővel és Thaly Sándorral egy vándor dagerrotíp képíróhoz mentünk és Thaly le is vétette magát, a képet még ki is festették. (...)

Május 12. Soós, Thaly és Tóth társaságában sétáltam, midőn Kiss Zsiga meghítt bennünket rétesre és sörre; azután meg zenét mentünk hallgatni az angolkertbe. (...) – Farkas Benőt a hetényi esperes meghíttá magához káplánnak, (később ő csalta el Csokonai Lillájától a hozzá írt szép szerelmes levelet, melyet aztán a Fővárosi Lapok közölt.) (...)

Május 15. Emich ma küldte vissza sógorom munkájának az Elemi magyar közjognak megmaradt néhány száz példányát; szomorúan pakoltuk ki és raktuk garmadába az előszobában, hogy legalább az ott várakozó kliensek fogyasszák. Tehát ez lett sorsa a magyar közjognak? (...)

Május 21. Beöthy Laci gyűjtőívet küldött Európa (két garasos könyvtár) című gyűjteményes munkára, melyet ő szerkeszt. Gyűjteni fogok. (...)

Május 26. A kertben olvastam éppen, midőn Laci jött felém; nagy volt a viszontlátás öröme. Ebéd után Laci, ki most már szüleihez szállt, eljött és vele kószáltam; Tóth Pistához

mentünk, onnét Kiss Zsigához, ki estére meghítt bennünket, aztán a kávéházba. (...)

Május 30. Délelőtt Lacival, ki ma nálunk ebédelt, a kertben olvasgattunk, midőn egy régi nyitrai iskolatársam, Schurmann látogatott meg; most besorozott honvédtiszt volt; nagy érdeklődéssel beszélgettünk egykori iskolatársainkról, barátainkról, kik közül már többen megnősültek. Tehát itt lenne az ideje?

Május 31. (...) Ide írom, hogy kik voltak Komáromban a város urai ez idő szerint:

Cs. kir. kormánybiztos és megyefőnök: Szathmáry Dánielo, lakott Komáromban.

Polgármester: Amtmann Jenő, (sógorom öccse)

Főbíró: Sárkány Ferenc

Kapitány: Oláh Gábor

Tanácsnokok: Müller György (a szép Müller Matild édesatyja), Czike Sándor, Nagy Antal, Fogthy Zsigmond

Gyámnok: Bahunek Ignác (árvák atyja: ez tartotta vasmarkában szülői örökségemet).

Alkamarás: Kollár József

Mérnök. Balázs József

Főorvos: Nagy József

Sebész: Tóth Jakab

Főjegyző: Slader Ödön

Aljegyző: Keszler János

Főügyész: Rovács Ferenc

Alügyész: Penthe Sámuel

Irattárnok: Rauch József (Füsty Kálmán, volt őrnagyom édesatyja)

Számvevő: Csepy Zsigmond

Adószedő: Bognár József (Bognár Muki barátom atyja)

Házi pénztárnok: Diósy Ignác

Rendőrbiztos: Vizer Ferenc

Hadnagy: Popovics Soma

Kiadó: Hardy Ferenc

Hányan voltunk 1851-ben? Erre is megfelelek:

Rév-Komárom város népessége: 11.244 lakos; ezek közül 10.817 magyar, 299 német, 93 szláv, 2 olasz, 1 francia, 1 spanyol (Cademus, puskaműves). (...)

Jún. 3. Laci délelőtt nálam volt, könyvtára megalapítására és gyarapítására könyvet kért, adtam neki négy darabot. (...)

Jún. 5. Czakó Végrendeletét olvastam, Pesten és Komáromban is láttam színpadon, a legjobb magyar drámák egyike. (...)

Jún. 13. Fürödni mentünk először az idén a vágdunai régi helyünkre Soós, Vályi, Tüdős Lajos és Kiss. Kellemes és hasznos mulatság, különösen nekem, ki jó úszó vagyok. Tüdősnél ozsonnáztunk. – Schurmann nyitrai iskolatársam, most besorozott honvéd látogatott meg, kért egy mellényt; fekete atlasz mellényemet adtam neki. (...)

Jún. 16. A Remény VI. füzete mellett Jókai arcképét kaptam.

Ismétlések elkerülése végett leírom ez idő szerinti életmódomat: reggel 7 órakor felkelek, mikor reggelihez hívnak és öt perc alatt készen vagyok a toalettemmel. Ezután egész délelőtt itthon tartózkodom; különösen a francia nyelvben gyakorlom magamat és olvasok magyarul (Magyar Hírlap, Hölgyfutár, Remény, Új Magyar Múzeum és Losonci Phönix című folyóiratokat és az azon időben megjelent magyar szépirodalmi és történeti munkákat), németül (Goethe, Wieland, Van der Velde stb.), franciául (Sue, Dumas, Rousseau); írok, ha Beöthy sógoromnak pöre akad, segítek neki. Ebéd után látogatásaimat teszem rokonaimnál és jóbarátaim körében tartózkodom, a kávéházba járást atyámtól örököltem, ki egy nap se mulasztotta el a délutáni kávéházat, azonban odamenet stációkat tartok esetleg a fiúknál, a gyógyszerértárban, Kiss Zsiga boltjában, vagy másutt; hogy ez aztán künn vacsorázással is végződik, ez is gyakran megtörténik, de esti 10 órakor rendesen lefekszem és olvasás után alszom el. Meg kell még jegyeznem, hogy nem dohányzom, nem szivarzom. (...)

Július 1. Vásár volt. Tóth Pistával és Kiss Zsigával betértünk egy sátorba, hol cigánypecsenyét lakmároztuk fehér cipóval; a Rudolf kávéházban pedig teáztunk. Midőn 10 órakor hazatértem és éppen vetkőzödtem, rettenetes és borzasztó morajjal (mely láncos kocsi zörgéséhez hasonlított), a föld megrázkodott, a falakról mész és vakolat esett rám, a képek is lehulltak, a kapu csengettyűje szólt, a kapu rázkódott, a tehén az istállóban bögött, azonnal tudtam, hogy ez földrengés; rohantam az ajtónak, azt kizártam és az udvaron teremtem még akkor is éreztem a rettenetes földrengést, mely 10 óra 10 perckor történt és egy percig tartott. Bementem megnézni, nem történt e valami baj. Sógorom a kis Zoltánt ölében tartva, nénémmel együtt az ajtóközben álltak. A cselédlányok, kik akkor még fenn voltak, holt halványan jöttek ki; később hírül hozták, hogy a szomszéd Samarjay féle emeletes házban a vakolat nagy darabban hullott alá, egy gerenda pedig lezuhant. A család nálunk a kerti bódében hált; én a szokott helyemen, lesöpörve előbb ágyamról a törmeléket; ágyam mellett a fal is megrepedt; de már az utána következni szokott kisebb rengést (2 órakor és hajnalban) nem éreztem.

Július 2. Természetesen mindenütt a földrengésről folyt a beszéd; nincsen Komáromban talán ház, melynek fala meg ne repedt volna. Már hírül jött, hogy Győrött, sőt Pozsonyban is érezték a földrengést, habár kisebb mértékben. (...)

Júl. 14. Thaly Móric épületfakereskedésében a várbeli honvédtiszt foglyok készítette fakarperecek voltak eladásra letéve; egyet megvettem 5 pfrtért; béklyó alakú, egy darab fából van kivágva, melyen faláncon függ a fa lakat; a béklyó közül kiálló betűk ezt fejezik ki: a honvéd jutalma, a betűk vörös bársonnyal vannak befoglalva, belül kiböködve: Komárom 1851. 8/7. (...)

Júl. 25. Sógorom megjött Pestről. Költeményeit meghozta és azt újságolta, hogy Lacinak meggyült a baja Kempelennel (talán Kempennel), mert hadi törvényszék elé idézték és legkevesebb 100 pfrtra büntetik. (...)

Aug. 12. Nagy halebéd készült nálunk; Galambos uram készítette a hallevest; egy óra felé felvettem fekete quekkeremet, mert gyűltek a vendégek meglehetősen számmal: Lipovniczky apát, Nagy Mihály szuperintendens, Asztalos törvényszéki elnök, Hamar megyei ügyész, Szarka János, Kalicza sógor, Klein doktor, Tüdös és Domján ref. papok, Molnár Gábor luth. pap, Amtmann Jenő polgármester, Müller szenátor, öreg Beöthy, Katona Zsigmond, Fogthűy szenátor, Szalay Mihály ügyvéd, Nagy Pál épületfakereskedő és Thaly Antal törvényszéki ülnök. Az ebéd nagyszerű volt halebédnek, mert még fagylalt is volt. Rózsás kedv mellett, a pohárköszöntések özönéből még nekem is jutott a szuperintendens úrtól. A cigányzene harsogott. Ebéd után a vendégek egy része kártyázott, mások beszélgettek, pipáztak; csak nekem nem volt kedvem. Nagy Pál ma ülte 70. születése napját; előhozakodott adomáival az asszonyok társaságában, amitől azok elszaladtak. Vacsora is volt: gulyásleves és pecsenye. A társaság 11 óra felé oszlott szét. (...)

Aug. 25. Eddig hála Istennek Komáromban zsandárok nem voltak, most megérkeztek. Szarka János előházát ki is fogadták 1000 forintért; a hadnagy öreg Beöthyéknél lakik Szt. Mihályig.

Aug. 27. A kollégiumban Soóssal és Vályival beszélgettem, mikor Szűcs is eljött; szóba hozták a törvényes pályát, melyet mint hallották, folytatni akarok; Vályi erre azt jegyezte meg, hogy az ügyvédi pálya nem nekem való mert igen becsületes ember vagyok, legyek kereskedő, miután hivatalnok nem akarok lenni. (...)

Szept. 4. Pestre utaztam du. 2 órakor a Nádor gőzhajón; együtt utaztam a francia színészekkel, kik igen vidáman társalogtak a fődélzeten; éppen ebédüket végezték és pezsgőztek. (...) Negyed 7 órára érkeztünk Pestre s én az Angol Királynőhöz szálltam. Első dolgom volt Minich honvéd bajtársamat fölkeresni; vaskereskedésben segéd volt; míg a zárás

ideje elérkezett megvacsoráltam a Liciniusnál. A kávéházban Minichel beszélgettünk a múlt időkről. Szabó Bélával is találkoztam, ki most a vasöntőgyárban működik.

Szept. 5. Miután megreggeliztem találkoztam Lacival, ki éppen reggelizni ment a Kávéforrásba, én is vele mentem. Elbeszélte Nagy Károlynak vele való társalgását! Midőn egy óráig hallgatott és nézte Laci szűk nadrágját, végre megszólalt: Ejnye, Laci, de vékony lábszára van. A Kávéforrásban találtuk Vallér Sándort a Hölgyfutár poétáját: Lomniczit, ki éppen ekkor érkezett meg a pusztáról bújdosásából és indulandó volt Amerikába egy Szili nevű egyénnel; ott volt még Gelléri Szabó János is. – Elmentem Edelmann könyvkereskedésébe és ott Laci figyelmeztetésére felfedeztem egy francia vállalatot, mely ritkítja párját, nagy négyrét illusztrált kiadás és minden munka, legyen bár más kiadásban több kötet, itt egy kötetben van lenyomatatva; azonnal, megvettem Sue Les mystères de paris tíz kötetes regényét egy könyvben 2 ffrt 24 kr pp. (Később megvettem ezen kiadásban a francia szépirodalmi művek nagy részét). – Lacival ebédeltem a Liciniusnál és az Angol Királyné kávéházban kávéztunk; beszélte, hogy a Romemlékek pár nap múlva megjelenhetnek, de az Európára még nincs meg az engedélye; azonban rövid időn meg lesz és akkor egyszerre hat füzetet adnak ki. Miután Lacival fölmentünk a szobámba és ott kibeszéltük magunkat, ő a Lukács kiadójához ment, mert mindennap egy ívet kell lefordítania és ezért 6 pfrtot kap; ez két órai munkájába kerül. – Siettem a Nemzeti Színházba a francia előadásra, tömve volt a színház, még a földszinti ülőhelyeket is zártszékké alakították. Bevezetésül egy kis vígjátékot adtak Dumastól, melyben Thiron remekül játszott; ezután következett a Les Horaces Rachel megjelent fehér öltönyében, előadása nagyszerű volt, egy monológban 50 hangon és érzelmen hatolt keresztül. Liciniusnál vacsoráltam, de Lacit hiába vártam.

Szept. 6. A Kávéforrásban reggeliztem Lacival. Kifizettem a számlámat (egy utcaszoba a III. emeleten hét napra 2 pfrt.) (...)

Szept. 7. (...) Délután 2 órára a Két Huszár kávéházban adtam Lacinak randevút. Nagy kerek asztal körül ültek irodalmunk nevezetes férfiai: Lisznyay Kálmán, Erdélyi János, báró Kempelen, Szilágyi Sándor, Vallér Sándor, hallgattuk a Patikáros testvérek, igazi eredeti cigánybanda zenéjét, előbb Fehér vármegyében falusi cigányok voltak; csak magyar nótákat húztak. 4 óra után ismét nagyot sétáltam Lacival, midőn Vallérral találkoztunk: ez elhítt bennünket egy érdekes helyre, hol jól fogunk mulatni. Kaffee Schankba (Kávémérés) nyitottunk be, a Nro 3-ba az olasz mámihoz, hol egy kerek asztal körül láttuk a kávéénikéket, (...), amint nagy csészéből evőkanállal ették a kávé, másik asztalnál egy trubadúr gitározott és szónokolt, a többiek hallgatták, mi jókat nevettünk, egy részeg is volt a

társaságban, ki bele-belebeszél és egy fényes cilinderes úr, ki komolyan hallgatta. Mi is leültünk és hozták a cikória kávé, a zsemlyéket előbb megszámlálták. Azután sétálás közben találkoztunk egy Gál Ernő nevű fiatalemberrel, kivel regényekről vitatkoztunk. Ő Sand Léliáját tartotta a legjobb regénynek, Laci a St. Rochet Palzownótól; ekkor Kempelen is hozzánk csatlakozott; Laci és ő egymást viccelték. (...)

Szept. 10. (...) Délután 2 órakor indultunk a sógorral gőzhajón haza és 9 órakor megérkeztünk Komáromba.

Szept. 11. Sógorom zsíros pört kapott, ti. Szabó Janka anyjával Csereynével megegyezett 22.100 pfrtban már az ítélet után; ezt másoltam. (...)

Szept. 30. (...) Ma nevezetes nap volt, mert a mi már régen nem történt, egész nap nem voltam a kapun kívül.

1851. okt. 1. Thaly Sándor látogatott meg, felolvastam a Vén színészt Gyulai Páltól, mely minél többször olvasom, annál jobban tetszik. Kiss Zsigát látogattam meg.

Okt. 2. Thalyval sógoromnak három nap alatt 135 darabot másoltunk. – Komáromban Lipovniczky plébánosunk bebörtönzése a beszéd tárgya; feladói: a két Leisz, két Strökker, Filip, Ruzicska egyházfi, Otto, Cranert stb. Amtmann polgármester és Müller szenátor elmentek érte könyörögni Pestre.

Okt. 5. Megjöttek a küldöttek Pestről, még pedig jó eredménnyel, mert Lipovniczky szabadon védheti magát. (...)

Okt. 8. Vacsora előtt katona verekedésnek voltunk szemtanúi, ti. tegnap a túlnyomó számú német tüzérség megverte a magyar katonákat, többeket megvéreztek; ezt megbosszulandók egész délután a magyar katonák szuronyosan jártak fel alá az utcánkban, németet kerestek; végre vagy kettőt találtak közelünkben, rájuk rohantak és talán áldozatai lettek volna dühöknek, ha az őrzővéget nem vet a csetepaténak. – Beöthy Laczi Romemlékek c. munkájának egy példánya megérkezett; sógorom szerint sok benne a sajtóhiba. (...)

Okt. 13. A megyeházához mentem délután, honnét több megyei tisztviselő és városi notabilitás indult kocsikon Érsekújvárra, hogy holnap Kőbölkúton fogadják Albrecht főherceget, Magyarország helytartóját: a nemzeti lobogókat előre vitték. Ezt igen csodálom, nyilván cirógatás, hogy a nemzet ne harapjon: azért van hét zsandár egy hadnagy alatt, hogy vigyázzanak a városra és környékére. (...)

Okt. 17. Az itteni ref. kollégium, a választmányi ülésben négy osztályú gimnáziummá alakított át; a pápaik megígérték, hogy az itteni tanulókat ingyen vizsgálják meg. (...)

Okt. 26. Az angolkertben Lacival és a fiúkkal katonazenét hallgattunk; aztán a kávéházban Laci mulattatott bennünket sarlatánkodásával. ti. van náluk egy árva Brockhaus-féle Lexikon kötet, ebből olvasott pár cikket és nekünk beszéli el pl. a trombita készítését, mintha ő értene hozzá; ha pedig tőle kérdezzük egyebet és ő nem tud felelni rá, csak annyit mond: számár vagy nem tudsz semmit!

Okt. 27. A Párisból megrendelt sok francia illusztrált sűrű nyomású könyv (Sue, Rousseau, Paul de Kock, Dumas) olvasása megfájdította a szememet; azért felváltva Walter Scott német fordítását és magyar könyveket, hírlapokat olvasok, ezzel segítek a bajomon.

Okt. 28. Miután Soóssal a Vágdunasoron sétáltunk és benéztünk Csirkéhez is, Soóst magamhoz híttam és felolvastam neki fordított beszélyemet; igen megdicsérte, különösen magyaros nyelvemet. Ez némileg hízelgett nekem, különösen azon remény, hogy munkám ezen zsenijét olvashatni fogom nyomtatva valamelyik pesti hírlapban. (...)

Okt. 30. Sógoromnak átadtam fordításomat átnézés és javítás végett. (...)

Nov. 6. Albrecht főherceg megérkezését vártuk a Neirierer-kávéháznál; végre az ágyúk megszólaltak; a falusiak lovon nemzeti zászlókkal jöttek elől, néhol egy két fekete-sárga zászló is volt; azután következett a komáromi bandérium: igen jól néztek ki esőben is, végre Albrecht főherceg jött szürke tábornoki öltönyben lóháton. Éljenek ugyan, de igen vékonyan, az iskolás gyermekek. Az üdvözlést a főherceg is nyájasan viszonzta. A katonaság zárta be a menetet. A kivilágítás elmaradt.

Nov. 11. Soóssal a kávéházba mentünk, hol asztalunknál az angol biblia terjesztő társulat ügynökével ismerkedtünk meg, kivel folytonosan franciául beszéltem; igen dicsérte szép, kellemes, finom kiejtésemet. (...)

Nov. 23. Sógorom, ki megérkezett Pestről, elhozta számomra a Goldsmith The Vicar of Wakefield 11. kiadását, most ezt fogom olvasni. (...)

Dec. 31. Az év utolsó napján visszatekintvén életmódomra, állíthatom, hogy fogadásaimat híven megtartottam: nem dohányoztam, szeszes italt (pálinkát) nem ittam és ezen naplómát napról napra megírtam.

1852. január 1. Szép téli nap volt. Templomi ájtatosságomat elvégezvén, sétáltam; hazajövet folytattam olvasmányaimat, magyarul: Jósikát és Jókait, németül. Cladius munkáit, franciául: Sue, Paul de Kock és Balsac regényeit, angolul: szótár segítségével a Weakfieldi lelkészt; (mindezt ma és a következő napokon olvastam). Bosszantott tegnapi számadásom, mert könyvvásárlásom többre jött ki, mint reméltem; azért ezen kiadásomat ezentúl korlátozni fogom. Ebéden voltak nálunk a kollégiumbeli tanítók és Soós, Nagy Károly; a jó ebéd és a finom borok fellelkesítették a fiatalságot; folyt a viccelés és dorongolás; 4 óra után még

elmentek a Grobe Michelhez sörözni; nekem rossz kedvem volt, azért nem mentem velök. – A Schmidthauer patikába mentem, ki meghítt hozzájuk házi táncmulatságra. (...) – Ma délben halt meg Amtmann József, ki egykor 40 évig volt a város főbírája. (...)

Jan. 4. Zsigmond sógorom Szathmáry őnagyságánál van ebéden; este pedig testvéremmel lakodalomba hivatalosak. Én kimaradtam. – Olvasgattam a Magyar Hírlapot és a Hölgyfutárt, de csak böngészgetek bennük; az elsőből keveset olvasok, mert a mai világ politikája engem már éppen nem érdekel, a másikban pedig több a rossz, mint a jó. – Ma temették el bold. Amtmann Józsefet. (...)

Jan. 26. Nagy Elek pesti ügyvéd és író, sógorom barátja, komáromi származású volt nálunk látogatóban; én is jelen voltam és részt vettem a társalgásban; többek közt kérdezett, hogy mivel foglalkozom: természetesen a sorsom felőli ezen kérdésen elszomorodtam, azonban kész voltam a felelettel. Kereskedő szándékozom lenni, de időközben megtanultam franciául és angolul, ezt jól tette, mondá. (...)

Február 5. Szigler könyvkereskedő 41 forintról számlát küldött. (...) – Hogy miben áll a város adóssága az én ügyemhez, a következőkben értesültem. A magyar kormány 1848-ban Komáromnak a nagy kármentesítésére 300.000 pengőforintot adott tíz évre kamat nélkül; ezen összeget, a város egy részét megtartva magának, kiosztotta a lakosok közt magyar bankjegyekben; ezt a német kormány elismerte és törvényes jogot alapított reá, amit rendesen a feltételek szerint vissza kell fizetni. Klapka pénz dolgában megszorulván, felszólította a várost, hogy tartozása fejében fizessen vissza 200.000 frtot; ezt egyeseknek önkéntes adományaiból és törvénytelenül az árvapénztárból 60.000 pftot felvéve, teljesítette a város, ezen visszafizetést az osztrák kormány sarcnak tekintette s nem akarta elismerni, hanem a 300.000 pftot követelte, míg a város tartozott volna magának 200.000 pfttal. Most végre Nagy József, ki Bach mellett fogalmazó, írja, hogy a kormány a 200.000 pft visszafizetését elismeri és neki csak 100.000 pfttal tartozik a város, azonban egyeseknek még 200.000 pfttal adós és így az árvák pénztárába is visszafizeti a 60.000 pftot kamatostul. (...)

Febr. 11. Délben nagy örömmel jött haza Beöthy Zsigmond sógorom, miután újra megválasztották ref. főkurátornak. 300 torok erőltette, úgymond, hogy foglalja el hivatalát! Délután hallottam a kollégiumban, hogy mily nagy hatása volt sógorom beszédének, midőn előadta a múlt évben történeteket, az eklézsia állapotát, lemondását, oly szívrázóan beszélt, hogy mindenki könnyezett és ekkor még aki ellensége volt is, kibékült vele, s így egyhangúlag kéretett fel kurátornak. Tehát nem hiába dolgozott a napokban éjfélig, beszédje hat ívre terjedt, mely jegyzőkönyvileg a levéltárba tétetni rendeltetett. Mike Károly lett a pénztárnok, Vörös Benő jegyző, Kiss Zsiga belső presbiter, Soósnak pedig két évi

fáradtságáért 40 pfírtot szavaztak meg.

Febr. 12. Ismét táncpróbánk volt Czikééknél. (...)

Febr. 15. (...) Este a megyei bálba mentem; elébb Tóth Józsefet látogattam meg a II. emeleten, hol terített asztalt láttam a bálban mulató vendégei számára. A bálterem fényesen ki volt világítva, fehér függönyök rózsaszín diszítéssel, a karzaton cigányok, elől katonazenészek. Midőn az első nőcsoport jött be, felénk közeledtem: Thaly Antalék voltak: az asszonysággal németül beszéltem, ki az olvasmányokért köszönetét fejezte ki és felszólított, hogy látogassam meg; azután Nagy Linát és Thaly Linát köszöntöttem, néhány szót váltva velük. Nagy Linát felkértem az első franciára; a velük levő idegen hölgyet is felkértem a szünidő utáni második franciára és nevemet fölírtam táncrendjére; Linától tudtam meg, hogy az idegen nő Müller Matild. Megdöbbsentem, mert sokat hallottam felőle beszélni, bár társaságában nem voltam; itt aztán szerencsém volt megismerni finom társalgását, de nagy kacérságát is; közelebből szemügyre vettem arcát is; ott azonban csak a régi szépség maradványai voltak meg és a szép nagy sötét szemei. Kamélia volt a mellén. (Pár évvel ezelőtt találkoztam Komárom ezen híres szépségével itt Budapesten). (...)

Febr. 26. Kiss Zsigához mentem, ki most szüntelen a katonáskodással bosszantott, azért, habár mitsem tartottam attól, hogy elvisznek katonának, melytől megóv a Geleitschein, mégis a polgármesternél megnéztem az idézettek névjegyzékét, de az 1830-ban születettek közt nevemet nem találtam. (...) Séta után, midőn hazamentem, nagy nőtársaságot láttam Lini néném körül, ör. Beöthyék, ör. Jókayné, Nagy Pálné, Nyigrényiné, Beöthy Zsófia, kártyáztak és én néztem. (...)

Febr. 28. A polgármesternél voltam; ez mondta, hogy megjött a 200.000 pfírtól a rendelet és 60.000 fírtot fizetnek az árvák pénztárába. – Most erősen tanulok angolul.

Márc. 4. Éppen olvasgattam, midőn nagy sürgés-forgás volt az udvaron; a szolgáló mondta, hogy a gróf van itt; és azonnal tudtam, hogy gróf Nádasdy Lipót, Fogaras örökös ura és volt főispán jött meg; bementem az ebédlőbe, hol szürke télikabátos német urat (a gróf lovászmesterét) találtam, ki a poggyász körül forgolódott, midőn gróf Nádasdy jött ki, üdvözöltem, nyájasan viszonzta és kérdezte Beöthyt. A megyeházán van, mondtam, de azonnal megjön; a télikabátos úrnak kiadta a parancsot és a négylovas hintóval Örsre küldte. Bementem a belső szobába, hol testvérem egy másik szőke úrral (a gróf ladányi uradalmának ügyészével) és gróf Nádasdyval beszélgetett; én is benn maradtam és míg néném künn volt, a sógorért küldött, a gróffal beszélgettem, többnyire politikáról, kérdéseire feleltem, bővebben fejtegettem a komáromi elfogatásokat. Öexcellenciája a Fejérvárt evett aszpiktól még most is rosszul érezte magát, azért siet azonnal vissza Pestre, csak sógoromat, vagy inkább a hintót

várja, melyen kimegy a gőzhajóhoz; végre ez is megérkezett a gróf hű szolgájával Kossával (egykori megyeházi várnaggyal). 12 óra után sógorom is megjött, de a gróft hiába marasztotta, meleg levessel is kínálta, ki félt, hogy elkésik, azért sietve elment. A gróf középtermetű, barna viaszsárga arccal magas homlokkal és őszbe vegyült fekete sűrű szakállal. (...)

Márc. 26. Lini testvérem Thaly Antalnéhez készült látogatóba, én is mellé csatlakoztam és Nagy Lináért mentünk; az is eljött. Thalyné otthon volt; a beszélgetés természetesen németül folyt, mellyet többnyire a háziasszony folytatott; inkább Nagy Linával és Thaly Linával társalogtam. Az elsőt figyelmeztettem és kérdeztem: Emlékszik-e az 1846. szüreti mulatságra, melyen Jókai Mór és Beöthy Laci is jelen voltak; én is részt vettem a szüreten; távolból néztem amint Jókai kurizált önnek; én akkor sápadt, beteges voltam. Nem emlékezett, vagy nem akart emlékezni. Akkoriban jöttek be Kocsról Komáromba és itt Nagy Páléknál meg Nagy Mártonéknál kellemes estét töltött, ott ismert meg engem. (...)

Mielőtt naplójegyzeteimet folytatnám, némi magyarázatot kell előre bocsátanom azok számára, kik soraimat félremagyarázzák. Megjegyzéseikkel, hogy sokat mulattam azt következtetik, mintha én egyebet se tettem volna, mint mulatságokban éltem át ifjúkori életemet. Igaz, szerettem mindig a vidám baráti, rokoni és családi kört, élményeimet pedig híven föl is jegyeztem, nehogy azok elroppenjenek emlékeimből. Minthogy nevezetes időket éltem, életpályám is igen tarkán változatos volt, följegyzéseim idők múltán némely részben érdekessé, sőt történeti kútforrássá is váltak. Természetesen mindent nem közölhetek, pl. szerelmi ömlengéseimet, olvasmányaim felsorolását és azokról írt jegyzeteimet, mert azok ugyan senkit sem érdekelnének már, még saját magamat se. Így történt tehát, hogy a múlt közlésemet 18 írott ívből kellett kihámoznom, így jutott aztán azon eredményre, hogy nagyobb részt a munka utáni szórakozásaim töltik be naplójegyzeteim nagy részét. Már gyermekésgemtől fogva reggeli hét órakor keltem fel és majdnem az egész napot tanulással, írással és olvasással töltöttem, ezen felkelési időt később fél órával megtoldottam, úgyhogy még manapság is, 80 éves koromban fél hét órakor íróasztalomnál ülök és dolgozom. Csak így magyarázható meg azon ritka eredmény, hogy máig ezerkétszázötvennyolc levelet írtam és adtam ki, ezenkívül hatvankét kötet (évf.) naplót és tizezerhatszázharminckilenc levelet írtam, ezek másolatát, úgy szintén a nekem írt leveleket is megőriztem. Mindezt nem azon szándékkal tettem, hogy valamikor nyilvánosságra hozassanak, mert nincs a világon olyan akadémia, mely azokat kiadná, de olyan magyar se találkozna, ki mindezt elolvasná, még magam se. Ennyi mindaz, amit jónak láttam magyarázatul közre bocsátani. (...)

Ápr. 2. (...) Kertünkben erősen dolgoznak az angolkerten, már a tekervényes utak ki vannak cirkalmazva. – Vályival és Nagy Károllyal megkerültük a szigetet, kertjükben megpihentünk, – Sógorom átadta fordított novellámat kijavítva a magyar nyelv sajátosságait, a fordítás, úgymond jó. – Albrecht főherceg este megjött, inkognitóban utazik.

Ápr. 3. A kollégiumban Hollósy szobájában (ki Vályi helyére jött) beszélgettünk. – Délután Vályinál, hol Thaly és Kiss Zsiga is jelen voltak, felolvastam novellámat, annyira tetszett nekik, hogy elhatározták magukban, miképp a szünidő alatt ők is megtanulnak franciául. – Sógorom este Pozsonyba utazott.

Ápr. 4. Paul de Kock Un secret c. novelláját fordítottam. (...)

Ápr. 6. Reggeli már 7 óra előtt fölkeltem és novellámat tisztáztam. – Sógorom megjött Pozsonyból és azt újságolta, hogy Schwarzenberg herceget megütötte a szél. Engem nem érdekel most a világ dolga, csak hagyjanak békében, vigasztalót úgy sem várok, ha megjön, akkor is elég jókor lesz örvendeni, s mi volna az egyéb, minthogy mi, kik szenvedtünk a hazánkért, ne tekintessünk páriákként, hanem viruljon nekünk is egyszer a nap és hogy megszűnjék szenvedésünk.

Ápr. 7. Vályinál voltam, midőn Laci jött oda azon különös hírrel, hogy mi Langernél meglehetősen veszedelemben forogtunk, ugyanis midőn ő Pugatseffről tartott értekezést, véletlenül azt találta mondani, hogy az éppen olyan kalandor volt, mint Kossuth, midőn a zsandár belépett és hallván a Kossuth nevét, távozott, azonban mikor mi már elmentünk volt, visszatért három társával és kérdezősködött felőlünk, szerencsénkre egy fiatalember felvilágosította őket a dologról. Langert azonban holnapra behívták a hadnagyhoz, mert feljelentették, hogy ő is hallotta Beöthy mondását. Elég jó lecke ez nekünk, hogy ezentúl kerüljük a nyilvános helyeket, hol sört, bort mérnek és így részeg emberekkel se lesz dolgunk, nem is félhetünk, hogy becsületünkben szenvedjünk. (...)

Ápr. 14. Ebéd után a kollégiumba mentem, ott volt: Farkas Benő, ki Pestről jött, azért mi többiek figyelemmel hallgattuk. Nagy Károllyal sétálva, találkoztunk Vörös Benővel, ki behívott a kertjébe, hol minden rendezve volt, ott felséges kéjlaka van. A kert a legnagyobb gyönyörrel és kényelemmel kínálkozik. Magas kőkerítés szegélyezi a Nagy Mihály utca felől s mivel lépcsőkön kell lemenni a kertbe, a jobbra fekvő hosszú földszintes lakháznak csak a teteje látszik ki az utcára, tekervényes utakon jutunk közép tájon egy magas dombhoz, melyen bokrok tenyésznek és a domb alatt kavicsal kirakott sötét barlang van, melybe meghajolva lehet bemenni, ez a pokol, oldalt a vidám kis házikó, ez a menyország, a kert hátuljában van az oszlopokon nyugvó lépcsős nyílt kerek épület, ez pedig az Olimposz. (Ez a kert valamikor: Domonkos-kert volt, Jókai Aranyemberének a kertje, később a híres Dalárdakert, jelenleg már

ez is be van építve, a törvényszéki palota áll a helyén). (...)

Ápr. 22. A sétatéri zenénél Martinnal (a későbbi Mártonfi Frigyes fordítóval, kesztyűs fiával) sétáltam. – Toldy, Magyar irodalomtörténetét kezdtem olvasni. (...)

Ápr. 30. Délelőtt és délután rendesen ellátogatok Benő kertjébe. – Esti 7 óra után, midőn Thaly Sándor, Nagy Károly és Beöthy Laci társaságában a kollégium kapujánál az utcán álltunk, felém jött egy katonás ember (a rendőrfőnök) és megszólított: Ez az úr és ez az úr (Thalyra mutatva) talán nem tudják a rendeletet, hogy az ilyen kalapokat nem szabad viselni, ha még egyszer meglátom Önöket és viselik, 15 napra kenyérre, vízre csuknak be. Én kérem csak a szalagokra értém mondám, de ő szó nélkül távozott. Az igaz, hogy csak nekem volt ily sajátos széleskarimájú lelógó szalagú kalapom, Thalyé keskenyebb volt, Károly magasabb és keskenyebb Palmerston-kalapot Beöthy sapkát viselt. Most már tudom, hogy csak az ily igen alacsony, széleskarimájú betyár kalapok tiltvák, és szinte szeretem ezt a botrányt, mert ha Pestre megyek, hol bizonyosan még szigorúbban veszik a tilalmat és így legalább elkerülöm ott a becsukatást, azért szürke kalapot veszek. Midőn sógoromnak elbeszéltem az esetet, példázgatott az ő cilinderére, de már azt nem veszek, először mert rosszul áll, másodszor rút divat és harmadszor mert a fiúktól nem lenne nyugtom. (...)

Máj. 2. A várba mentem Passirscheint váltani. A Ferdinánd gőzös du. fél kettőre megérkezett és én a dohányzóba vonultam, fél nyolc órára érkeztem Pestre és testvéremhez szálltam. A Nagy pipában vacsoráltam Sárkány Istvánnal, ki velem utazott. (...)

Máj. 4. Reggel a gőzfürdőben voltam. – Megvettem: Thackeray Vanity fair c. regényét. – A múzeumban megnéztem a virágkiállítást, inkább a csarnok lepett meg, szép volt a fahéjból készült bőségszarv a falra illesztve, melyből virágok látszottak aláhullani. Megnéztem a régiségtárt is, melynek elrendezése volt nagyszerű. Nevemet a könyvbe írtam. A képtárban a Pyrker gyűjteményén kívül a többi új volt előttem. – Ebéd után Benőhöz mentem és vele Budára, hol meglátogattam Tóni öcsémet a patikában. Benővel visszatérve, a felséges Lánchídon mentünk át. A Liciniusnál együtt vacsoráltunk, hol a Patikárusék húzták.

Máj. 5. Soósnak levelet írtam. – Lendvayéktól elbucsúztam, Rózától örökre. – Este a Franz Karl gőzössel haza utaztam.

Máj. 6. Dacára, hogy éjfél után két órakor érkeztem haza, mégis a szokott időben hét órakor keltem föl. (...)

Máj. 16. Nagy Zsigához mentünk Domonkossal és megnéztük a könyvtárát. – A sétatéren a fiatalsággal zenét hallgattam. Ma volt az első szép májusi nap. (...)

Máj. 18. Olaszul kezdtem tanulni.

Máj. 19. Nagy a drágaság: egy font hús 10 pkr. – Benő kertjében, hol minden zöld és

természeti pompáját növeli a sok virág, társaság is van mindég, most is ott voltak: Vályi, Nyikos, Hollósy és a sógor. A vizes kádat is többnyire mi vendégek húzzuk tele.

Máj. 21. Kathona Lajos volt a vendégünk. Laci is itt volt, a kerti bódében söröztünk azután jött Kalicza sógor, ki örömeiben, hogy jó eső volt, hazulról bort hozatott és vacsora közben széles jókedvünk volt.

Máj. 22. Benő kertjét sűrűn látogattam, mely most teljes pompájában díszlik, magas árnyékos fák, tekervényes utak, nyugvó helyek, szép virágok, tisztaság, kényelem, csábító erővel hatnak reám, itt szeretnék lakni egész nap, különben is eleget élvezem, csak számos látogató ne zavarja. (...)

Máj. 25. A Budapesti Viszhang c. új divatlapot, mely jár hozzánk olvastam. (...)

Jún. 5. I. Ferenc József császár délben hadihajón, tábornoki öltözetben Komáromba érkezett; a vár ágyúi dörögtek; a hajón egy kis magyar zászló sem volt; az éljenzés is igen gyengén hangzott; úgy látszik a nép nincsen ünnepélyre hangolva, legszebb látvány volt, midőn a hajó az ágyúlövésektől egészen füstbe borult.

Jún. 6. Séta közben megnéztük az épülőfélben levő nyári színházat, igaz, hogy deszkából van összeütve, de a hely kellemes az angolkertben, az épület szerkezete is elég jó, mint hallom, Szabó társulata jön hozzánk mely meglehetősen. (...)

Jún. 11. Ebéden az öregeknél, vacsorán nálunk volt az egész család: hat férfi Beöthy, (1864. dec. már csak kettő élt közülök.) Igen vígan voltunk, zongora mellett énekeltünk és sokat ittunk: de utána vízivással enyhítettem a bajt. (...)

Jún. 17. Ma volt az első színielőadás: Deborah Mosenthaltól; 8 órakor kezdődött: a fiatalság mind jelen volt; a darab érdekes, elég jól is játszottak, különösen Váradiné a címszerepben. A színpad földött és a nézőtér is regényes a sűrű akácfák közepette; egy katonatiszt sem volt jelen, csak néhány csendőr. Azután még a közeli toronyóra ütései, harangszó, takarodásra való dobolás, egyes örök távoli kiáltozása, melyek felváltva következtek, emelték a hatást.

Jún. 19. Ma volt a második előadás: Rokkant huszár, vagy a hála ünnepe (a régi Tündérlak Magyarhonban), vígj. 3 felv. Szarvadi után énekkel és tánccal, Mátrai a címszerepben kielégítő volt, Zarkavölgyiné (Marcsa, utitársa) jól játszott és szépen énekelt; Vörös Benő elragadtatásában rózsát dobott a lábaihoz; Hillei Emma (...) táncát kellemmel és ügyességgel lejtette; Zarkavölgyi magyar magántáncát is megtapsolták; Kovács jeles komikus és jól öltözik szerepéhez. A színikör ma is megtelt és a közönség meg volt elégedve az előadással. A fiatalság adja a hangulatot és a kihívásnál nem csekély befolyással voltam.

Jún. 20. Ma a Bányarémet adták tánccal és új diszítménnyel 3 szakaszban – Vahot Imrétől, bérletszünetben; ugyanis a társaságnak itt 400 frt adósságuk van ezt kell kifizetni. Döme (Günther bányagróf) nagy művészetet fejtett ki komikai szerepében; a szép Mátrai Laura is föllépett. A színkör annyira tömve volt, hogy a II. hely össze is omlott.

Jún. 22. Színielőadás: Szökő év, vagy a nők szabadalma vígj. 3 felv. Buckstone után angolból ford. Kovács (Kohn Salamon aggregény) oly ügyesen szerepelt, hogy minden igényt kielégített, Mátrai Laura (Flauerden Flóra fiatal özvegy), valóban gyönyörű fiatal teremtes, szép arc és termet, kellemes hang, szerepét jól megtanulja, szép jövője van. A színmű is igen mulattató.

Jún. 23. Sógorom fordított novelláimhoz megírta a levelet a Budapesti Visszhang szerkesztőjének, melyben ajánlotta fordításomat: E fordított novella többet ér, mint száz más közepszerű eredeti és ajánlott mint angol nyelvből fordított is. – Ma is mint rendszeren mindennap megfürödtem Martin társaságában, még pedig leúsztunk a Vág nagy ágában a felső hídtól majd egészen az alsó hidig. – A színészeknek jól megy a dolguk, ma is 200-nál több volt a közönség és vasárnap 328 vfrt volt a bevétel. (...)

Jún. 24. Mindszenty Kálmán aradi fogságából megérkezett, vele együtt még 51 politikai fogoly szabadult ki. – Mayer kávé meghalt. (...)

Jún. 26. A színlapon hirdetve volt. Böthy László úr a társaság iránti részvétből mint műkedvelő lépend föl. Tehát rendkívüli élvezet vár reánk. A színkör zsúfolásig megtelt Egy úr, egy asszonyság Xavier Duvart Lausane egyfelv. francia vígjátéka volt az első darab. Laci mikor (mint egy úr) megjelent, tapsözön fogadta, elég ügyesen játszott, megtapsolták és koszorút is kapott, mint hallom Oláh kapitánynétól. (...)

Jún. 28. Humboldt Kosmosát vettem meg az Atlasszal.

Jún. 29. Lacival a kertünkben söröztünk, azután sétálni mentünk, megnéztük a Duna kis ágánál, a város felőli hídfőnél a nagy faalkotmányt, mely szürkére van festve és fel is lesz diszítve, elég meglepő. Mai előadás: Hazatértek Hegedüs drámája volt, Mátray Laura (Flóra a grófné mostohaleánya) igen kedvesen, és jól játszott, többször megtapsolták és kihívták, Váradiné (Zalánfi grófné, özvegy) szintén jelesen játszott, a színmű dagályos irányú, színpadi hatású, szóval érdekes. Szalacsy Pistával mentem haza, ki nem győzte eléggé dicsérni a színészeket.

Jún. 30. (...) Nagy könyvtárszekrényemet ma hazahozták, Sztanek Párizsban tanult asztalos készítette francia mintára kettős üveges ajtóval és alól fiókkal, 45 p. frtba került. (...)

1852. július 1. Ebéd után sógorom elhítt a gőzöshöz, mert öfelsége üdvözlésére Nádasdy gróf is meghivatott és hozzánk van szállásolva, s ő mára várja, de bizony az nem jött

meg, hanem jöttek több főurak. A holnapi fogadtatásra mindenfelől a sok diadalív, csak azt ne hallottam volna, hogy rendelet van, miszerint középületekre nemzeti zászlót nem szabad kitűzni. Őfelsége holnap reggeli 5 órára érkezik a Monostorra. – Rekkenő hőség volt nappal, este fáztam, délelőtt Tóth Pistával, délután Martinnal fürödtem és fejjel ugortam. – Este színházba mentünk. Szigligeti Házassági három parancs c. vígjátékát adták. Váradyné mint vendég ma is jelesen játszotta szerepét, Újfalusi és Kovács kis szerepekben is feltűnést keltettek. A darab mulatságos, de még sem oly kellemes és finom, mint egy francia vígjáték. A színészek pedig gyér közönség előtt kedvetlenül játszottak.

Július 2. Testvérem már 5 órakor bezörgetett. Felkeltem és körülnéztem a városban, diadalkapukon üdvözlő mondatok és a sok zászló, vegyest sárga-fekete és nemzeti, a hídfőnél a nagy alkotmány felcífrázva és virágokkal felékesítve, négy felén víz szökellt fel: hanem az eső már reggel is jól esett. Lacival, Nagy Károllyal és Mindszenty Kálmánnal járkáltunk, végre a Neirirer-kávéháznál a kapu alatt egy padra felálltunk. (Ezelőtt 12–13 évvel, midőn V. Ferdinánd jött Komáromba, éppen ezen kávéház előtt, akkor Csóka-kávéház volt, mint iskolás gyerek álltam sorfalat.) Jött Tóth Jakab, Komárom telegrafja, elmondta, hogyan fogadta a császár a küldöttséget; a polgármester elmondván üdvözlését, a császár papírosról haragosan ezt olvasta le: A komáromi tanács eddig nem teljesíté kötelességét, mit teljesítsen is, különben eszközökkel fog reá kényszeríttetni. Természetesen hosszú orral mentek el onnét. Később azon hír jött, hogy a császár már az óvárban van, mert előbb a Nádorvonalra gyargalt ki s onnét, a várost nem is akarva látni, a gombai töltésen bement a várba. Tehát az angolkert felé haladtam, ott bevárando a felség jövetelét: miután a küldöttségeket kihallgatta megjelent, elől nyargaltak: zsandártiszt és más közegek, kik fennszóval kiáltották a népnek: Le a kalapokkal, különben leütjük! Nyílt hintóban ült a császár, haragos arccal nézett a népre, én félszemüvegemmel jól kivehettem, tábornoki egyenruhában volt, szép testalkat, nyúlánk növés, gyermekes arca piros, lesült, szőke foltos. A gőzös állomásra kerültem és ott is láttam közelebbről, mikor a gőzösre ment. 12 órakor indult a hajó és egy másik hadihajó kísérte. A városban csak a katonai kórházat és a megyeházát tekintette meg. – A mai színlapon: Ő császári királyi és apostoli felsége I. Ferenc József, dicsőségesen uralkodó Fejedelmünk méltó tiszteletére a színkör ünnepélyes kivilágításával. Bérletszünet. XII. Károly Rügen szigetén, színjáték, magyarra tette Komlóssi Ferenc. Midőn 8 órakor a színkörbe érkeztem, éppen akkor végezték be a néphimnuszt, az összes színházi személyzet énekelte: a színpad eleje ki volt világítva és a színkör zászlókkal feldiszítvé, nézőközönség azonban gyéren volt. Újfalusi a címszerepben igen jól játszott, Döme a polgármestert non plusz ultra játszotta, jól tudja magát maszkírozni, Mátrai Laura (Éva, leánya), most is kedves alakja, kellemes, természetes

játszásával kitűnt, finom csengő hangja még bájosabbá tette, Kovács (jegyző) jeles komikus, amint megjelenik a színpadon, nevetésre bírja a közönséget. (...)

Július 4. Délután sógorommal a püspökekhez mentünk, kiket magunkkal elhíttunk a szigeti kertbe, hol az öregek és mi összejöttünk egy kis kerti vacsorára; ott Lacival és Gázsival elbeszélgettem, tréfáltam, kávéztam és élveztem a szép természet gyönyöreit. Ma nem volt színielőadás.

Július 5. A városnál új zavar van az Őfelségétől elengedett 270.000 frt. dolgában, mert a károsodottak azt mondják, hogy nekik engedtetett el, ti. kik a magyar kormánytól kaptak segédelmet s ezt nem akarnák visszafizetni, voltak oly gonoszok is, kik tulajdon földieiket föladták, mondván: kik az Újházy-kölcsönre fizettek, azok a forradalmat segítették elő és így nem tarthatnak számot pénzükre, mert rebellisek voltak; különben az egész zavar előttem érthetetlen. – Délután városi hajdú keresett idéző cédulával, hogy holnap 10 órára jelenjek meg a Platz-Kommandónál őexcellenciája parancsából. Kissé meghökkentem. Jól van, megjelenek- mondám. – Délután fölkerestem Martint, az aréna mellett a színészek társaságában ült; én is hozzájuk csatlakoztam és a pesti színészetről beszélgettünk, azt is elmondtam, hogy a Pesti Naplóban meg vannak dícsérve, különösen Szaplanczai. – Megidéztetésemet beszéltem el mindenkinek azt hiszik, hogy a császár fogadásakor járt el a szám; de ez nem történt. Ma Tóth Jakabot hallgatták ki a várban, mint később sógoromnak mondta a polgármester, megeskették, hogy semmit se mondjon el, mi ott történt. (...)

Július 6. Sógorom beszélte, hogy Sárkány Lajos meglátogatta s elpanaszolta, hogy valami gonosz ember, ellensége feladta, mintha ő a Neirirer-kávéház előtt őfelsége fogadtatásakor azt mondta volna, hogy aki éljent mer kiáltani annak leüti a kalapját, pedig ő esküdött mindenre, hogy ő nem mondta! Tudom, hogy sógorkája is azért van mára behíva! Azért kérte sógoromat, hogy beszélne velem e tárgyban, nehogy belekeverjem. Noha én őt nem is láttam, megígértem, hogy csak hagyja reám, majd fogok a dolgon segíteni. 10 óra előtt a várba mentem a térparancsnoksághoz, hol jelentkezők, beküldöttek a térezredeshez Buzics-hoz, ki igen becsületes, derék magyar ember; jelentkezők felállott íróasztala mellől, kérdezte: kihez legyen szerencséje: megmondtam nevemet és hogy sógoromnál Beöthy Zsigmondnál tartózkodom. Ezzel ismerős vagyok, jól van, tessék leülni! Kiment és midőn ismét bejött, írását folytatta. Ezután az ezredes felém jött és kérdezte: Idevaló, ugyan nem tetszik tudni kijött-e már Őfelsége fogadtatása a magyar újságban? Igen, már olvastam is! És nekem még nem jött meg, a Pesti Naplót járatom, abban még csak ma jön meg, mert nem hivatalos lap. Ez alatt bejött egy kapitány (...); egy másik tiszt az auditor, asztalra helyezett írószereket, papírost, leült; mellé ült még egy másik tiszt, hadnagy, székemet az asztalhoz húztam és

megkezdődött a vallatás. Néhány sort az ív fölé jegyezvén az auditor, kérdezé: Hova való ön? Komáromi mondtam. Előbb azonban megkérdezte: hogyan akarok felelni magyarul-e vagy németül. Én mondtam: Inkább magyarul, mert a német nyelvben gyengébb vagyok. Csak tessék németül és amit nem tud kifejezni, azt mondja magyarul. Ezt németül mondta: úgy látszott, hogy keveset tudott magyarul, azért volt itt a másik tiszt, hogy tolmácsoljon. Tehát németül feleltem és amit jól kifejezni nem tudtam, azt magyarul mondtam; ezt a másik magyarázta: Hány éves? 22. Mi állásban van? Törvénygyakornok sógoromnál Beöthy Zsigmondnál. Tudja-e ön, hogy miért van itt? Ez fogás akart lenni. Nem tudom, mondtam. A császár öfelsége fogadtatásakor hol volt? 6 órától 7-ig a szigeten, ezután egyet sétálva a Neirirer-kávéháza kapuja alatt egy padon állva vártam öfelsége megérkezését, hanem itt csak addig maradtam, míg meghallottam, hogy a várban a katonaság salvét lőtt és öfelsége beérkezett oda, ekkor, hogy annál előbb lássam, a várba szándékoztam, hanem mikor meghallottam, hogy kijő, a Sétatéren vártam megérkezését. Kinek a társaságában volt a Neirirer előtt? Elszámláltam, akikre emlékeztem. Sárkány István, Janicsár Konstantin, Sárkány János, Gerzsó, Tóth József, Neirirer, ör. Munk Sándor, Bergl. Nők nem voltak ott? Ekkor eszembe villant, hogy ez gyanús kérdés, hátha éppen nő volt a feladó és én a Leisz leányra emlékeztem. Igen, kettőre emlékezem, vagy háromra, de akiknek nevét nem tudom. Micsoda hangulat volt a császár várásakor ott? Mit beszéltek a kalap levevésről, éljenzésről? A kalap levevésről beszéltünk igen, de csak annyit, hogy a kalapokat le kell venni, mert azt az illendőség hozza magával és ezt leginkább az előttünk levő néphez mondtuk, nehogy minket kompromittáljanak. És ezt ki mondta? Én is mondtam és más is, mint Janicsár Konstantin. Az éljenzésről nem beszéltek? Akkor még nem, mert öfelsége messzi volt. Tehát itt valaki azzal vádoltatott, hogy azt mondta volna, aki éljent mer kiáltani, beüti a kalapját, mondta-e ezt valaki? Senki, legalább az én jelenlétemben nem. Kire emlékszik még, hogy ott jelen lett volna? Tóth Jakab is odajött a Monostorról hírül adni, hogy jön a császár, vigyázzunk. Valami Sárkány Lajos nem volt ott? Nem volt, erre nem emlékszem. Magyarul mondták azt? Közbe szólt Buzics az írásáról felnézve. Mit kérem alássan, a kalap levevést magyarul mondtuk ki. Ezután mind a két ívet aláírták velem és így szólott hozzám az auditor: Amiket itt mondott és hallott, arról ne szóljon senkinek, nehogy kellemetlenség származzék önre nézve. Ezt megígértem, (...) eltávoztam. Megjelenésemmel hogy annál nagyobb tekintélyt és kedvességet szerezzek magamnak fekete quekkermben, sárga nyakkendővel és fehér kesztyűvel jelentem meg. Sógorom Sárkány Lajost megvigasztalta, hogy semmitől se félhet. Délután a kávéházban körülfogtak, de nem vehettek ki belőlem semmit, Tóth Jakab hozzám jött és könnyebb volt a lelkének, hogy mindent elmondhatott legalább nekem, ami vele történt a

várban. Az egész városban a beszéd tárgya voltam. Még a Vágdunánál is, mikor Martinnal fürödni mentem, az épületfakereskedők fogattak, de belőlem nem vehettek ki semmit. (...)

Július 7. Szigler könyvkereskedő megküldötte a Held und Corvin, Weltgeschichte 102 füzetét. Legszabadelvűbb világtörténet. – Ebéd után a kávéházban Sárkány Lajossal találkoztam, ki igen nyájasan fogadott és mikor Lacihoz mentem a szigetbe, ott ismét találkoztam Sárkány Lajossal, ki karját karomba öltve, elmondta, hogy ma őt is behívták (...) Laci a szigeti kertjükben írta regényét. Mondta: Vademberré lettem, szigetlakó, minthogy pénzem nincs, bámulom a szabad természetet, ez olcsó mulatság. Laci után hozzám jött és együtt mentünk a színházba. Ördög része c. színjátékot adták Seribetől.(...) A színmű igen mulattató.

Július 8. Martinnal az angolkertbe mentem és a színészek társaságában beszélgettünk; az eddigi pártolással meg vannak elégedve, újabb darabokról gondoskodtak, sok költségük volt, csak hogy azt letisztázhatták, majd jó most a tiszta haszon. A tűzvész által megrongált Szt. András temploma felépítési költségeinek fedezésére: Evangelium és családélet c. drámát adták. Mátrai (Sztankár erdész) az apaszerepeket igen jelesen játssza, hangja, mimikája, taglejtése eredeti. Mátrai Laura (Lina neje), ily szomorú, siralmas szerep leginkább neki való, mozdulatai, hangja igazán szívhez szólnak. A darab a legjobb drámák közül való.

Július 9. Sógorom magához rendelte Szabót és Újfalusit, hogy értekezzenek a ref. templom javára játszandó darab felől; Laci és Tóth is ott voltak. Elhatározták, hogy a Skót nemest adják Dumastól és Laci is föllép a címszerepben; a tiszta jövedelem $\frac{2}{3}$ része lesz a templomé, műkedvelőkből kar fog alakíttatni. (...)

Július 17. Délután 4 órakor Martinért mentem és vele fürödni: hozzánk csatlakoztak: ifj. Belicay, Stetka Józsi és még egy valaki: mivel a Vág-Duna kis ágában igen csekély volt a víz és azért sokkal melegebb, a nagy ágba mentünk fürödni, noha Martin ellene volt, mert igen félt a nagy haltól, hogy elviszi; ugyanis most azt beszélik, hogy egy tűzéért vitt el a nagy Dunában. A víz melege 21°R., a lég árnyékban 27°R. – A színpadon Ádám és Éva vagy a paradicsomi kígyó., nagy díszletű látványos nagy képezet (tagleaux) 3 szakaszban az ős történetből. Az egész képezet Michelangelonak műve szerint rendeztetett. (...)

Július 18. (...) Ma a Peleskei nótáriust adták. Döme (a címszerepben) jól játszott, de játékában némi kedvetlenséget vettünk észre, talán a társaival való cívódás okozta. Kovács vagy nyolc szerepben megfelelt az igényeknek, még a lányok is nevettek a színpadon, pedig az nem volt szerepeikben. Kisné (Tóti Dorka), megtestesült boszorkány volt. A sűgő részeg volt, azért soha sem adott jókor jelt a függöny leeresztésére. A nézőtér most is tömve volt. (...)

Augusztus 8. Gyönyörű nap van. (...) – Nagy Mór gyógyszerészsegéddel sétáltam és a színészekkel beszélgetve, jókat nevettem a Jánosfi és Kovács előadásán. – A színpadon Violát adták Szigetitől. Játék közben Zarkavölgyi kanásztáncot táncolt. Kovács, mint Peti cigány non plusz ultra játszott szerepét, majd minden jelenése után kihívták.

Augusztus 9. Mindszenty Kálmántól elhoztam a Fornasari Verce olasz grammatikáját; mert ezentúl olaszul tanulok. – Ma is megfürödtem Martin társaságában, jóllehet a víz kissé hűvös volt. – Lini nénémrel a színpadra mentem, a Zsidót adták Szigligetitől. A színház buzgó látogatása a közönség részéről még nem szűnt meg; a színészek maguk mondják, hogy ily közönségük nem volt még sehol. (...)

Augusztus 12. Domonkossal sétálva, Újfaluval találkoztunk, ki dicsekedve és nagy örömmel mutatta a kormány engedélyét, hogy itt Komáromban október 1-től színelőadásokat tarthat. – Ma színelőadás nem volt.

Augusztus 13. Eső után kitisztult; a színpadon a zászlót kitűzték, tehát játszanak. Vacsora után testvéremmel elmentem a színpadra. Szigligeti Rab című színművét adták; Gerzso Károly helybeli műkedvelő lépett fel, mint Poplavecz; ügyesen játszott, jól felfogta szerepét, hanem nyelvhiánya miatt, ti. az r-t nem tudja jól kimondani s így pergeti, azért nem színpadra való, de megtapsolták és kihívták: Mátrai Laura (Adél), a szenvedélyeket ma híven fejezte ki s természetesen játszott, remekül öltözött, szóval bálványozzuk őt.

Augusztus 14. A sógor megjött Pozsonyból, kísértünk a szigeti kertbe, ott volt még az öreg Beöthy, Laci és Mike; körtét ettünk, én voltam a famászó és rázó. – A színpadon Raupach Királyleány, mint koldusnő c. színművét adták, unalmas előadás volt.

Augusztus 15. Soóستól szép barátságos levelet kaptam. Mátraiékat Laci által meghívtuk a szigeti kertbe ozsonnára. Kocsinkon jöttek Mátrai, Mátrainé, Laura, Mari és a kis Pista, ott volt az egész Beöthy-család, én természetesen mindig Laura körül forgolódtam; szerette a szabadbani mulatságot, folyton vele társalogtam. (...) Az ozsonna fényes volt: rántott csirke, fagyalt; turkesztán dinnye stb. Este a nők kocsin, mi gyalog mentünk haza, én Mátraival beszélgetve: eldicsekedett, mennyire meg vannak elégedve a komáromiakkal, meghítt, hogy látogassam meg őket. Szívesen megyek, mondtam, ugyis olvasmányt ígértem Laura kisasszonynak. (...)

Augusztus 19. A Nagy Csizmából kimenet két csendőr megállított bennünket, mert Kovács lábán sarkantyú volt: de mikor megmondta, hogy színész, elbocsátották azon meghagyással, hogy nem szabad viselnie nyilvánosan, azért vesse le. A zene a korcsmában elhallgatott. Bangya néhány szót váltott titokban a csendőrökkel. Ekkor Füst visszahívott bennünket és azt monda. Ha még Mátraiék le nem feküdtek, oda visszük a zenét és táncolunk,

a csendőrök pár nótát megengedtek. Odament az ablakhoz és beszólt: Nem feküdtek még le? Nem. Vittük a zenét. (...) Csárdást táncoltunk; de Mari, Laura gyenge csárdástáncolók voltak; azután polka volt, ekkor pihentem: a többiek nézték a táncot és ittak. Füsty elhuzatta a Nagy Gedus nótáját, meg a magáét, (...) 2 órákor haza ballagtunk, én Füstyvel, ki átellenünkben lakott. (...)

Augusztus 22. Egész délelőtt a pénzem végett a városházán jártam: de csak biztattak. (...) Délután ismét a szigeti kertbe sétáltunk. Az öreg úr gyönyörködött a kertjében; lehet is, mert van tíz éve, hogy ennyi gyümölcs nem termett. Azután Lacival a kávéházba mentünk. (...)

Augusztus 28. A próbára mentem és magammal vittem Sue Matild c. regényét és ott találván Laurát, neki ajándékoztam. Az egész próba alatt a színésznők cívódásait kellett hallanom. Zarkavölgyiné Kissnével veszett össze: ti. azt hallotta, hogy férje hozzá akar menni lakásra; ezért valami gorombaságot mondott neki; amiért az sem maradt adós. – Laci nálunk ebédelt almás rétest, kedvenc ételét. Fölkerestem Vörös Benőt, ki szép bokrétát kötött, ezt elvittem Laurának. Este a színpadra előadásra mentem. Egészen újonnan rendezett díszletekkel és gépezetekkel ellátott nagy előadás volt, a Próféta nagy látványos színjáték 4 szakaszban, írta Seribe, ford. Tóth Lőrinc; előforduló díszletek: az anabaptisták tábora Münster városa közelében, téli vidék, hajnal, nap feljövedele, Münster városa templom belseje, márvány palota, mely a légből repül, s ennek lehulló omladéka különféle tűzzel világítva. Minthogy a díszletek, gépezetek Bécsből hozattak tetemes költséggel, a bemenetidő felemeltetik: zártszék 40 kr, első hely 20 kr. pp., a szabadjegyek érvénytelenek. A díszleteket Döme festette és a gépezeteket is ő készítette (...) Az előadás jól sikerült. (...)

Augusztus 29. (...) Mai előadás: Szapári Péter, vagy Budavár bevétele a törököktől, dráma 5 felvonásban került színre. (...)

Augusztus 31. Dickens Father and Son c. novelláját fordítottam angolból. Nagy haraggal jött hozzám Laci: Ma ismét 2 forintomba került primadonnátok, ti. Laurának magyar pénzekből készült karperecéről letört darabka ezüstöt, ezt kellett megcsináltatnia; annyira utálja már szemtelenségüket, hogy feléjük se megy, a karperecet is úgy küldi el; vagy zálogba teszi és azon a pénzen szökik meg előlük. (...)

Szeptember 2. Füsti figyelmeztetett bennünket, hogy három angol kötött ki a Dunán; Londonból jöttek és Mainznál szálltak hosszú keskeny lélekvesztő csolnakba, sebesebben haladtak a gőzhajónál és Konstantinápolyba igyekeznek. – Délután a Beöthyék szigeti kertjükben megrakodtam almával és az előadáshoz vittem: Az árva fiú és a londoni koldusokat adták elő; Laura mint Smike férfi öltönyben és fölsimított hajjal igen jól nézett ki.

Többször voltam a színpalak mögött és almáimat szétsztoztogattam, különösen Marinak, ki mindig oly előzékeny hozzám. Laura ma szép karperecet kapott ajándékba. (...)

Szeptember 6. (...) Utolsó előadás volt: A hazatérteket adták másodszor. Tehát elmentem és mivel a darab nem érdekelt, időmet többnyire a színpalak mögött töltöttem. ott volt Lauránál Füsty is. Újfalusi koszorúval jött be. No van ötgarasos koszorúm, mond nevetve. Bizonyosan Mikéné dobta az első padból, ki szerelmes Újfalusiba. A darab végén mind kihívtak. Újfalusi elbucsúzott a közönségtől és kérte, hogy a hazatérteket fogadják karjaikba. Következett a hazakísérés. Behíttak bennünket. Ott maradtunk 11 óráig, mikor átmentünk Fábriánékhoz vacsorára: ott voltak mind a színészek. Éjfélkor haza. (...)

Szeptember 9. Nagy volt az öröm, hogy Pestet láthatom. (...)

Szeptember 10. Hat óra előtt már fölvert a sok kocsizörgés és az utcai élénkség, mihez nem igen vagyok szokva, de még inkább az öröm, hogy most egy szép napot fogok tölteni a fővárosban: látok és hallok sok szépet és gyönyörködtetőt. (...) A könyvtáraknál francia könyvek válogatásával voltam elfoglalva. Lendvay Benő barátomért mentem és vele sétáltam a Duna-parton. A Pesten levő híres automata gyűjteményt néztük meg. Valóban meglepő volt: a rajzoló gyermek, az író gyermek, melynek gépezetét is megmutatták; valóban észvesztő annak bonyodalma; jeles volt a tükrök optikai csalódása. – Ebéd után siettem a kijelölt rendezésre az Angol Királyné Kávéházba, hol kávé mellett az illusztrált angol lapot olvastam: végre Beöthy Károly megérkezett, azután Kovácsék is; de már későn lévén az idő, a tervezett margitszigeti kirándulás elmaradt. A volt Kaszinó Kávéház helyén fagyaltoztunk; ez most a legszebb kávéház: bársony, arany a bútorzat nagy tükrökkel. Kovács Ödönnel kisebb bevásárlásokat tettünk; azután sörházba mentünk, hol Károllyal és dr. Kováccsal találkoztunk. – Este színházba menet Lendvayval találkozván, együtt mentünk az előadásra. Diogenes c. francia darabot adták (...) Le sem írhatom a hatást, mely a komáromi kicsiségek után itt meglepett: a ballett, az előadás, maga a darab, szóval kimondhatatlan élvezetben részesültem. Előadás után fél tíz órakor a Licinius-hoz mentünk vacsorálni; itt Kecskeméthy néhány nótáját meghallgatván, vígan telt az est; 11 óra után haza mentünk.

Szeptember 11. Ismét korán keltem és az Angol Királyné Kávéházba indultam; de mivel még korán volt, előbb teafőzőedényt, több francia és angol könyvet vettem és egy Ollendorff-féle spanyol grammatikát; megvettem még Tasso-Petrarca-Dante munkáit egy kötetben. – A kávéházban ugyan már nem találkoztam társaimmal, ebéd után azonban Kovácsékkal találkoztam az Angol Királyné kávéházban és 5 óra után a sörházban Károllyal. Este a színházban Borgia Lucretia operát adták, mely kitűnő élvezetet szerzett. – Egy kis bajom is volt, ti. valamiképpen hamis tíz forintshoz jutottam és ezen nagy ügyel-bajjal tudtam

túladni. (...)

Szeptember 26. Megérkeztünk 3^{1/2} órakor Győrbe és a Korona vendéglőbe szálltunk. Korán keltünk és a gőzfürdőbe mentünk, hol dr. Kovács Pállal találkoztunk. (...) Kovács Ödön bemutatta franciából fordított beszélyemet, mely szept. 19. és 26. jelent meg a Budapesti Viszhang XII. és XIII. számában: Caballo negro y perro blanca. A fekete ló és a fehér eb. Andaluziai monda Sue Jenő után. Nem örültem amint illett volna, midőn első dolgozatomat nyomtatásban láttam; azonban jól esett hallanom, hogy a Kovács család minden tagja elolvasta és dicsérte. (...)

Okt. 5. Kovács Ödönnek levelet írtam. Lacihoz mentem, éppen a Hölgyfutárnak szánt beszélyén dolgozott. Együtt mentünk a vásárt megnézni. Esős, borús, kellemetlen idő volt. Mihályi boltja előtt állomást tartottunk és Kesztlerral társalogtunk tréfálkozva. (...)

Okt. 7. Délutánra a kávéházba ígérkeztem Lacinak, mert ott zene volt; de későn ebédeltünk, 2 órakor; mire oda értem, a zenészek már elmentek; tehát Bangya mulattatott bennünket, Érsekújvárról és Mátraíékról beszélve. Laci haza ment munkálkodni; én pedig Nagy Zsigához mentem, kitől megvettem Lafontaine száz meséjét német, angol és francia nyelven képes kiadásban, ezt olvastam. Ma egy vértess főhadnagyot szállásoltak be hozzánk. (...)

Okt. 10. Molière színműveinek olvasását eredetiben három kötetben ma bevégeztem. Nagy élvezet volt. – A ref. templomnak tökéletes elkészültét jövő vasárnap meg akarják ünnepelni a kollégium épületben; erről tanácskoztak sógoromnál; ezért idehítt ő egy halászt és egy korcsmárosnét. A tanácskozásnak tartlizás volt a befejezése: sógorom és a püspök ti. esti 10 óráig kártyáztak. (...)

Okt. 16. Farkas Benő látogatott meg, olvasni való könyvet vitt tőlem. – Megkezdtam a tanulást Ollendorf grammatikájából. (...)

Okt. 20. Laci már igen sürgeti a fordításomat; Dumas, Cherubino et Celestin c. beszélyét fordítom. (...)

Okt. 23. Délután a kávéházban sógorommal beszéltem, ki többek felszólítására kaszinót tervez. (...)

Okt. 31. Sétatéri zenéhez és kávéházba mentem. Sógorommal Kathonáékat látogattuk meg, akkor érkeztek az aranyosi nagy ebédre Lacival. Lementünk a pincébe bort kóstolni. Kathona fogságát beszélte. (...)

Nov. 1. Laci látogatott meg Kiss Zsigával. – Spanyolt tanultam. – Ebéd után Mike volt nálam. – A kollégiumba mentem és onnét Lacival Nyikos kocsiján (...), a kávéházba, hol zenét hallgattunk. Ezután az öreg Beöthyékhez. A nők kártyáztak; mi a nagy csillagról a

regényirodalomban beszéltünk. Beecher Stowe, Uncle Tom's Cabin c. világhírű regénye most hallatlan lármát csinált az újságirodalomban; így még regény nem volt magasztalva. Sietek megszerezni.

Nov. 2. Brayer zsidó tanító felszólított, vennék tőle könyveket. Megnéztem könyvtárát; ebben német remekírók vannak; egy francia grammatikát hoztam el tőle. Később ismét elmentem hozzá, könyvet vittem neki és elhoztam egy német grammatikát Heinsiustól, olasz olvasókönyvet és Wieland Ágathonját. – A kollégiumból Nagy Károllyal sétálni mentünk. Az idő téltre változott. Befűtettem. (...)

Nov. 11. Soóst a kollégiumtól elkísértem Dunáig. Ajánlotta nekem, hogy gabonakereskedést üzzek, tőkepénzemet így használván, függetlenítem magamat. (...)

Nov. 18. Ebéd után (mint rendesen) ellátogattam a kávéházba, hol Lacival és Bangya Miklóssal beszélgettem. Bangya említette teaestélyeimet, mivel még nem volt nálam, meghíttam ma estére. Eljöttek Bangyán kívül, Laci, Mindszenty, Vályi, Nagy Károly, Szénási uj-szőnyi fiatal fakereskedő és Thaly. Kártyáztunk, azért a háziak távollétében a mulatság másnapig huzódott.

Nov. 19. Vendégeim 6 órakor mentek el. Bangya pamlagomon hált, Laci Zsiga szobájában. Hármunknak kávéfőzettem és szobámat kisuroltattam. – Elmentem az iskolába, hol az udvaron üldögéltek és a beszéd tárgya az éjjeli mulatság volt. (...)

Nov. 22. Lacival elmentünk Sziglerhez; átvettem Jókai Nagy Naptárát és az Uncle Tom's Cabin regényt. Ezután a könyvnyomdába mentünk, hol azt hallottam, hogy a rendőrfőnök már elkezdte a könyv és íráskutatást egy zsandárral és városhajdúval. Ez megszomorított.

Nov. 21. Irományaim közül minden félelmet és aggodalmat okozható darabot kiküszöböltem. Az 1848–49. hírlapokat, papírjaimat elégettem, hogy ezentúl rettegésre okom ne legyen. Naplómat kofferom fenekére tettem biztonságba. (...)

Nov. 23. Kletzer Ede komáromi születésű gordonkaművész hangversenyén voltam. (...)

Dec. 24. Thaly Sándorhoz mentem; odajöttek később a többiek is. Szóba jött, hogy valahol jól kellene tölteni karácsony estéjét, diózni és gombóckákat főzni lányok közt, de hol? Mindenképp szerettem volna Tinkáéknál lenni. Haza mentünk Lacival. Kicsíptem magamat, még bajuszomat is kipödörtem hegyesre. A látogatás azonban elmaradt, mert pénteki nap volt és este nem illik első látogatást tenni. (...)

Dec. 25. (...) Délután a kollégiumban jöttünk össze: Dely Dini, Tóth Pista; fölöttünk a kocsira és 7 órakor Örsre érkeztünk; éppen akkor végezték a franciát. Igen vígan voltak, többnyire táncos fiatal nők és férfiak. Legjobb táncosné volt a kis Sándor Lidi rokonunk. A

rossz zene mellett is sokat táncoltam. Énekeltünk is. A házi kiasszony legtöbbet ért volna (a család nevét ismét nem jegyeztem föl), de nagy liba és rosszul táncol. Legkedvesebb táncosném a kis Bindernits lány volt. (...)

Dec. 26. Éjfél után sem szűnt meg a mulatság; lankadatlanul és szakadatlanul táncoltunk. (...) Végre 5 óra után mozogni kezdtünk és indultunk; csípős hideg volt. Szerencsésen haza érkeztünk; más becsületes ember akkor ment templomba. Lefeküdtem és fél 12 óráig aludtam. Ekkor Jenővel templomba mentünk és Gulyásék felé kerültünk. (...)

Dec. 27. Zsiga sógor Pestre ment, meghozza a Nemzeti Könyvtárt, amire előfizettem. – Salamon hozzám jött. Kávéházba mentünk Mayerhoz; előbb Lacit is elhíttuk, míg azok biliárdoztak, én kávé ittam és hírlapot olvastam. – A kollégiumban Csetke épületfakereskedő dúsgazdagságáról és másról beszélgettünk. 7-kor Salamon jelenti, hogy mehetünk Tuba halászhoz, aki sógora, kinél tartózkodik. Kisdéd szobájában terített asztal mellé telepedtünk: (...) új bor hozatott fel, gulyás hús, disznópecsenye, ez volt az egész. A társalgás igen zajos volt; hozzám akartak jönni teára, de én ellenkeztem; ezért Thaly Sándor haragját vontam magamra. Hanem barátság poharat kellett innom Salamonnal, Kacczal és Vályival (harmadszor). Aztán összeszedtünk teára. (...)

Dec. 31. (...) Délután az iskolában voltam és elvégezvén a templomban ájtatosságomat, hazamentem. Kathona Lajos volt nálunk vacsorán. – Szigler nyomdász és könyvárus, kiadó tegnap fizette ki Lacit 80 pengő forinttal; nem is ment haza éjfél előtt és ma sem volt otthon.

Ismét csak azt hangoztatom, hogy mindebből nem lehet mást következtetni, mint hogy az én Bach-korszak időbeli foglalkozásom nem állott egyébből, mint szórakozásból. Pedig mindez tévedésre vezetné az olvasót, hacsak életem másik oldalával meg nem ismertetném a közönséget. Ugyanis sokat mulattam; de önművelésemet se hanyagoltam el; azért sokat is olvastam és csak pihenésül használtam fel mulatozásaimat. Olvasmányaimat összevontan elősorolom (...)

Tehát 1852-ben olvastam összesen 102 kötet munkát.

Müller Gyula pesti könyvkereskedő volt az 50-es évek elején a legbuzgóbb magyar kiadó; ő adta ki többek közt Arany, Beöthy László és Jókai munkáit. Midőn később feloszlatta üzletét, nyugalomba vonult és 1882 körül elfelejtve halt meg budapesti Vas utcai lakásán. Hátrahagyott üzleti kéziratait, levelezését és könyveit a padlásán találták; mindezt egy antikvárius papíros gyanánt vette meg; ettől pedig 1883-ban az értékesebbeket én szereztem meg, többek közt 93 írói szerződést, írók leveleit sat. Ezek közül irodalomtörténeti szempontból érdekesnek tartom Jókainak 1852-ben kelt kiadatlan szerződését közölni:

SZERZŐDÉS.

Melly alólírottak közt következőleg kötöttem.

1. Egy részről alólírott Müller Gyula pesti könyvárus és kiadó egyszer mindenkora megveszem Jókai Mór Török világ című történeti regényét 550 azaz ötszáz ötven pft-ért (...)

2. Tartozik szerző Jókai Mór alólírott kiadónak fennebbi cím alatt annyi kéziratot adni, mennyi oly alakban mint ugyancsak szerző úr Erdély aranykora című regénye, legkevesebb 36, azaz harminchat nyomott ívre terjedjen, s így három kötetet képezzen. – Még pedig az első kötetre való kéziratot köteles szerző úr alólírott kiadónak jelen szerződés aláírása napján kézbesíteni, a második kötetre való kéziratot f. évi november 15. napján.

3. Ha a kész regény 36 azaz harminchat főlebb meghatározott alakú nyomott ívnél többre terjedne, szerző alólírott kiadótól az alku szerinti 550 pft azaz Ötszázötven pfrton felül semmivel sem igényelhet több írásdíjt.

4. Jelen regényt azon naptól, melyen árulhatása a rendőrhatalóság által megengedett, számítandó öt év alatt szerző sem maga nem nyomathatja egy példányban és bárminő alakban is, sem más bárkinek el nem adhatja. A főlebb kijelölt öt év leforgása után azonban szabad lesz szerzőnek, vagy annak ki e tárgyra nézve vele szerződni fog, azon esetre ha szerző vagy összes vagy válogatott munkái adatnának ki, ezek között e regényt is kinyomtatni, azonban csak oly világos feltétel mellett, hogy akkor tartozzék szerző alólírott kiadótól a nála e regény bár hányadik kiadásából fennlevő el nem adott példányokat, bolti áron megvásárolni, fennmaradván alólírott kiadó könyvárusnak joga a regényből, jelent meg legyen bár szerző összes vagy válogatott munkáiban is, ha ezt magára hasznosnak látja, új kiadást rendezni.

5. Azon esetben ha a rendőrhatalóság a már kinyomott regény megjelenését vagy meg nem engedni vagy belőle lapokat kivágni s helyükbe újakat nyomtatni kellene, alólírott kiadónak ebből eredendő kárát szerző tartozik viselni, és megtéríteni.

6. Köteles szerző kiadó költségén illető helyről előlegesen nyert engedelem után e regényre előfizetési íveket szétküldeni, az előfizetők névsora s előfizetési pénzek alól írott kiadóhoz levén visszaküldendők.

7. Más részről én Jókai Mór Müller Gyula könyvárus és kiadó Ur által előmbe terjesztett fennebbi pontokat egyetemben s egyenkint elfogatom (így.) s azok szigorú megtartására kötelezem magamat.

Jelen alólírottakat egyaránt kötelező szerződés használat végett szerződő feleknek 2 egyenlő példányban kiadatott.

Kelt Pesten 1852. sept. 29-én.

(P. H.) Jókai Mór s. k. (P. H.) Müller Gyula s. k. kiadó és könyvárus.

Jelen szerződés 5. pontja szerződő felek kölcsönös beleegyezése folytán akként módosítatott: hogy Jókai Mór úr azon esetben, ha jelen regénye a rendőrhatalóság által betilatlának, tartozik alólírott könyvtáros és kiadónak a tőle ezen regényért írói díj fejében kapott 550 pft. az az Ötszáz ötven pftat visszafizetni. Pesten 1852. sept. 30-án. Jókai mór s.k. Müller Gyula s.k. (...)

1853. Jan. 3. Füsttyel találkoztam a szabónál, ahol csikósos mellényt próbált, de neki szűk volt, felpróbáltam én, mintha rám szabták volna, megtartottam, barna posztó, piros varrás, piros béléssel, sűrű acél gombokkal. (...)

Jan. 4. Színházba mentem: Luca széke karácsony éjszakán c. népszínművet adták Katona Józseftől. Mátrai Laura (Ágneska) igen kedves, szép kis parasztlány, játéka is természetes, jó volt. Kovácsnak (cigány) már a megjelenése és öltözete meg nem szűnő nevetést okozott, játéka, hanglejtése non plusz ultra. A darab, noha fiatalok műve a nagy költőnek, meglehetősen élcés és mulattató. Az előadás alatt a kis Mátrai Pista, ki mellettem volt, mulattatott, Mátrai pedig biztatott, hogy fordítsak színműveket. A színpad melletti kalandok és élvadász percek megszűntek, oly szűk a hely, hogy maguk is alig mozoghatnak, ezt egyrészt szeretem, mert nem keveredem közibök.

Jan. 5. Fordítottam (...) 1 felv. francia színművet. – Színházban a Szökőév, vagy a nők szabadalma c. angol 3 felv. vígjátékot adták. (...)

Jan. 6. Igen hideg van, előszobámban az üvegben a víz befagyott. – Mindszenty Kálmán látogatott meg, elhozta Jókai Délibábját, gyönyörű divatlap; nagy sétát tettünk, de a hideg miatt befordultunk a kollégiumba Hollósyhoz. A színházban a Nagyidai cigányokat adták, Szigligeti színművét. Legjobban játszott Kovács (Csóri Gyurka).

Jan. 8. Lacit látogattam meg: a Hölgyfutárokat néztem át. – Otthon angoltól fordítottam. – Előfizettem a Délibábra. (...)

Jan. 9. Franciából fordított vígjátékot vittem Mátraiékhoz, hogy felolvassam, de vendégeik jöttek: Feketéné, Paksiné és Bangya, ezzel eljöttem. (...) Zártszéket béreltem 12 előadásra. Szigligeti népszínművét: Pesti árvíz, vagy egy szekrény rejtelve c. adták. Újfalussy (Csillagné) ma is igen kedves alak volt és jól játszott. Mátrai Laurának és Marinak cukorkákat osztogattam a folyosón, midőn öltözőjükből a színpadra mentek, mert a régi élvezetektől most már meg vagyunk fosztva és csak távol nézzük őket, jobb is így. – Előadás után Füstty, Bangya karonfogtak és Szommererhez vittek. Már ott volt a fiatalság: Laci, Lázics, Tóth Pista, Vörös Benő, sat. Megvacsoráltunk és a bált néztük meg, de ezen nyolc párból álló társaság nem nagy mulatságot ígért, azért visszamentünk szobánkba és hozattam öt üveg bort. Podhraczky Tóni, ki atyámnak szomszédja volt, joviális vidámságával mulattatott

bennünket. Később táncoltunk mi is. Füsty bort hozatott és felszólított, hogy igyam vele barátságpoharat. Egykori őrnagyom ezen felhívásának szívesen tettem eleget. A zenekar egy részét behozattuk és muzsikaszó mellett énekeltünk.

Jan. 10. Éjfél után folytattuk a mulatságot, két becsületes osztrák tiszt is vegyült a társaságunkba, később az egész zenebanda a mienk volt (...); a legszebb nótákban gyönyörködünk és ringattuk lelkünket. Végre 4 óra elmúlván, egyenkint szökdöstek, de én nem tartván azt rangomhoz illőnek, maradtam; éjjeli zenét is terveztünk (Füsty, Bangya és én). Ez megtörtént Sárkányéknál, Mátraiéknál is lakásunk előtt, még egy tisztet is tartottunk magunknál, hogy kellemetlenség ne történjék. Az 5 órát harangozták, mikor az új csárdást húzták, azután a Márhát és Kléh indulóját. Lefeküdtem ugyan, de nem jött álom a szememre. Felöltözködtem. – Készítettem fekete finom posztóból rövid (spanyol) gallérköpenyt, selyem béléssel, bársony gallérral és elöl két lógó cafranggal. – Mátraiékhoz mentem, ott volt Füsty is, színdarabomat felolvastam, de a szajkó is folytonosan belebeszél; minél hangosabban olvastam, annál hangosabban ő is, természetesen erre nagy nevetés lett, különben a színművet dicsérték, midőn délután ismét elmentem Mátraiékhoz, Füsty jelenlétében, Laura felkért, hogy fordítsak még az ő számára is jutalomjátékaul és felavatott udvari fordítónak. – Kovács Ödöntől kaptam levelet.

Jan. 11. Mátraiékhoz mentem, mégpedig pitykés vörös bélésű mellényemben, mert ez Laurának igen tetszett. Laura ismét megkért és kérdezte: mikor fordítok jutalomjátékára való színművet. – Este színházba mentem. A zártszékek kényelmesek, a nézőhely hátul és két oldalt zárt karzattal van ellátva. Az előfizetők is gyűlnek. Az igazgatók kezdenek megelégedettek lenni. A rossz idő dacára ma sem volt deficit. Schiller Haramiák c. drámáját adták. Jánosfi (Moor Ferenc) remekelt. A darab, mint nap ragyog a csillagok fölött. ¹/₂11-ig tartott az előadás. (...)

Jan. 13. Ma megkezdjük bűvésztanulmányainkat Füstynél, bűvészeszközöket is megrendelt számunkra. – Mátraiékat látogattam meg spanyol gallérköpenyemben, (melyet vállra lehet vetni, mert nagy kerek.) (...)

Jan. 14. Bűvészi mutatványaimmel bámulatba ejtettem a közönséget. (...) A színházban a Tündérkastély az ország útján c. vígjátékot adták Kotzebuétól és Caspary Miksa lovag bűvész lépett fel mutatványaival. – Előadás után Mátraiékhoz mentünk teára, hol oly élénkséget fejtettem ki, hogy társaim is megbámulták, szóval igen jól mulattunk és csak éjfél után mentünk haza.

Jan. 15. Füstynél a bűvész tegnapi előadásait megmagyarázta és újakat tanított. – Mátraiéknál franciát tanítottam, de beleizzadtam, mert fogalmuk sincs a nyelvtanulásról. Mari

nem akarja utánam mondani, amit tanul. Csak folytatom, úgyis ők unnak bele hamarabb, én is igyekezem szabadulni tőlük. (...)

Jan. 17. Ma volt a bűvész utolsó tanítási órája, kifizettük; az eszközök egynek-egynek 5 ft. pp., a tanítás 10 ft. pp. került. (...) Ma nagy változás történt a városházánál, a város rendeztetett: Rovács lett a polgármester (így Amtmann Jenő kimaradt), tanácsnokok lettek: Csepy Zsiga, Podhráczky István kádár, igen becsületes emberek (és így Müller, Czike, Nagy Antal tanácsnokok kimaradtak.) (...)

Jan. 25. Mindszenthýékhez mentem, ott az öreggel és fiával délig elbeszélgettem. Jegyzőkönyvemet vizsgálva, elborzadtam, hogy a múlt évben 300 pfrt. áru könyvet vásároltam. Ezt mérsékelni fogom. (...)

Febr. 1. (...) Mostanában Jókaitól olvasok többet, mert Jókai legkedvesebb író, mint valami túlvilági álom a tündérek országába ragad, nem győzöm eléggé bámulni regényeinek, elbeszéléseinek nagyszerűségét. (...)

Febr. 8. Mindenekelőtt templomba mentem, mert atyám halálának évfordulója volt. – Újfalussyékhoz teakészletet vittem a mai estélyre, azután a kollégiumbelieket látogattam meg. – A mai előadás előtt benéztem Lillához az öltözőbe, kedvemért keskeny fekete szalagot kötött a nyakára. (...)

Febr. 9. A városházán Bangyánál voltam, midőn Gisztl, volt tanítóm kihívott és Somogyi hittérítő ismerősünk Amerikából küldött levelét felolvasta, küldött az egy óriási angol képes újságot is, ezzel Málter volt szenatorhoz mentünk. (...) Ma a városház falán az újonckötelesek jegyzékén az én nevem is előfordult, azért azonnal Rovács polgármesterhez mentem, ki megvigasztalt, mert mint egyetlen fiú, kivét vagyok. (...)

Febr. 11. Manon Lescaut-t olvastam Abbé Prévosttól és az angol Brother Jonathant. – Délután mint rendesen, benéztem a patikába és a kávéházba. (...)

Febr. 19. Azt újságolták, hogy a császárt egy fehérvári fiú, volt honvéd Bécsben stíléttel nyakban szúrta, bár a seb nem veszélyes, de ránk honvédekre és a magyarokra veszélye lehet a következménye. – Színház: Szent István és kora, vagy Vazul a trónkövetelő, Szigligeti drámája. Az előadás jól sikerült. (...)

Komárom kultúrtörténetéből

Szinnyei válogatott írásai

A komáromi ötvösök céhszabályai 1529-ből

Adatok Rév-Komárom halászatához

A rév-komáromi földrengésekről

Úrnapja Komáromban (1843. június 4.)

Rózsafy Mátyás

Simai Kristóf

A komáromi magyar színészet történetéből

Jókai atyjának egy levele

Csokonai és Lillája

A komáromi ötvösök céhszabályai 1529-ből

A legrégebb komáromi okirat

A céhszabályok az elmúlt időkből nem egy igen érdekes képét nyújtják az akkori társadalmi életnek. E tekintetben különösen érdekesek a 15. 16. és 17. századból ránk maradt céhszabályok, melyeket a Történelmi Társulat egy külön bizottsága tanulmány tárgyául tűzött ki. Megtudjuk azokból, mily roppant féltékenységgel óvták meg magukat a mesterek a verseny elől, mennyire igyekeztek maguknak biztosítani a piac vevőit, de megismerkedünk egyszersmind egy érdekes patriarchális vonással is, amely a mestert, segédjét, inasát szorosan mintegy családi kötelékbe fűzte. A céhszabályok sok száz példányát gyűjték már össze a Nemzeti Múzeum és Egyetemi Könyvtár, ezek egyikét, amely különben is helyi érdekű, itt közöljük.

A győri, komáromi, északújvári és esztergomi egyesült ötvösmesterek 1603. nov. 11-én Pozsonyban a helytartótanács előtt megjelenvén, eredeti hártýára írt és 1529-ben kelt magyar ötvös céhszabályokat, melyek a pesti ötvös céhszabályok szerint készültek, mutatván elő, azok megerősítését, illetve átírását kérelmezték. Ezen kérelmök következtében hethesi Pethe Márton, kalocsai érsek és m. kir. helytartó a fent írt évben és napon az előmutatott céhszabályokat a kérelmezőknek hiteles átíratban, szabadalmaikat megerősítő latin bevezetéssel, záradékkal, neve aláírásával és pecsétjével ellátva ki is adta.

A bevezetésben megemlítvék a nevezett városok 1603-ban működő ötvös-mesterei úm. Czakó János, másképp Eötvös Győrből, Eötvös János, másképp tolnai Bornemisza, Kevi Márton, Rima-Szombaty Miklós, Laskai Miklós, Békésy Gáspár, Keörössi Mihály, Szalay János, Debretzeny János, Bornemisza János, Hezan János, Sáárvári Pál, Tolnai Gáspár, Foghtörő János, Vááczy György és Újjváry János. Ezek és utódaik számára adatak ki megerősített átíratban a következő ötvös céhszabályok:

Mindeneknek előtte; hogy az ötvös mesterek esztendőnként magoknak ez négy városban, Győrben, Komáromban, Esztergomban és Újvárban válasszanak, egy céhmestert, Szt. György másodvasárnapján, olyat, ki méltó és alkalmas férfiú légyen az tisztnek elviselésére, mely férfiat az tanácsházban bévigyenek, és egy esküdt polgárnak kezén megesküssék, hogy ő az ötvös mesterségnek minden dolgához és munkáihoz való ezüstben valami hamisság avagy csalárdság ne talállassék, és, hogy mind rendről rendre; műhelyről műhelyre az mestereket mindenkét két hétben megvizitálja és az ezüstnek tisztaságát, és

mérőszerszámoknak igazságát megpróbálja. Hol pedig ez dologban a céhmester tunyának és restnek találtatik, avagy barátságért valakinek kedvező lészen, tisztitól megfosztassék, és, hogy a dolog könnyebben végére vitetessék, egy gíra ezüst veretett műben, tiszta ezüst tizenhárom lat légyen és az öntött műben is tizenhárom lat.

Másodszor.

Hogy az olyan mester, aki ezüst művet mível, tartozzék a művet két avagy több mesterekkel a céhmesterhez megpróbálásra vinni, és minek utána megpróbálják, és jónak találják, az céhmesterségnek pecsétjét nyomják reá; ki ilyen betű és ilyen formájú: SVC.

Harmadszor.

Hogy csak egy mester is a rezet meg ne merje aranyozni, az hamisságnak eltávoztásáért; se pedig az üveg követ az aranyban be ne csinálja, mert valaki ezt míveléndi, az ő mesterségétől megfosztatik. Azonképpen büntetessék, ha valaki ő művére hamis avagy álpecsétet nyomna.

Negyedszer.

Valamely jövevény, avagy szolga ezen mesterségben lévő az mi városinkba bėjövend, tehát az olyan tartozzék az mesterek közül egyet egy egész esztendeig szolgálni, hogy jobban mind hívéről, s mind erkölce felől, és az ő mind széjjel járásában való dolgairul bizonyosbak lehessünk. Továbbá, hogy ha az ilyen jövevény, avagy szolga mesterré akarna lenni; tehát tartozik az ő jó hírének, jámborságának bizonyosságát, és ahol tanult, a céhmestereknek levelét adni, és a nemzetségelevelét is mutassa meg; melyet mikor előád, azután az ő mesterségének és tudományának megmutatására csináljon mesterremeket, tudniilik: egy bokorkupát edgy helymespecsétet és egy aranygyűrűt, kiben csináljon hat avagy nyolc szegű követ; úgyhogy: a kő alatt való fólium alá a víz ne hathasson: hol ezt meg nem tudná csinálni, méltatlan légyen a mesterségnek felvételére; ha pedig méltó lészen az mesterségre, adjon a céhládájába 8 forintokat, avagy egy gíra ezüstöt végezetre, á céhmester ez ilyen embert tartozzék béiratni, a mi polgár-társaságunkban, azután az ötvösmestereknek egy jó ebédet adjon és az ő mesterségének egy esztendeje után megházasuljon.

Ötödször.

Hogy egy ötvösmester is a céh kívül ne míveljen, minekelőtte a szolgálatban, adófizetésben, és mestereknek társaságokban nem számláltatik; ha ezt műveléndi, az ő mesterségetől megfosztassék.

Hatodszor.

Hogy egy mester is az mi ötvösmesterink kívül az utcákon avagy piacon új ezüstmarhát ne áruljon; hanem csak a szabad sokadalomban; mert ha efféle marha találtatik, két felé, a bíró részére, és a mesterek részekre osztatik.

Hetedszer.

Senki a mesterek közül egyik a másiknak fogadott művét el ne csalja, és magának ne foglalja, mert ha míveléndi; először két forint a büntetés, ha másodszor is míveli, négy forint, harmadszor nyolc forint, aki pedig fehéren megcsinálja, tehát ne légyen szabad máshoz vinni, hanem az aranyozza meg.

Nyolcadszor.

Hogy egy mester is a másik mesternek szolgáját avagy inasát el ne hitesse, avagy alattomban magának ne héja; mert általán fogva mesterség nélkül lészen.

Kilencedikszor.

Ha valami ember a mestereket be akarná gyűjteni, valami dologért, tehát a céhmester tartozzék begyűjteni, és az a személy tartozzék dénár 33. a céhládájába.

Tizedszer.

Hogy egy mester is ne merjen menni valami marhának megbecsülésére, avagy mérésére a céhmesternek híre nélkül; mert ha egyszer míveli, két font viasszal büntetik; ha másodszor; négy fonttal, ha ugyan vakmerőségből el mégyen benne, vessék ki az uramat a mesterségből. Hogyha pedig szabadsága lészen a céhmestertől efféle ezüst marhának becsülésére és mérésére; minden gíra ezüstitől vegyenek öt pénzt; többet se vegyenek, és efféle pénzt adják a céh ládájába.

Tizenegyedszer.

Hogy egy mester se tarthasson három szolgánál, és három inasnál feljebb; hogy ha pedig az mesterek közül vannak szegények; az ő lelkeesméreti szerént meglássák a céhmesterek, hogy azok is legény és apród nélkül ne légyenek.

Tizenkettődször.

Ha valami apród akarna más mesterhez mennyi tanulásnak okáért, ki még az ő apród esztendejét az ő uránál ki nem töltötte; de csak valami bosszúságból hagyja el az ő mesterét, tehát az mesterek közül tudva nála senki ne tartsa bírságnak büntetése alatt. Ismétlen se merjen inast műre fogni, hanem csak az mestereknek híréből, akaratából s végezéséből.

Tizenharmadszor.

Hogyha valamely legényt avagy inast lopásban fognak; tehát az olyan legényt avagy inast a céhnek törvénye szerint megbüntessék, tudniillik ha legény lészen az ő szolgatársai üssenek hármat-hármat rajta; ha pedig inas lészen az ő inastársai üssenek kettőt-kettőt rajta, és úgy békével bocsássák.

Tizennegyedszer.

Hogyha valamely mester az ő szolgáját el akarja tőle eresztetni, tehát két héttel azelőtt tartozzék néki megjelenteni: annak utána mind az mester az ő szolgájának elbocsátásának okát, és mind az szolga az ő mesterének elhagyásának okát, tartoznak a céhmester, és mind a több mesterek előtt megjelenteni, és azután ezeknek végezésekből békességgel elbocsáthatja.

Tizenötödször.

Egy szolga se merjen avagy az urának műhelyében vagy utcán vagy piacon semminemű ezüstmarhát avagy követ magának venni, hanem csak az urának engedelmeiből; mert ha míveléndi, kivetessék a céhből és az társaság közül.

Tizenhatodszor.

Hogyha valamely szolga akarná az ő urának leányát házasságra magának venni, avagy az ő asszonyát az ura meghalván, fél mesterasztallal tartozzék. Azonképpen hogyha valamely ötvösmesternek fia, ki a mívet tudná, akarná oly embernek leányát venni magának ki nem volna ötvösmester, fél mesterasztallal tartozzék; de hogyha oly embernek leányát avagy feleségét, ki az ötvös művet tudta volna feleségül vészi, egész mestersége legyen és semmit ne fizessen. Annak felette egy öreg inas se lehessen (ha szakállos lenne is) ki négy esztendőnek alatta befogattatnék.

Tizenhetedszer.

Hogyha valamely asszonyi állat az ő urától özvegyen marad, tehát egy egész esztendeig a művet szabadon űzheti; de tovább nem szabad lészen.

Tizennyolcadszor.

Hogy senki tudván, vagy egyházból vagy egyébünnet, ezüst lopott egyéb marhát meg ne vegyen: sőt inkább ha valamely jelen megesmérheti, titkon tartozik az város bírójának megjelenteni: mert ha különben cselekedik, mesterségétől megfosztatik.

Tizenkilencedszer.

Hogy ha valamely közdolog, ki egy gíra ezüstre becsülendő volna, valamely mesternek történendik, tehát a céhmesternek az ő mestertársaival egyetemben, légyen szabadsága reá annak megelézésére és elvégezésére: ha pedig a személy meg nem elégednék rajta, légyen szabad vinni az dolgot az város bírāja eleibe: mely dolgott igazán és hiti szerént a céhmesternek kellessék előbeszélni; az mesterembereknek pedig ne legyen szabad megesküdniek.

Huszadszor.

Hogyha valamely mester az ő művét céhmesterhez viendi megpróbálni és a céhnek pecsétinek reá ütésére, tehát az olyan ember tartozzék minden gíra ezüstitől négy-négy pénzt adni, kit adjanak a céhnek ládájába.

Huszonegyedszer.

Hogy ha valamely mester avagy legény a könyörgést és imádságot elhallgatja, és reá nem mégyen a szentegyházban; tehát egy gíra viasszal tartozzék az a személy.

Huszonkettődször.

Hogy ha a céhmester valamely mesternek avagy szolgának valamit parancsol, és nem míveli, avagy a céhbe hívja, és nem mégyen, először egy-egy gíra viasszal büntessék; másodszor kettővel; mely tartozzék a templomban; harmadszor az ő engedelmességének valja érdémét vessék ki a mesterségből, ha pedig csak társ lészen, a céhből vessék ki.

Huszonharmadszor.

Az ifjak közül akár legény, mester avagy társ legyen válasszanak decuriót magoknak; hogy a szegény mestereknek, kit avagy betegek avagy meghaltak, avagy elevenek lesznek a céhnek pénzéből gondját viselje.

Huszonnegyedszer.

Ha valamely ötvösmesternek vagy háza népe, vagy legénye, vagy maga kimúlik e világból, tehát minden ötvösmester az eltakarásán jelen legyen ti. a bizonyos órának jelenésén ha pedig ki el nem jön legyen büntetése egy lat ezüst mely büntetés tétessék a céhnek ládjába; hogyha pedig a mi rendünk kívül más céhbéli meghal, és a mi céhünk tisztességes eltakarására hivatgatnák; tehát a mi jelen voltunkért tartoznak egy tallérral; és az a céh ládjába tétetetik; hogy ha pedig valamely mester meghalna a mi rendünkből és fia maradna, a fiát is, ha meghalna, a mi céhünknek kellenék elkészíteni.

Huszonötödször és utólszor.

Hogy egy mester se merjen magának három gíra ezüstnél többet venni: hanem ha többre talál, tartozzék megjelenteni a mestereknek és ha akarják venni, vegyék meg; hol pedig nem; szabad legyen mind azt magának megvenni, és felmívelni. Költ ez levél Szt. György napján Pesten. Ezeröttszázhuszonkilencedik esztendőben.

Komárom városa közgyűlésén felolvastatván kihirdettetett és minden pontjában megerősítettett 1604. nov. 24. amint ez a céhszabályok latin hátirata Zily Lőrinc, esküdtjegyző aláírásával bizonyíttatik.

Szentjóni György, komáromi lakos és a győri, komáromi, újvári s esztergomi ötvösök céhmestere, megjelenvén Sopronban és előmutatván a fõnt leírt két okiratot, azok átíratát és a céhszabályok megerősítését kérelmezte; mely a szokott latin bevezetés és utóirattal ellátva 1681. okt. 4-én Lipót király aláírásával kiadatott és ugyanaz 1682-ben Komárom megye gyűlésén kihirdettetvén, ezen kihirdetés Torkos Jakab megyei esküdt jegyző által az okirat hátlapjára iratott.

Ezen három okirat hiteles másolata 1685-ben készülvén, ez a helytartótanács levéltárába helyeztetett el: onnan pedig annak felosztása után a budapesti Egyetemi Könyvtárba jutott, hol az jelenleg is őriztetik.

Adatok Rév-Komárom halászatához

Híres Komárom városa, nemcsak bevehetlen erőssége, hajdan virágzó kereskedése, – még jelenkorban is keresett hajóépítői – és szép fehér kenyere, – hanem a legrégibb időktől fogva halászatáról is híres, miről csak mellékesen és vajmi ritkán emlékeznek meg történetíróink. Kedvenc foglalkozásom levén a szülővárosomat érdeklő történeti adatok gyűjtése, szándékom, időközönként – e lapok t. olvasóit hazánk ezen nevezetes városa történeteivel, – jelenleg pedig egyik fő iparával, megismertetni.

Nincs hely hazánkban, mely oly jelentékeny és számos folyótól környeztetnék, mint Rév-Komárom. Itt foly nevezetesen: a *Duna*: melyből Pozsony alatt Verecknyénél egyik ága kiszakadván, *Kis-Duna* nevezet alatt kelet-délnek vevén folyását, Gutánál a Vággal egyesül és *Vág-Duna* nevezet alatt Komáromnál 150 ölnyi szélesen ömlik ismét a Dunába, s ez képezi a 12 mérföld hosszú Csallóköz szigetét, hajdan Aranykertet; a Duna főága közvetlen a város alatt folyván, ott egy 125 holdnyi szigetet képez. A *Nyitra*, folyása lassú, azért szélein sok mocsárt képez, ágyában kevés kavicsot, de annál több iszapot visz, azért vize zavaros, ez Lándornál egyesül a Vág-Dunával. A *Zsitva* folyó sebes folyása és tiszta vize által feltűnő, főere Martosnál a Nyitrába vezetett, míg régi ága a Vág-Duna és Nyitra kiöntéseit magába fogadván, Zsitvatő fölött három széles ágon szakad a Dunába. A *Császtá*, mély árkaival Csallóközben Guta, Bálvány – Szakálos, Keszegfalva határain keresztül folyván, egyik ágával a keszegfalvi holt Vágba, másikkal a Vág-Dunába szakad. Kisebb folyócska a *Czonczó*, mely az ácsi határban folyván, a Vasi pusztán ömlik a Dunába. – Komárom határa a Duna balpartján lapályos s a fennebbi folyók, a Czonczót kivéve, mind Dunán innen folyván, nagymértékben kártékonyan hatnak kiöntéseikkel a földművelésre, hanem ezen szerencsétlenségéből is tudnak némelyek hasznot teremteni, így különösen a komáromi és gutai halászok a kiöntésekben visszamaradt, nem ritkán mázsás halakat fognak nagy mennyiségben, és visznek a szomszéd megyék piacaira. – A folyók torkolatánál legszerencsésebb a halászat, mert ott különösen szeretnek a halak tanyázni, ilyes helyekben pedig bővelkedik Komárom vidéke.

Virágzott itt a halászat a legrégibb időktől fogva.

Mint évlapjaink feljegyzék, Árpáddal a honalkotóval egyesülten, hét magyar és hét kun vezér elfoglalván a magyar földet, azt mint közös erővel szerzett birtokot, maguk közt feloszták, így jutott Komárom vidéke Ketel vezérnek, ki a seregében vitézkedő kumai magyarokat telepíté le Csallóköz komáromi részén, – mint ezt II. Béla 1138-ban kelt

szabadalomlevelében említi, – melynek déli csúcsán a Vágnak Dunába szakadásánál Ketelnek fia Oluptulma (Alap-Tolma) építette a komáromi földvárat. A vár őrizetére rendelt jobbágyok közvetlen a vár körül telepítettén le, építették Komárom falut, melynek a mi időnkig fennmaradt emlékei a városban jelenleg is létező 72 nemesi telek (Kúria); ezek birtokosai adómentes jogaikat az itt később letelepedett idegenek irányában elejétől fogva fenntartani igyekeztek, mint ezt, a város levéltárában létező számos káptalanbeli átírások és kivonatok, (mint „Extractus litterarum Statutionalium Exemptos Fundos Comaromienses tangentium” stb.) bizonyítják. – Komáromnak ezen őslakói már eredeti hazájokban a Kuma vizénél, a Fekete- és Kaspi-tenger közt, úgy később Etelközben a Prut-, Szeret-, és Bug között már űzték a halászatot, és így ezen újon szerzett hazájokban azt csak folytatták, annál inkább, mert a harci szünetek alatt felvirágozván honunkban az ipar és kereskedelem, a külföldi országokból bejött idegen kereskedők készséggel vivék hazájukba az ott ismeretlen és nálunk bőségben tenyésző halakat, mit kevés fáradsággal, akkor még haldús folyóinkban bőséggel nyerhettek honfiaink.

Történetforrásaink ugyan nem jegyzék fel az első halászok működését Rév-Komáromban, hanem itt szolgálatunkra áll az összehasonlító nyelvészet; ugyanis közvetlen a város környékén nem egy helység, pusztá vagy dűlő nevére akadunk, melyek csillogó bélyegét hordják magukon, hogy itt hajdan halászattal foglalkozó népek telepedtek le; ilyenek a jelenleg is létező *Keszegfalva* Csallóközben Komárom mellett, *Tany* falu Csallóköz déli részén, *Harcsás* és *Gadócpuszták* a Vág-Dunán túl, a város határában, mely helyek legrégibb okleveleinkben is említetnek; – ezenkívül a város legrégibb jegyzőkönyvében, mely az 1587–1680 éveket foglalja magában, halászatot jelölő családnevekre akadunk, melyek közül többen jelenleg is birtokos családok Komáromban, vagy annak közvetlen szomszédságában és vidékén, ilyenek: Halász, Csukás, Viza, Gadócz, Kárász, Czompó és Keszeg családnevek.

1051. III. Henrik császár többszöri beütése alkalmával tűzzel-vassal pusztítván honunkat, ez évben Győrön alól táborozott serege, hol eleség szűke miatt kelepcébe kerülván, békét kért I. Endrétől, ki neki azt megadá; ezenkívül ellenének kiéhezett seregét a király megvendégelni akarván, *50 roppant nagyságú vizát*, ezer oldalszalonnát, ezer szép bikát, s tömérdek juhot, ökröt, egyéb barmot és kenyeret meg bort küldött a német táborba, azonban az éhes németek annyira nekiestek az eleségnek, hogy sokan megbetegedvén, meghaltak, a többiek eldobálván pajzsukat és vérteiket, haza szaladtak.

Ez azon hegy alján történt, melyet az eldobált vértekekről az utódok Vértésnek neveznek. Minthogy ezen hegy Komárom közelében fekszik, hihető, hogy az említett vizák is innen kerültek.

Ez lenne tehát a vizahal legrégibb emlékezete hazánkban. (Thuróczy Chronica Hungarorum. II. r. 43. fej.)

Legelső említés tétetik évkönyveinkben a komáromi halászatról 1075-ben, midőn I. Géza a Garam melléki szt.-benedeki apátságot alapítván, a komáromi határban 3 eke földet vagyis régi telket és ugyanott szabad *halászatot* engedményezett a nevezett apátságnak. – Ebből az tűnik ki, hogy ezen halászati jog királyi haszonvétel volt, vagyis inkább a várhoz tartozó s királyaink által elidegeníthető jövedelmi forrás.

Vegyes házakból származott királyaink alatt a komáromi vár is azon szerkezetet nyerve, mellyel bírtak egyéb magyar váraink azon időben, ti. a szomszéd falvakban, – melyek a várhoz csatoltattak és a várjóságot képezték, – Csallóközben és Mátyusföldén laktak a várjobbágyok; ezek igen csekély adót fizettek a várparancsnoknak, például néhány *vizát* vagy más *halat* s a várjóságokat saját hasznukra hűbérben mívelték; de had idején és egyébkor is a várat őrizték és katonáskodtak a királyi zászló alatt, a várjóságokhoz tartoztak a többi közt már 1268-ban Keszi és Szent-Andrásfalva, ezek idővel Rév-Komáromba beolvadtak. (Fényes: Komárom Vármegye. Pest 1848. 84. l.)

I. Mátyás királyunk különösen kedvelte ezen várost, melyet nemcsak királyi mezővárossá emelt, hanem 1472-ben kőfallal is körülkerítettet; itt volt szép gyümölcsöse (Pomarium) a mai Pihegő- és Tolnai utca helyén, úgyszintén szép vadaskertje, a város határának felső széliben, hol most a vadas dűlő van, *halastava* pedig Gutánál volt, mely Komáromhoz két órányira fekszik. – (Alistáli Laky Gábor, volt Komárom városi tanácsnok kéziratából, mely a városi levéltárból gyűjtött és Rév-Komáromra vonatkozó adatokat foglal magában.)

1500 körül Suntheim László, I. Miksa császár történésze, utazván a Dunán Titelig, Komáromról azt jegyzé fel, hogy ott rendkívül sok *viza* és *tokhal* halászható, egyszerre száznál is többet fognak, ezeket Bécs felé és más országokba is elviszik. (Győri történelmi és régészeti füzetek. II. kötet. Győr 1862. 121 lap.)

Az 1518-i országgyűlésen a 14. tc. szerint Rév-Komárom, Munkáccsal, Tatával együtt a királyi konyha tartására rendeltetik; Komárom kiváltképpen *tokkal*, *vizával* tartozott szolgálni.

1526. A szerencsétlen mohácsi vész után aug. 31-én az özvegy királyné kíséretével Budáról Pozsonyba menekült, útjába ejtven Komáromot, hol szept. 1. és 2-át töltvén, hű emberét, endrédi Somogyi Ferencet tette várparancsnokká. Szokásban volt ez időben a Duna mentében fekvő városokban, hogy a városi tanács az idegen főurakat, ország zászlóseit, vagy más követeket, kik falaik közé érkeztek, hallal megajándékozta, sőt hasonló ajándékokat távolabb helyekre is küldött; ilyes példákat bőven mutat fel Pozsony városa számvevő könyve

ezen időkből, így ezen év szept. 1-én György, brandenburgi örgrófnak, kit Neuhaus Ádám cseh kancellárral együtt a Lajos király segítségére Győrig nyomultnak állítanak történetíróink, 4 potykával, 6 csukával, 1 süllővel, néhány menyhallal, sigérrel, márnával, keszeggel, 8 kanna község-borral és 90 zsemlyével kedveskedett Pozsony városa; a nevezett örgróf tehát nem nagyon siethetett Mohácshoz a török ellen, sőt talán inkább el Mohácstól Bécs felé. És, hogy az ütközet gondja sem igen nyugtalanította, mutatja az, mert a város által küldött boros kannákat újra megtöltette. – Pók Jánosnak, a királyné udvarmesterének, szintén Pozsony városa 1526 okt. 10-én néhány sigérrel, csikával és menyhallal kedveskedett, mely ajándék a mi pénzünk szerint körülbelül 3 ftba került.

1563-ban Miksa magyar király koronázása alkalmával a halak ára ez volt: egy font viza 6, csuka 6, ponty és harcsa 4 ezüst fillér, amikor is három ember számára való kenyér 1 ezüst fillérbe került. (...)

A 16. században szokásban volt a Komárom és vidékén fogott legszebb vizákkal a bécsi császári konyha számára kedveskedni, erről tanúskodik a következő eredeti oklevél. Németh János komáromi udvarbíró bizonyítvány levele kelt 1568. nov. 9-én. „Én, ki vagyok Németh János, római császár ő Felsége udvarbírája Komáromban, vallom ezen levelem által, hogy én az naszvadi szegjéről, harmad része, az ő Felsége parancsolatjára, Usaly Péter uramtól három vizát vettem el, kit én ő Felsége konyhaszükségére Bécsbe küldöttem. – Annak való bizonyoságáért adom Usaly uramnak ezen pecsétetes levelet. – – Továbbá teszek én oly bizonyoságot, minekelőtte ide érkeztem, hogy ezen Usaly Péter uram az ő Felsége szükségére Bécsbe az gúttai és naszvadi szegjéről hat vizát küldött volt. – Actum in Gutta decima nona novemberis anno 1568. Németh János comáromi udvarbíró manus pr. (P. H.)” (...)

Azonban, miként alább látni fogjuk, a fentebbi kedveskedés inkább rendes haladó volt, mellyel tartoztak a komáromiak régi törvény és szokás szerint a felség konyhájához járulni.

1577. Sinczendorf császári követ Konstantinápolyba utazván le a Dunán nagy kísérettel, ezen útról naplót vezetett Schweigger Salamon követségi káplán, pontosan feljegyezvén honunkban szerzett tapasztalatait. Komáromhoz nov. 13-án késő este érkeztek és ágyúlövésekkel fogadtattak; azon este a komáromi alparancsnokot Samaria Ferdinandot megvendégelék a hajón, másnap viszonzásul reggelire ő hozott a követnek özet, jó magyar *halat*, és más egyebet. (Sal. Schweigger's Reisebeschreibung. Nürnberg. 1608. folio. pag. 8)

1592. A mint ezen évi Komárom városi úrbérből kiviláglik, a győri és Vág-Dunában fogott halaknak egy negyedrésze a királyé volt. A viza-halászok, kiknek bárkájok volt, fizettek évenként 5–6–7 vizát. – Az úgynevezett királyi halastavak Martos körül évenként 10 ftért adattak haszonbérbe, az ugyanott levő felső tavak haszonbére 8 ft. volt. (Fényes: Komárom-

Vármegye. Pest. 1848. 89 lap.)

1642-ben Komárom megye végzése szerint Kava elhagyott pusztán Várkonyi Amadé Lénárt helyettes nádor nevében tiltatik a Dunában való halászat. – (Fényes: Komárom Vármegye. Pest. 1848. 64 lap.)

Legneveztesb ága a komáromi halászatnak mindenesetre a viza- és tok-fogás, azért érdekesnek tartom e tárgyat bővebben kifejtteni. A viza és tok a vándor halnemekhez tartozik és hazájok a Fekete-tenger, hol mint csendesebb és bátorságosb helyen szoktak ívni. Február vége felé ezrével jönnek ki a tengerből az odaszakadó folyókba, úgy a Dunába is, innen aztán a Tiszába és más nagyobb mellékfolyókba, egyes vizák olykor felmennek egészen Pozsonyig, de már azon túl ritkán találtnak, s így ha a Duna csavarodásait felszámoljuk, közel ötszáz mérföldet utaznak el hazájokból, és pedig minden évben Komáromig, sőt Győrig feljövén; a Fekete-tengerből március elején indulnak ki, így hét hónapon át utazván, fel és le naponként két mérföldnél több utat tesznek meg. – Mikor felfelé a víz ellenében jönnek, akkor a folyam fenekén úsznak, nem lévén ott a víznek oly nagy sebessége, s így a felúszás kevesebb erővel jár; mikor pedig hazájukba visszatérnek, a víznek felületén tartózkodnak, mivel ott a víz sebesebb levén, gyorsabban is evezhetnek. – Nagyobb kérdés a természetvizsgálók körében az, mi okozza ezeknek minden évben való kibujdosását? Némelyek azt állíták, hogy élelmök keresésére és üldözésére oszlnak el, de azt a Fekete-tengerben bővebben feltalálhatnák. Igazabb oka kibujdosásuknak az lehet, hogy ezen gyenge bőrű halak a férgek miatt nem maradhatnak nyáron a Fekete-tengerben; azért mihelyt a tavaszi meleg megszorítja a férgeket a tengerben, seregenként odahagyják azt. Ezt megerősíti azon tapasztalás, hogy ha vizát vagy tokot fognak ki a vízből, fejök bőrén sok apró férgecskét szemlélhetni, melyeket ha nagyítóüvegen nézünk, számuk igen megszorodik. Bárki vakarja meg egy ily kifogott vizának fejét, tapasztalni fogja, hogy szintoly örömet állják azt, mint a balhás ebek. Ezen apró férgek meglepven a vizák fejét, mindjárt tavasz kezdetével a Fekete-tengerben, ott nem maradhatnak a nagy viszketegség miatt, s azért úsznak szüntelen víz ellenében, mert ez a hűves és sebes víz némiképp vakargálás helyett szolgál nekik; ha csak el nem fogatnak, mindaddig felfelé úsznak míg ezen férgektől meg nem szabadulnak; ezek pedig nem vesznek el előbb, mint az ősz kezdetével, amikor ők is, nem lévén már a vakarásra szükségök, s talán a víz hűvesedését és az ívásra való szükségét is érezvén, hazájokba visszatérnek. Ez a viszketegség, nem pedig ügyetlenségök okozza azt is, hogy ezen hat, hét, sőt nyolc mázsás vizák könnyen engedik magukat megfogatni. Mihelyt észreveszik a halászok, hogy viza van hálójokban, csendesen viszik azt a part felé, s mikor annyira vitték, hogy a Duna gázolható, akkor közölök egy bemegy a Dunába, hónaljig vagy nyakig való vízben megfogja a viza fejét,

s a nála levő kötelet ráhurkolja, s többek segítségével a partra kihúzza.

A viza feje széles, rövid, bőre sima, a hátán fekete, oldalán kékes hullámzó, hasán fehér; hossza 2 öl, néha több is, súlya nálunk 2–8 mázsás, de az oroszoknál a Jaik folyóban nem ritkán 10 mázsásokat, 18–24 lábnyi hosszúkat is fognak. Igen falánk, különösen az apróbb halakat szeretik üldözni, de azért vadkacsákat, sőt a vízen úszó kákát, gyökeret és fadarabokat is elnyelik; szaporodásuk rendkívüli, mert ikrájuk, mely néha 2 mázsa nehéz, 3 millió petét tartalmaz, húsa ugyan nem oly jó, mint a tokhalé, de kipótolja ezt az árban nagysága. Keresett cikk ezenkívül a vizahólyag, melyből enyvet főznek.

A tok, mely közönségesen 5–6 láb hosszú, színe kékes-szürke, hegyes orrú; apró hallal táplálkozik; húsa különösen jó ízű; már a görögök és rómaiaknál nagy kedvességgel részesült, (...) minden nagyobb lakománál fő ételül szolgált; Ovidius nemes halnak nevez; Cicero a tobzódóknak szemrehányásképp hozza fel vétkül, hogy tokhalat esznek; Plinius (IX. 71.) írja, mikép virággal feldisztván a tokhalat, megkoszorúzott szolgák zenekísérettel hordták fel a legpompásabb asztalokra. Fogása igen könnyű móddal történik, mert lomhaságánál fogva ha hálóba keveredik, meghúzza magát csendesen s ekkor a halász kötelet húz száján és kopoltyúján keresztül és csolnakához köti, hanem őrizkedni kell ekkor farkától, mert volt eset rá, hogy azzal egy vigyázatlan gyermek lábszárát eltörte.

A harcsa, legnagyobb édesvízi hal, mely folyóinkban honos, közönségesen 2–3 láb hosszú, de nem ritkán ember nagyságú s vastagságú, és súlya mázsás, sőt fogtak már Dunánkban 9 láb hosszú, két ember vastagságú és két mázsa súlyú harcsát is, azonban igen lassan nő és nem igen szapor; húsa fehér, zsíros és szálla nélküli, igen finom ízű. A fönnebbieken kívül Komárom környékén a következő kisebb halak nyeretnek: ponty (potyka), csuka, márna, kecsge, süllő, sigér, menyhal, kárász, keszeg és sőreg. – (Mindenes Gyűjtemény. Rév-Komárom. 1790. III. Negyed. 36. l.) Oken: Allg. naturgeschichte VI. Thierreich III. Band 66–88 l.)

1765-ben a rév-komáromi halászok céhszabályai voltak: „1. Mivel a vásárnapot az Ur Isten az maga tiszteletire rendelte, azért mindnyájan a halászok szombaton estve éjfél előtt haza jönni, ha a szélről vagy mástól meg nem akadályoztatnak, tartoznak, és a vásárnapot megünnélik, aki pedig jöhetne, és meg nem jönne, s elmaradásának más helyes okát nem adhatná, és a Czéhnek hírére lenne, ha öreg halász, 2 frtra, ha koczás, 1 frtra büntetessék a Czéhnek ládájába. – 5. A mely halászlegény czéhbéli halász ember lenni kívánczik, az magát a Czéhmester előtt jelentse a végett és legelsőben is jelentő pénzü a Czéh-ládájába 1. frtot tegyen le, azután böcsületes születését, 3 tanuló, és 3 vándorló esztendeinek helyesen lett kitöltését bizonyítsa megszokott levél által ’sat. – 13. Az Tanyákon halászó halászok közül, az

kik renddel szoktak tanyát vetni, kiki úgy vigyázzon halászásra, kiváltképpen akkor, amikor az örökhaknak fogásának ideje szolgál, hogy mihelyt az, ki előtte tanyát vett, letévén az örfáját, mindgyarást utánna Tanyát vessen, hogy kisedelmes vólta miatt kár ne következék, ha pediglen azt nem cselekedné, az olyaténak büntetése legyen 50 pénz. – 15. Az Dunán, az mint privilegiumok tartja az halászoknak, mindenütt szabadon halászhatnak, de úgy mindazonáltal, hogy a földes Uraságnak, az kik földén halásznak hirt adjanak, akik a Czéhek kötelesek, ha pediglen a halászok közül valamellyik, valamelly földes urnak a Tanyáján avagy földén Vizát, Tokot, vagy Söreget (mellyek másképpen kötöles halaknak hivattatnak) fogand, tehát abból járandó negyedét az földes Urnak, az kinek a tanyáján fogatik, igazán kiszolgáltassa. – (T. Gy. 1823. VI. 75. 1.)”

1778-ban a viza – és halfogók a városnak 39 ftot fizettek évi haszonbért. (Korabinszky. Almanach von Ungarn Wien 1778. 393. lap.)

1820-ban s halászok öreg hálósok, – kocások – és horgászokra osztályoztattak, de mind egy céhbeliak voltak. Legjelesbek az öreg hálósok, ettől a többieket csak a szegénység tartja vissza; ilyen öreghálós mester 8, amazok igen sokan voltak. Némelyek egyszersmind halkereskedők is és nevezetes kereskedést üznek Nagyszombatba, Pozsonyba, Bécsbe és máshova is, sőt helyökbe is jönnek az idegen vevők. Ennek tulajdonítható, hogy Komáromban a hal nem oly olcsó milyen lehetne; általában az itteni halászok igen ügyes viza- és tokfogók – 1848-ban volt ugyanott 19 halász, 1 legény, 7 inas. – (T. Gy. 1825. V. 31. – Fényes: Komárom-Vármegye. Pest, 1848. 71. 1.)

Említésre méltó a Komáromban szokásos *halebéd* és annak főkelléke, a *halászlé*; ezen ételt ponty-, harcsa – és kecsegeből, vöröshagyma-, só és paprikával fűszerezve s bográcsban megfőzve, készítik, melyet a város polgárai víg körben, többnyire a halásztanyán, szabad ég alatt szoktak elkölteni, sőt ritka komáromi lakos, ki azt maga ne tudná elkészíteni, nevezetes pedig ezen halászlé már csak azért is, mert annak készítmódja egyedül Komáromban és Szegeden otthonos.

Mióta a gőzhajózás által okozott hullámváz zavarja a halak ívását, elmosván a lerakott halpetéket, a halászat Komáromban hanyatlóban van, mint az ottani halászok vélekednek; legalább oly dús eredményt nem nyerhetnek, mint a múlt századokban, azonban most sem ritkaság a nagy hal Komárom vizeiben, különösen vízapálykor igen dús halászatok szoktak történni. Most sem szűnt meg azért az ottani halászok kitartása és szorgalma, mely néha dúsan megjutalmazza fáradozásukat.

A rév-komáromi földrengésekről

Emlékeztetésül az első földrengés 100-ik évfordulójára

A hazánkat sújtó csapások közt nem ritkán említetik a földrengés, mely egy század óta különösen Komárom városát rettegetti. E földrengések indító okául természettudósaink közül sokan a vulkánikus természetű Vértes-hegységeket hiszik, s onnan sugározgatják azokat ki, ám bár nem ritkán történik, hogy a komáromi földrengéseket Mórrot és a Vértes hegyoldalban nem érzik, úgy ellenkezőleg a móri rengés sem hat el mindig Komáromig; hihetőbb azon vélemény, melyet maguk a komáromiak tartanak, miképp a tűzanyag közvetlen a vár és város alatt van, és azon vidéken bőven összpontosuló víztömeg egyes részeinek leszivárgása idéz elő gőzt, ez ismét rázkódást; igazolni látszik ezen állítást az is, hogy lágy tél és nagy vízáradások után rendszeren földrengést várnak az ottani lakosok. Nem szándékom a földrengést természettanilag elemezni és magyarázni, hanem történetileg – a szemtanúk által feljegyzett egyes adatokból, miként az a helyszínén észleltetett, összeállítva, – megismertetni.

1763. június 28-án kedden – tehát *éppen 100 évvel ezelőtt* – ragyogva kelt fel a nap, midőn a hivek nagyrésze, a beállott országos vásár miatt korábban végzendő az isteni szolgálatot, az egyházakba gyülekezett, sokan már sátraikban áruik eladásával foglalkodtak, s a többiek, jelesül az aggok és gyermekek még reggeli álomban szunnyadozának, – reggeli 5 $\frac{1}{2}$ óra táján iszonyú földrengés rázkódtatá meg a város területét, mely csapás ismeretlen levén még akkor a város lakosai előtt, már szinte az utolsó ítéletet képzelék eljötnék, annál is inkább, mert ezen első rázkódásra, – mely habár minden épületet erősen megrongált, életük megmentésére sokaknak intő jelül szolgált, a szabadba kimenekülvén, „a gondviselés különös kegye volt ez előzmény, különben minnyájan veszve valánk,- írja Grossinger, ki mint szemtanú jegyzi fel az adatokat. – Alig egy negyed múlva, iszonyatosb erővel, borzasztó moraj közt a föld fölemelkedett, alásüllyedt, ismét forgott s visszahelyezkedett; s mindez 3–4 percig tartott, s csoda-e, ha minden ház a hosszú s különnemű ingás folytán rommá változott?! A tornyok helyeikből megindulni látszottak; egymáshoz ütődve, keresztjeik föld felé hajlongva, leestek; a falak, gerendázatok iszonyú ropogás közt megnyiladoztak; kémények földre hulltak; a por mint köd felszállt és elfedé a várost; a Duna partjain megrepedezvén a föld, abból tűz lövellt elő, *s mind ezt én saját szemeimmel láttam!* Vért fagyasztó látvány, melynek iszonyát ott a haldoklók, itt a nehéz sebekkel borítottak fájdalomhangjai növelték! Nyolcvannál többre teszik a romok alatt találtattak számát; mely növekszik, midőn e sorokat írom – hisz itt-ott még mindig hullákra akadnak.”

A sebesülteket még többre tehetni vélték, kik az őrültség csillogó jeleit adták. – Szüleiket eltévesztett vagy elvesztett gyermekek s férjeik után kiáltozó nők futkostak őrültként a bizonyos halált hirdető roncsolt épületek között! míg egy Jézus-társulati tagnak sikerült azokat összeszedni, ezeket figyelmeztetés és kéréseivel arra bírni, hogy meneküljenek az ismételt rengések által mindinkább kőhalommá váló épületek közül a Dunaparton – éppen vásár ideje levén – nagy számmal kikötött hajók s fenyőtálpak fedelzetére, s példájokat majd az egész város követte. Azonban rengett újra a föld; fölemelkedének s ismét kicsaptak a hullámok; a már megriadott s most kétségbe esett tömeg a várost elsüllyedni válván, a rémülés eget hasító hangján kiálták mindnyájan, hogy elhagyják a bosszús ég haragjától annyiszor látogatott várost, s másutt keresnek menhelyet, hol elvesztett vagyonukat legalább ily veszélytől távol sírathassák, s csakúgyan már kezdék vagdalmi ama járműveket tartó köteleket, s csak, mint olvasom, néhány jézsuita kérő s a gondviselésbeni megnyugvásra intő hathatós szózatának sikerült eme közös óhajtaást legyőzni s e vándorkész tömeget maradásra bírni.

Roppant volt a kár, mint e város akkor szenvedett, mert 9 egyháza közül 7, tornyai-és falaival összedőlt, többi között a nagyszerű Szt. András templom – melynek alapkövét 1748. aug. 3-án Sajghó Benedek szentmártoni főapát tette le, ugyanő építette fel is, – ívezete beszakadt, két sugár tornya a szemközti levő egyemeletes gimnázium-épületre zuhant; – ez később földszintre építtetett, a templom két tornya pedig meghagyatott jelenlegi törpe alakjában, úgy a templom bolthajtása is később a gyakori földrengések miatt fából készíttetett. – A jézsuiták szép kétemeletes zárdájának – jelenleg a Benedek-rendiek székháza – főfalai az alapfalaktól elválván, majd egy lábra hagyták el eredeti helyzetüket, boltozatai pedig beszakadtak. 1768-ban újra építtetett a régivel egy emelettel alacsonyabban. A ferenciek – most kormányi épület s gabonatárul szolgáló – egykori templomának beszakadt boltozata alatt 7, és leomlott tornya alatt még több ember találta gyász temetőhelyét. – Szt. János, most romokban fekvő templomának tornya, két, egymást nyomban követő rendülés folytán szintén leomlott, és felső része a tetőt s a szentély boltozatát átvázván, az oltárról menekülni akaró áldozárt, Vencel Jánost romjai alá temette: fején és karján szenvedett őt nehéz sebének dacára sikerült, az ismételt ingás által mintegy segítve, a romok közt nyílást bontani, hogy lég hiánya miatt a megfúlás okozta bizonyos haláltól magát megmentse. – A városház tornya leomlott a piacon levő árusokra. – A régi vár minden épülete kőhalommá változott, külfalai állottak, de azon része, mely a Vág és Duna összefolyására nyúlik ki, – s hegyes szögöt képez, – elszakadván, vagy három lábnyi mélységre süllyedett: e keletkezett résen lángok, majd kénnel vegyes homok s víztömeg csapott föl, hogy néhány perc alatt a várt környező árkok négy láb

magasra vízzel teltek meg. A városban pedig, a kutakból a víz kiapadt s e helyett kénes szagú homokkal teltek meg. A mostani Rozália téren szintén megnyílt a föld, és ezen nyílásból kékes láng lövellt ki. – 279 nagyobbserű polgári ház ledült, s 785 erős omlást szenvedett.

Egyedül a Szt. András-templomban okozott kár 80.000 forintnál többre tétetik. – Magánosok összes kára pedig 160.465 ft. 35 denárra becsültetett, miknek némi enyhítésére a koronkint begyűlt segélyekből 1742 f. 7¹/₂ denár osztatott ki 1782-ben.

A halottak számát az azon évben kelt okmány 63-ra teszi, és 102-re, kik különböző tagjaikban zúzódtak, sérültek vagy megsebesültek; mi valóban kevésnek tűnik fel a csapás nagyságához mérve, s mintegy az Isten keze örökösét szemléljük e vészterhelt város fölött. (...)

Az év végéig folyton tartó s iszonyú robogással ijesztő földrengéstől még mindig remegő lakosok földél nélkül jajveszékelve bolygának a város körül; nagyobb téren s mezőségen sátrakban ütek fel ideiglenes tanyájukat. – A vallás vigasztaló szavai után epekedő kat. népet egy szabad téren, a mostani katonai kórház kertjében, (a trinitáriusok egykori laka és kertje) fából rögtönzött tágas sátorban erősíték a hit ígéivel a vallás lelkes bajnokai, – kik körüljárván a többszöri, habár csekélyebb rengések miatt úton-útfélen össze csoportosult megfélemlített népet, szónoklataikkal buzdíták! Mily hatással bírtak a gondviselésbeni megnyugvásra intő s bátorító szavak, fényes tanúságot tesz ama magasztos jelenet, midőn a naponkint tartott ájtatos körmenet – július 5-én – visszatért a mostani Nádorvonalon kívül eső, most már nem létező kálváriától, ama kebelrázó jelenet dacára, midőn az egész várost a Duna felé nem annyira megindulni, mint rohanni látták: senki el nem hagyta helyét, de hangosabban emelkedett imájok az ég felé: ”Könyörülj uram a te népeden!”

A protestánsok ez időben számosan léteztek ugyan a városban, de templom és prédikátor nélkül, földrengéskor azonban két deszkahajlékot építettek, s abban énekeltek, imádkoztak és könyörögtek a lábok alatt dühösködő ítélet megszüntetéseért, nem tovább hat hétnél, mert attól eltiltattak. (...)

„Nagy ínséget szenvedtek volna a város lakosai élelem hiányában, ha a könyörülő lelkek idejekorán nem segítenek a szükségben. A dicső emlékü Mária Terézia királynő, városunknak sorsán megindult anyai szívének nemes vonzalmát tanúsítá, nagymennyiségű élelmi s egyéb szereket kiosztatni rendelve vagyontalan lakosaink között. Országunk hg. primása Barkóczy 29-én, tehát már másnap nagymennyiségű élelmiszerekkel sietett enyhíteni a köznyomort. (...) Helytartóságtól 1763. szept. 30-án kiállított koldulólevél által a szerencsétlen város felsegélését célzó országos adománygyűjtés eszközöltetett.

A megfélemedettek lassankint kezdenek ismét visszatérni, bár szorult kebelrel, földült tűzhelyeikhez; de midőn látnák a pusztulást, újból felébredt a már elfojtott vágy: elhagyni e vészes lakhelyet; miről értesülvén a m. kormány, külön rendelet által sietett maradásra bírni a sokat szenvedett város lakóit. – S a két hétig tartott s később is megújult ez évi földrengés gyászos emléke minden keresztyén felekezetenél Szt. Péter és Pál utáni vasárnapon, őseink fogadalmához méltó buzgósággal, a katolikusok-, úgy a protestánsoknál háromszoros isteni tisztelettel szokott megünnepeltetni.

Ezen földrengést Győrött, Pécsen, Trencsénben, Zágrábban is érezték habár kisebb mértékben; Buda közelében a zsámbéki templom és kolostor ekkor pusztult el. Pesten állítólag igen sok ház megsérült. Bécsben is két gyenge lökést vettek észre.

Komáromban Holéczy szerint (Körültekintés a komáromi várba. Szép- Literaturai Ajándék. Pest. 1821. 179 lap) 1763. júl. 9-ig 90 földlökés fordult elő (...) – Grossinger szerint 1763. év végéig 160 rázkódás történt, s majdnem két évig a föld folytonos rezgésben volt. (...)

1765. év elején ismét gyakori volt e csapás, többi közt febr. 8-án; mígnem ápr. 6-án reggeli 4 órakor, az 1763. június 28-a után egyik legerősebb rendüléssel néhány évre szünet állott be.

Különösnek tűnik fel sokak előtt, hogy az 1763-i, mindenesetre nagy csapás a városi jegyzőkönyvben nincs bejegyezve; – ennek azonban kielégítő magyarázatát találjuk az akkor uralgó közzavar – és kétségbeesésben, mely a kedélyeket fásulttá és közömbössé tevő a közügyek iránt; midőn a városháza is összeomlott és a tanács üléseit a Csejtey-féle kertben tartá; ezenkívül az erre vonatkozó összes iratok később felküldettek a Helytartósághoz.

Egy, a városi tanácsterem falát díszítő azon korbeli nagy olajfestmény emlékeztet bennünket, a bár nem művészi kéztől festett képben Komárom akkori állapotára; érdekes azon, az egy századdal ezelőtt szokásban volt magyaros viselet.

Számosan megírták ezen szomorú eseményt részint mint szemtanúk, részint hallás után feljegyezve, vagy az egyes feljegyzett adatokat összegyűjtve. (...) Baróthy Szabó Dávid koszorusunk, költőileg megörökíté egy epopaeában ezen szomorú napot. (...) Ezen ismeretlen műből érdekesnek tartom mutatványképp néhány verset közölni:

„Kantárosi Gazsi, ennek az ő neve,

Nyolczvannyolcz esztendőt e már hátra teve.

Én ezen agg morét magamhoz hivattam,

Kérdezvén dolgokat, szóllott, én hallgattam.

Mondá! Jó asszonyom! mi úgy megijedtünk,

Hogy még lelkünkbe is mi megmerevedtünk.

Félelmünkbe hasunk hallottuk mint korgott,
Szemünk mint kétségbe esettnek úgy forgott.
De hogy lábunk alatt, földbe hallánk zörgést,
És a fejünk felett irtóztató dörgést.
Sírva kiáltottuk: no már oda vagyunk,
Ránk szakad a világ, betöri fej agyunk.
A városra veténk szemünket mentünkbe,
Jó, hogy meg nem holtunk akkor ijedtünkbe.
Láttuk a templomok és házak mint hullnak,
Véltük, más nyíláson kijöttek, s már dúlnak.
Megkábult az eszünk s vajdástól szaladtunk,
A volt jó, hogy a föld meg nem nyílt alattunk.
Mert túl estünk volna az más világon is,
Hol az óriások laknak, még azon is.
Azért sok Somogyba ment, sok Muraközbe,
Sok nem messze futott, mene Csallóközbe.
Sok itt sem maradt meg, szaladt a Bakonyba,
Lakásomat vettem én Lögét-Patonyba.
E veszély megszűnván, visszajöttünk megint,
Tán már nem szenvedünk ilyen átkozott kint.”

1780. május 10-én, három ízben, egyszer éjjel, kétszer nappal földrengést tapasztaltak; minden veszedelem nélkül hamar el is múlt.

1783. ápril 22-ig a városi jegyzőkönyvben nem tétetik említés földrengésről; ezen napon húsvét után való kedden azonban, miként ott följegyezve találtatik, reggeli fél négy órakor, midőn sűrű felhőkkel volt a láthatár elfödve és az eső záporral omlott, oly félelmes zúgással, mintha mennydörgött volna, vagy legnagyobb ágyúkból egész ütegek süttettek volna el, – délről északnak jövő, s egy percig tartó mozgás rendítette meg a földet, mely már ápr. 21-én esti 9 órakor kis rázkódással, s az erre következett 8 ismételt földlökéssel jelentette volt magát előre. – Némely ház egészen összedőlt, a többinek vagy kéménye esett le, vagy falai repedeztek meg; szóval, egy ház sem maradt sérelem nélkül; mindnyájan a mezőre siettek, éltük szabadítása végett. (...) Későbbi ápril 26-i tudósítás szerint: még a föld teljességgel meg nem állapodott. A vár sok ezernyi kárt szenvedett, a városban levő jelesebb épületek megrontattak, a házaknak falai ledöledeztek; annyiból boldogoknak mondják magukat a

lakosok, hogy emberi haláltól az Isten kegyesen megmentette őket. Már újra megint 9-szer éreztetett a föld megindulni, noha nem oly erősen mint ápril 22-én „A földindulásnak ezen következetit látjuk: valamely kénköves, sárga és kékellő materiát, mely a föld gyomrából felvettetett, és valamely fővényt, melyhez hasonlót azelőtt nem láttunk, a kutak, melyek 50 ölnyi mélységűek is, közönséges fővennyel, melyet a megindult föld kihányott, betöltek, de azon fővény egynehány óra múlva elnyelettetvén, elveszett, a kutak pedig kinyíltak. A közel levő térségeken és szántó földeken helyel-helyel oly nagy nyílások lettenek, hogy a ló is bele eshetnék. A körüllevő faluk sem maradtak kár nélkül.”

A jelen földrengés a várat, melyet még a múlt rázkódás igen megviselt, tökéletesen romba dönté, úgyhogy többé katonaságtól nem is szállatott meg 1808-ig; a felségtől haszonvehetetlennek nyilvánítatván, mint ilyen, területe a városi lakosok közt 1784-ben elárvereltetett; később sáncaiban kakorica, bástyáin zab s más gabonanemek termeltettek. (...) Máj. 5-én kelt tudósítás – a Hírmondóban – többi közt ezeket jegyzé fel: „A föld még most sem állapodott meg, hanem majd naponkint ingadoz. Azért is a lakosok legtöbben csak fél szemmel alusznak maguk vagy mások házaiban. A katonaság a szomszéd falukba költözködött; egynehány nap múlva holmivalóját is elhordja.”

Egyes ingások történtek még ápr. (...) máj. (...) úgyszintén június és július hónapokban; dec. 4-én reggeli 5 óra után lassú zúgással jött kisebb rázkódás észleltetett, mely ugyanazon hó 19-én már erősebben ismétlődött, ugyannyira, hogy a már kijavított falak repedései ismét kiújultak, sőt újabb repedések is támadtak.

Az azon évi földrengés ha nem is volt oly rettenetes és káros, mint az 1763-i, minthogy sem emberhalál nem esett, sem az épületeket halomra nem döntötte, de azon 75.000 forintra becsült kárnál fogva, melyet az egyedül a magánosok épületében okozott, nem ok nélkül nevezetes helyet foglal el ezen város szomorú krónikájának. (...)

Ennyi, s ily gyakran történt károk elviselésére, a szerencsétlen város alig levén képes; a felebaráti segély gyűjtése birodalomszerte elrendeltett, s legfelsőbb parancs következtében a hadipénztárból 6888 ft. 33 1/2 denár a szerencsétlen károsultak számára kiosztatott. – Ez idő után az ingások ereje Mórhoz ment át Fejér megyébe, s Komáromban csak kis mértékben mutatkozott.

Katona Mihály tanár, a komáromi ref. gimnáziumban saját tapasztalatit feljegyezve, ezeket írja „Természeti földleírásában” a következő kisebb földrengésekről. A szerző maga is hetedfél esztendeig lakván Komáromban, azon idő alatt, úgymint 1796–1803, három földindulásra emlékezik, egyre tavasszal reggeli 3 óra tájban, amikor a föld alatt való zörgésre, mint valamely nyargaló kocsi zörgésére serkent fel és majd kilöködött a

nyoszolyából; reggel mindenki a földindulásról beszélt és a házakat vizsgálták; másokra egy kemény télen vasárnap délután, éppen szánkázás közben, de amelyet a szánkázók nem vettek észre, csak az utcákon kinn álló, és a rájuk kiabáló emberektől értették meg, harmadikra is egy télen karácsony táján este (...).

„1806. szept. 22-én este 9 órakor s az éjjel, úgy a következő napokban többször, egész nov. 28-ig, mely délután fél 5-re esett, – történtek földrengések Komáromban; a falak megrepedeztek és sok kémény lehullott. Ez nemcsak a városban, hanem országszerte, sőt külföldön is éreztetett. – Félelmes volt az 1807-i is, mely nagy morajjal jött, és erős rázást okozott; ismét 1810-ben jan. 21-én este; ez évi volt egyszersmind 1822-ig utolsó, mely említést érdemel, mert az ezután következők, gyenge és alig érezhető rázkódások voltak. (...) 1822. január 26-án 5 órakor reggel szokatlanul keményen megdördült az ég Komárom felett, nem képzelték még akkor a város lakosi, hogy alattuk is meg fog rendülni még azon évben a föld; ami febr. 6. reggeli 9 órakor – a lakosok közt nem kis félelmet okozott – rengéssel elkezdődött; hétfőn febr. 18. nagy sűrű bűdös köddel virradt meg, mely délfelé egészen eloszlott, s utána különösen langy és fényes nap támadt. Így rontott ki este egy negyed 6-ra ez évben a legnagyobb földrengés, mely egy egész percig tartott, sok kémény lehullott, a falak igen megrepedeztek, kutakban a víz néhol egészen elapadt, másutt kicsordulásig feldagadt. Különösen szenvedett a Szt. András temploma, a Benedek-rendiek kolostora és a várbeli épületek. Azon éjen még nyolcszor újult meg a rengés (...) Febr. 19. és 20. nappal sokszor, éjjel még többször; 21-én néhány apró ; 22-én délután (...) elég nagy s utána sok kisebb; 23. reggel 8 és 9 óra között egy kicsiny, este 3 negyed 9-re s utána is; 24-én reggel 3 negyed 8-ra nem nagy; ekkor „nyilvános isteni tiszteletek rendeltettek, hogy a Mindenható ezen ostorát nagy könyörületességével a mi városunkról kegyesen eltávoztassa.” ... többnyire egész márciusban sok apró rendülések estek. Ami az időjárást illeti, e hó 7-ig folyvást tiszta nap volt, 7-én behomályosodott, mely azonban pár napig tartott, azután tiszta idő; mindig meleg volt, valamint egész télen át. – Ápr. 8-án húsvét másodnapja, reggel 9 órakor jól érzett; 23-án du. 3 óra 30 perc ismét jól érezhető; a hó folytán e kettőn kívül volt több apró is. – Máj. 3-án reggel 10 perccel 7 óra előtt nagy rengés volt, mely a febr. 18-it megközelíté és azóta a legnagyobb. Ezen napon, úgy az előtte és utána való napokon bő esőzés; – 22-én reggel 9 órakor ismét félelmes rengés történt, de kár nélkül; febr.18-a óta már 50 földrengés észleltetett. Jún. 29-én délelőtt egy negyed 11-re erős, emlékeztetett az 1763-i nagy földindulásra, a visszaemlékezés nagyon élénk volt s a másnap tartott vezeklési ünnep igen buzgó. – Júl. 1. reggel 5 óra 30 perc szokott; 15-én éjjel 1 órakor morgóbb mintsem rázós; 22. reggel fél 3-ra és 4 órakor közepszerű; 25-én du. 3 negyed hatra elég ingó, ismét este 8½

órákor kicsiny. – Aug. 9-én éjjel 11 órákor nem nagy; 12-én reggel 7^{1/2} órákor, mint május 3-kán nagy zúgással és elég sebes rázással; 21-én hajnalban 3 óra 30 perc egymásután kétszer, először hosszabban tartó és erősebben is; 22-én délben fél 1 órákor rázó, de még morgóbb és különösen hosszú; 25-én hajnalban 3 negyed 3-ra kicsiny. – Szept. 13-án este 7^{1/2} órákor kevésbé zúgó mint rázás. – Október egészen csendes volt. – Nov. 5. reggel 4 órákor erős rengés nevelte a lakosok félelmét s utána parányi. – Dec. 24. éjjel egy negyed kettőre derék zúgással, még erősebb rázással fejezte be a rengések ez évi sorát és „szíveinknek megdöbbenését és vérhülését.” – Egész nyáron át nagy szárazság uralkodott Komárom vidékén. (...) – 1832. febr. 21. érezhető földrengés volt Komáromban. (...)

1841. ápr. 1. délelőtt 11 óra 30 perckor érezhető földrengés nem kis félelmet okozott; ugyanazon év okt. 24-én délután 1 óra 30 perckor oly erős rázkódás történt, hogy sok kémény és tűzfal ledőlt, s nem volt ház, melyen kisebb-nagyobb repedések ne támadtak volna. – 1843. márc. 3. esti 8 órákor gyenge rengés észleltetett. – 1845 máj. 9. délután kevéssel 2 óra előtt érezhető rázkódás történt, mely azonban néhány falrepedést kivéven, nagyobb károkat nem okozott. (Amtmann József főbíró naplójegyzeteiből.)

1851. kedden, július 1-én esti tíz óra 15 perckor a tűz, víz, és a harc sanyarúságait csak nemrég kiszenvedett város lakosait rendkívüli nagy földrengés látogatta meg, melyhez hasonlót 1822 óta nem éreztek; – saját tapasztalásom után – 8–9 másodpercig tartott s különös földalatti zúgással robogott el alattunk. A lakosok méltán megfélemlének és az éjet sokan a szabadban töltötték; éjfél után 2 órákor tartós moraj közt egy gyengébb rázás követte az elsőt. Sok tűzfal, kémény hullott le, minden ház kisebb-nagyobb sérülést szenvedett; az óvárban 29 kémény omlott le. A Szt. Benedekiek székházának majdnem öles vastagságú falain 3–4 lábnyi repedések támadtak. Emberhalál szerencsére csak egy történt a szomszéd Újszőny helységben, ott egy alvó szerencsétlen agyát egy leesett tégladarab zúzta szét. Hibásan tétetik ezen földrengés júl. 2-re a komáromi algimn. 1860-i programjában és az 1853. évi komáromi kalendáriumban.

1857. jún. 2., 5., 6., 9-én többszörű földrengések voltak Komáromban; júl. 27-kén ismét, s végre dec. 10-én reggeli 6 és 8 órákor kétízben éreztek földrengést, melyek azonban egy ízben sem tartottak szerencsére tovább egy másodpercnél s akkor is csak gyenge rázkódtatást okoztak. (...)

1862. ápr. 18. hajnalban 1^{1/4} órákor csekély földrengést éreztek Komáromban, mely 4 órákor hasonló minőségben ismétlődött; az ágyak megmozdultak és a madarak ülővesszőikről lepotyogtak. Ezen földrengést is a tavaszi nagy árvíz következményének tartják az ottani lakosok. (...) Legutolsó gyenge földingást f. é. 1863. márc. 29. és 30-a közötti éjjel érezték

Komáromban. (...)

Az 1763-i legnagyobb földrengés után, mely Komárom városát végpusztulással fenyegeté, az 1783. 1822., és 1851. évek a legjelentékenyebbek, de egyszersmind fonkonkint gyengébbek és kevésbé pusztítók voltak; mi vigaszul szolgál a város lakosainak is, hogy az ég, talán megeléglvén e nép sokszerű szenvedéseit, elvonja róla haragos kezét. Máris kipihenve az átélt viszontagságokat, évről évre szépül s gyarapszik Rév-Komárom városa, s nagy költők szavait e város népére alkalmazva:

„Mégfogyva bár, de törve nem, élnek ők e hazán!”

Úrnapja Komáromban

1843. június 4.

Az 'Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben' c. nagy munka programjában említve volt a komáromi úrnap, melyet Jókai Mór koszorús költőnknek kellett volna megírni, de nem írta meg. Én még 1861. május 16-i naplóm kiegészítéséül leírtam ezen nevezetes ünnepélyt, melynek közlését bármily gyarlón, jelenben érdekesnek tartom.

Ezen legnagyobb és legemlékezetesebb katolikus vallásos ünnepély fényes napot képezett az évben. Úgy hiszem mindenkinek ekkor készült el új ruhája; az enyémet legalább akkor hozta haza a szabó. Leírom ezt, az akkori ruhaviselet közbevegyítésével, mert az a mostanitól igen elütő volt. Állott pedig az én öltözetem egy Zrínyi-ruhából, mely akkor divat volt, de hamar megszűnt az lenni, célszerűtlen volta miatt; ugyanis a két karra húzott szűk ujjast vállánál fel kellett kötni s erre húztam a szintén fekete posztóból készült rövidebb bőujjú attilát, mely alul két oldalt, mint a kart fődő ujjasnál is apró szövött mogyorónyi nagyságú gombkötődísszel volt ellátva, fölálló gallérral; ehhez járult az alacsony selyem kalap (amilyent most a püspökök viselnek.) Még akkor fejdíszül cilindert viseltek a polgárok, hétköznapi sapkát vagy süveget, úgy, hogy a magyar csizmadia is, ha munkaközben eszébe jutott valami sürgős bőrvásárlása, úgy, amint dolgozott, feltűrt ingujjban és köténnyel ment a boltba, csak cylinder kalapolt tett a fejére s köpenyt kanyarított a nyakába még nyáron is; az inas, ha felszabadult legénynek, arról lehetett megismerni, hogy bármily pöttön ember volt, cilindert tett a fejére és botot vett a kezébe; a katonatisztek szolgálaton kívül, szintén cilindert és hosszú fekete kabátot viseltek, de merev, egyenes tartásukról és feszes nyakravalójukról azonnal fölismerhetők voltak. Csak a superok, szekeresgazdák és a hetivásárra bejövő gútaiak és hetényiek viseltek nagykarimájú parasztkalapot. Csizmát húztam, még pedig hegyeset, amint akkor viselték, a sarkaikra felsrófolt ezüstgombos sarkantyúval, pengőst nem volt szabad diáknak viselni, mások így hordták különösen a fiatalabbak, nagybátyámnak azonban öreg úrhoz illő gombos sarkantyúja volt; a lábszárakra azonban bő nadrágot húzott a polgári osztályból és úri rendből mindenki, a többiek szűk nadrágban jártak. Topánt csak nők és kisgyermekek viseltek, de amint négy vagy öt éves lett a fiú, nem tűrték többé társai maguk közt, ha topánt viselt.

Így indultam az ünnepélyre, mégpedig a rendes szokástól eltérőleg korán 7 órakor kellett megjelenünk a gimnáziumban; én azonban nehezen vártam az indulást, azért hat

órákor el is mentem hazulról; különben már ekkor mindenki talpon volt a városban. A szekerek egész éjjel hordták a kivagdalt fákat vagy gallyakat, a fűveket hajnalban szórták szét az utcákon, mindenki díszítette háza elejét, kapualját, ablakrácsait, de csak a piacon és azon utcákon, amerre a körmenet elhaladt.

Mikor a kispiac torkolatához értem, az Eiselt-féle sarokháznál önkéntelenül megálltam és bámulatomban egy ah! felkiáltással szájtátva, mintegy azzal is elnyelni akarva a sok rendkívüli szépet. Nem első úrnapja volt ez életemben, de a hatás mindig ugyanaz maradt. A nap ragyogott teljes fényében; a házakhoz támasztott sűrű fagallyak egészen elfödtek a falat az ereszig, (a piacig mind földszintes épületek lévén), úgy, hogy erdőben képzelte magát az ember; a földet, kövezetet egészen, de egészen a sűrűn szórt fű, melyet aztán a házbéliek (majd minden háznál volt kert) leszakítva minden virágaikat, de még a távolabb lakók is, szétszórták a fű közé, különösen a ház kapuja előtt; a sok istenfa, bárzsing, boldogasszony tenyere, muskátlilevél (ez a komáromi ablakok rendes dísze), bazsalikom és más szagos növény, de különösen sok rózsalevél el volt szórva a fű közt, mely szemkápráztató díszül és kellemes illatul is szolgált. Már a szegleten az Eiselt-féle ház kapualjában serényen dolgoztak az oltár fölállításán és feldíszítésén, valóságos virágos lombsátorrá volt az átalakítva, temérdek virágcsokorral, koszorúval feldíszítve; ez egyik állomás helye volt a processzióbeli papságnak, hol menetközben isteni tiszteletet tartottak; volt ily állomás hely több is.

Én azonban teljesen és mindent szemügyre akartam venni és élvezni, azért tovább mentem, szinte sajnáltam tiporni a szép zöld fűvet és virágot; de azt még mindig szórták és szaporították. Meglepően szép volt az ablakrácsokat vagy az újabb épületeken az ablakfákat elfedő virágcsokor, koszorú és girland, mely a sűrű gallyak közül virított elő, mintha minden köznapi dolgot virággal, a természet lombsátorával akartak volna eltakarni. Így lépésről-lépésre újabb meglepetés várt reám. Míg végre megérkeztem a nagy Szt. András-templom előtti gimnázium épületéhez. A fiúk is mind ünnepi díszben, teljes számban várták a processzió megindulását.

Hallottuk, amint nagy dobolással fölvonultak az egyenruhás polgárok, egy német és egy magyar század rukkolt ki. A németek tehetősb kereskedők és mesteremberekből, német mesteremberekből, német vargákból stb. kerültek ki, kik gyakran németül is beszéltek; egyenruhájuk: sötétzöld frakk, világos zöld hajtókával, szürke nadrág, két oldalt szintén zöld betéttel és pofonütött kalap (mint akkor nevezték, háromszögletű, melyet a német törzstisztek viseltek), nagy lefityegő zöld tollbokrétával. A magyar polgárok csizmadiákból, szűrszabókból és más mesteremberekből állottak; ezeknek az öltözete: szürke attila sűrűn zsinórozva és kipitykézve, magyar nadrág, magyar csizma és csákó forgóval, mindegyik

csapatnak saját zászlója volt, felpántlikázva, felbokrétázva. A német polgárok a piac felső részén a Schwarcz fűszerkereskedő és Grabner posztókereskedő boltja előtt, a magyarok a Szt. János-templommal szemben a Thiringer (később Amtmann Jenő polgármester) háza előtt állottak fel. Ha jól emlékezem, a németek kapitánya Buday László, a magyaroké Pohdráczy volt.

A várbeli katonaság közül is vagy egy zászlóalj kivonult dobszóval, a tisztek ünnepi ruhájukban, csákóval, széles nagy fekete-sárga szalaggal a vállról le a mellen és a csípőn nagy cafrangba kötve; a közlegények is fecskefarkú fehér öltözetükkel kék hajtókával és bakancsba húzott magyar kék nadrágban, a csákó rózsája mellett ákáclevelekből álló vagy téli zöld bokréta díszlett. Ezek a várkommendáns báró Bakonyi ezredéből valók voltak és a vár előtti sétatér széles útján (...) állottak fel.

Ezalatt mi, a gimnázium hat osztálya, saját zászlónk alatt, melynek nyelét, dárdáját elborítottuk szalagokkal, virágbokrétákkal, szintén kivonultunk az iskola nyílt udvarára (ez akkor még nem volt befásítva) és vártuk az indulást.

Az óriási nagy zászlókat és a kisebbeket is kivitték már a Szt. András- templomából, melynek falát díszíték évközben; a harangok megszólaltak. A kat. klérus papi díszben, az apát-plébános baldachin alatt, szentséggel a kezében, papi süveggel, a ministránsfiúk piros zubbonyban, erre öltött fehér ingben csengettyűikkel csilingeltek, mások a baldachint vitték; két felől a városi hajdúk, szintén díszöltözetükben, panyókára vetett mentében, csákósan, kihúzott karddal haladtak szép csendesen; a baldachin után következtek a káplánok, a komáromi ferencrendi barátok misemondó ruhában, vagy a reverendára öltött fehér ingben, párosan.

A körmenethez csatlakoztunk mi is. Midőn a polgárőrség előtt elhaladt a papi menet, azok Habt Achtot kommandíroztak (a vezényelés szó még akkor nem volt használatban).

A céhek zászlóikkal a Megye utca elején állottak fel és onnét csatlakoztak a körmenethez; a szentháromság oszlopánál szemükbe tűnt a szép látvány, az egyes céheket követő cigányzenével; ezen komoly, egyházas melódiák csak emelték az ünnepély díszét.

A mészárosok vérpiros nehéz selyemből készült óriási zászlóját, melynek közepét szentkép díszítette, nyolc vagy tíz rúdon vitték két felül és középen a céhbeli mesterek vagy legények, arany vagy ezüst lelógó bojtjait külön emelve vitték; a zászló maga s rúdja természetes és csinált virágbokrétákkal, szalagokkal volt borítva, de még az azt vivők karja, válla, kucsmája is virágokkal, szalagokkal volt díszítve, elől ment a bárdot vállán vivő mészároslegény, mely a virág- és szalagtól elborítva nem volt látható. A zászló fölemelve az emeletes házak padlásáig ért föl. Így haladtak a többi céhek: molnárok, superok, szabók stb.

szintén többnyelű különböző színű zászlókkal; lehetett akkor ily óriási zászló tíz is; több cég után külön cigánybanda haladt. Ezek után következtek az egynyelű zászlók, szintén mind földíszítve, még a vivők is. A ragyogó nap a sok csinált-virág arany- ezüst csillámjainak fényét még fokozta.

A menet egyik fényes jelenete volt a szekeresgazdák fölvonulása, mentéjükön két felül a vállról lelógó tenyérnyi szélességű, filigrán mívű ezüst láncokkal és diónagyságú gombjaikkal. Ily fényes mente volt akkor Komáromban száz is; most már nyolc-tíz ha maradt belőle.

A processzió a szentháromság előtt készített lombsátor-oltár előtt, majd a városház kapuja előttinél és a kispiacon az Eiselt-ház előtt megállapodott. Míg mindenütt a rövid istentisztelet tartott, pihentünk, némelyek még a sűrű szagos fű s virág levelekre le is telepedtek a falak mellé, a lombok alá.

Midőn visszatért a menet a piacra, a templomi dob és trombita hangjai mellett lépkedtek a díszpolgárok is sorban és fölállottak helyükre. A szónokló pap Szigler könyvkereskedése előtt fölállított szószékről tartott szentbeszédet, melyet a hívek ájtatosan hallgattak; minket pedig iskolás fiúkat ezalatt szabadon eresztettek, a zászlóvivők is pihentek.

Uccu gyerek! Futottunk a katonákhoz. Mindig szerettük ezen rendes hadsereget nézni, törökmuzsikájukat hallgatni és díszlövéseiket megfigyelni. Már töltöttek volt, mikor odaérkeztünk és a vezénylő tiszt Habt Achtot, azután Schlagt an Hochot kommandírozott. Ekkor a katonák puskáikat lövésre nyújtották föl, mi pedig fülünket befogtuk. A Feuer! vezényszóra egyszerre sütötték el puskáikat. Nem így a polgárok (természetesen a németeknek, mint előkelőkelőbb, gazdagabbaknak) elsőség adatott; de ezek is, azok is rosszul lőtek, egyesek utólagosan sütögették el a puskáikat. Mi jót mulattunk ezen, nevettünk, kukoricát pattogtatnak és más ily megjegyzést tettünk; ha valamelyik pajtásunk apja a fegyveres polgárok közt volt, azt büszkén mutogatta.

De azalatt a pap is elvégezte a prédikációt és a templom harangjai megszólaltak. Siettünk sorba állni mi is; azután bekísértük a menetet a Szt. András- templomba.

Rózsafy Mátyás

Atyám húgának első férje, aki gazdag tímár-mester volt Komáromban, az 1831-i nagy kolerában meghalt; özvegye folytatta e mesterséget és a gyászév leteltével az üzletvezető első segédhez ment feleségül. Midőn szüleim 1835–36-ban elhaltak, nőtestvéreimmal együtt nagynénénkhez, a tímár-házhoz kerültünk gyámság alá, s nagybátyám volt nevelőapám.

Nagybátyám, ki, mint szokta mondani, csak két gimnáziumi osztály mellett járt, mindent elkövetett a maga kiművelésére, szorgalmasan olvasta az Allgemeine Zeitungot és abból nekünk érdekes dolgokat beszélt O'Connelről és az írlandi mozgalmakról, no meg a bécsi Hans Jörgl, melynek színes képeiben gyönyörködtünk. Később tekintélyes polgárrá vált; a városi százasként, az egyenruhás német polgárőrségnek és a kaszinónak is méltó tagja volt.

Két fiának nevelésére, valamint az egyémre, kiváló gondot fordított, minden áron tudósokká akart bennünket képezni. Unokaöcsém még jókor észretértek és földbirtokosokká lettek.

Miután a Liptó megyei tótok tutajaikon lejöttek Komáromig és cser-készletüket nálunk eladták, a velök való beszéd pedig nem ment egészen simán, nagybátyám azt vette a fejébe, hogy a tót nyelv hasznos, sőt szükséges, azért engem 1840-ben tót szóra Nyitrára adott. S miután az első évben a tót szó nem ragadt reám, tehát a második évet is Nyitrán kellett töltenem. Ekkor már meglehetősen povedáltam, tehát otthon marasztottak.

Azután azt ismételte, hogy csak edzett testben lakhatik ép lélek. 1843-ban állították föl az első katonai uszodát Komáromban, ekkor úszni kellett tanulnom. Ezt már a második évben oly tökéletességre vittem, hogy a nagy próbát, ti. a Nádorvonaltól az óvár fokáig, az egy órai úszást megcselekedtem. Kevésbé múlt, hogy oda nem veszttem, csak a mellettem úszó Drágos nevű oláh uszómesteremnek köszönhetem, hogy élek.

A zenét magam választhattam, látván, hogy néném évekig kínlódott a zongorával, volt eszem, hogy a legkönnyebb hangszert választottam és gitározni tanultam. De ez sem ment sehogyse, azért azt is abbahagytam.

A rajzolás művészetét is el kellett sajátítanom; a nagy szünidők alatt a városi rajziskolába jártam; de a közép-szerű tollrajznál ebben sem vittem többre. De rajzaim, melyek kedves emlékeim, megőrizték a város több, már eltűnt részletét, ezek a jövő század komáromi képesűjságainak majd mintául szolgálhatnak. Midőn később Jókai Mór is ebbe a rajziskolába

járt és olajba festett egy várat, melyet én irigy szemmel néztem, minden további sikerről lemondván, abbahagytam a rajzolást. E helyett egy német kanonírtól szépírást tanultam.

Midőn Nyitrán a harmadik gimnáziumi osztályt 1842-ben befejeztem, jóllehet a piaristáknál nagy szigorúság uralkodott, mégis 50 tanuló közt a jeles vagy kitűnő osztályzatban ötödik, azaz hatodik voltam; amivel minden nevelő atya meg szokott elégedni. Az én nagybátyám azonban még nagyobb sikert óhajtott.

Már a negyedik osztályban nem csak privátára járatott, hanem házitanítóról, vulgo: instruktorról is gondoskodott. Ez volt az a Rózsafy Mátyás, akkor még Ruzicska Matyi, kiről itten meg akarok emlékezni.

A Ruzicska-családnak kis dohány-, vagy is inkább tubák-kereskedése volt és abból élt. Ezt azonban nem kell a mai dohánytőzsdének venni, mert akkor még a jó véki dohányt is a piacon, bálókban árulták, a szivart pedig, vagy mint akkor mondták, cigárét nálunk nem igen ismerték; ha eljutott is egy-egy példánya hozzánk, a szivarozót lenézték, kinevették. Az előkelő polgárok és honoráciorok tajtékipipából, a szegényebbek selmeciből szívták a dohányt, az utcán is; azon melengették kezüket a téli zimankós időben. Később mint egyetemi hallgató Pesten magam csináltam a szivaromat; ez így olcsóbb ugyan, de annál rosszabb.

A Ruzicska-család öröme, reménye kis fiában összpontosult. Papnak szánták, ő fogja majd szegény szüleit segíteni, nőtestvéreit kelengyével ellátni. Már a hatodik osztályt elvégezte, midőn Esztergomban növendékpapnak jelentkezett, de fiatal kora (1828. nov. 29. született Komáromban) s kis termete miatt még egy évig, 1842–43-ban ismételnie kellett az osztályt.

Ruzicska Matyit azonnal megszerettük. Az élénk kis emberkét, szeplős arcával, vörhenyeges hajával és örökké mosolygó tekintetével, mindenkor szívesen láttuk, mert sokat tanultunk tőle.

Egykor egy csomó írással lépett be hozzánk: „No gyerekek, hoztam nektek valamit, aminek örülni fogtok”, mondá s lelkesedéssel olvasta fel Körner Zrínyi-jét magyarul. Előtte való nap az arénában hallotta német színészekről, aztán emlékezet után magyarra fordította. Annyira fellelkesedtem a színműnek ily gyarló fordításán is, hogy szerettem volna eredetiben olvasni, de nem tudtam németül, instruktorem pedig váltig állította, hogy az én elmém még gyenge annak megértésére. Ez engem sértett és attól a naptól fogva elővettem a Márton grammatikáját és egy kis szótárt, ezeket tanulgattam, két év múlva, azután úgy olvastam és értettem németül, mint magyarul.

Egyszer egy őszbecsavarodott, borotvált képű urat láttunk Matyiéknál. Ez egy amerikai gazdag kereskedő volt, ki fiatalabb éveiben mint katonafogoly megszökött a komáromi

kazamatákból; most pedig lelkipurdalása készítette, hogy följelentse magát. Ezt meg is tette, aztán le is ült a várban pro forma néhány hónapot. Ez az öreg úr a Ruzicskáék vendége volt és igen megszerette a mi Matyinkat, mindenáron magával akarta vinni Amerikába. Ígérte szüleinek, hogy a fiút örökbe fogadja, boldoggá teszi. Instruktorunk attól fogva nem mosolygott többet, inkább búskomor volt. Végre ismét visszanyerte jó kedvét: ő bizony nem megy, sokkal jobban szereti hazáját, szüleit, szülővárosát és barátjait, hogysem könnyedén meg tudna tőlük válni. Az amerikai elment és a mi Matyink továbbra is instruktorunk maradt.

Esztergomban papnövendék lett és mint kitűnő tanulót Bécsbe küldték a Pázmán-intézetbe.

Midőn a következő évben a vakációra hazajött, már akkor kék reverendát viselt; de azért csak úgy forgolódott a lányok körül, mint mi. Ez nekem kissé feltűnt és akaratlanul is az jutott eszembe, hogy bizony a Matyi barátunk nem papnak való.

A szabadságharc kezdetén én is beálltam honvédek és Komáromban maradtam. 1849. januárban már egészen körül volt zárva a vár, még a madár se igen röpködhetett be bántatlanul; de a mi várparancsnokunk, Majthényi István báró, annál inkább szeretett volna kijutni a várból. Már már szívesen is alkudozott volna az osztrákkal, de mi nem engedtük. Éppen jókor és váratlanul érkezett hozzánk Mack tüzérezredes, ez aztán rendet csinált, Majthényit pedig szabadon bocsátották. Kevéssel azután Rózsafy is megérkezett (már ekkor így hívták Matyinkat, ki a papi reverendát polgári ruhával cserélte volt föl); őt is Kossuth küldte. Mackkal együtt alapították a Komáromi Értesítőt, melyet Rózsafy szerkesztett. Ez a kis lapocska sok gondot adott akkor neki, mert írók nem igen talált a honvédek közt, újdonságot meg magának kellett csinálni a mi vigasztalásunkra, volt is abban vadabbnál vadabb kósza hír. A vezércikket is mind ő írta. Zsurnalisztikai pályáról Kossuth is elismerőleg nyilatkozott, midőn hozzá intézett levelében, melyet Bem Brassában személyesen adott át neki, ezeket írta: „... Barátja, Mack vezér tevékenysége oldalán ön lelkesítő tolla volt, mi Komárom városa s várának hős védszellemét lángra gyújtá s a lángot később a bátor, majdnem vértanui kitartás nagy tüzévé gyújtotta föl. Isten áldja s emelje ki romjaiból Komáromot! ...” Engem az utcán fogott el, de levélben is kért, hogy írjak a lapjába, hanem nekem akkor kisebb gondom is nagyobb volt annál.

Igen rossz dolgunk volt. A várőrség alig állott 8000 emberből, ezek közt 80 Hunyadi-husár. 48 óráig tartott a szolgálatunk, egyik nap az őrségen, másik nap az előőrsön; a harmadikon pihentünk, aztán újra kezdtük. Az előőrsi szolgálat volt a legterheesebb, midőn a szigeten tüzet se gyűjthattunk, mert az ellenség az átelleni monostori-hegyről mindjárt közibénk durrantott, ők pedig vígan énekelték a rác nótákat a tűz körül. Az élelemben se igen

dúskálódhattunk, avas szalonna azonban volt elég, bor is annak, aki meg tudta fizetni.

Egyszer a pénzünk is elfogyott; akkor is Rózsafy barátunkat küldték Debrecenbe, ki álruhában kijutott a várból, vissza is tért és pénzt is hozott magával. Midőn kedves barátjának és iskolatársának, Hidasy Kornélnak (a mostani szombathelyi püspöknek) édesatyját, Hidasy Ferenc főkamarást, 1849. ápr. 16. egy bomba halálra zúzta, a fiú és ő talicskán vitték a szétroncsolt testet a bombázás lőtávolán kívül.

Mack ügyében is sokat fáradott, midőn azt túlzásai s heveskedései miatt a március 31-i roham után elzárták és hazaárulással vádolták. Kiszabadítására Rózsafy fűt-fát megmozgatott, írt érdekében a Komáromi Lapokba és Esti Lapokba, Kossuth közbenjárását is kérte Debrecenben. Mack mégis csak aug. 23-án szabadult ki. Ekkor már Rózsafy meghozta Világosról a katasztrófa hírét; ő, Mack és Thaly Zsigmond megkezdték Klapka ellen az oppozíciót, mert ők határozottan a vár átadása ellen voltak.

A kapituláció után nem láttam őt többet. Törökországba s Kiutahiába menekült és Kossuth mellett maradt. Innét 1851 végén Pest, Bécsen és Párison át Londonba sietett. Ez útjában drótostótnak öltözve, betért egy éjszakára Komáromba is, mint ő írja: „Csókot nyomandó a halálra ítélt búdosónak, fiúi búcsú csókját hön szerető öreg szüleim s kedves nővéreim remegő ajkaira s e búcsúcsók, melyért az éjszaka halállal szálltam szembe, még ma is ég homlokomon; igen, Komáromtéli végelválásom e szent emléke volt, mi mindeddig vezéresillagul járt előttem, a nagyvilág kényszerített befutása pályáján.”

A Mack-May-féle összeesküvésben való részvételéről csak annyit tudok, amennyit az akkori lapok írtak róla. Mint emisszárius többször bejárta Erdélyt és Magyarországot; fogva is volt, de megszökött börtönéből.

Rózsafy Londonban 1854-ben megnősült és 1858-ban nejével, Wride Joe-val Amerikában, Peekskillben telepedett le, hol mint farmer élt családjá körében. Zsiga Mór nevű fia 1860-ban meghalt, ugyanazon évben Lilla nevű leánya született.

Részt vett az amerikai harcban és mint ezredes szolgált az északiak táborában a déliek ellen, a békekötés után pedig Washingtonban a statisztikai hivatalnál alkalmazták.

1884. aug. 8-án Washingtonból keltezett nyílt levelében, mely a Komárom és Vidékében jelent meg, szülőiről emlékezik meg a jó fiú s így ír: „Mint gyermeke e nemes városnak s mint megosztója 48-i dicső szenvedésének, csak egy az, mit a messze távolból esdekelve kérek volt polgártársaimtól: viselnék gondját nevemben, az elűzött nevében, amaz igénytelen két sírnak, melyek drága szülőim hamvait takarják.”

Midőn 1848–49. naplómát rendeztem sajtó alá, Mack jellemével nem voltam egészen tisztában. Emlékiratai Kertbeny révén elvesztek, tehát Rózsafyhoz fordultam felvilágosításért

s egyúttal elküldtem neki a Hazánk füzetait. Készséggel válaszolt 1886. júl. 15-én Washingtonból és a kért felvilágosítást megadta, sőt emlékül megküldte arcképét és Kossuthnak 1851-ben Makk (akkor már így írta alá nevét) részére kiadott Felhatalmazásának fotográfiáját, az eredeti kéziratot a washingtoni múzeumban helyezte el. Panaszkodott, hogy Cleveland elnök kormánya megfosztotta őt a húsz éves polgári hivatalától és vágyakozott hazájába visszatérni. Ekkor szabadalmi irodát nyitott Washingtonban.

1886. nov. 23-i levelet betegágyán írta, ebben Makk haláláról így emlékezett meg: „Makk ez országban (...), egy erdei kis lakomban, hova családommal a rizs-láz elől menekültem s hova őt nemes szíve megmentésemre sietteté New-Yorkból, e láznak esett áldozatul aug. 27-én 1868-ban. Emlékkő nem sírját, de lelkemet nyomja maiglan is.”

Az Amerikai Nemzetőrnek is munkatársa volt; 1887. ápr. 18-i levelében abból egy cikket küldé meg, melyben védelmébe veszi a szabadságharc kiváló férfait, Mészáros tábornokot, Makk ezredest stb.

1887. nov. 20-án Lajos fia válaszolt levelemre angolul, mert atyja szembajban szenvedett, tudósít atyja terveiről, ki Clevelandban és New-Yorkban tartandó beszédeivel az észak-amerikai félmilliónyi magyarság egyesítésére fog törekedni stb.

Rózsafy 1888. febr. 21-én írta hozzám utolsó levelét, melyben értesít, hogy egy válságos műtéten esett át és szeme világát ismét visszanyerte. Reményét fejezte ki, hogy nagy angol művét, Az 1848-i események Bécestől Világosig és Kiutahiától Londonig befejezheti s egy eszmét pendített meg, mely fiúi búcsújárás lenne Komáromba, hova négyen: ő, Hidassy, Jókai s én ellátogatnánk. Válaszomban megírtam, hogy reám számíthat, csak jöjjön. De ő nem jött.

A Komáromi Lapokból értesültem haláláról, mely 1893. máj. 6-án történt New-Yorkban. Ezután a fővárosi napilapok is hozták halálhírének és életrajzi adatainak száraz, téves adatait.

Ez nem is csoda, mert ki ismerte már közülünk a hazájáért oly melegen érző nemes férfit? Azt hiszem, kívülem senki. Hálámat rovom le tehát, midőn ezt a kis cikket emlékének szentelem.

Simai Kristóf

Simai Kristóf neve mindenkor emlékezetes marad irodalmunkban; nem csak azért, mert a magyar színészetet színdarabjaival hathatósan elősegítette, de azért is, mert az ő Igazháziájával kezdték a magyar színészet úttörői előadásait 1790. okt. 25-én Budán. Érdemes tehát vele és élete körülményeivel tüzetesebben foglalkoznunk. Megtörtént ez már többek közt az Egyetemes Philologiai Közlönyben is, hol (1888. 495. l.) Lázár Béla Simai Kristóf és a Házi Orvosság c. értekezése közöltetett, mely azonban némi helyreigazítást, illetve bővebb magyarázatot igényel.

Lázár Béla a többi közt ezt írja: „Simai Kristóf 1742. nov. 8-án született Rév-Komáromban középsorsú katolikus szülőktől, atyja Simai István, anyja Szöcs Borbála volt és a keresztségben Márton nevet nyert”.

Én egyedül ezen néhány sor magyarázatára szorítok.

A komáromi kat. plébánia keresztlési anyakönyve szerint Sima István ottani kertésznek és szintén katolikus nejének Söcs Borbálának 1742. nov. 8. fiát Márton névre keresztelték, vagy azon napra van születése bejegyezve; a keresztszülők Böhm Keresztély, Komárom megye táblabírája s ennek neje Mária Terézia voltak; a keresztlő papot Zlisko Istvánnak hívták.

A család neve tehát eredetileg Sima volt; így fordul az elő a városi jegyzőkönyvben még 1772-ben is, midőn Sima Istvánnak egyik fia, Ignác, fölvétetett a polgárok közé.

Sima István az 1735/6. évben kertjétől és házatól 12 frt városi adót fizetett és 1754. nov. 22. a szokásos taksának lefizetése mellett a polgárok sorába fölvétetett.

A kertészet Komáromban régi időktől fogva virágzásnak örvendett. I. Mátyás királynak Komárom határában (a mai Tolnay utca helyén) gyümölcsöskertje volt, mely szépségeért aranykertnek neveztetett; később ezen elnevezés Csallóközre is átszármazott; vadaskertje pedig az örsi határban feküdt. Később is nagy szorgalommal művelték a kerteket Komáromban; így 1778 és 1786-ban (Almanach von Ungarn és Korabinszky lexikona szerint) a város tulajdonát tevő szigeti kertekért 337 frt évi bért fizettek; egy pusztán fekvő nagy kertért pedig 68 frtot. 1820-ban Komáromban még 24 család foglalkozott kizárólag a kertészettel, a kertészsegédek pedig természetesen még sokkal nagyobb számmal voltak.

Mindezekből azt következtetjük, hogy Simai Kristóf szülei középsorsú polgárok voltak, kik öt fiukat tisztességes nevelésben részesítették.

Simai István fiai közül három választotta a szerzetesi pályát: László trinitárius volt Komáromban, Mihály dominikánus, Márton pedig piarista lett; ez utóbbi a szerzetbe léptekor a Kristóf nevet vette fel s valószínűleg szerzetes testvérei példájára családi nevét a magyarosabb hangzású Simaira változtatta; ezen nevet a polgári pályán maradt negyedik testvérnek, Istvánnak fia, József, is fölvette és használta 1796-ban, mikor ez is a városi polgárok közé lépett; az apa és fíú önálló épületfakereskedéssel bírtak; az ötödik testvér Móric volt. (...)

A Simai család az 1848 előtti években már nem fordul elő Komárom lakosai közt; miután pedig az akkor még iparában és kereskedésében virágzó városból nem szoktak a lakosok kiköltözni, valószínű, hogy a család kihalt.

Ugyanez történt a Böhm családdal és a Szűcs család katolikus ágával is.

Az anyakönyvben hibása írt Söcs nevet ti. Szűcs-nek értelmezem, miután ily család létezett már 1587-ben is Komáromban, ellenben Söcs vagy Szőcs nevűek ottan soha sem voltak.

A komáromi magyar színészet történetéből

A XVIII. század végén a nemzeti nyelv és irodalom művelésére és terjesztésére, a központ hiányában, vidéki városokban alakultak irodalmi körök, mindegyik bírt saját lappal, melyben a társaság munkálatait és buzdító cikkeit közölheté. Ilyen volt a kassai Museum-kör, a váci Urania-kör, a pozsonyi Hirmondó-kör és a komáromi Mindenes Gyűjtemény köre. Három lelkes ember egyesült Komáromban, úm. Péczeli József, Mindszenty Sámuel, és Perlaky Dávid, kik 1789-ben alapították a hetenként kétszer megjelenő kis lapocskát a Mindenes Gyűjteményt, társul csatlakoztak hozzájuk többen is. Péczeli volt a társaság lelke. (...)

Péczeli fájdalommal látta a nemzet elsatnyulását és nyelve elhanyagolását; lapot alapított, hogy abban ostorozza a félszegségeket és serkentse, ébressze a magyart kötelessége megismérésére. A színészetet tartá egyik hatalmas tényezőnek, mely által a nemzeti nyelv kiművelése mellett az irodalmat föléleszti és pártolását is előmozdítja. (...) Péczeli buzdító felhívást intézett lapjában a hazafiakhoz, melyben különösen a magyar színészet megalapítására serkenté őket. Miután ezen felhívás nevezetes, azért is, mert az első egyike, melyek a nemzethez nyilvánosan intéztettek, és mivel azt Komáromból a Mindenes Gyűjtemény 1790. ápr. 10. számában küldték szét az országba, érdemes, hogy itt közöljük:

„A nemes hazafiaknak ily szép törekedéseik után ugyan szégyen lesz, ha az ország gyűlése alkalmatosságával Pesten és Budán magyar theátrum nem lesz, ahol kétszer háromszor egy héten magyar víg és szomorújátékok játszattassanak. Bár előre a Pesten és Budán lakó s anyai nyelveket szerető nemes hazafiak ebben munkálódnának! Mely nagy előmenetelére szolgálna nyelvünknek! Mely nagy dicsőségére hazánkknak, ha Eszterházán is ezután ne csak idegen, hanem magyar víg és szomorújátékok játszattatnának. Méltó volna, hogy a magyar műzsák együtt esedeznének ezért a kegyelmes hercegnek. — Az írókban nem léssen fogyatkozás, csak mecénások és könyvszeretők legyenek! A pozsonyi t. papság egész Molière-t fordítja. T. Göből Gáspár úrnál készen van Caesar és Brutus mindenik remek munka Kazinczy úr Hamletje minden órán készen lesz, melyeket más szép darabok követnek. Én P. J. ha még valaki munkába nem vette, fel-vállalom Racine-nek minden munkáit, Shakespeare-nek legjobb darabjait, ezek után pedig Homéros Iliását, és Milton Elveszett paradicsomát folyóbeszédben, melyekre már régen sok érdemes hazafiaktól kérettetem. — A magyar nyelv fel-emelésének s virágoztatásának kell most minden magyarnak fő céljának lenni. — Nem abban áll a nemzet dicsősége, hogy házainkon számok ne légyenek, földeink meg ne

mérettessenek, a nemesség szabadon nyúlászhasson stb., hanem abban, hogy a mi nyelvünk légyen a maga hazájában az első, s a mi literaturánkat ne csak megesmérjék, hanem becsüljék is az idegen nemzetek: úgy, hogyha a magyar haza minden régi jussait visszanyeri is; de ha a maga nyelvét az ítélőszékekben s iskolákban uralkodó nyelvvé nem teszi, olybá tartsa mintha semmit sem nyert volna; mert a mi legfőbb lett volna, azt mulatta el. – Ennek a maga hazájában már csaknem idegen nyelvnek felemelése volt az én fő célom hat is esztendőktől fogva minden munkáimban. – E kezdettette – el a Mindenest Gyűjteményt is, amint ennek általolvasása kit-kit meggyőzhet felőle, úgy hogyha a következő országgyűlésében a deák, nem pedig a magyar rendeltetik Thémis és Minerva nyelvének, úgy idővel is nagy keserőséggel ily szókkal fog bérekesztetni e Gyűjtemény Oleum et operam perdidimus. Hiába éjszakáztunk, haszontalan fáradtunk.–” (...)

Így ment végbe 1790. okt. 25-kén csütörtökön az első magyar színielőadás Budán, mikor is előadták Simai Kristófnak Igazházi, egy kegyes jó atya, „Der Bürgermeister” című német színműből magyarosított mulatságos játékát 5 felvonásban: ugyanezen darabot adták okt. 28-án a pesti színpadon is. (...)

A következő évben, miután több megye közbenjárása folytán, a helytartó-tanács báró Podmaniczky József tanácsost, mint főfelügyelőt, bízta meg, hogy a már felbomlásnak indult magyar játékszíni társaságot hozza rendbe, ez kieszközlé azt, hogy ezentúl felváltva Budán és Pesten játszhattak a német színházakban. 1793-ban 116 előadásuk volt és 50 új darabot kellett betanulniuk.

1794-ben Busch Jenő igazgatása alatt. Váradi és Kelemen vezetése mellett 144-szer játszottak és 44 új darabot tanultak be, ezek közt 10 eredetit. (...)

Benke Józsefnek rendkívül sok érdeme volt a pesti színtársulat körül; ő volt az, ki a kis csapatot a művészet magasabb fokára emelte és a közönség előtt kedvelté tette; a társulatnak Erdélyből való kijövele óta Murányival együtt annak egyik rendezője és műigazgatója volt. 1811-ben arra gondolt, hogy a magyar színészetet a hazában nyugot felé is kiterjessze, hol még mindig a német színészek tarták elfoglalva a tért; azért Kemény Jánossal, erdélyi színésztársával egyesülten a húsvéti ünnepek után egy kis színésztársaságot szerveztek részint a felszaporodott pestiek, részint a mostoha sorssal küzdő debreceniek közül, hogy azt Komárom felé indítsák. (...)

A színészet iránti vágy (...) rég meggyökerezhetett bennök, mert a bécsi pozsonyi német színészek már a múlt század végén el-eljöttek Komáromba és a műveltebb városi polgárok, kik akkor még németül, magyarul egyformán beszéltek, hűséges látogatói voltak a színháznak, úgy a várbeli tisztikar is. (...)

A magyar színészeket a század elején nem a város, hanem mindig a megye vette pártfogásába; azért elsősorban ennek pártfogását kérték bizonyosan a mi színészeink is; ezt kell hinnünk, már csak azért is, mert a megyétől származott azon felhívás is, melyben a komáromi magyar színészet állandósítását célozzák. (...)

A gróf Zichy-féle kúria épületben, az első emeleten volt egy nagy terem, melyben a táncvigalmakat szokták volt tartani; a bérlő ezen teremben egy kis színpadot készített és a jelentkező színészeknek bérbe adá; így fogadták azt ki a városba érkezett magyar színészek is. A játékszín igen jó helyen volt, a város közepén, a rosszul, de mégis kikövezett piacon. A kövezet is fontossággal bírt a színházba járókra nézve, mert annak hiánya a Gombai-töltés és Vág-Duna sora-beli szépnemet a sár nem egyszer visszatartotta a színház látogatásától.

Az igazgatók mielőtt előadásaikat megkezdették volna, az akkori szokás szerint a következő nyomtatott jelentést küldték szét:

„Hazafiúi buzgóságunk által lelkesítette, nemzeti nyelvünk s pallérozódásunk további gyarapítását, legszentebb kötelességünknek esmérven, annak a játszó társaságnak egy részét, mely eddig a Hazának különböző részeiben nagy meglelédeéssel kimutatta magát ezen nemes városba által plántálni kívántuk. Mind azért, hogy az ilyen hazai mutatványokban azok is gyönyörködhessejenek, kiknek eddig módjok vagy alkalmatosságok az ilyenszerű multságokba nem igen volt, de azokat látni és hallani örömmel kívánták; és kívánják, mind azért, hogy magunknak jövendőre nézve becses esmeretséget és bővebb pártfogást szerezhessünk...”

Benke József és Kemény János
a Komáromi „Magyar Játszó Társaság Igazgatói.”

1811. május 8-án Kotzebuenak A Papelli vagyis a csudálatos egybetalálkozás című darabjával kezdték meg a magyar színészek első működésüket Komáromban. Ezen első előadásról fennmaradt a hírlapi tudósítás, melyet érdekesnek tartok a szó szerint való közlésre:

„Komáromban. Május 9-én. Tapsol az igaz hazafi; mert terjed a magyar lélek. Múlt szerdán új tünemény ébresztette ezen különben is nemeslelkű magyar várost. A Zichy szálában egy újonnan összeszerkesztetett magyar teátrális társaság adta első játékát. Ez Papelli nevezetű darab volt Kotzebuetól. A hallgatóknak sokasága, s azon szíves nagylelkűség, mellyel ezen előadás fogadtatott, bizonyos ürügye annak, hogy a magyar érzi a maga méltóságát, s becsüli a hazafiúi igyekezeteket. Talán ezen példa több városokat is felébreszt, hogy magokat édes anyai nyelvökön kívánják mulatni, s a tisztességes időtöltésért inkább hazafiakat, mint idegeneket, kívánjanak fizetni.”

Nem csodálom, hogy ezzel a német darabbal kezdték meg előadásukat a magyar színészek, mert azon korban a német romantikai színművek közkedveltségnek örvendtek, különösen Kotzebue igen népszerű darabjai kedveltek voltak. Nem merték ismeretlen közönség előtt bizonytalan sikerű magyar darabbal kezdeni előadásukat; ilyeneket később valószínűleg szintén többször és sikerrel adtak. (...)

Ennyi az egész, amit a magyar színésztársaság első komáromi működéséről megtudhattam; annál inkább lehet fájlalnunk, hogy e korból egy komáromi színlap se jutott el hozzám. A színlapok a színészet történetének okmányai, részletes, pontos és kifogástalan adatainkat annak külső történetéhez kizárólag ezekből meríthetjük, de fájdalom, ezekre nálunk még semmi figyelem sincs fordítva. (...)

Kulcsár Istvánról, ki oly melegen karolt fel minden hazai ügyet és különösen a magyar színészetért oly sokat fáradozott, azt anyagi áldozatokkal is fönntartá és végfelosztástól megmenté, érdemes bővebben is megemlékeznünk annál is inkább, mert működése a későbbi vándorszínészetre nagy befolyással bírt, mint komáromi születés, szülővárosáról nem feledkezve meg, az odatörekvő társaságokat pártfogásával támogatá, működésükről előszeretettel irogatott; így a fönntmaradt első közlést is tollából eredetnek hiszem.

Kulcsár István Rév-Komáromban született 1760. szept. 16-án régi nemes családból, gimnaziális tanulmányait is ott végezte 1770–1778-ig. Pannonhalmán a Szt. Benedek szerzetesrendbe lépett, hol a bölcsészetet 1780–1781-ben dícséretesen végezván 1782-ben a pozsonyi szemináriumba küldetett hittanulás végett. 1786-ban a szerzet eltöröltetvén, Kulcsár megvált az egyházi pályától és a következő 1787. évben tanítói pályára készült és mint ilyen 1788-tól 1799-ig dicsérettel működött a komáromi, szombathelyi és esztergomi gimnáziumokban, s különösen szelíd bánásmódja által nagy mértékben magára vonta tanítványainak szeretetét. (...) 1806. július 2-án, mint pesti lakos, megindítá a Hazai Tudósításokat, melyeket külföldi hírekkel megbővítve 1808. július 3-án már hazai s Külföldi Tudósítások címmel folytatott és 1817-től melléklapja volt a Hasznos Multságok.

Míg a magyar színészek Komáromban működtek, Pesten serényen épült az új német színház, a mi színészeink pedig várva várták, hogy szűk helyiségükből, a Hacker-féle szalából, átköltözhessenek majd a német színészekről elhagyott ún. Rondellába. (...)

Az új német színház 1812. febr. 9-én megnyilván, a magyar társaság február 21-én átköltözött a rondellába, melyet pest városának magisztrátusa, nagylelkűleg ingyen engedett át. De ezen kedvezés mellett is az új színház elragadó fényessége és a pénzbeli szükség, oly állapotba hozták a társaságot, hogy a látogató közönség megritkulván, a jövedelem is csökkent s így a havi fizetések és egyéb költségek fizetetlen maradtak. Így a magyar színészek

naponként mind nagyobb és nagyobb ínségre jutottak. Pest vármegye előtt is oly kétségessé vált a társaság fennmaradása, hogy azt júliusban eloszlatni szándékozott.

Ezt Kulcsár István nem engedte megtörténni, hanem még ugyanazon év szeptemberében a társaság igazgatását átvette és a jövedelemből nemcsak a társaságot illendően kitartotta, hanem a könyvtárt is rendezte, a jelmezeket megújította és a dekorációkat újra festette, ez által a magyar színésztársaságnak új életet igyekezett adni. (...)

Kulcsár nem csak lapjával hatott az akkori közműveltségre és nemzeti fejlődésre, hanem az irodalmat is igyekezett emelni, pártfogásával fejleszteni. Így történt, hogy egész kis irodalmi kört gyűjtött maga köré, s a ház asszonya benne buzgón táplálta a hazafiság szent tüzét. Kulcsár István háza volt az, hol Teleki László néhány törzsvendége körül az ósdiak nyelvésze Beregszászi Pál s ezek kíméletlen sújtója, az újítók legbátrabb és a modern irodalmakban legtudósabb előharcosa Helmezy, az Esküvés költője Gombos s a vígjátékíró Sebestyén Gábor, de az új ivadék is, különösen Bilkei Pap Ferenc és Schittensam (később Töltényi), ungvárnémeti Tóth László s a hirtelen fényben feltűnt Kisfaludy Károly által képviselve, tarka vegyületben gyülekeztek, koronként a vidék kitűnőségei is – köztük 1815-ben Kazinczy Ferenc is – szűkebb körben fogadtattak. Kulcsár nagy tudománya, hazafiú önfeláldozó buzgósága legtöbb volt az egész körben: nincsen azon tisztelet és tekintély, melyben minden párt emberei előtt oly méltóan állt. (...)

Születési helye, Komárom iránt, azzal bizonyítja háláját, hogy a megyének közel négyezer kötetből álló könyvtárt ajándékozott. (...)

Kulcsár meghalt 1828. március 30-án életének 68. évében. Porai a Pest városi főegyház sírboltjában nyugszanak, s emlékét az egyház belsejében fehér márványból elhúnyt szobrászunk Ferency keze által készített sírkő tartja fenn a következő felírással: „Kulcsár Istvánnak a nemzetiségre buzgó szerkesztőnek özvegye. Született 1760. Meghalt 1828.”

Hírlapját, mely 1840-ben Nemzeti Ujság címet vett fel, halála után, özvegye született Perger Anna Mária adta ki, s a lap különféle szerkesztők alatt és viszontagságok között 1848. dec. 31-ig élt és így az eddigi összes magyar lapok között ez volt még leghosszabb életű. (...)

A magyar országgyűlés 1807, 1808 és 1811-ben már hathatósan sürgette a nemzeti színészet fölsegélését, ezáltal mintegy meg akarván mutatni, hogy a magyar még élő nemzet és anyanyelvén képes a színészetet fenntartani. Ezt azzal is igyekezett tanúsítani, hogy Kulcsár István szerint 1814. végén már a magyar színdarabok száma a 600-at meghaladta és 22 év óta magyar színésztársaság működött Pesten, Kolozsvárt és Debrecenben. Az egész nemzet lelkesült az ügy iránt. Midőn Pest megye felhívást küldött szét a magyar színügy pártolása végett, ezen felhívásnak (...) az akkori viszonyokhoz mérten elég szép sikere volt. Különösen

kitűntek a buzgalomban Pest, Fehér, Gömör, Zemplén, Borsod, Szatmár, Komárom, Győr, Veszprém, Zala, Somogy, Nógrád, Hont, Arad, Heves, Bács, Tolna, Szabolcs és Bihar vármegyék.

A komáromi első magyar színésztársaság további sorsáról még némi csekélységet följegyezhetünk. Balog István naplója szerint, a társaság Komáromból Győrbe ment. (...)

Kilényi Dávid 1819. október közepén érkezett Komáromba.

A város akkori képét szándékozom röviden rajzolni, mintegy kiemelve fénykorát, gazdagságát, hol a magyar színészet művelt közönség körében nagy pártolásban részesült és, hogy Tháliának állandó templomot nem alapíthattak, csak a későbbi mostoha viszonyoknak lehet tulajdonítani.

Ha az utas észak-nyugat felé jó és a római Brigetio romjain épült Ószőnyt elhagyja, a városnak éppen átellenében a Duna jobb partján fekvő Újszőnybe érkezik. Nyugotra terültek el a monostori dombok, hol a városi lakosoknak még ez időben szőleik voltak, most a várerődítés és sáncbányás következtében elpusztultak s az ún. Monostori-hegy erődé lett. Keletre a Duna partját az almási és neszemlyi hegyek zöldes és kéklő színűkkel gyönyörűen szegélyezik.

Újszőnynél a Duna 300 öl; a révből repülőhíd vitte át az utast előbb a szigetre, onnan álló hidon jutott a városba. A repülőhíd Mária Terézia koronázási évben 1741-ben készült, azelőtt kompon történt itt és a Vágon is a közlekedés. (...)

A szigetet, mely 2000 lépés hosszú (122 hold 1037 □öl), hajdan Aranyszigetnek nevezték az aranymosásról, melyet ekkor még sikerrel űztek; azon évben parcellázták és a város egyes polgároknak eladta, hogy ottan gyümölcsöskerteket alakítsanak. (...)

Igen sok történt a város szépítésére Amtmann József, akkori főbírónak, erélyes intézkedése folytán. (...)

A Duna-partról csak keskeny utcák szolgáltak a városba, a nagyobbak, ún.: a Rác utca, messze nyugoton jó ki; a Vágó utca pedig, hol a mostani tiszt lak helyén volt az emeletes Arany Sas Fogadó, a város keleti végén feküdt.

A főutca, az ún. Rác utca a Duna-parttal párhuzamosan húzódik végig és már akkor dísz volt a városnak, itt vannak a templomok, bencések emeletes zárdája és a nyomda; a keleti végén van a nagy piac a városházzal, ide szögellik be a Szombathy- és Barátok utcája. A Rác utcával egyenes irányban fut végig a Megyeház utca, az 1812-ben épült kétemeletes megyeházzal, emeletes Fekete Sas Fogadóval és a Zichy-kúriával.

Csak a főbb utcák voltak kikövezve; másutt az eső feneketlen sarat idézett elő; a házakon vizet levezető csatorna nem volt, csak kivételesen az új épületeken, de akkor is az

eresz végéről kiálló réz-oroszlán vagy sárkány öntötte a vizet a járókelők nyakába.

Ha a tulajdonképpeni belvárosból, mely a piacból és egy két utcából állott, kiért az ember, már az Alföldön képzelhette magát, mert errefelé igen sok volt a vályogból épült, zsupfödeles és vesszős-kéményű ház; minden ház előtt pad hívogatta a szomszédokat; ezen társalgás pótolta a kávéház, kaszinó és hírlapok hiányát. (...)

Ezen mostoha viszonyok dacára, melyek sok magyar várossal voltak közösek, Komárom gazdag kereskedőváros volt, sokkal gazdagabb mint most. A gabonakereskedés legnagyobb virágzásban volt. (...) A lisztkereskedést 90 molnár 50 malommal eszközölte. (...) A halászházak is kereskedtek Nagyszombatba, Pozsonyba és Bécsbe, sőt helyökre is jöttek az idegen vevők; miután a tok- és vízfogás még ekkor gyakrabban fordult elő, nem ritkán jól ütött ki a vásár. A kereskedők réme, de egyúttal a civilizáció haladásának jele, az első gőzhajó, melyet a komáromiak tűzhajónak hívtak, 1818. szept. 2-án már megjelent a város alatt, midőn Bernhard Carolina hajója leúszott Bécsből Pestre; azonban a rendes gőzhajózás még jóval később létesült. (...)

A jólét emelkedésének csillogó jele az is, hogy a lakosok száma tetemesen szaporodott, nyolc év alatt csaknem kétezerrel, úgyhogy a nem nemesek száma 1819-ben 13.419 volt; ha ezen számhoz a kúriális nemeseket is hozzáadjuk, Komárom város összes népessége 17.781 lélekből állott; vallás szerint róm. kat. volt 10.927, reform. 5776, evang. 447, görög nem egyesült 245 és zsidó 386. Ezek 1156 házában laktak, melyek közt csak egy volt kétemeletes és 30 egyemeletes; a gyakori nagy földrengések miatt a komáromiak nem igen szerettek emeletes házakat építeni. A nemesség 72 szabad nemes udvartelkén (kúrián) 400 ház állott. (...)

A szellemi műveltséget tekintve, volt a városban 6 osztályú kat. gimnázium 488 tanulóval; ezen intézet 1812 óta a derék bencések kezében volt és 1819-ben Körmendy Krysolog házfőnök igazgatása alatt állott; a reformátusok kollégiuma szintén 6 osztályból állott 315 tanulóval, hol a többi közt Tüdős József tanárkodott.

Irodalommal foglalkozó és országos hírnű tudósok is laktak ekkor a városban, nevezetesen Kolmár József ref. lelkész, ki híres volt egyházi beszédeiről, 1820-ban elnyerte egy cikkével a Marczibányi-jutalmat; Holéczy Mihály pedig nagy buzgalmat fejtett ki a város ismertetése körül.

A reformátusoknak volt kétezer kötetből álló könyvtáruk, melyet még Péczely alapított. Könyvkereskedés azonban nem volt a városban, hanem az iskolakönyvek, naptárak és álmoskönyvek eladását 5 könyvkötő teljesítette. (...)

Ilyenek voltak a viszonyok Komáromban, midőn Kilényi Dávid oda 1819-ben október közepén társaságával megérkezett. (...)

Vásonkeői gr. Zichy János a saját kúriáján levő épületet, hol a színi előadások tartatni szoktak, a magyar színészeknek ingyen engedte át, a bérlőnek pedig kárpótlásul a bérletdíjből tetemes összeget engedett el. Ezenkívül a megyei tisztviselők és város polgárai magok közt a bérleten kívül, pénzsegélyt is gyűjtöttek, hogy a színészek létét biztosítsák Komáromban. Kilényinek azonban, ezen kedvező körülmények mellett is egy bajjal kellett megküzdenie, ti. a német színészekkel, kik még akkor, különösen a téli évszakban, nem annyira a polgárság, mint a várórség pártfogására támaszkodva rendszeren ellátogattak Komáromba, és mivel más alkalmas helyiség nem volt, ők is a Zichy-kúrián játszottak, mégpedig az egyesség szerint fölváltva játszott hol a magyar, hol a német.

Kilényi Dávid (...) 1819. október 21-én megkezdte színi előadásait. (...)

Kisfaludy Károly fölléptéig még mindig a lovagregényekből írt és a német romantikai iskolából kikerült érzelgős drámákat vagy szomorújátékokat dolgozták át vagy fordították magyarra, így tettek a vígjátékokkal is; a címeket és neveket rendszeren kiforgatták eredetiségükből; nem ritkán magyar nevekkal és helyi érdekű címekkel helyettesítették. A szerző nevére se fektettek nagy súlyt, melyet a színlapról többnyire elhagytak és inkább szerették a hangzatos és hatásos címeket, mert ezzel reménylették inkább megnyerni a közönséget, amely akkor még a német színpad érzelgős, pityergős vagy színfalszagató előadásainak hatása alatt állván, a jelesb eredeti drámák hiányában inkább is ragaszkodott ezen külföldi színművekhez. Nem csoda tehát, ha íróink még a század elején is inkább hajlottak a német drámairodalomhoz és azt kultiválták. Csak később, midőn német színpad mindinkább kiszorult hazánkból és különösen midőn Kisfaludy Károly a jobb ízlést hozta be irodalmunkba, kezdték íróink színműveiknél a nemzeties irányt több szerencsével és sikerrel követni. (...)

Katona József, a Bánk bán szerzője, több éven át színészkedett a fővárosban, sőt a vidéken is megfordult; csakhamar megismerkedvén a színpad titkaival, belátta az eredeti darabokban való nagy hiányt. Színműírói tehetsége korán jelentkezvén, voltak, akik sarkallták, buzdították tehetsége fejlesztésére, nem csekély befolyással lehetett erre Dérynéhez való vonzalma; kitűnni vágyott. Első kísérleteit 20–21 éves korában hevenyében írta, vagy inkább átdolgozta a külföld termékeiből; ezért nem is bírtak azok maradandó beccsel, és a színpadról csakhamar letűntek. Ilyenek voltak a Komáromban előadottak is, úm. a Luca széke karácsony első éjszakáján. Vígj. 3 felv. (...)

Kilényi rendkívül szerette az énekes színielőadásokat, rendezett is később egy operatársaságot. Komáromban volt Láng Ádám ezen tehetséges színész, ki nemcsak jeles zeneértő és daljátékszerző volt, de maga is jól énekelt; a nők közül kivált énekével Ecsedy Jozéfa. Elég sikerültek lehetnek tehát énekes játékaik, ezeket azonban nem kell a mai értelemben vett operákhoz vagy operettekhez hasonlítani, mert azon régi énekes játékok a vaudeville-k és bohózatok magyar viszonyokra alkalmazott keverékei voltak inkább és ezek az újabb operák feltűntével mint leszorultak a repertoárról. (...)

Kilényi társasága 1819-ben Komáromban 72 nap alatt 31 előadást tartott, a többi napokat, a normaidőt kivéve a német társaság foglalta le. Meg kell itt még említenünk a magyar társaság azon előnyét, hogy a 13 ünnepnapból hét jutott nekik, míg a németeknek hat, de ebből is kettő normanapra esett. Kilényi társasága se volt ment a többi vándorszínészek azon hibájától, hogy a hatást vadászta és visszaélt a közönség pártfogásával, midőn ahelyett, hogy gondoskodott volna több sikerült hazai és külföldi színművek előadása által a vidéki közönséget is a német burleszk daraboktól szaturált rossz ízléséből kivetkőztetni s finomabbra szoktatni, inkább a főváros színpadáról rég kiküszöbölt vagy ott nem ismert fércműveket is erőszakolt a közönségre. Egyébiránt ő is úszott az árral, és ha a közönséget kielégítették előadásai, ő nem kívánt ennél többet.

1820. évben is folytatták a magyar színészek előadásait, még pedig egész kikeletig. Az év elején a miskolci társaságtól Kilényihez szerződött tagok is úm. Dérnyé két színésztársával Vásárhelyivel és Győrfivel Komáromba utaztak.

Dérnyé komáromi szereplését, színésztársainak rövid jellemzését és a társaséletet oly élénken írja le, hogy azt mint becses közleményt kézirati naplójából szóról szóra átvesszük:

„Eljött az idő, hogy útra kellett készülni, mert Kilényi a téli szezonra már Komáromban volt és sürgetett. Elbúcsúztunk hát a társaságtól végképp s bánatos szívvel válva el Miskolctól, elindulánk Vásárhelyi, Győrfi és én.

Már nagy tél volt és hó, terhes volt az utazás. Estve értünk Komáromba s egyenesen a fogadóba hajtottunk, hol a színpad is föl volt állítva. Kilényi is ott volt szállva. – Szobát nyitattam magamnak s másnap már jöttek az elsőrendű színészek tisztelkedni hozzám: Szentpéteri Zsigmond, Szilágyi Pál, Kilényi és voltak még több elsőrendű színészek is, de neveik már nem jutnak eszembe. Igen jól rendezett társaságot találtam itt, aminek én igen nagyon megörültem, látván, hogy vágyaim teljesülni fognak. Csak szívem legfőbb óhajta volt még messze a láthatáron túl elrejtve sötét föllegek mögé. Mert most már télen nem mozdulhatánk, hogy Kilényi, ígérete szerint, Pozsonyba vigye a társaságot. Itt kellett telelnünk, de tavasszal, – erősíté Kilényi – megyünk. Oh jőjj el hát kedves tavasz, gondolám, vigy el engem

testvéredhez, az én tavaszomhoz, hadd derüljön fölém is a tiszta kék ég, hadd örvendhessek e sok bajokkal küzdött életemnek....

S most még az az aggodalom is csatlakozott a többihez, fogok-e én itt tetszeni a közönségnek, mint azon helyeken, hol eddig játszottam? Itt idegenek közt idegen vagyok!

Egy hét múlva volt kitűzve fölléptem, hogy helyre rendezzem magamat s pihenni is kellett egy kissé a téli hideg utazás után. Ha nem repült is, csak mégis elmászott az idő a próbákkal, készülétekkel.

Hogy énekes játékban léptem föl, arra emlékszem, de hogy melyikben, azt nem tudnám megmondani. (...)

A játék igen jól ment végbe, a közönség megelégedve ment haza. (...)

A társaság főbb tagjai mind betódultak hozzám az öltözőbe s szebbnél szebb bókokkal halmoztak el. Kivált Pályi, Kilényi, egész el voltak ragadtatva. Szentpéteri Zsigmond kevesebb zajjal, de az első pillanattól fogva, úgy látszott, több bensőggel közeledett.” (...)

Midőn Kilényi szeptember hó végén Komáromban ismét megjelent, már ekkor társaságát nagy veszteség érte, mert Ecsedi Jozéfa Szombathelyen feküdt betegen, Dellné asszony is ott maradt ápolására; Farkas József, jeles komikus színész pedig megvált a társaságtól. A veszteség pótlására – mint Déryné írja – Kilényi megnyerte Balognét Székesfehérvárról tizenkét előadásra.

Így kezdte meg működését ezen komáromi magyar színjátszó társaság, mely a megyei és városi műveltebb ízlésű hazafiak közmegelegedését már is kivívta október 1-én Itthon vagyunk már című új vígjátékkal, melyet Jünger után németből fordítottak; a helyes előadáson kielégítve mulattak a nézők. (...)

A komáromi színésztársaság dísze és a magyar színészet egyik legkiválóbb tagja volt Láng Ádám, ki 1772. július 28-án született Jászújfalun, Abaúj megyében, atyja Pál, helybeli tanító s jegyző volt. Az elemi oktatásokat atyja házában nyerte, további tanulmányait Debrecenben, Kassán, Pozsonyban és Pesten végezte. (...)

Láng Ádám, nevének megfelelő lángérmű, lángeszű színész volt, őt mintegy fensőbb ihlettség léptetvé a színpadra; ifjú korában megkísérté a hősi szerepeket, de destinációja csakhamar e szakmáról a társalgói szerelmes, kedélyes, víg, finom tapintatú szaloni jelleműekre inté és ezeket annyi könnyűséggel, oly nemes társalgási csínnal adá, minővel utána jó sokáig senki. Külalakjában volt valami vonzó, mihez a természet oly kedves hangot adott, melyet ő az indulatok kitöréseiben gyöngéd mérsékléssel használt; érté a zenét is és ifjúkorában tiszta csengő tenor hangja páratlan volt. (...)

Midőn a második magyar színésztársaság kijött Erdélyből és Pesten telepedett le, Láng 1807-től mint rendező vezette a társulat ügyeit; mígnem 1815. július 1-én részint szétoszlott ezen társaság, részint Miskolcra költözött. (...)

1818-ban Marosvásárhelyt találjuk Lángot, honnan csakhamar Kilényi társaságához szegődve kijött Magyarországra és a következő évben megjelent Komáromban.

Láng Ádámnak a komáromi sikerült előadások körül, mint zeneértőnek és rendezőnek nem csekély érdeme volt. Még azután is sokáig hű tagja volt a Kilényi társaságának és követte őt vándorlásaiban. (...)

Láng Ádám nemcsak a színpadon szolgálta a nemzetet, hanem szabad óráiban is a művészetnek élt; számos idegen színművet alakított át magyarrá. A század elején többen fordításaikkal gazdagították a nagy Wesselényi által sok gonddal, áldozattal gyűjtött könyvtárt, melynél rendezettebb színházi könyvtár azóta sem volt, s melynek ezeret meghaladó számát megkobzáék a Kolozsvárt keresztül csatangolt társasági nyomok, úgyhogy bátran állíthatni, hogy az ő könyvtára nyújtá nagyobbára a két hazában levő színésztársulatok kezeibe első alapul a színműveket, melyek közt Láng Ádám fordításai számosak. A neve alatt színpadra került eredeti darabok száma 28, a fordítottaké 107. Minthogy a nemzeti színpadok repertoárját az első negyven évben nagy részben ezen darabokkal tölték be, Láng nem csekély érdemeket szerzett színművészetünk terén.

A vidéki színpad, a mai korhoz mérten, igen egyszerű és szűk volt, többnyire vendéglői termekből alakították át, vagy oly helyiségekből, melyek, mint Komáromban is, a farsang idején táncterme gyanánt szolgáltak. A kulisszák nem mutattak nagy változatosságot: szoba egyszerű oszlopos festéssel, trónterem csekély aranyozással és rikítóbb színekkel festve, azután erdő sziklával, ha a jelenet az utcán történt, város a háttérben; ez volt minden, sőt ez már némi előkelőséget árult el, mert a fővárosban és állandó színházaknál sem volt ennél sokkal több. A színpadot faggyúgyertyákkal, később olajlámpákkal világították. A nézőtérén a külön számozott helyek egyszerű szalma- vagy másnemű székek voltak; a többi ülőhely pedig cölöpökre szegezett deszkákból állott, melyek gyalulását vagy beterítését sok helyütt fényűzésnek tekintették; a férfiközönség nagy része, úgy az előkelő mint a másodosztályú helyen állva nézte az előadást. A színpadi kellékeket (rekvizitumokat) többnyire úgy szedték össze magánházakból. (...)

A megyei rendek a nemzeti nyelv és művészet zászlaját mindenkor fenn lobogtatván, annak előhaladásán hathatósan közreműködtek. Alighogy József császár utolsót lehelt és a nemzet jelesei Budára gyűltek, az ország régi jogainak visszaállításán fáradozva, annak mintegy alapkövét, a nemzeti nyelv pallérozását s ennek egyik hathatós támaszául a magyar

színészet felállítását kimondták. A nyelv fényes diadalát ülte, midőn 1790-ben, majd 1792-ben az ország fővárosában, nyilvános színpadon magyarul játszottak. Pest megye vette kezébe a nemzeti színészet ügyét és felhívása mint a futótűz bejárta az országot; minden megye meg lett nyerve az ügynek, csak a kivitelben késtek, mert a nemzet tömeges pártolására számítottak.

A megyék közgyűléseiken adakozásra és a pest-budai magyar színész-társaság támogatására hívták fel a földbirtokosokat. Ezen felhívások nyomtatásban is megjelentek. (...)

Komárom megye 1810-ben tartott közgyűlésén a gyűjtést elrendelte; a megbízott Thaly István és Pázmándy Dienes főbírák buzgón eljárak tisztükben, de az eredmény nem volt kielégítő. Pest megye 1818. ápril 1-én újra megkereste Komárom megyét egy levélben. (...) Komárom megye azon év június 18. napján 1417. sz. alatt kelt határozatával a járásbeli szolgabíráknak meghagyja, hogy szólítsák fel a földesurakat adakozásra. (...)

Kilényi kitűnő társasága Komárom megye rendeit felbuzdítja arra, hogy a szomszéd megyék példájára, azt pártfogásába vegye. Ez ügyben a megyei közgyűlésen következő határozatot hozott:

„1820. Mindszent hava 23. és következő napjain tartott közgyűlés jegyzőkönyvéből:

2202. Kilényi Dávid, komáromi nemzeti játszótársaság igazgatója, társaságát ezen nemes megyében, mint ahol a nemzeti nyelv nagyobb virágzásba vagy, állandó lábra hozni – és megállapítani akarván, a tettes státusoknak kegyességiben ajánlja a hazafiúi igyekezetnek előmozdítására a más nemes szomszéd vármegyéknek példájához képest hazafiúi segedelemért esedezik, – a társaságának megállapított törvényes pontjait helybenhagyás végett bemutatván, ezen nemes vármegye kebeliből egy biztosnak, aki társasága ügyes dolgaiban belé tekintvén, tanácsával és tekintetével segítségül nékie lehessen, kineveztetni könyörgött.” (...)

A huszas évek igen mostohák voltak a magyar színészetre nézve általában, de különösen Komáromban. Ezen városban a pártolás lankadásának fő okát leljük abban, hogy csapás csapásra következett, mi érzékenyen sújtá ezen lelkes magyar várost. 1822. febr. 6-án a már évek óta nem tapasztalt erős földrengés, mely 18-án még rémesebben tört ki, félemlíté meg a lakosságot; miután ezen földrengések az egész évben igen gyakran ismétlődtek és nagy szárazság is sújtá a várost, mulatságra egyáltalában nem gondoltak akkor. 1823-ban, ápril. 7-én nagy tűzvész pusztította a várost, mely alkalommal 56 lakóház lett a lángok martaléka, sőt két emberélet is esett áldozatul. 1824. nov. 13-án nagy árvíz pusztított az egész város területén. Ily csapások megsibbaszták az áldozatkészséget, lehangolták a kedélyeket. Ne csodáljuk tehát, ha a magyar színészek három évig éppen nem látogatták ezen várost és még azután is

érezhető volt a régi lelkesedés csökkenése. (...)

A Zichy-kúriában az udvaron állott nagy raktárféle épületet, melynek emeletében játszottak rendszeren a színészek, lebontották és a zsidók számára építettek ott imaházat, melyet 1827 elején megnyitottak; így színészeink más alkalmas helyiséget voltak kénytelenek keresni. A városi tanács, az 1823. nagy tűzvészen okulva, hasonló vész elfojtására szükségesnek tartotta a csöbrök és a városháza folyosóján sorban lógó bőrkannák helyett, rendes fecskendők beszerzését; azért még ugyanazon évben vett a város egy nagyobbbat 1950 frton és egy kisebbet 750 frton váltó cédulában. Ezek elhelyezésére pedig ugyanazon évben, az ún. régi temető fölött másképp disznópiacon, a mostani Rozália tér közepén, a Szombathy- és Tolnai utcával egyvonalban, házat építettek, melyet mázsaháznak neveztek el, mert itt mázsálták a söt és más vásári árut; ezen épület egyik végében helyezték el a két fecskendőt. A pajtászerű épület (melyet az 50-es években lebontottak) elég alkalmas és tágas volt arra, hogy abban Thália papjai a színpadot felállítsák és pár száz egyénre ülőhelyeket rendezzenek be. Fülöp társasága is itt játszott, sőt valószínű, hogy az előbbeni, úgy a következő években is ezen helyiségben működtek színészeink. (...)

A komáromi színészet-pártoló közönség mindenkor lelkesült a művészet iránt; ennek hatását a közműveltségre, a nyelv csinosodására és a magyarosodásra felfogta. Általános szokás volt a városban, hogy a színházba járó idősb családtagok közé serdülő gyermekek is vegyültek; ezeket nemhogy eltiltották volna az előadások látogatásától, sőt magukkal vitték. Ezekre hatással is volt a magyar színielőadás, mert azon egyének, kik később az írói pályára léptek, innen meríthették a lelkesedést a színműírásra, legalább befolyással bírtak a gyermekemlékek nem egy korán fejlődő tehetségre. Jókai Mór, mint negyedfél éves gyermek, ekkor jelent meg először a mázsaházban a nézőközönség közt és mint nővére, Vály Ferencné, szül. Jókai Eszter, szíves tudósításából értesültem, valószínűleg a Háziorvosság című darab előadásán. (...)

Jókai maga írta le ezen jelenetet szokott humorával; (...) „Víg darab volt az, de még vígabb lett attól, hogy én belekiabáltam a darabba, s ami megtetszett a beszédből, mind utána mondtam: Egy felkiáltásomra jól emlékezem: „óh asszonyok! asszonyok!” Furcsa az, hogy ez még most is eszembe jut.– Meg az is, hogy valaki egy pogácsát akart adni, hogy elhallgattasson; de én nem engedtem a vélemény szabad kimondását egy pogácsával megvásárolni; ami elég fontos adat megvesztegethetetlenségem bizonyítására. – Hanem többször nem vittek el teátrumba.” (...) Beöthy Zsigmond atyja, egy akkor éppen üresen állott házat a mázsaház közelében, felajánlta a színészeknek lakásul azon kikötéssel, hogy gyermekei szabadon járhasanak a színházba. Mint tudjuk, mindháromnál korán kifejlődött a

színírói tehetség, csaknem ezzel kezdték írói pályájukat. Mindenesetre hatással voltak a gyermekévek tapasztalatai a fejlődő tehetségre. (...)

Komáromban 1829. nyarán jelent meg a Dunántúli Színjátszó Társaság és a győr-dunai szigeten a „nagy fa” közelében, a város felé eső részen üté fel fedetlen nyári színkörét. Akkor még azon a tájon nem díszlettek platánok, hanem sűrű füzes nevelte a szúnyogok hadát, mi a játszókra és közönségre nézve egyaránt kellemetlen volt. (...)

A Komáromban előadott darabokról nem maradt ugyan fenn színlap vagy jegyzék, de ismerjük 1829-ből a társaság repertoárját. (...)

Ezen 67 színdarabból álló repertoár elég változatos volt. A hatásvadászó és a közönség kedvét kereső igazgató megtett mindent, hogy a napi érdekeket kielégítse, azért ő maga a följegyzett színművekből tizenkettőt fordított németből. Ekkor még az angol, francia, olasz és spanyol színműveket is német fordítás és átdolgozás után ültették át irodalmunkba, leggyakrabban a magyar viszonyokhoz alkalmazva át is alakították. Feltűnő, hogy míg eredeti színművet csak tizet találunk a jegyzékben, Kotzebuetól magától 12 darabot játszottak. Színpadainkon még mindig a német ízlés volt az uralkodó, de nem kedvelték a komoly klasszikus irányú drámákat; kivételt csak Schiller érzelgős színművei képeztek, melyek hatásuknál fogva fennmaradnak a játéksorozaton. A Shakespeare-féle színművek becsét nem értették, azért nem is bírtak hatást kelteni; a francia színművek ekkor még nagyobbreszt ismeretlenek voltak, még a német színpadokon is. Az elősorolt eredeti darabok közül csak Fáy András Régi pénzek és Kisfaludy Károly Kemény Simon című színműve tartotta fenn magát évek hosszú során át; de az utóbbinak többi színművei csak a 30-as években kerültek gyakrabban színre. A német színművek közül azonban még a következő években is sokat adtak. (...)

Komlóssy Ferenc Győrből, hol társaságával időzött, 1833. május közepe táján ájtott Komáromba körülnézni, hol volna legalkalmasabb hely egy nyári színkör fölállítására. A győr-dunai sziget már fekvésénél fogva is, minthogy a várostól csak a Duna kis ága választja el, mindig kényelmes volt a közönségre nézve; azonban az eddigi nyitott színkörben a színpadot és közönséget a nap sugaraitól is védeni kellett, de a szúnyogok alkalmatlankodása ellen hasztalan volt minden jó szándék; gyakran az eső is elmosta az előadásokat és a külső zaj háborgatta a játszókat. Fedett színkörrel kellett tehát gondoskodni; erre pedig legalkalmasabbnak kínálkozott egy nagy pajta, mely a szigetnek Újszőny felőli oldalán volt a repülőhíd kiállításánál; itt szokták tartani a híd felszereléséhez szükséges eszközöket és télen a repülőhidat is; ennek akkori bérlője a szítás volt. Ehhez fordult tehát Komlóssy kérelmével, ki nem csak a pajtát engedte át magyar színi előadásokra, hanem a színpad felállítását és a padok

berendezését is minden díj nélkül magára vállalta. Ez a polgár-mecenás volt édesatyám. (...)

A helyiségre nézve kell még némi helyreigazítást előre bocsátanom. Újabb kutatásaim alapján biztosan állíthatom, hogy az atyám által átengedett színikör a repülőhíd kiállításánál volt ugyan, de az nem a ma is fennálló pajtában, hanem ahhoz közeli bekerített helyen állott és földetlen volt. (...)

Ezzel a társaság a színlapon először a közönségtől búcsúzott el a következő szavakkal: „Buzgó hála érzettel veszi aláztos búcsúját a színészi társaság a t. t. pártfogó közönségtől és szent kötelességének tartja nyilván hirdetni, hogy ily kegyesek körébe mulatni, a művészség diadalma; mert itt látta, tapasztalta lobogni a hazai nyelv eránt lobogó szeretetét, látta, érezte buzogni a művészség égi tüzét.” Azután atyámnak „szép tartozó kötelességének tartja szívességéért, aki a t. t. publikum mulatására, a szép mesterségek eránt való vonzódásból a társaságnak alkalmas helyet engedett minden haszonvétel nélkül, nyilvános köszönetét kijelenteni.”

A Komlóssy igazgatása alatt levő társaság éppen egy hónapot töltött Komáromban. Ezen idő alatt 18 előadást tartott 20 színművel; ezek közt egy eredeti (Csipákytól), egy dán (Holbergtől), egy francia (Beraudtól) és 17 német darab került színre. Az eredeti határozottan rossz volt, azért nyoma sem maradt irodalmunkban, a dán és francia, valamint a német színművek nagy része a korhoz mérten elég jól voltak választva, de még mindig a német színpadokon is szokásos, Kotzebue és Birch-Pfeiffer-féle érzelgős és bohózszerű darabokkal kerestek hatást a közönség ezeket is szívesen fogadta; jóllehet itt-ott már a vidéki kritikusok is kezdték hangoztatni azon méltányos óhajtást, vajha színészeink eredeti műveket is hoznának minél többször színre, miután ilyenekben már akkor sem szűkölködtünk. (...)

A buzgó igazgató mindent megtett, hogy rövid egy hónap alatt a reklámcsinálás sokféleségét is bemutassa közönségének; így következett egymásután: a lányok által lött sortűz; csillagokat szóró ágyúpattanás; tűzpróba, éghetlenség, tüzes-kanócevés; léggolyó; nyírfahéj-hangszer és (...); tablók, görögtűz és vízesés; illumináció; tűzhányóhegy; várostrom és tüzeső; mennykőhullás; várégés és puska poros torony felrobbanása. A helyárok sem mondhatók túlzottaknak. (...)

A játék kezdete a nyári időhöz mérten elég jókor volt, du. 6 órakor; vége 9 felé. Arról is gondoskodtak, a pénztár megnyitását 5 órakor három, a játék kezdetét hat mozsárlövessel jelezvén, hogy a távolabb sétáló közönség is tudomást vegyen róla; az utóbbi hat ágyúlövést azonban, valószínűleg a jó Bakonyi generális és várkommendáns megúnván a sok puffogatást, június 15-én leszállították egyre. (...)

A magyar színészetre és annak kritikai művelésére azonban a Magyar Tudományos Akadémia alakulásával új korszak támadt. Az Akadémia 1831-ben a külföldi irodalomból 71 darabot kijelölt s az írókat fölhívta, hogy vállalkozzanak lefordításukra; később is mindent elkövetett, hogy főképp irodalmilag támogassa a budai színészeket; előbb 500 frtot, azután még két ízben 200-at bocsátott rendelkezésére, hogy azon régibb darabokat stil és ízlés tekintetéből kijavítsák s újakat írjanak és fordítsanak. (...)

Ezen tényezők mellett nem csoda, ha színművészetünk óriási léptekkel haladt a tökéletesedés felé s a fővárosi színészet, míg egy részről finomabb ízlést terjesztve, meggyökeresedett a fővárosban, egyszersmind később a vidéki színészek iskolája lett. (...)

A színészet és különösen a zene terén nagy érdemeket szerzett férfiú Mátray (...) Gábor alapította az első magyar szépirodalmi divatlapot a Regélőt, mely ikerlapjával a Honművésszel nők számára volt szerkesztve és 1833. ápr. 4-től hetenként kétszer jelent meg. (...) A Honművész természettudományi és technológiai cikkeken kívül, utirajzokat, fővárosi s vidéki híreket hozott; ezenkívül a színművészeti kritikának állandó tért nyitott, való igaz, hogy azon két-három oldalt, mely ennek volt szánva, olykor a zene- és divattudósítás, sőt eleintén a német színészetről közölt hírek is korlátolták, de a közönség minden vasárnap és csütörtökön bizton számíthatott arra, hogy a fővárosi magyar színielőadásokról rendszeres tudósítást olvashat. Ezen rovatot akkor kizárólag Garay János vezette, kit Mátray, mint fiatal költőt segédszerkesztőül vette maga mellé. (...)

Garay, az élénk tollú, ügyes és népszerű író buzdította a vidékieket, hogy írjanak a lapba a vándorszínészek működéséről; lett is sikere felhívásának, mert már az első évben elég sűrűn találkozunk az ország különböző vidékéről színi kritikákkal, melyek nem ritkán polémiává fajultak. (...)

A főntebb említett színügyi mozgalom indíthatta Garayt utazásra és a vidéki színészek megfigyelésére; kiküldetéséről nincs ugyan biztos tudomásunk, de a később bekövetkezett eredményből, ti. a Komlossy társaságánál történt nagy változásból ezt kell következtetnünk.

Garay János június 26-án Komáromban volt és megjelent az utolsó színi előadáson; az erről írt kritikáját csak visszatértekor júl. 21-én közölte a Honművész. Mi ezen komáromi levelét kétszeresen becsesnek tartjuk és közöljük egész terjedelmében.

„Rév-Komáromból. Szt. Iván hava 26-án láttam előadatni itt keresztül utaztomban a dunántúli színészi társaságtól Töpfernek remek vígjátékát A nagy világ tónusa, vagy a korhely pajtások a győr-dunai szigetben felállított aréna játékszínben, melynek homlokfelírása, már messziről fehérlett előmbe. – A nézők szép számmal jelentek meg, bár a láthatár déli részén feltornyosodó fellegek nehéz időt gyanítottak – is. – Áldás az ily szép lelkű hazafiakra, kiket

hazai nyelvünk iránt buzgó szeretetből, a szépnek, jónak pártolásától az elemek el nem rémíthetnek. – Világosvári fővadász szerepét Komlossy úr meglehetősen vivé, kinek azonban bozontos (...), kopasz, szemet sértő parókája helyett nappalra legalább csinosabbat választani, és szerepét nem tudva a sűgóra nem annyira támaszkodni ajánlanánk; a vidor, elménc Paulina személyének Komlossyné asszony tökéletesen, Tóth úr az indulatos vári majornak, ki idétlen közbeszótt hevenyészete által, mellyel a szerzőnek gondolatit elidomtalánítá, nem kielégítőleg feleltek meg, az epedő Lujza szerepében Lendvainé asszony csinos öltözetével gyönyörködtetett. – Hubenai úr az elkorcsosodott Károly személyében egyhangú szóejtésével s haszontalan indulatoskodásával untatott. Földvári úr Sportula, és Nagy úr Mixlex korhelyeknek tökéletesen, Marosi úr Szalonnási személyének türhetőleg feleltek meg, Farkas úr Miklós inas szerepében, vékony hangjával, szüntelen a sűgóra nézésével, a 2. felvonásban idétlen ugrálásaival annyira elbájolt, hogy magamat a policinellók deszkaépületében képzelém lenni, és undorodva félrefordulék. – A játékot Zrínyi hős halála néma ábrázolatnak Fántsi úr által elrendelve (mint a cédula mutatá) kelle vala berekeszteni, mit azonban a viharok szárnyain megérkezett erős zivatar, és szakadatlan villámlások között lehulló nagy esőcseppek gátlának, és a szépézésű nézőket szétverék.” (...)

Komárom lakossága is át volt hatva a nemzeti színészet fontosságától és a művészi előadásokat meg tudta becsülni. (...)

A közszellemre nagy hatással voltak már akkor is a Szt. Benedek-rend művelt tagjai, kiknek kezében volt a városi serdülő fiatalság nagy részének szellemi nevelése és későbbi tudományuk alapvetése. (...)

Ezen hazafias szerzet nagy nevű tagja, Czuczor Gergely volt ekkor a komáromi gimnáziumban az ékesszólás tanára; mindig lelkesült a haza szent ügye iránt és másokat is lelkesített. Mint fiatal szerzetes a költészet terén, később széles körű nyelvészeti ismereteivel a tudományos téren tűnt ki, s mikor az egész haza fegyvert fogott, ő egyházi fogadalmához hű maradt ugyan, de költészete lángjával tüzelte harcra a fiatalságot. (...)

Komárom városára az 1834. év igen szomorúan köszöntött be. Már az előbbeni év végén a Duna és Vág megáradt és az év első napján a győr-dunai szigetet, 3-án már a város területét is elöntötte az árvíz. Ez alatt – mint Amtmann József a város bírāja följegyzé – nyolc napon át oly óriási orkán dühöngött, milyenre az akkor élők nem emlékeztek, úgyhogy a felkorbácsolt hullámok a partokat és szántóföldeket nagyon megrongálták. (...)

Ily csapás után Komárom nem igen lelkesülhetett a művészet iránt, annál kevésbé, ha ez a pártolást meg sem érdemelte, de azért a sokat szenvedett város talán éppen búfelejtésül befogadta kebelébe Thália vándorpapjait.

Balog István hét személyből álló társaságával 1834. elején Pápáról jött Komáromba. Ezen kis csapat jobbára újoncokból állott és így még nem igen voltak otthonosak a színpadon; a daraboknak ízléstelen választása és a rossz előadás visszatetszést szülhetett a közönség körében. Mindamellett a város lelkes népe, hogy mennyire elnéző volt a gyengék iránt, a haza ügyét tekintve, kiviláglik egy névtelen tudósítónak következő soraiból: „Kedvezéssel s pártfogással lenni a honiakhoz, melyek a műveltebb és szebb lelkek vágyait ki nem elégítik, nem mindig a magasabb műveltség nem létének, hanem inkább a nemzetesedés terjedésén igyekezetnek jele és bizonyága. – Ezt láttuk s tapasztaltuk városunk magyar érzésű fiain, midőn Thália vándor gyermekei Balog István vezérlete alatt hozzánk érkeztek. – Szinte két hónapig törekedett maga megerőltetésével a néhány tagokból álló társaság a hosszas téli esték unalmait rövidíteni. – Fogyatkozásait, melyeket maga is megvallott s elismert, rostálgatni nem célunk; csak azt említjük ezen alkalommal, hogy kis városunk lakosi, midőn az előadott darabokból igen csekély mulatságot vettek, kivált a műveltebb rész, szívesen segíték s megjelenéseikkel serkentgették a gyengécskéket a magok tökéletesebbítésökre, s így a nemzetesedés sikeresb terjesztésére; – ami kétségtelen jele annak, hogy, ha kis városunk dúsabbjai közül valaki letenné talpkövének egy építendő nézőhelynek, az egész közönség összevetett vállakkal igyekeznék annak minél előbb leendő rendbehozásán, sőt bizonyosan lehetne reményleni, hogy a nemes megye magyar lelkű rendei is bő adakozásaikkal s hathatós pártfogásaikkal segítnék e nemes célnak kivitelét.”

A névtelen tudósító csak Czuczor lehetett, ki is írhatott akkor Komáromban ily lelkesen, ha nem a fiatal szerzetes, ki 14 év múlva Riadójával egy egész nemzetet tudott felvillanyozni. Az állandó színház eszméjének magva negyvenkilenc év előtt volt tehát elvetve, hogy félszázad múlva életre keljen. Komárom városa valóban hazafias tettet fog véghezvinni akkor, midőn a koszorús költőnek ezen hazafias óhaját megvalósítja. (...)

Komlóssy Ferenc társaságával, mely Székesfehérvárott február 16-tól május 11-ig közmegelegedéssel működött, mint rendesen, ez évben is a szokott időben meglátogatta Komáromot. A városnak se játékszíne, se alkalmas térségű táncterme nem lévén, ugyanezen társaság az előbbi két év nyár-tavasza az ún. arénában játszott; de tudván azt, hogy a napvilágnál előadott játék sok tekintetben gyengébb hatással van a nézőközönségre s kevesebb színpadi illúziót eszközöl, mint a lámpafény melletti, egyúttal biztosításul az idő viszonyosságai ellen, a szigeten egy tágas deszkabódét alkalmaztak színteremmé. Ez volt valószínűleg azon kőoszlopos nagy deszkaépület, mely most is fennáll, mint a hídkötelek és szerszámok rakóhelye és melyet fönntebb az 1833-i előadások színteréül tévesen jeleztem.

Május 19-én, pünkösd hétfőn kezdték meg színészeink előadásait Tigris Róbert, vagy a néma menyasszony című darabbal. Mint a már említett egykorú színi referens Szentandrásy megjegyzé, igen számos volt a közönség. (...)

Komlóssy társaságának ez idő szerint való komáromi szerepléséről, színlapok és színi emlékkönyv hiányában csak az egykorú rövid hírlapi tudósításokból meríthettünk adatokat. Az előadott darabok még mindig a német romantikus iskola termékei; sőt még az angol, francia és spanyol színművek is német átdolgozás után kerültek színpadainkra. Ezt nem annyira az eredeti nyelvben való járatlanságnak kell tulajdonítanunk, mint inkább a magyar kir. helytartótanács rendeletének, mely csak a bécsi színpadokon otthonos színművek előadását engedélyezte; azért kellett nálunk is az ott szokásban levő átdolgozásokat használni.

A társaság mindenestre csekély személyzetből állhatott, miután az egyik tudósító hátrányul hozza fel azt, hogy egynek több szerepet is kellett játszani. (...)

A tagok tehetségét tekintve, a társaság számban való megfogyatkozása dacára is, még mindig a jobbak közé volt sorolható. (...)

Baky társasága is, midőn Komáromba jött 17 előadásra, csak a győri színházlátogatók pénzerejét akarta kímélni, hogy azt a jövő évben tovább is igénybe vehesse.

Baky társasága 1834. december közepén Komáromban megjelent. (...)

A középszerű társaság Komáromban befejezte működését; tehetségükhöz mérten a siker sem lehetett rájuk nézve kecsegtető, mert egypár tehetséges, de azért nem eléggé képzett egyénen kívül, a többi ahelyett, hogy emelte volna a darabok sikerét, inkább rontott az előadásokon. A darabok megválasztásában sem haladtak a korral, mert míg a budai színpadon már gyakrabban adtak eredeti darabokat, – nevezetesen Kisfaludy Károlytól többet, s ezen kívül a francia és angol darabok is váltakozva tették érdekesebbé a repertoárt, – addig a vidéki társaságok még mindig nem tudtak a régi német romanticizmus hatása alól szabadulni és a közönséget magokkal ragadták, álpátosszal és színfalszagató előadásaikkal még nevelni igyekeztek a hatást. Nagyobb hátramaradást tanúsítottak a másodrendű vándorszínészek, kik se nem tanultak, se nem feledtek, hanem a régi elcsépelt darabokkal akarták a vidéki közönséget megnyerni, mely azonban nem ritkán szigorú kritikát gyakorolt irányukban, nem fogadván oly kedvvel és érdeklődéssel a megúnt német darabokat, mint a színészek óhajtották. A 17 este előadott darabok közül hét Kotzebue tollából került, a többi is a német iskola terméke volt, mégpedig az ismeretlenebbek közül; hogy mégis látogatták a komáromiak a színházat az leginkább a téli esték unalmas óráinak róható fel.

Jókai atyjának egy levele

A Tudományos Gyűjtemény 1819-i évfolyamának XII. kötetében a 122. lapon a következő érdekes levél olvasható:

»E folyó 1819. esztendei őszi napokba érkezett ide Komárom városába egy nemzeti színjátszó társaság, Kilényi Dávid úr igazgatása alatt; amely társaság jeles maga kimutatása által annyira megnyerte a publikum kedvét, hogy annak jobban lehető fenntartására (német színjátszó társaság is lévén ugyanitt) nemcsak a tettes vármegye minden nagyobb és kisebb rendű tisztviselő urai, hanem még több német polgár urak is, hónaponként alkalmas summát raktak és raknak össze: a német polgár urak közt, méltónak tartom megemlíteni Poszmann József réfes matériával kereskedő kalmár urat, aki mind maga, mind felesége, egy magyar játékból sem maradnak ki, a németbe pedig, mióta a magyarok itt vagynak soha sem mennek; úgy szinte König Károly és József fűszerszámos kalmár urak; de vagynak többen is alkalmas számmal, akik méltók hogy dícséretet nyerjenek és helyet foglaljanak édes hazánk áldott kebelében; azt ugyan mondhatom, hogy némely nevezetesebb nemzeti játék darabokban, szintannyi szemlélőt láthatunk a hazánkbeli német urak közül, mint magyarokat, – sőt néha magát a gubernator tábornagy hadnagy úr őexcellenciáját is van szerencséje a nemzeti játékszínnek, mint szemlélőjét tisztelni, ámbár nemzeti nyelvünket nem érti is. Ezen játszó társaságnak nevezetesebb tagjai a fent nevezett érdemes igazgatón kívül: az öreg Láng, akinek reménységgel teljes hajója 1797. esztendőtől fogva úszkál a nagylelkű hazafiak pártfogásának vitorlája alatt kibocsátva a dramaturgia szélvész, és eleinte iszonyú 's csak győzhetetleneknek látszott habokkal tornyozott, de már (hála az egeknek) csillapodásra tért tengerén, aki is már a nemzeti színjátszó társaságnak egy jeles fiat nevelt, aki mindenekben az atya nyomdokait követi, – továbbá Szentpéteri úr, Farkas úr nagy komikus és jeles táncmester, Nagy és Bartza urak, a többiek mint újabb tagok, a jövődökre nagy reménységet nyújtanak. Az asszonyaik négyen vagynak, akik mind meg tudnak felelni az ő rendeltetéseknek, és teljes gyönyörűséget s meglelégedést tudnak szerezni a szemlélő publikumnak. Hála az egeknek! hogy nemzeti nyelvünk feljött fényes napja óriási lépésekkel segítetik minden felől a délipont felé. Ásvai Jókay József.«

E levélhez, mely nemcsak azért érdekes, mert egy ünnepezt írónk atyjától ered, hanem azért is, mert korjellemző adatot foglal magában színészetünk múltjából, bátor vagyok egy pár életrajzi adatot is fűzni annak írójáról. Ásvai Jókay József (Jókai Mór atyja), született 1791-

ben s az 1809-i megyei fölkelő seregnél alhadnagy, később hites ügyvéd, Komárom városának árvagyámja és a megye tiszt. alügyésze volt. Meghalt 1837-ben.

Ami a komáromi német polgárokat illeti, olyanokat ott már ma hiába keresünk, mert a mostaniak egytől egyik mind magyarok.

Csokonai és Lillája

Csokonai Vitéz Mihály sokat küzdött, sokat szenvedett, de mégis legtöbb baja volt munkáinak kiadásával. Életében Dorottyáján kívül, melynek elterjedésére biztosan számíthatott a kiadó, csak alkalmi versei jelentek meg, minthogy ezeknek megjelenését is azok mozdították elő, kiknek tiszteletére írtak.

Mindez abban a képzelt boldog korban történt, midőn nevesebb íróink is saját költségükön nyomatták munkáikat, ha nem jutottak azon szerencsés helyzetbe, hogy mecénásokat szerezhetek maguknak, akik őket pénzzel segítették. Kazinczy is keservesen panaszkodik Szilágyi Sámuelhez írt levelében (1791): »Gyalázatos dolog, hogy a mi magyaraink még ezen magyar epochában sem olvasnak.« A szépirodalmi munkák közül volt ugyan egynémelyiknek kelendősége, már ti. az akkori viszonyokhoz mérten, de csak annyira, hogy a nyomtatási költség valahogy kikerült; innen van aztán az, hogy még manapság is nem egy, a század elején megjelent regény újdonság állapotban jut, pl. Kassáról, az antikváriusok kezéhez. Nagyon érthető tehát az egykori levelekben az a gyakori panasz, hogy az írók munkáik kiadásába «bele vesztének». Ez méginkább a tudományos munkákra vonatkozott; hogy csak egy példát említsek: Katona Mihály bucsi Esztergom megyei tudós ev. ref. pap A föld matematikai leírása c. munkáját nyomatta ki 1814-ben Komáromban saját költségén (...), melyhez a négy tábla rajzot Karacs Ferenc metszette rézbe; a példányok Pestre kerültek Eggenberger József könyvkereskedésébe bizományba, aki példányát 1 frt 30 kron árulta ezüst pénzben. Az író évek múlva Karacshoz fordult, hogy a könyvárusnál kérdezősködjék munkája ügyében; ez – amint ezt Karacs Teréz írta nekem – leányát küldte oda, aki azon válasszal tért vissza, hogy a munkából egy példány sem kelt el és ha az író elvitetni kívánja a példányokat, fizessen a gondviselésért 70 váltó forintot. Az író aztán ezen összeg helyett az árnak megfelelő példányokat hagyott hátra, melyeket Eggenberger még 1845-ben is hirdetett. A többi példány visszakerülvén a szerzőhöz, ez aztán ajándékepp osztogatta ismerőseinek; én az 50-es években fiától, Katona Lajos mérnöktől kaptam egy példányt, egy másik nagy munkájával együtt ívekben (...), melyeket aztán beköttem és ezzel legalább tartósabb jövőt biztosítottam a munkáknak, melyek számos példánya valószínűleg még ívekben elkallódott.

Csokonai 1791-től, ha önállóan nem adhatta is ki költeményeit, sűrűn fölkereste velük az akkori hírlapokat és folyóiratokat: a Magyar Hirmondót, Kassai Magyar Museumot és Kármán Uraniáját, még pedig többnyire névtelenül; de hogy a tiszteletpéldányon kívül

valamelyik honorálta volna a költőt, arról nem olvasunk, de nem is valószínű akkor, midőn a szerkesztő többnyire maga írta az egész hírlapot. 1830-ban azonban már kisszántói Pethe Ferenc szerkesztő azt nyomatta szerényen lapjának, a kolozsvári Nemzeti Társalkodónak címlapjára »Írták az olvasók, a lehetőségig rendbe szedte és hetenként kiadta«...

Csokonai, hogy a közönség körében munkái iránt némi figyelmet keltsen és a kiadók is szívesebben fogadják azokat, a hirdetéshez fordult és az 1794 őszéig elkészült irodalmi műveit jegyzékbe szedve, beküldte ezt a bécsi Magyar Mercurius szerkesztőjének, Pánczél Dánielnek, ki azt lapjának október 21. LXXXIV. számában sietett is közölni. Toldy Ferenc Csokonai életrajzában a jegyzetek közt lenyomatta ugyan ezen hirdetést, melyet ő is igen érdekesnek tartott, de a Magyar Hirmondóból, hol később nov. 8. toldalékjában jelent meg, mely nem egészen hű az eredetihez. Én ezért a M. Mercuriusból, melyet Toldi nem ismert, csak a hiányokat pótolom. A megszólítás: Érdeemes Olvasó Publikum! 7. Egy eredeti énekes pásztori játék. (Toldinál az énekes szó kimaradt), 9. Goldoni.... Hazugja. Egy a fő fő vígjátékok közül. (Toldynál: Egy a fő Víg Játékok közzül.) Az aláírás: Csokonai Vitéz Mihály, valamint a megszólítás is hiányzik a M. Hirmondóban, így tehát Toldynál is, ki ezért nem is tudhatta azt, hogy ezen jegyzékét Csokonai maga küldte be a Magyar Mercuriushoz. Toldy még az eredeti ortográfiához se ragaszkodott, sőt a kurzív (kiemelt) szokat is önkényesen változtatta.

Csokonai 20 munkájának hirdetése végsoraiban reménykedett, hogy »Mindezekből a jövő esztendőre talán a IV első darabok ki fognak jöni« A Békaegérharcot, Tempefőit, Patvorszkit és Cyrust értette; de bizony csalódott, mert életében egyiket sem adhatta ki.

Pozsonyban az országgyűlés alatt 1796-ban Diétai Magyar Músa c. gyűjteményt írt, melyet hetenként, utóbb kéthetenként Weber Simon Péter adott ki Pozsonyban. A szegény költő ezen újság természetű vállalat útján akarta saját verseit mintegy becsempészni a közönség körébe; de ez sem igen sikerült, mert a diéta fölhasználásával a 11. számmal (1796. nov. 1.) a Diétai Magyar Músa is megszűnt; a kiadó tovább nem vállalkozott Csokonai verseinek kiadására. A költő tehát kevéssel azután elhagyta Pozsonyt és dunántúli vándorútjából 1797 tavaszán Komáromba érkezett, hol a megye akkor tartotta a nemesség felkelését szervező gyűlését.

Csokonai itt adta ki 1797. ápr. 26.: »A nemes magyarságnak fölülésére. Várbogyai Csepy Zsigmond úrnak s hites társának Készely Klára asszonynak segedelmekkel« c. munkáját.

A költő jól érezhette magát Komáromban, hol kis írói kört is talált; ott voltak akkor Csépan István a ref. kurátor fia, ügyvéd és költő, Mindszenty Sámuel, a Broughton

lexikonának fordítója s ref. lelkész, Perlaky Dávid ág. ev. prédikátor, Zay Sámuel híres megyei orvos és az első magyar mineralógia szerzője; de különösen Fábíán Julianna (Bédi Jánosné), ki versekben levelezett gr. Gvadányi József tábornokkal és Csizi István főstrázsamesterrel, költői lelkülete különösen vonhatta Csokonait társaságába; házuknál csakhamar otthonos lett, hova esetefelé látogatott el rendszeren. Többnyire ifjú lányokból és fiatal emberekből álló társaságot talált itt összegyűlve, mely jó magyar szokás szerint amúgy családias fesztelenséggel mulatozott, kivált ha Csokonai levetközte affektált fájdalmát és megeresztette jó kedvét. A férfiak közt nem egy ismerősére találhatott, mert akkor, de később is, inkább látogatták a híres debreceni kollégiumot, mint a közeli pápait; ez ismerősei hozták és terjesztették írásban Csokonai legtöbb versét.

Egy nyári estve új alakot pillantott meg Csokonai Bédiéknél, »egy karcsú, derék termetű, kinyílt homlokú s szívű, kellemetes, intresszaló ábrázatú szőke, gyenge, rózsaszájú, tűzszemű lánykát« (Domby, Cs. életrajzában), kit látnia s megszeretnie egy volt (írta ezt később Cs.). Ez volt az ő Lillája, Vajda Pál gabonakereskedő legidősb leánya Julianna. Kilenc hónapig tartott a Csokonait boldogító szerelem; ez idő alatt gyakran meglátogatta a költő Lilláját házuknál is; levelezésüket, a szerelmi viszonyt nem jó szemmel néző szülők figyelmét kijátszva, Bédiné közvetítette. A különben tartózkodó leánynak hízelt, hogy a már ismert költő, a társaság legkiválóbb ifja, az öreg urak kedvence, kit Bédiné sem győzött eléggé dícsérni, neki udvarol. Ismerjük költőnknek szerelemvalló levelét, melyben Lillát nyilatkozásra kéri; ismerjük okt. 21-én írt feleletét Lilla kedvező válaszára, de ezen válasz még nem került elő. Csokonai reménykedett, fűt-fát megmozdított, hogy munkáit kiadhassa, hogy állást szerezzen magának, azért időközben is sokat kóborolt Pesten, Bicskén, Keszthelyen; ez utóbbi helyen azért, hogy a gróf pártfogását kinyerje, hogy, mint Lillához írt utolsó levelében nyilvánítja: »majd a gróf négylovas hintáján hajtasson be mátkája udvarára s mint professzornét vihesse Lilláját magával«.

Egy ily utazásából tért vissza Komáromba, midőn útközben 1798. márc. 18. Mocsán olvasta Lilla válaszát egyik levelére; erre írt válaszából ítélve, akkor még mindketten boldogok voltak; valószínű, hogy ekkor sietett Csokonai a szülőknek bevallani Lilla iránti szerelmét, kiktől azonban tagadó választ nyert. Ezt következtethetjük Csokonainak Lillához írt búcsúleveléből, mely irodalmunkban egyik legszebb, valóban költői hangon írt levél; eredetiben ez se került még elő, azért a hírlapokban és egyébütt közölt levélnek hibás keltét (márc. 12.) csak a mocsai levél dátuma után gyanítjuk 21-ére kijavítandónak.

Ezután a költő elbúcsúzva Lilla szüleitől, 1798. márc. 22. (?) Keszthelyre, a tudományszerető Festetics György grófhhoz ment. Lillát pedig (19 éves korában), ki ekkor

Lévai István gazdag almási Komárom megyei birtokossal (ki 35 éves, hatalmas, erős, nagytestű ember volt) jegyben járt, szülei márc. 30. férjhez adták Komáromban. Ezen házasság Ghyczy József alispán diszpenzációjával, tehát sietve történt.

A költőnek további szomorú sorsa s korai halála (1805. jan. 28.) ismeretes. Érdekes azonban a költő dalai által halhatatlanná lett Lillájáról még néhány szóval megemlékeznünk.

1800-ban Miskolcon adott ki Csokonai kis verses könyvecskét: »A szépség ereje a bajnoki szíven« címmel, Borbély Gábor kapitány és Vay Zsanetta kisasszony menyegzője alkalmával. Ekkor ismét megemlékezett Lilláról, akinek egy példányt elküldött emlékül és ezt jegyezte be tiszta lapjára:

»Elfelejthetetlen Angyalom.

Vedd ezt a kis könyvet azzal a szívvel amilyennel ajánlom,
s emlékezz meg írójáról, aki miattad siet a halálhoz, akit
te hidegebben fogadsz, mint sem érdemlené. Éljen vígan!

Csokonay.«

Azután megfordult még Csokonai Komáromban 1802-ben, midőn februárban sajtó alá adta A Tavasz c. munkáját, melyet Kleist után fordított s mely aug. 12. elkészült; szeptemberben ismét Komáromban volt, ekkor írta munkájához az előszót és vette át a példányokat. Látt-e akkor Lillát? Nincsen följegyezve.

Lilla férje 1840-ben meghalt Almáson, hol a ref. temetőben nyugszik; özvegye ezt vésette sírkövére:

»Itt nyugszik az Úrban
boldogult
Nztes Lévy István úr teste
mely kegyes Jézusa szavára
egy napon feltámad
s dicsőült lelkével egyesül
Ember barát hív férj
E sírkövet emelte hív párja
Ns. Vajda Julianna assz.
Meghalt 1-ső jún. 1840.
élet. 76-ik eszt.«

Toldy, midőn 1844-ben Csokonai munkáit a Nemzeti Könyvtár kiadásában sajtó alá rendezte, mindent összegyűjtött, amit a költő életére és munkáira fölkuatathatott. Szalacsy József mérnök, valószínűleg Toldy megbízásából, fölkereste ekkor Lillát, ki Almáson özvegykedett s kérte Csokonai leveleit, ez csak nagy kérésre engedte meg a búcsúlevél lemásolását. Lilla az eredeti levelet kebléből vette elő s a másolás után ismét oda rejté vissza. Toldy aztán a nevezett kiadásban le is nyomatta azt, de hibásan és hézagosan, valószínűleg rossz másolatból.

Lilla 1844. ápril. 16. másodszor is férjhez ment Végh Mihály hetényi ev. ref. főespereshez.

Én 1850 tavaszán Komáromban Beöthy Zsigmond sógorom családjánál Lilla házában laktam a Rozália téren és miként naplómba jegyeztem, május 7. láttam őt, midőn a házbért jött beszedni; szikár, középtermetűnél magasabb, élénk öreg asszony volt. Az öregebbek, kik őt leánykorában ismerték, igen szépnek mondták, magas termete mellett szabályos arca, fehér bőre, sötétkék szemei s hosszú haja volt.

Végre Almáson, hova mint kedves régi lakhelyére gyakran ellátogatott, betegen ment át Hetényből, utolsó erekyeitől is megvált még életében. Azon kis könyvecskét, melyet Csokonai küldött volt neki s Cs. búcsúlevelét komaasszonyának, tiszt. Gy... Zs...ának ajándékozta. Lilla ezen két emlékét Bogyó Ferenc ref. lelkész küldte be 1857-ben a Vasárnapi Ujság szerkesztőjének, ki a levelet szept. 20. és 38. számban lenyomatta, a könyvecskét pedig 1859-ben Jókai Mór ajándékozta a n. múzeumnak. Most is ott van, de a levél eredetije eddig nem került elő.

Végh Mihályné (Vajda Julianna, Csokonai Lillája) súlyos betegsége miatt nem mehetett vissza többé Hetényre. 1855. febr. 15. meghalt Almáson és ott van eltemetve; sírkövén ez van bevésve:

Lilla
Áldott hamvainak
férje Végh Mihály esperes
élt 78 éveket
Meghalt febr. 15. 1855.
Béke hamvainak!

Gyermekei nem voltak. – Midőn Végh Mihály Lilla hagyatékának átvételére segédlelkészét Farkas Benőt Almásra küldte, ez Lilla szekrényében egyéb emléket nem talált, mint a Lilla. Érzékeny dalokat, Domby, Csokonai életrajzát és Szikszay házi imáit.

Végül álljon itt a Vajda családra vonatkozó csekély följegyzés. Vajda Pál, kinek neje Sörös leány volt, vézna természetű, de fürge, jó kedvű ember volt; ki mint gabonakereskedő tekintélyes vagyonra tett szert; később azonban a spekulációk következtében elszegényedett és a városban majd itt, majd ott, de leghuzamosabban a ref. kollégium háta mögött levő (Kapitány utcai) jelenleg Kossár-féle házban lakott két kisebb leányával, kik közül a legfiatalabbikat Ungvári leányiskolai tanító vette feleségül, a másik pedig egy csizmadiához ment férjhez, akivel aztán Pestre szakadtak és híreik vesztett.

Néhány Rév-Komáromhoz kötődő neves személyiség

Fejezetek Szinnyi „Magyar írók élete és munkái” c. lexikonából

Arányi Lajos György, azelőtt Lóstájner, (hunyardvári), orvostudor, egyetemi ny. r. tanár, az MTA lev. tagja, szül. 1812. máj. 29. Komáromban; atyja Losteiner Antal, kir. sópénztárnok, a Kolozsvárott megtelepedett szászok Meisch-féle nemzetségéből származott. Arányit 3 éves korában Strobly Márton vagyonos nagybátyja vette örökbe, ki az ő kiképeztetésére nagy gondot fordított; 14 éves koráig a latin, német, francia s olasz nyelvekben, a rajz-, színészet- és szépírásban oktatta. Gimnáziumi tanulmányait Budán és Pesten, itt egyszersmind a bölcséletet és jogot is végezte; mellékesen az angol s görög nyelvtani, természetrajzi s bonctani előadásokat is hallgatta; a festészetben Richtertől nyert oktatást. – 1831. Pesten a kolera dühöngése alatt szülői házánál tartózkodván mint jogász, nagy bátorságot tanúsított a kolerások ápolásában; miért Arányit saját édesanyja serkenté, hogy a jogi pályát az orvosival cserélje föl, mint ő azonnal teljesített is. A szünnapok alatt hazánkat és a birodalom összes tartományait begyalogolván, néprajzi s nyelvészeti ismereteit öregbíté s megismerkedett a népies gyógymódokkal és helyhez kötött nyavalyákkal is, úgy hogy száz ívnél többre szaporította útleírását, melyet saját rajzaival látott el. A szigorlatok letétele után azonnal tanársegéd lett Bene Ferenc mellett. Két évig maradt ezen állásában, azután Páduába s innen félév múlva Bécsbe ment a hírneves tanárok előadásait hallgatni. Ötödfél évet töltött Bécsben, hol a kórbonctanra, törvénytudományra s az életmentésre fordította főleg figyelmét. 1844-ben Pesten a kórbonctan rendkívüli tanára lett, ápr. 11. tartotta székfoglaló beszédét. 1847-ben Bécsbe küldetett, hogy ott 3 hónap alatt az akkor hírre kapott uroszkópiát (vízellet-kémlelést) magáévá tegye. 1848–49-ben zárva lévén az iskolák, Arányi az önkéntesek sorába lépett, eleinte zászlóalj, később második tábori főorvos lett; minek következtében 1850-ben hivatalától 9 hónapig fölfüggesztették. 1855-ben Csausz Márton tanárt helyettesítette és másfél évig látván el a kétféle bonctannak tanszékét, az előadásokon rögtönzött 80 ívnyi táblák rajzolásával s a dögleletes lég beszívása által annyira megrontotta egészségét, hogy csak 1860-ban foghatott nehéz föladata megoldásához, ti. kórbonctana sajtó alá rendezéséhez. 1858. dec. 15. az MTA lev. tagjává választotta; 1861. júl. elején pedig kinevezték őt a kórbonctan rendes tanárává az egyetemen. – Arányi saját tudománya mellett, szórakoztató pihenésül az archeológiával foglalkozott s e téren is buzgósággal tervezett, indítványozott, működött. A budai várban levő történelmi emlékü házak- s pontoknak emléktáblákkal való megjelölésének eszméje tőle származott és a kivitelben is neki van legnagyobb része. A vajdahunyadi vár restaurációját is ő indítványozta először. Több ízben odautazott, pontos és részletes rajzokat készített, fáradozott és áldozott; az ő tevékenységének köszönhető, hogy e nagybecsű s Európában páratlan archeológiai értékű lovagvár, most már állami költségen, eredeti díszébe lett visszaállítva. Arányi a hetvenes évek elején vonult nyugalomba, azonban a

budai állami tanítóképző intézetben még azután is több éven át tartott az életmentésről előadásokat. Néhány év óta egészsége erősen megrendült, de azért amennyire állapota megengedte, nyár szakán mégis folytatta kirándulásait és még 1886-ban tanulta meg a spanyol nyelvet. Utóbb Nagymaroson keresett hosszas betegségében üdülést, hol 1887. júl. 28. végelgyengülésben meghalt. – Orvosi szaktudományához tartozó számos cikket írt a hazai orvosi lapokba és évkönyvekbe, úgy más hírlapokba s folyóiratokba is.

Ballay Valér Ferdinand, Szt. Benedek-rendi áldozópap, főapáti helyettes, szül. 1802. okt. 6. Pécsen; 1817. okt. 25. lépett a szerzetbe s 1826. márc. 27. szenteltetett fel; 1818–31. a pannonhalmi apátság intézetében tanította a teológiát; 1831–36. a komáromi, 1836–45. a soproni gimn.-ban tanított, 1845–47. a kajári plébánia kormányzója volt; 1847–48-ban az egyházi jogot, 1848–58. a hittant tanította Pannonhalmán; 1858–59. győri spirituális, 1859–62. lambachi könyvtárnok, 1862–66. a győri püspök könyvtárnoka, 1866–70. pannonhalmi levéltárnok, azontúl ugyanott mint főapáti helyettes működött. Meghalt 1885. máj. 8. Pannonhalmán. – Versei az Urániában, kisebb munkálatai: a Közhasznú Esmeretek Tárában, Religio és Nevelésben, Religióban, Családi Lapokban és az Archiv c. folyóiratokban jelentek meg.

Benyák Ottó László, Szt. Benedek-rendi gimnáziumi tanár, szül. 1843. júl. 2. Hajóson Pest megyében; 1863. szept. 8. lépett a rendbe s 1869. aug. 6. misés pappá szenteltetett fel; ekkor hitszónok lett a pannonhalmi apátságnál; 1870-től fogva a komáromi gimnáziumban tanárkodott. Jelenleg a kajári plébánia lelkésze. – Cikkeket írt: A lebkövekről, A földrengésről és Földünk múltja s jövőjéről a Komárom c. hetilapba, azután a Földrengésről és a Légköri csapadékokról jelentek meg cikkei a komáromi gimnázium Programjaiban.

Csikász Villebald, Szt. Benedek-rendi áldozópap és gimnáziumi tanár, szül. 1854. ápr. 6. Veszprémben; 1872. szept. 8. a rendbe lépett; 1879. júl. 7. áldozó pappá szentelték föl. Mint okleveles tanár előbb a komáromi gimnáziumban tanított, majd az esztergomiban a természetrajz, földrajz és rajzológeometria tanár lett, hol jelenleg is működik. – A növények szárrészlete alak- és élettani tekintetben c. értekezése megjelent a komáromi kat. gimnázium 1883. Értesítőjében.

Fehér Ipoly Kálmán, pannonhalmi Szt. Benedek-rendi főapát, kir. tanácsos és az orsz. közoktatási tanács elnöke, szül. 1842. ápr. 11. Viskén Hont megyében, hol atyja kasznár volt; a gimnáziumot Komáromba kezdte s Győrött folytatta; 1858-ban a pannonhalmi Szt. Benedek-rendbe lépett és ennek liceumában Pannonhalmán fejezte be gimnáziumi s hittani

tanulmányait és 1865. áldozópappá szenteltetett föl. 1864-ben a főapátsági liceumban a magyar történelem tanszékére alkalmazták, hol mint tanár 1874-ig működött, mely évben júl. 31. az esztergomi főgimnázium igazgatójává neveztetett ki; 1869. tanári vizsgát tett. F. regenerálta az intézet szellemét és a modern pedagógia követelményeinek megfelelőleg a virágzás fokára emelte. 1882-ben pedig a közoktatásügyi kormány ajánlatára a szegedi tankerület kir. főigazgatójává nevezte ki. A kormány megbízásából 1888-ban és 1889. őszén hosszabb tanulmányutat tett Bajorországban és keleten. Részt vett ezenkívül az összes tanügyi mozgalmakban. A közoktatásügyi tanács legújabbán keresztülvitt reformjában, az egységes középiskola kérdésében s más tanügyi mozgalmakban, nemcsak szóval, de tollal is élénk részt vett. 1892. márc. 18. a Szt. Benedek-rend megválasztotta pannonthalmi főapátjává, 1893 óta a közoktatási tanács elnöke. – Cikkei a Vasárnapi Ujságban, a Hétfői Lapban, a Magyar Orvosok és Természet tudósok Munkálataiban. – Munkái: 1 Felsőbb mennyiségtan elemei Petzwall Ottó nagyobb műve és előadásai nyomán. – 2. Természettani műszótár. – 3. Kísérleti természettan. Az újabb elméletek alapján szerkesztett kézikönyv, középtanodák felsőbb osztályai számára. – 4. A vegytan alapvonalai, a főgimnáziumi ifjúság használatára. – 5. A vegytan rövid vázlata. Az újabb elméletek alapján szerk. kézikönyv algimnáziumok számára. Az Egyetemes M. Encyclopaediában F. I. jeggyel való 30 természettani cikke és 3 cikk Pannonthalma és a Szt. Benedek-rendiek története köréből.

Gáty István (sámsoni) mérnök, az MTA lev. tagja, szül. 1780. jún. Huszton Máramaros megyében, hol atyja ev. ref. lelkész volt; alsóbb iskoláit Máramarosszigeten végezte, honnan 1794-ben Debrecenbe ment, hol tanulmányait folytatta 1800-ig. Ezután az ev. ref. főiskolák szokása szerint három évet rektórián (iskolatanítóképp) töltött Ószőnyön (Komárom m.). A matematikában, földleírásban, rajzolásban, zenében már gyermekkorában kitűnő volt. 1803-ban a pesti kir. egyetembe lépett és ott mind a mérnöki, mind a jogi tanfolyamot bevégezvén kir. táblai jegyzőnek esküdött föl. 1808-ban a gr. Esterházy pápai uradalmában rendes mérnök lett. E minőségben a gazdaságban és erdőszetben is kiképezte magát. Itt értékes szolgáltatokat tett az uradalomnak a vizek szabályozása s a mocsarak kiszárítása körül. Terveket készített 1830-ban, mint küldöttségi mérnök, a Rába, Rábca és Marcal folyók szabályozásáról, melyek el is fogadtattak. Ugyanazon évben a gr. Esterházy-féle tatai uradalomba tétetett át, ahol a főerdőmesteri hivatal is reá ruháztatot. Fáy Andrással együtt dolgozott a pesti hazai első takarékpénztár tervezetén és felállításán; Fényes Elekkel pedig egy életbiztosítási intézet előtervezetén. 1835-ben a tatai s gesztesi uradalmak főmérnöke lett. G. e foglalkozása közben az előző mérnöki gyakorlaton nevezetes könnyítést és javítást tett; a szokott Praetorius-

mérőasztal helyett, az általa feltalált szegtűkrök használatát vette gyakorlatba. Ezeket 1835-ben a Jelenkorban ismertette, de darázsfészekbe nyúlt; többen mérnöktársai közül keményen kikeltek ellene s az efeletti vita a Társalkodóban két évig folyt. 1836-ban malmok építésével foglalkozván, írta: Felfedezések a lisztörlés és a malomépítés dolgában c. munkáját, mely azonban az akadémiai bírálók részéről erős ellenzésre talált. Az MTA 1836. szept. 10. levelező tagjává, a m. gazdasági egyesület 1848. jún. 2. az erdőszeti szakosztály elnökévé választotta meg. Meghalt 1859. szept. 24-én Tatán (Komárom m.). -

Gregorics Gábor, városi levéltárnok, szül. 1830. márc. 30. Komáromban, hol a gimnázium hat osztályát végezte. Mint másodéves piarista növendék 1848-ban, midőn a hazát veszélyben látta, a rendből kilépett és honvéd lett. A tüzérséghez került, hol rövid idő múlva főhadnagyi rangot nyert és a komáromi szigeten elhelyezett ágyútelepnek ütegparancsnoka lett. 1849. júl. 2. a monostori szőlők tájékán egy osztrák vadász hasba lőtte. Már júl 10. botra támaszkodva elfoglalta ütegparancsnoki állását. Görgey ezt látván megdicsérte és néhány nap múlva rendjellel tüntette ki, melyet maga tűzött mellére. A szabadságharc után Bécsbe ment Csúzy János ógyallai földbirtokoshoz nevelőnek; onnan visszatérve, Komáromban a városnál nyert mint írnok alkalmazást; majd 1853-ban a Komárom városi elemi iskolához tanítónak neveztetett ki s emellett mint magántanító is működött. 1875-ben ugyanott városi levéltárosnak választatott meg, mely állását 1893. márc. 10-én történt haláláig látta el. – Cikkei kizárólag a Komárom városi levéltár adatai után írta a helyi lapokba, így a Komárom megyei Közlönybe. A komáromi halászok céhének szabadalmi, A komáromi csizmadia cég szabadalmi, a Komáromi Lapokba, Egy komáromi boszorkánypör a 17. századból, A ref. kollégiumi épület Komáromban, Az 1848–49. újoncozás nálunk, 1892, Szomorú napok: A pestis 1738. A komáromi földrengés 1763., Komárom első polgármestere, emlékezés Amtmann Jenőről.

Grossinger János Jézus társasági szerzetes, később világi pap, szül. 1728. szept. 27. Komáromban. 17 éves korában lépett a rendbe s a bölcselet hallgatására Grácba küldetett; 1755-től a teológiát Nagyszombatban hallgatta; 1762-ben a negyedik fogadalmat is letette s a nagyszombati papnevelő igazgatója lett; a nyelvészet tanára volt; 1767-ben Trencsényben tanított; 1769–70-ben a kassai konviktusban volt igazgató; tanította a humaniorákat Győrött és a teológiát Kassán; 1771–73-ban a Haller-ezred tábori papja volt Olaszországban; emellett tanulmányozta a múzeumok természetrajzi osztályát és ilyen gyűjteményt állított föl Kassán; 1780-ban a komáromi óvár lelkésze volt, hol 1803-ban meghalt.

Győry Sándor, mérnök és országos kir. építészeti igazgató, az MTA rendes tagja. Szül. 1795-ben Tarjánban (Komárom m.); tanult Pozsonyban, Nagykőrösön és Debrecenben (1810); a mérnöki tudományokat a pesti egyetemen hallgatta s 1825-ben oklevelet nyert. 1832. márc. 9. az MTA matematikai osztályába levelező és azon év szept. 1. rendes taggá választatott. Addig mint országos kir. építészeti igazgató működött; megválasztása után azonban rendes fizetéssel és nyugdíjjal ellátott magasabb rangú hivataláról lemondott és egyéb jövedelmező mérnöki vállalatait is abbahagyta, hogy egészen a tudománynak élhessen. A matematikai tudományoknak hazánkba átültetése s meghonosítása ügyében mint úttörő küzdött az elébe gördülő akadályokkal, melyek a nyelvre is vonatkoztak; magyar műnyelvet, műszavakat kellett teremtenie. Az akadémiának mindvégig munkás tagja volt. Meghalt 1870. márc. 9. Pesten.

Gyulai Rezső (Gyula), Szt. Benedek-rendi áldozópap és gimnáziumi tanár, szül. 1848. máj. 2. Pesten, hol atyja Prohászka Ferenc nyomdász és szakíró volt; a gimnáziumot a fővárosban és Komáromban járta, hova atyja időközben átköltözött. 1864. szept. 8. a bencések rendébe lépett és 1871. júl. 16. áldozópap lett; a teológiát Pannonhalmán végezte; gimnáziumi tanár volt 1871–74-ben Kőszegen, (1872-ben nyert tanári oklevelet a klasszika-filológiából a pesti egyetemen), 1874–75. Pannonhalmán (a magyar és görög irodalom), 1875–77. Esztergomban, 1877 óta pedig a komáromi gimnázium tanára. – Munkái: 1. Komárom vármegye és város történetéhez. Komárom, 1890. és 1892. – 2. Törökvilág Komárom megyében. – 1887-ben az ő buzgalma folytán alakult meg a Komárom vármegyei és városi történeti és régészeti egylet és mint annak megalakulása óta titkára (s 1888 óta az egyleti múzeumnak őre), szerkeszti s nagyjából maga írja annak évi Jelentéseit.

Holéczy Mihály, ág. ev. lelkész és esperes, szül. 1795. okt. 16. Komáromban; iskoláit szülővárosában és a pozsonyi ág. ev. liceumban járta; onnét jött vissza Komáromba, hogy 1814. júl. 5. tanítói állását elfoglalja az ottani ev. egyházközség iskolájánál; 1815. nov. 1. rektor lett; azonban már 1816. febr. 19. más töltötte be helyét és ő Csákvárra távozott rektornak; onnét pedig Nagyszokolyba (Tolna m.) ment lelkésznek, hol 1838. márc. 29. meghalt. – Költeményeket írt a Szépliteraturai Ajándékba, a Felső-Magyarországi Minervába, a Koszorúba; cikkeket a Széplít. Ajándékba, a Tudományos Gyűjteménybe.

Horváth Bálint István, Szt. Benedek-rendi áldozópap és tanár, szül. 1799. aug. 27. Milanóban Lombardiában, hol Fehér megyei származású atyja ezredével tartózkodott; első kiképeztetését a székesfehérvári középiskolában nyerte, hol a költészeti osztályig tanult; 1818. október 15-én

Pannonhalmán a Szt. Benedek-rendbe lépett. Két évig a bölcseletet Győrött, egyig a nevelést és széptant Bakonybélben hallgatta, egyszersmind a görög és római írókat is tanulmányozta. 1822–24-ig a komáromi gimnázium tanára, 1824–28-ig Pannonhalmán teológus volt és aug. 7. pappá szenteltetett föl. 1828–36. tanár Komáromban; itt kezdette meg szóelemzési szótárának anyagát gyűjteni; 1836–39. Nagyszombatban tanított; 1839–41. Pannonhalmán hitszónok; 1841–44. bakonybéli, 1841–44. tihanyi s végre 1844–47. kajári lelkész volt, hol 1860. júl. 6. meghalt. – Cikke a Religio és Nevelésben (A teremtésről.) – Munkái: 1. Erdélyi nagyfejedelemség. – 2. Magyarország történetjének rövid leírása. – 3. Deákra fordítandó magyar gyakorlatok. – 4. A füredi savanyúvíz s Balaton környéke. Kézíkönyvül a savanyúvízi s Balatongőzösi minden karú és rendű tisztos vendégeknek. Magyaróvár, 1848.

Hübner (Hiebner) Izrael, orvosdoktor, matematikus és csillagász, schneebergi (Meissen) származású; a 17. század közepén Erfurtban élt; azután Erdélybe Nagyszebenbe jött, hol jóslásaival föltűnést keltett. Meghalt 1668. júl. 28. –

Jagicza Lajos (László), Szt. Benedek-rendi áldozópap, szül. 1833. jún. 5. Faddon (Tolna m.); iskoláit Pesten, Kaposvárott és Pécsen végezte; 1852. szept. 8. lépett a rendbe s a teológiát a pesti egyetemen hallgatta. 1858–62-ig Pannonhalmán teológiát tanított, 1862–68-ig Komáromban volt tanár. (1867-ben tanárvizsgálatot tett a természetantból és mennyiségtantból). 1868–73-ig Esztergomban tanított; azóta Ravazdon (Győr m.) lelkész. Cikkei: Kell-e és miképpen kell a természetant tanítani, hogy a tanulók elméje és szíve a természet Urához emeltessék.

Jedlik Ányos István, bölcseleti doktor, Szt. Benedek-rendi áldozópap, nyug. egyetemi tanár, az MTA tiszteleti tagja s kir. tanácsos, szül. 1800. jan. 11. Szimőn (Komárom m.); 1810-ben Nagyszombatban a III. elemi osztályt végezte; 1811-13-ig ugyanott a gimnáziumi I. és III. osztályba járt; 1814-ben betegsége akadályozta a tanulásban; 1815-17-ig a IV-VI. osztályokat végezte Pozsonyban. 1817. okt. 25. a Szt. Benedek-rend növendékei közé vétetett föl Anianus (Ányos) névvel és az 1818. évet Pannonhalmán mint újonc töltötte. 1819-ben a győri liceumban az I. osztályt (logika), 1820-ban a II.-at (fizika) végezte; 1821-22. Pannonhalmán a hittani tanfolyam I. és II. osztályát hallgatta. 1822. okt. 1. a pesti egyetemen bölcseleti doktorrá avatták. 1822-23. a győri gimnázium III. osztályában tanított. 1823-25. Pannonhalmán bevégezte a hittani tanfolyam III. és IV. osztályát. 1825. szept. 3. miséspappá szenteltetett föl. 1825-től 1831. húsvéig a bencés-rend házi liceumában Győrött mint tanár a rend növendékeinek a természetant, természetrajzot és a mezei gazdaszántant adta elő. Az

1831. iskolai év második felében a pozsonyi akadémián a bölcséleti karnál Pasztéry halálával megüresedett természettani tanszékre neveztetett ki s ott ápr. 5-től mint rendes tanár az 1840. tanév első felének bevégeztéig működött. A pesti egyetem bölcsészeti karánál megüresedett természettani tanszékre 1835. márc. 17. versenyző vizsgálat tartatott, melyre két más versenyzővel ő is megjelent, de mivel a vizsgálati munkálat alapján a pesti s bécsi egyetemek bírálatai szerint a betöltendő tanszékre csak ő kandidáltatott, a bécsi kancellária határozata folytán 1837. nov. 9. új versenyző vizsga rendeltetett, melyre 13 versenyző jelent meg, ezek közül három kandidáltatott és ezek közül mint első ajánlott 1839. nov. 2. a nevezett tanszékre kineveztetett és 1840. márc. 1-től ott mint rendes tanár működött az 1870. év második felének bevégeztéig. Tanárkodása közben 1848-ra a bölcséleti kar dékánjává, 1863-ra pedig az egyetem rektorává választatott, 1841. márc. 24. részt vett a k. m. természettudományi társulatnak megalakításában, melynek azóta tagja, 1873. jún. 24. pedig örökítő tagja volt. 1858. dec. 15. az MTA levelező s rendes taggá, 1873. máj. 21. tiszteletivé választatott. 1872. okt. 1. a magyar földrajzi társaság öt alapszabályai értelmében rendes tagjai közé iktatta. 1867-ben nyerte a kir. tanácsosi címet, nyugalomba lépte (1878. júl. 21.) után pedig 1879. jan. 12. a III. osztályú vaskorona rendet. Az 1891-ben alakult matematikai s fizikai társaság a rendes tagok elsejének választotta. Meghalt 1895. dec. 15. Győrben kilencvenhat éves korában. Az akadémia babérkoszorút küldött legrégibb tagjának koporsójára.

Katona Mihály, ev. ref. lelkész, szül. 1764. okt. 9. Szatmárt, hol tanulását is kezdette s a szintaxisig folytatta; 1782. ápr. 25. fogátus diák lett Debrecenben, 1788-ban a grammatisták, majd a rétorok és logikusok tanítója. 1790-ben főiskolai könyvtárnok és 1792. szeptembertől 1793. márciusig szeniorságot is viselt. Ekkor külföldre ment és Odera-Frankfurtban (Poroszország) harmadfél évig az egyetem hallgatója volt, honnét visszatérve, meglátogatta 1796-ban a jénai s erlangeni egyetemet is. A komáromi ev. ref. egyház meghívta tanárnak, mely tisztét szept. el is foglalta. 1803-ban tanári állását a búcsi (Komárom m.) papi hivatallal váltotta föl. 1807. egyházkerületi tanácsbírónak, 1811. aljegyzőnek s 1812. okt. szeniornak választatott. Meghalt 1822. máj. 9. Búcsón. – Munkái: Búcsúzó prédikáció, mellyel a rév-komáromi reformatum gimnáziumban hetedfél esztendeig folytatott professzori hivatalát letette 1803. eszt. július 24. napján Komárom, 1803. – A föld matematikai leírása a világ alkotmányával együtt. Rajzolatokkal. Uott, 1814. – Közönséges természeti földleírás. Pest, 1824. –

Kolmár József, ev. ref. lelkész, K. Ferenc szintén lelkész és Hevesi Zsuzsánna fia, szül. 1769. aug. 29. Kiskunhalason (Pest m.); a család később Dömsödre költözvén K. itt kezdte tanulását; gimnáziumi tanulmányait 1778. Kecskeméten kezdte s 1786. ápr. 27-től a felsőbb osztályokat Debrecenben végezte s miután itt 1792–93-ban köztanító volt, Derecskére került akadémiai rektornak. 1795 tavaszán külföldre ment és előbb a jénai, majd a göttingai egyetemnek volt hallgatója. 1797-ben tért vissza, mire dunapataji lelkész lett. 1812-ben a kecskeméti gyülekezet hívta meg papjának; innét 1813-ban Komáromba ment. Részt vett az 1821–22. generális konvent tanácskozásaiban; 1822. augusztusban esperesnek választották és 19. hivatalába iktatták. Híres egyházi szónok s több megye táblabírája volt. Meghalt 1835. nov. 24. Komáromban.

Konkoly Thege Miklós, bölcséleti doktor, miniszteri tanácsos, csillagász, országgyűlési képviselő, az MTA tiszteleti tagja s az országos meteorológiai és földmágnességi intézet igazgatója, K. Th. Elek földbirtokos és Földváry Klára fia, született 1842. január 20-án Pesten; ugyanitt és Berlinben végezte a reáliskolát és az ötvenes évek végén Pesten az egyetemet (Kiskéry Tóth Lajos, utóbb Spada Lajos házi nevelők vezetése mellett; mire 1860-tól Berlinben a mennyiségtan, természettudományi tárgyakat hallgatta, hol Dowe, Encke, Rose, Magnus és más nagy hírű professzoroknak volt a tanítványa. 1861-ben nyert doktori oklevelet. Fő tárgyai a csillagászat, fizika és matematika; 1864-ben letette még a hajóskapitányi s hajógépészeti vizsgát; épített magának egy jachtot, mely később egy töröknek birtokába került. 1867. ápr. 26., az akkori politikai áramlatnak engedve, Komárom megye aljegyzője lett; azonban a hivatalhoz nem volt kedve, arról csakhamar lemondott és kizárólag a csillagászati tanulmányoknak szentelte idejét. Anyanyelvén kívül németül, franciául, angolul, olaszul folyékonyan társalog. Tudományos működésének súlypontja az asztrofizika terére esik és itt kiváló gyakorlati érzékének és ügyességének a műszerek szerkesztésében is nagy hasznát vette. Hogy a spektrálanalizist az égitestekre alkalmazza, ógyallai parkjában 1869-ben csillagvizsgálót állított, melyet nagy anyagi áldozattal és még nagyobb buzgósággal szerelt fel. Megfigyelései 1871-ben kezdődnek. A létező magán csillagvizsgálók közül a legtökéletesebben felszereltek egyike; csupán az égitestek spektrumának vizsgálatára körülbelül 25 darab különböző spektroszkóp és spektrograf van benne. Az üstökösök spektrum megfigyelései számát tekintve, K. a külföldi megfigyelőket is túlszárnyalta. A hullócsillagok spektrumát is észlelte s említésre méltók rendszeresen végzett hullócsillag- és napfolt észlelései is. Számos műszert szerkesztett, így egyebek között egy spektralkolorimétert, több csillagspektroszkópot, egy spektrográfot. Azonkívül a fotográfia

terén is érdemes munkásságot fejtett ki. 1876. jún. 8. az MTA levelező tagjának választotta (1884. jún. 5. tiszteletivé lett.) Tevékeny részt vett számos bel- és külföldi tudományos társulat működésében; ezen érdemeiért a londoni Royal Astronomical Society, a liverpooli Astronomical Society, az Association scientifique de France, az Astronomische Gesellschaft, a bécsi Photographische Gesellschaft és a bécsi Electrotechnischer Verein megválasztotta tagjának. A hazai csillagászat terén kifejtett tevékenysége elismerésül 1887-ben ő felsége a III. osztályú vaskorona-renddel tüntette ki. Nemkülönben tulajdonosa a tudományért és művészetért adományozott nagy éremnek, a Mária Terézia aranyéremnek, a Voigtländer-féle s egyéb kiállítási aranyéremnek és díszokmányoknak. 1890. szept. 19. óta a meteorológiai intézet igazgatója. Ez intézetnél különösen az által szerzett érdemeket, hogy azt szűk köréből kiemelte és további fejlődésének alapját megvetette. 1896-ban miniszteri tanácsosi címet kapott. Emellett kiterjedt birtokain gazdálkodik. A zenét is művésziesen kezeli. 1896-ban szabadelvű programmal Tatán (Komárom megyében) választatott meg országgyűlési képviselőnek; a közlekedési bizottságnak tagja. Az időprognózis távirati terjesztését az egész országban ő szervezte, továbbá kezdeményezte a szinoptikus térképek kiadását és az ógyallai obszervatóriumot sok regisztráló műszer felállítása által központi obszervatórium rangjára emelte. Az intézet újjászervezését olyképpen hajtotta végre, hogy működési ágak szerint külön osztályokat létesített. Legújabbán az ógyallai csillagvizsgálót a magyar államnak ajándékozta, de megmaradt igazgatójának.

Kovács Zoltán, bölcséleti doktor, főreáliskolai tanár, szül. 1871. jún. 13. Pápán (Veszprém m.), hol atyja Klein Móríc kereskedő volt. Középiskolai tanulmányait a pápai ev. ref. gimnáziumban végezte; hol egy-két műfordítása jelent meg a Pápai Lapokban és VIII. osztály tanuló korában a főiskola fizikai pályázatán: A meteorológiai észleléseknél használt eszközök leírása s az átszámításoknál alkalmazott képletek vizsgálata c. dolgozatával pályadíjat nyert. Tanulmányait Budapesten folytatta a műegyetemen és egyetemen. Klein családi nevét 1890-ben Kovácsra változtatta. 1893–94. működött az ógyallai csillagvizsgálóval kapcsolatos országos meteorológiai intézetben; majd egy évig a budapesti gyakorló főgimnáziumban volt alkalmazva. 1895-ben doktorrá avatták matematika, fizika és csillagászatból. 1896-ban tanári oklevelet nyert a matematikából és fizikából és 1895–96-ban a székesfehérvári s 1896 óta a győri főreáliskola tanára.

Kuncze Leo Ferdinánd, Szt. Benedek-rendi áldozópap és tanár, szül. 1840. május 15. Pozsonyban; 1858. szept. 8. lépett a rendbe; 1863. május 26. beesküdt; érettségít tett Győrött 1861-ben és Pannonhalmán végezte a teológiát. 1865. aug. 2. miséspappá szenteltetett fel. 1865–69-ig gimnáziumi tanár volt Pápán, 1869–70. Komáromban; 1870-ben tanári vizsgát tett természetrajzból, német- és magyar nyelvből. 1870–78-ig a 100.000 kötetből álló rendi könyvtárt teljesen újjárendezte, de gyengélkedvén, kénytelen volt 1878-ban Tihanyba visszavonulni, hol a kisebb apátsági könyvtárt rendezte; a budapesti Ferenc-rendiek és a kisvelencei grófi könyvtárt is ő rendezte. A Legszentebb Szív Asszonya imatársulat magyar osztályának 1876-ban igazgatója lett és ezen hivatalát 1882-ig viselte. 1885-ben Pannonhalmára tért vissza, hol 1886. január 24. meghalt. – Cikkei, elbeszélései a pápai r. kat. gimnázium Értesítőjében, a M. Gyorsíróban, a MTA Értesítőjében (1871. Egy XVI. századbéli növényteni névtár); az Arch. Értesítőben, a Komáromban (1875. Az állatvilág alakállandósága. A természet helyes tanulmányozásának alapjai.)

Mindszenty Sámuel, ev. ref. lelkész, M. György ev. ref. lelkész és nekézsenyi Szabó Katalin fia, szül. Püspökladányban (Bihar m.); Debrecenben tanult az ev. ref. főiskolában, hol 1769. ápr. 27. lépett a felső osztályokba, 1779. szept. 18-tól 1780. márc. 11-ig főiskolai szenior volt, 1780-ban Svájcban a berni egyetem hallgatója lett és 1783-ban rév-komáromi lelkésznek választották. 1796-ban országgyűlési ref. lelkész Pozsonyban, Pétezly József lelkész társa s a komáromi tudóstársaság tagja volt. Meghalt 1806. nov. 5. Rév-Komáromban élete 55. évében. – Munkái: Broughtonnak a religióról való históriai lexikona, magyar nyelvre ford. és hozzáadásokkal kibocsátotta. –

Nagy Károly, vegytani doktor, csillagász, az MTA rendes tagja, született 1797. dec. 6-án Rév-Komáromban, hol atyja gyógyszerész volt, ki fiát is a gyógyszerészi pályára szánta, miért is Komáromban, Pesten és Kolozsvárt több gyógyszerertárban gyakornokoskodott. Atyja a fiú jó neveltetéséről gondoskodván, ez már korán szenvedéllyel fogott a természettudományok tanulásához, miért is őt 1819-ben Bécsbe küldte, hogy itt a természettudományokban, de főleg a vegytanban magát kimívelje. Bécsben legnagyobb szorgalommal folytatta tanulmányait és a vegytanból a doktori fokot elnyerte. De nemsokára szándékát megváltoztatta és az európai műveltebb nyelvek megtanulására fordította főgondját. Huszár híres orientalistától az arab nyelvet is sajátjává tette, mivel szándéka volt Ázsiába való természettudományi utazásra magát teljesen kiképezni. A mennyiségtani s nemzetgazdasági tudományokban is szaktudóssá képezte ki magát. Bécsben több jeles tudóssal megismerkedett, kik közül különösen Litrow J.

János megemlíti, ki őt a csillagászati tudományok tanulására buzdította; két évig volt Litrow mellett a bécsi csillagászati obszervatóriumban, hol mint csillagászati segéd az észleleteknél és ezek kiszámításánál elismeréssel működött. Később Lenau Miklós költőt is barátai közé számította. Ez időben Klauzal Imre révén, ki a kancelláriánál hivatalnok volt és barátját is Nagy Károlyt segítségül felhasználta, megismerkedett Károlyi Lajos gróffal, ki mind a kettőt magánszolgálatába szerződtette s Nagyot főpénztárnokává, nemsokára pedig pénzügyi tanácsosává tette. Kaunitz herceggel, Károlyi Lajos gróf apósával is megismerkedett, ki őt szintén gazdasági tanácsosává fogadta. N. Párisban is gyakran megfordult és itt ismerkedett meg Carrel Armanddal és Girardin Emillel, Brüsszelben pedig Lelewel Joachimmal, kivel szoros barátságot kötött. Egy ideig Angolországban tartózkodott, hol szintén megismerkedett több tudóssal, így Babbage Károllyal. Később Amerikába utazott Lafitte francia államférfinak Jackson András elnökhöz szóló ajánlólevelével, ki őt annyira megkedvelte, hogy valamennyi észak-amerikai állam főnökéhez ajánlással látta el s később barátai közé számította. Bejárta az Egyesült Államok nagy részét és szorgalommal tanulmányozta a tanítási s nevelési intézeteket s a nemzetgazdaságot. Az Egyesült Államok polgári diplomával is megtisztelték és az ottani filológiai társaság rendes taggá választotta. Amerikában egy évig való tartózkodása után visszatért Európába s ismét Bécsben telepedett le. Az MTA 1832. márc. 9. levelező tagjának választotta (1839. szept. 10. lett rendes tag). Az 1832–36. országgyűlés alatt gyakran megfordult Pozsonyban és Kölcsey-, Deák-, Klauzal- és másokkal megismerkedett és Orosz József szerkesztővel barátságban élt. Metternich hercegnél többször megfordult, többnyire a Kaunitz-féle ügyekben. 1838-ban ismeretséget kötött Batthyány Kázmér gróffal, kinek pénzügyeit rövid idő alatt jó állapotba hozta; ezért a gróf őt felhatalmazottjának kinevezte s valódi pietással viseltetett iránta, ki neki a magyar nyelvtanból leckéket is adott. A gróf költségén készítette föld- és égtekéit. Első helyen állott szemeiben a népnevelés, s gazdag eszközökkel rendelkezhetvén, annak előmozdítására sokat is tett. Így kezdte meg az elemi ismeretek különféle tárgyait; így építtetett Kisbéren, gróf Batthyány uradalmában, szép kisdudát, s mindenfelé, hová hatásköre terjedt, iskolákat. 1845-ben a pozsonyi országgyűlési tagok védegylet alakítottak, Batthyány Kázmér gróf az elnökséget magára vállalta és Bécsből Pestre költözött. Ez időben N. már megunván a gróf Károlyi Lajos-féle ügyeket, ezekről lemondott, szintén elhagyta Bécset és Batthyány Kázmér jószágán Bicskén (Fehér m.) telepedett le. Régi kedvelt eszméjét itt akarta megvalósítani. 1848-ban a csillagászati személyzet számára épített lakház már elkészült, az obszervatóriumnak két forgatható vas födele hiányzott már csak, midőn az akkori zavarok 1849-ben a szép vállalatnak véget vetettek. Számos fizikai és más kitűnő műszert hozatott

külföldről és közel négy év alatt gyűjteményét annyira kiegészítette, hogy a csillagászati obszervatórium felszerelésére már csaknem elégséges volt. Könyvtárát is közel 10.000 kötetre szaporította. Általában Nagy Károlynak, ki az anyagi haladás tárgyait nem sokra becsülte, ki Széchenyi irányát nem helyezte, de a Kossuth-féle pompás deklamációknak sem volt nagy tisztelője, egészen sajátos nézetei voltak a haza ügyeiről. A fontos eseményeket várva, már a márciusi napokban felhatalmazását Batthyány Kázmér gróf kezeibe tette le s egészen a magánéletbe vonult. 1849. jún. feladás következtében elfogatott, egy amerikai zászlót találtak nála s az öreg republikánus foglyul gyalog Pestre az Újépületbe vitetett, honnét néhány hét múlva szabadon bocsátott ugyan, de bicskei jószágán szemmel tartották. A 12 holdból álló obszervatórium telkét, épületeit, a felszerelést, műszereit, szép kis kastélyát és könyvtárát öfelségének Ferenc József császárnak ajándékozta, azon föltétel alatt, hogy a Batthyány Kázmér grófnak zár alá foglalt tömegénél gyümölcsözőleg fekvő közel hatvanezer ezüst forint tőkepénze neki kifizettessék. El is érte célját és 1853-ban külföldre költözött Párizsba, hol az irodalommal foglalkozott, 1856-ban szembetegségbe esett és majd egészen megvakulva jött Bécsbe, hol ifjúkori barátja galánthai Nagy Károly ápoltatta s szembajából némileg kigyógyult; ezentúl a nyári hónapokat Bécsben, s télieket Párisban töltötte; itt kizárólag a csillagászzal foglalkozott. Meghalt 1868. márc. 2. Párizsban.

Nagy Sámuel (pathi), orvosdoktor, komáromi származási; előbb Pozsonyban tanult; 1788. szept. 5-től Debrecenben az ev. ref. főiskola felsőbb osztályában folytatta tanulmányait; főiskolai könyvtárnok is volt, 1796. szept. 20-tól 1797. márc. 17-ig pedig főiskolai szenior; Csokonainak jó barátja. 1797-ben Iglón írja Gessner-fordításának előszavát; azután Bécsben az orvosi tudományokat hallgatta s ugyanott a nagy kórházban gyakorolta magát. Volt külföldi egyetemeken is, nevezetesen Jénában, hol a mineralógiai társaságnak titkára, később levelező tagja volt. Hazájába visszatérve, mint gyakorló orvos Komáromban telepedett le. Miután 1801-ben a himlőzés terjedni kezdett a városban, jó példával akart előljárni, azért saját gyermekét oltotta be először és így terjedt el a himlőoltás a városban, melyet azután a megyében is gyakorlatba vett. A jénai orvosi társaságnak, a westfáliai királyi természetvizsgáló társaságnak, a gothai s altenburgi erdőmívelő társaságnak tagja volt. Kazinczynak szintén jó barátja volt, vele levelezett. Midőn 1803. máj. Tata közelében Kazinczyt baleset érte, akkor Nagy kezelte őt, sőt ennek házában is tartózkodott hosszabb ideig. Meghalt 1810. jan. Komáromban.

Németh Vilmos (Mihály), Szt. Benedek-rendi áldozópap és gimnáziumi igazgató, szül. 1848. szept. 25. Szentmártonban (Győr m.) 1861. szept. 8. lépett a rendbe; teológiai tanulmányait Pannonhalmán bevégezve, 1868. aug. 1. miséspappá szenteltetett fel. 1868–72. a pápai gimnázium tanára, 1872–79. Komáromban ugyanaz, 1879-től pedig ugyanott gimnáziumi igazgató és a mértani rajz tanára volt. 1895-ben Sopronba helyeztetett át gimnáziumi tanárnak. 1897-től tárkányi (Komárom m.), majd Szentiváni (Győr m.) lelkész. – Cikkei a komáromi gimnázium Értesítőjében. Magyarország fürdőhelyeinek és ársványvizeinek áttekintő ismertetése, 1892 és 1893. A komáromi kat. gimnázium története a Jézus-társaság vezetése alatt. – Munkái: Magyarország hegy-, sík- és vízrajzi viszonyainak átnézeti térképe. Iskolai használatra. Bpest, 1881. – Szerkesztette a komáromi Szt. Benedek-rendi kat. kisgimnázium Értesítőjét 1880-tól 1895-ig.

Pápay Károly, az MTA könyvtár tisztviselője, P. József és Somogyi Erzsébet kisbirtokos szülők fia, szül. 1873. júl. 1. Nagyigmádon (Komárom m); középiskolai tanulmányait a pápai ev. ref. főiskolában 1885–1892. végezte; már tanulókorában nagy hajlama volt a nyelvészetre; tanult franciául, olaszul, sőt törökül is. A pesti egyetemen a bölcséleti karba iratkozott be s ott eleinte a klasszika-filológiával, majd a franciával és a magyar-ugor összehasonlító nyelvészettel foglalkozott s nagy buzgalommal hallgatta Simonyi magyar és Szinnyei finnugor előadásait. Még egyetemi hallgató korában Szarvas Gáborhoz került adlátusnak, aki szintén nagy befolyást gyakorolt szellemi életére. 1897-ben Zichy Jenő gróf felszólítására mint nyelvész részt vett ennek harmadik ázsiai expedíciójában. Szentpétervár volt az első állomása, hol az előkészületeket végezte 1898. márc. végéig. Egy pár hétre átrándult Helsingforsba is, ahol alkalma volt a finnugor nyelvészeti kiváló képviselőivel megismerkedni. Innét visszatért Pétervárra, honnét Moszkvára és Kieven át Odessza felé vette útját, hogy ott társaival, Jankóval és Postával találkozzék, akikkel azután együtt utazott Tifliszbe. Két heti tífiszi tartózkodás után elvált az expedíciótól és Novorosszijszkon át Kazán felé vette útját. Itt az egyetemi könyvtárban és az egyetem néprajzi múzeumában dolgozott és összegyűjtötte az ortodox misszió kiadásában megjelent csuvas, tatár, baskír, mordvin, cseremiszi és votják nyelvű vallásos tartalmú nyomtatványokat. Majd a kazáni kormányzáság csebokszári kerületében egy hónapig a csuvas nyelvet tanulmányozta, Zolotnickij csuvas szótárát is átírta. Kazánból Tobolszkba érkezett, és innét indult az osztjások közé 1898. júl. 1. Az északi osztjások között, Berezov és Obdorszk vidékén, töltött sok nélkülözés és szenvedés között majdnem egy egész esztendőt. De elérte legfőbb vágyát is, mert sikerült megfejtene a Reguly-féle osztják szövegeket, amelyek a nagy utazó korai halála

után minden magyarázó jegyzet nélkül maradtak hátra. Szibériai utazásából 1899. júl. érkezett vissza Budapestre. Itt egy évig pihent és rendezgette gyűjteményét. 1901. jan. 1-től fogva az MTA könyvtárában Lindner Ernő beteg alkönyvtárnokot helyettesítette, akinek halála után 1903. febr. 14. az elnök kinevezte könyvtártisztté.

Saly Ákos (Sándor), Szt. Benedek-rendi áldozópap és tanár, 1822. júl. 29. Asszonyfán (Vas m.); 1841. szept. 15. lépett a rendbe; a bölcseletet Győrött, a tanári képzőt Bakonybélben, teológiai tanulmányait Pannonhalmán bevégezte, 1849. szept. 16. fölszentelték; azon évtől kezdve tanár volt a komáromi gimnáziumban, hol 1862. ápr. 15. meghalt. – Cikkei a komáromi gimnázium Értesítőjében (1856. Értekezés a természettan köréből, 1860. Földrengések magyar hazánk határain, különösen városunkban, történeti adatok és kéziratok nyomán); a Képes Ujságban (1859 Xantus János) írt még a Religió és Nevelés, a Tanodai Lapok, Religio, Divatcsarnok, Hetilap, Pesti Napló, Pesti Hirnök, Idők Tanúja, Győri Közlöny, M. Sajtó c. lapokba s a Komáromi Kalendáriumba.

Sárkány Miklós (József), teológiai doktor, Szt. Benedek-rendi bakonybéli apát, szül. 1802. jan. 25. Rév-Komáromban; régi nemes családból származott és a gimnázium négy alsó osztályát szülővárosában, a szónoklati és költészeti osztályt Győrött végezte. 1816. október 28. lépett a rendbe; 1824-ben a pesti egyetemen végezte a teológiát, 1825. ápr. 8. miséspappá szenteltetett. 1824–26-ig az esztergomi gimnáziumban tanár volt, 1826–27-ig Győrött tartózkodott, 1827–1831-ig Pannonhalmán a keleti nyelveket tanította, 1831–32. pedig a hittant Komáromban; 1832. nov. 1-től mint hitoktató a pozsonyi akadémián működött; 1834–1835. könyvtárnok volt Bakonybélben, 1835–42. a rétorika tanára Komáromban, 1842–45. főapáti titoknok volt és Rimely Mihály főapáttal jelen volt az 1843–44. pozsonyi országgyűlésen. 1845-ben bakonybéli apáttá nevezték ki. A Ferenc József-rend lovagkeresztjét kapta; a bécsi cs. geológiai intézet levelező tagja. Meghalt 1891. júl. 20. Kajáron (Győr m.) – Sok cikket írt az egyházi és politikai lapokba.

Schmidthauer Antal, gyógyszerész, az igmándi keserűvízforrás tulajdonosa, gyógyszerértár-tulajdonos Komáromban, hol 1888. január 3. meghalt 73. évében. – Cikkei a Gyógyszerészi Hetilapban (1863. 44. sz. Pezsgő-porok, a nagy-igmándi forrassóból, 1864. 8. sz. Felhívás a mannagyűjtés érdekében); a Gazdasági Lapokban (1866. 30. sz. Új nemzetgazdasági iparág: a manna)

Stollár Gyula, gazdaságintézeti tanár, szül. 1844. ápr. 24. Komáromban. 1869. okt. 1-től segédtanár volt Magyaróvárt; 1874. aug. 1. mint gazd. rendes tanár áthelyeztetett Kassára, hol 1892. jan. 15. meghalt. – Cikkei a Gazdasági Lapokban (A kolera alkalmából; a Földművelési Érdekeinkben. – Munkái: Tanulmányok a répa fajsúlya és cukortartalma közötti összefüggés felett, különös tekintettel a Krockner-féle vizsgálati módokra... Magyaróvár, 1874. – Az alsókékedi gyógyforrás kémiai elemzése.

Tarczay Lajos, ref. főiskolai tanár, az MTA rendes tagja, szül. 1807. dec. 6. Hetényben (Komárom m.) jómódú szülöktől; tanulmányait a helybeli elemi iskolában kezdette, úgyszintén a gimnázium alsóbb osztályait is helyben végezte, oktatta az ottani lelkész által. A gimnázium 5. osztályába Rév-Komáromba ment, onnét pedig hét év múlva Pápára, hol a bölcséleti és teológiai tanfolyamot kitűnő sikerrel végezte. 1828–29. az ottani logikusok tanítását bízták reá, 1829–1830. és 1830–31. a matézis tanítását. 1829–31. a főiskolai könyvtárnokság is reá bízott; 1830–1831. iskolai szeniorságra érdemesített. 1831–32. a fizika és matézis behatóbb tanulmányozását a bécsi egyetemen folytatta. Az 1832. év nyarán a dunántúli egyházkerület megválasztotta a fizika és bölcsélet rendes tanárának, mielőtt tanszékét elfoglalta volna, az 1832–33. iskolai évre Prágán, Drezdán, Lipcsén, Hallén s Wittenbergen átutazva Berlinbe ment, azon tantárgyak bővebb tanulmányozása végett. A nagy szünetben körutat tett Németországban és meglátogatta a göttingai, giesseni, marburgi és würzburgi egyetemeket, s Cassel, Majna-Frankfurt, Regensburg és más németországi városokat, s Bécsből 1833. okt. haza érkezett rendeltetési helyére Pápára, hol azon év nov. 4. iktattatott be rendes tanári hivatalába. A hazai tanintézetek megvizsgálása végett 1834. Erdélybe utazott, hol Kolozsvárt, Nagyenyedet és Marosvásárhelyt látogatta meg és természettudományi szempontból Verespatak, Abrudbánya, Zalatna, Offenbánya bányavárosokat s a marosújvári sóbányákat szemlélte meg, 1839. pedig a debreceni főiskolát. T. fő törekvése volt a pápai főiskolát szellemileg és anyagilag gyarapítani; az addig szokásban volt ún. bemagolás helyett az ítélő tehetséget és fogalmazást fejlesztette. Ő indította meg a mozgalmat új kollégium építése iránt, mely törekvése sikerült is, mert az új díszes épület 1856. adatott át rendeltetésének. Tanári pályája kezdetén nem csak a természettant, hanem a bölcséletet is hivatva volt előadni s ő a Hegel-féle bölcséletet behozta a pápai főiskolába, melyért az egyházkerületi gyűlésen megtámadtatván, a bölcsélet előadásáról lemondott, és a természettan mellett a matézis tanítását vette át. Az MTA 1837. szept. 7. választotta levelező tagjává (rendessé 1840. szept. 7. az igazgatóság Pozsonyban kinevezte). Midőn 1880. nov. 5. félszázados tanári jubileumát ünnepelte, kir. tanácsos lett, mely kitüntetésben ő részesült

legelőször Magyarországon a ref. hitvallású tanárok közül; azonban már 1881. márc. 20. meghalt Bécsben.

Timkó Imre, m. kir. osztálygeológus a m. kir. földtani intézetben, szül. 1875. okt. 21. Ungvárt; középiskoláit szülővárosában, egyetemi tanulmányait a budapesti egyetem bölcséleti fakultásán végezte. 1896–97-ben a M. Nemzeti Múzeum ásvány-öslénytani osztályán gyakornok, 1897–98. a budapesti egyetem állattani és komparatív anatómiai tanintézeténél asszisztens volt. 1898-ban a m. kir. földtani intézethez geológussá neveztetett ki s egy évre a magyaróvári gazdasági akadémiára küldetett agrikultúrkémiai és talajismereti tanulmányok céljából. Mint geológus az országos agrogeológiai osztály keretében működik. 1908-ban nagyobb utat tett Oroszországban, annak talajismereti intézményeit s főleg Dél-Oroszország sztyeppéit tanulmányozván. Ugyanez év folyamán hasonló célból Alsó- és Felső-Ausztriát, továbbá Bajorország egy részét utazta be. – Cikkei a Földrajzi Közleményekben (1904. Az ecsedi láp; németül és franciául uott); az Urániában (1904. Az ecsedi lápról); a M. kir. Földtani Int. Évkönyvében (1905. Az ecsedi láp agrogeológiai viszonyai másokkal együtt, németül is uott); a Földtani Közlönyben (1908. Adatok hazai síklápjaink agrogeológiájához, németül is uott); a Magyarország vármegyéi és városaiban. Komárom vármegye. (Bpest, 1907. Komárom vármegye természeti viszonyai).

Tóth Lőrinc, jogi doktor, a m. kir. kúria nyug. tanácselnöke, a főrendiház tagja, az MTA, a Kisfaludy Társaság rendes- és alapító-, a Petőfi Társaság és az aradi Kölcsey-egylet tiszteleti tagja, Tóth János ref. lelkész és Szabó Éva fia, szül. 1814. dec. 17. Rév-Komáromban; tanulmányait a komáromi ref. gimnáziumban, majd a német nyelv megtanulása végett a pozsonyi kir. akadémiában, a jogot pedig a pesti egyetemen végezte, s eközben a francia és angol nyelveket is elsajátította. A szokásos jogi gyakorlati éveket végezve, 1838-ban tette le az ügyvédi vizsgát, s váltójegyzővé is neveztetett, azonban majdnem kizárólag a kir. táblai gyakorlatra szorítkozott, 1836. MTA levelező tagjának választotta (rendes tag lett az Akadémia helyreállítása után 1858. dec. 15.). A Kisfaludy Társaságnak legelső titkára ő volt hat évig, 1837. jegyzője, és rendes tagja lett. 1839 tavaszán barátja Gorove István (később miniszter) társaságában hosszabb külföldi utazásra ment. Jelen volt az 1840–41. és 1843–45. pozsonyi országgyűléseken mint Batthyány Kázmér gróf jogtanácsosa s távollevő főrendek képviselője, külföldi követségek s a Jelenkor és a Kossuth által szerkesztett Pesti Hírlap országgyűlési tudósítója. 1847. Breznóbánya választotta meg pozsonyi országgyűlési követének és mint ilyen többször szólalt fel radikális szabadelvű szellemben, különösen a

királyi városok országgyűlési szavazati jogának kérdésében. 1848 tavaszán tagja volt a bécsi nagy küldöttségnek, mely az akkori nagy reformokat: a nép felszabadítását, a jobbágyság eltörlését, a felelős miniszteri kormányformát, az országgyűlésnek, azontúl már parlamentnek, Pestre áthelyezését István nádor főherceg, Batthyány Lajos gróf s Kossuth Lajos vezetése alatt kivívta és a pozsonyi országgyűlésre meghozta. A felelős magyar minisztérium megalakulása után szülővárosa Rév-Komárom választotta meg a pesti parlamentbe képviselőjévé, hol mindenkor s azután is a Deák iskolájának híve s bizalmi körének tagja volt. A világosi fegyverletétel és a szabadságharc elnyomása után elfogták, az Újépületbe zárták és ott mindaddig fogva volt, míg a hadi törvényszék halálra nem ítélte. A halálbüntetés alól felmentetett és szabadlábra helyeztetett, de szoros rendőri felügyelet alatt Pestre internáltatott. Miután azonban a szabadságharc idején Komáromban mindene elégett s az ügyvédkedéstől is évekig el volt tiltva, egészen új életpályát kellett kezdenie, s ekkor lett az MTA pénztárnoka, mely minőségében Dessewffy Emil gróf elnök mellett az akadémia javára megindított nagy gyűjtések s az akadémia palotája építésének gondjaival volt elfoglalva, s a jogirodalommal, folyóiratok szerkesztésével és zurnalisztikai munkálkodással segített magán. Az 1865–1868. alkotmányos parlamentbe Fehér megye választotta meg képviselőjévé s tagja volt a 67-es bizottmánynak. 1867. márc. 17-től miniszteri tanácsos, 1868. a felállított semmitőszék bírójává neveztetvén ki. A semmitőszék megszüntetése után a kir. Kúria büntető-osztályánál osztották be, hol mint rangban legidősb bíró, többnyire elnökölt s a sajtóügyeket referálta. 1883. dec. 1-től a kir. Kúria rendes tanácselnökévé neveztetett, s az elnöki széken ült 1894. szeptemberig, midőn elgyengült látóereje miatt nyugalomba helyezését kérte. Ez alkalomból a vaskorona-rend középkeresztjét nyerte, s 1895 tavaszán a főrendiház élethossziglani tagjává neveztetett ki, hol a legfőbb fegyelmi szék és a naplóbíráló bizottság tagja volt. A Kisfaludy Társaság 1901. dec. 18. megünnepelte 60 éves írói jubileumát. Meghalt 1903. márc. 17. Budapesten.

Tüdős József ref. lelkész, szül. 1788. okt. 28. Pocsajon (Bihar m.); tanult Debrecenben, hol 1805. lépett a felső osztályba; 1815. főiskolai szenior, majd Komáromban ref. gimnáziumi tanár és lelkész volt, hol 1857. jún. 17. meghalt.

Vagács Caesar (János), Szt. Benedek-rendi áldozópap és gimnáziumi igazgató, szül. 1817. máj. 6. Ótúrán (Nyitra m.); 1836. szept. 16. lépett a rendbe; Pannonhalmán végezte teológiai tanulmányait és 1844. aug. 2. miséspappá szenteltetett fel. Gimnáziumi tanár volt 1844–49. Pápán, 1849–50. líceumi tanár Pannonhalmán; 1850–60. gimnáziumi tanár Sopronban; 1860–66. ismét líceumi tanár Pannonhalmán; 1866–77. a komáromi rendház főnöke és gimnáziumi

igazgató Komáromban; 1877–78. ugyanott házfőnök. Meghalt 1878. ápr. 29. Komáromban. – Cikkei a Tanodai Lapokban; írt még az Idők Tanujába, a M. Államba és a Mátyás Diákba. – Munkái: Olvasmányok a főgimnáziumi középosztályok számára. Pest, 1854. – Latin irályképző gyakorlatok a főgimnáziumok és kissemináriumok számára. Esztergom, 1861.

Vaszary Kolos (Ferenc), bíbornok, hercegprímás, esztergomi érsek, v. b. t. tanácsos, az MTA igazgatósági tagja, szül. 1832. febr. 12. Keszthelyen (Zala m.); szülővárosában tanult a gimnáziumban és 1847. szept. 15. a Szt. Benedek-rendbe lépett. A teológiát Pannonhalmán végezte. Fölszenteltetett 1855. máj. 26. Tanár volt 1854–56. Komáromban, 1856–61. Pápán, 1861–69. Esztergomban, 1869–85. házfőnök és gimnáziumi igazgató Győrött. 1885. ápr. 28. pannonhalmi főapáttá, 1891. okt. 27. esztergomi érsekké és Magyarország hercegprímásává neveztetett ki. 1893. a római egyház bíbornokává neveztetett. 1894. febr. 18. az MTA igazgatótagjává választották, ekkor 10.000 kor.-val alapító tagja lett és a budapesti kat. népgyűlést nyitotta meg. Ugyanez évben fogadta és üdvözölte a királyt. Mint esztergomi érsek sokat tett egyházmegyéje tanügyének fejlesztése körül: a főtanfelügyelői hivatalt újjászervezte, Esztergomban kisdiedvönöképző-intézetet alapított, rendezte és emelte az érseki tanítóképzőintézeti tanárok fizetését stb. A kat. tanítók árva- és menedékházára 10.000 firtos, Keszthely szülővárosa szegényei számára 100.000 koronás, a keszthelyi főgimnáziumi tanulók részére pedig 50.000 koronás alapítványt tett. Már Győrött sokat betegeskedett; vaseségzséggel nem dicsekedhetett soha. A telet rendszeren budavári palotájában tölti; a nyarat balatonfüredi nyaralójában. – Különböző folyóiratokban és lapokban számos cikket közölt.

Weber Simon Péter, könyvnyomtató és kiadó, nagyszebeni származású, hol atyja városi polgár volt; szülővárosában, a Barth-féle nyomdában tanulta a könyvnyomdászatot; szerencsáját Pozsonyban alapította meg, hol a könyvnyomtatást folytatta és még 1821-ben is városi községi szónok, az ev. gyülekezet egyházi tanácsosa és a polgári őrség zászlóaljának kapitánya volt. Komáromban is volt nyomdája és kiadó könyvkereskedő üzlete. Születése, úgyszintén halálának ideje ismeretlen. Nyomdáját fia Weber Simon Lajos örökölte.

Zay Sámuel, orvosdoktor, megyei főorvos, komáromi (Komárom m.) származású; 1788-ban a pesti egyetemen nyert orvosdoktori oklevelet. 1794-ig Kecskemét városának volt nagy tiszteletnek örvendő orvosa; 1795-től Komárom m. tisztiorvosa volt. – Munkái: 1. Magyar Mineralogia, avagy az ásványokról való tudomány, mely a természet első világának eddig ismeretes mindenféle tünetényeit magyar nyelven terjeszti előnkbe. Az író költségével. Komárom, 1791.

Függelék

A szövegek forrásai

A szövegben előforduló különleges kifejezések magyarázata

A sajtó alá rendezés elvei

Rövidítésjegyzék

A szövegek forrásai

Dr. Alapi Gyula: Id. Szinnyei József élete és működése. In: Alapi Gyula (szerk.): A Jókai Közmívelődési- és Muzeum Egyesület hivatalos értesítője. I. évf. Komárom, 1913. pp. 94–120.

Kozocsa Sándor: Adatok id. Szinnyei József életéhez (1830–1913). = Magyar Könyvszemle 80 (1964) No. 1. pp. 66–70.

(Kossa Albert): A „gőz-hangya” (Egy nevezetes komáromi ember). In: Timár-ház. Naplójegyzetek. 1835–1848. Komárom, 1889–1907.

*

Szinnyei József: Komáromi nagy napok. = Komáromi Lapok, 1912. No. 36, 38.

Szinnyei József: Hogyan került Komárom vára 1848-ban a magyarok kezére? = Komárom, 1876. No. 14–21.

Szinnyei József honvédfőhadnagy 1848–49-i naplójából. = Vasárnapi Ujság, 1867. No. 33–35.

Szinnyei József: Bach-korszak. Komárom, 1909. 19 p.; Komáromi Lapok, 1908. No. 3–4, 11–12, 28–29.; 1909. No. 2–3, 12–13, 27.; 1910. No. 1–3, 9–10, 44, 46, 48.; 1911. No. 16, 18, 20, 22, 62, 64.; 1912. No. 4, 6, 8, 56, 58, 60.

Szinnyei József: A komáromi ötvösök céhszabályai 1529-ből. = Komárommegyei Közlöny, 1887. No. 40–41.

Szinnyei József: Adatok Rév-Komárom halászatához. = Vasárnapi Ujság, 1863. No. 14–15.

Szinnyei József: A rév-komáromi földrengésekről. = Vasárnapi Ujság, 1863. No. 23–25.

Szinnyei József: Úrnapja Komáromban (1843. június 4.). = Komáromi Lapok, 1902. No. 20.

Szinnyei József: Rózsafy Mátyás. = Budapesti Hírlap, 1893. No. 188.

Szinnyei József: Simai Kristóf. = Egyetemes Philologiai Közlöny, 1891. No. 4.

Szinnyei József: A komáromi magyar színészet története. Komárom, 1881. 246 p. (Részletek)

Szinnyei József: Jókai atyjának egy levele. = Fővárosi Lapok, 1874. No. 283.

Szinnyei József: Csokonai és Lillája. = Egyetemes Philologiai Közlöny, 1892. No. 2.

Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1890–1914.

A szövegben előforduló különleges kifejezések magyarázata

adlatus = valaki mellé rendelt fontos beosztású személy

Aufenthaltsschein = tartózkodási engedély

bandérium = lovas felvonuláskor, lovasokból álló díszcsapat

bischof = hideg puncs

bulletin = hiv. közleményeket, jelentéseket tartalmazó sokszorosított (folyó)irat

decuria = tíz lovas katonából álló egység a régi római hadseregben

decurio = a decuria vezetője, ill. parancsnoka

deputáció = (kéresek v. kívánságokat tolmácsoló) küldöttség

destináció = rendeltetés

diszpenzáció = házasságnak kihirdetés nélküli megkötésére adott engedély

dzsida = hosszú, lándzsaszerű lovassági szűrőfegyver

emisszárius = valamely, főleg titkos politikai vagy állami megbízás elvégzésére kiküldött személy

epitáfium = sírfelirat, sírvers

Geleitschein = kísérőlevél

gíra = középkori arany vagy ezüstpénz

gubernátor = kormányzó

honorácior = értelmiségi, tisztviselő

hüvelyk = hosszmérték: a láb tizenketted része (25-27 mm)

insurgens = nemesi fölkelés részvevője

kandidáltat = jelöltként állít valakit

kankalékos kút = a hosszabbik csigán a kútostor, amely horgos kankalékban végződik

kantus = kollégiumi énekkar

kádencia = szépen hangzó, gyakran ritmusos, találó, bölcs v. tréfás mondas

konviktus = diákotthon, internátus

lazsnakol = ver, ütleget

manifesztum = kiáltvány

matézis = matematika

notabilitás = vezető szerepű, előkelő személyiség

oppozíció = elvi szembenállás

paszkvillus = gúnyirat

Polichinelle = a régi francia komédia púpos, de kedélyes, fecsegő, kissé iszákos bohóca

povedál = (szláv) gyorsan beszél

privilégium = kiváltság

processzió = egyházi körmenet

proklamáció = kiáltvány

recitál = hallgatóság előtt felolvas, elszaval (verset, irodalmi szöveget)

retirál = visszavonul, meghátrál

salve = légy üdvözölve

spirituális = kat. papnevelő intézetben felügyelő

státus = állapot, helyzet

stilét = hegyes tör, gyilok

szaturál = átítatott

szála = (bál)terem

szenior = protestáns teológusok választott ifjúsági vezetője

szuperintendens = protestáns egyházkerület élén álló püspök

tartli = magyar kártyával kettesben játszott kártyajáték, amelyben főleg az emlékezetnek van nagy szerepe

tóga = a 19. sz. közepéig a ref. kollégiumi bennlakó nagy diákok palástszerű bő felsőruhája

vaudeville = énekes, zenés vígjáték, bohózat

vulgo instruktor = közönséges néven nevezve házitanító

zsívió = (szerb-horvát) éljen

A sajtó alá rendezés elvei

A közlésnél alapelvnek az olvashatóságot és a szöveghűséget tekintettük. A könnyebb olvashatóság kedvéért a korabeli helyesírást (i-í, cz stb.) a maihoz igazítottuk, de ez természetesen nem érintette a vezetéknéveket, a korabeli lapcímeket és intézményneveket ahol megtartottuk az eredeti írásmódot. Úgyszintén meghagytuk a népnéveknél és országnéveknél is szerző által használt kifejezéseket.

Rövidítésjegyzék

ág. evang. = ágostai evangélikus

br. = báró

c. = című

cs. = császári

eszt. = esztendő

evang. = evangélikus

ev. ref. = evangélium szerint reformált

ftt. = forint

gr. = gróf

int. = intézet

kat. = katolikus

kir. = királyi

kr. = krajcár

Kr. = Krisztus

lev. = levelező

luth. = lutheránus

m. = magyar, megye

ny. r. = nyilvános rendes

orsz. = országos

ör. = öreg

pftt. = pengő forint

pk. = pengő krajcár

R. = Réaumur

ref. = református

rk. = római katolikus

szül. = született

tettes = tekintetes

tud. = tudományos

vftt. = váltóforint

v. b. t. = valóságos belső titkos